

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI**

NEF'Î'NİN TÜRKÇE DİVÂNINDA MADDÎ UNSURLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
TUĞBA GÜNGÖR**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ahmet MERMER**

Ankara-2008

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

NEF'Î'NİN TÜRKÇE DİVÂNINDA MADDÎ UNSURLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
TUĞBA GÜNGÖR

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ahmet MERMER

Ankara- 2008

ONAY

Tuğba Güngör tarafından hazırlanan “Nefî Divânında Maddi Unsurlar” başlıklı bu çalışma 18.04.2008 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Türk Dili Edebiyatı/Eski Türk Edebiyatı dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Prof. Dr. Ahmet MERMER

İmza

Prof. Dr. Filiz KILIÇ

İmza

Prof. Dr. Cemal KUNAZ

ÖNSÖZ

13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar görkemli bir ilerleyişle edebiyatımızın en seçkin eserleri veren Divân Edebiyatı, birçok açıdan ele alınmış ve incelemelere tabi tutulmuştur. 600 yıl Osmanlı sahasında var olan bu edebiyat kimi zaman acımasız eleştirilere maruz kalmıştır. Bunlardan en fazla üzerinde durulana ise; bu edebiyatın halktan kopuk ve belli bir kesime hitap eden şairlerin kalıplaşmış hayallerinden ibaret sayılıyor olmasıdır. Oysaki Divân Edebiyatını anlamış, inceleme fırsatı bulmuş kişilerin bu eleştirilere verecek oldukça açık ve araştırma verilerine dayanır kanıtları vardır. Yüksek Lisans Tezi olarak Nef'î Divânında Maddi Unsurları incelemek isteyişimiz büyük ölçüde bu yersiz eleştirilere cevap vermek amacından kaynaklanmıştır.

Maddi unsurlar açısından hareket noktamız, bu unsurların “insan eliyle yapılmış ya da şekillendirilmiş” olmasıdır. Gül, bülbul gibi maddeler de elbette somut varlıkların isimleridir; ancak bizzat kişilerce üretilmediği ya da şekillendirilmediği için çalışmamızda bu gibi unsurlar değerlendirilmemiştir.

Tezimizde maddi unsurlar açısından Nef'î'nin Türkçe Divânını ele almamızda şairin, 17. yy Osmanlı sahasında adından sıkça bahsettiren, Türk edebiyatında kasideciliği ile meşhur olan bir kişi olması oldukça etkili olmuştur. Özellikle saray çevresinde bulunan şairler, yukarıda bahsi geçen yersiz eleştirilere defalarca konu olmuşlardır. Biz de saray ve çevresinde bulunan, devrin devlet adamları ile fazlaca diyalogu olan ve eleştiri yapan kişilerin “halktan kopuk” olarak sıfatlandırabileceği Nef'î'nin Divânında insana has, tamamen insan ve halkın ürünü unsurları göstermek istedik.

Çalışmamızda ele aldığımız konu başlıklarından da anlaşılacağı üzere, maddi unsurların “insan elinden çıkan, ya da kişilerce şekillendirilebilen” unsurlar üzerinde yoğunlaşıldığı görülecektir. Tespit edilen maddeler teker teker ele alınmış ve her madde için eserdeki tekrar sayıları verilmiştir. Bu

tekrar sayıları verilirken kelimenin konu başlığına uygun anlam dairesi çerçevesi içinde kullanılmış olması şartıyla hareket edilmiştir. Örneğin; “meclis” kelimesi kimi zaman içki meclisi, kimi zaman da bir kişinin katı anlamında kullanılmışsa bunlar kendi anlam çerçeveleri içinde dahil oldukları konu başlığı altında değerlendirilmiştir.

Tezimiz hazırlanırken önce taranması gereken konu başlıkları ve bunları kapsayan alt başlıklar belirlenmiştir. Bunu eserde değerlendirilmesi gereken beyitlerin fişlenmesi ve en son olarak da fişlenen beyitlerin ilgili oldukları başlıklar altında kullanım amacının ya da çeşidinin belirlenmesi izlemiştir. Maddeler örneklendirilirken genellikle, farklı olan tüm kullanımlarına deyilmeye çalışılmıştır. Örneğin; yüzük kelimesi ele alınırken Hz Yusuf'u hatırlattığı, direkt süs eşyası olarak kullanıldığı, mühürden bahsedildiği ya da soyut kelimelerle tamlama oluşturulduğu beyitlere örnekler verilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde *İnşâî Unsurlar*, ikinci bölümde *İmâlî Unsurlar*, üçüncü bölümde ise *Diğer Maddî Unsurlar* incelenmiştir.

Çalışmamızın sonuna eklenen “sonuç” bölümünde elde edilen verilerden çıkarılan yargılar ve çalışmanın geneli değerlendirilmiştir.

Tuğba GÜNGÖR
Ankara- 2008

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
SİMGELER ve KISALTMALAR.....	xiv
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

İNŞÂÎ UNSURLAR

A)BARINMA İLE İLGİLİ İNŞÂÎ UNSURLAR.....	1
1)Mesken olarak kullanılanlar.....	1
a)Beyt, Hâne, Hânümân, Mesken.....	1
b) Bârgâh, Kasr, Kâşâne, Kâh, Sarây, Serâçe.....	4
c) Çetr, Hayme, Hıyâm, Otâğ, Perde-serây, Sâye-bân, Serâ.....	7
2)Cemiyet Hayatının Meydana Getirdiği, İçinde Barınılabilen Unsurlar..	10
a)Dînî Hayatla İlgili Olanlar.....	10
aa)Kutsal Mahaller	
Beytü'l-Harâm, Ka'be, Kiblegâh	
*Mahşer.....	13
bb)Müslümanlara Ait İbadet Yerleri	
Cami', Hânkâh, Ma'bed, Mescid, Savma'a, Secdegâh,	
Tekyegâh, Dergâh.....	13
cc)Diğer Dinlerle İlgili İbadet Yerleri	
Âteşgede, Bütgede, Büt-hâne, Deyr, Sanem-gede, Sanem-	
Hân.....	17
dd)İbadet Yerinin Cüz'ü Olan Unsurlar	
Mahfil, Mihrâb, Minber.....	19
b)İş ve Ticaret Hayatıyla İlgili Olanlar	
Attâr, Dükkân, Dükkânçe, Hân, Kârgah, Kûçe, Sahâf.....	19
c)Sağlık ve Temizlikle İlgili Olanlar	
Dârü's-şifâ, Şifâ-hâne.....	22
d)Kültürel Hayatla İlgili Olanlar	
Debistân, Medrese, Mekteb, Mualli-hane.....	22

e)Eğlence Hayatıyla İlgili Olanlar.....	23
aa)Eğlence hayatıyla İlgili Mahal İfade edenler	
Bezm, Bezmgeh, İyd-gâh, Meclis.....	23
bb)Doğrudan Eğlence Hayatıyla İlgili İnşai Unsur Olanlar	
Deyr, Harâbat, Hûmhâne, İşretgâh, İşrethâne, İşretgede,	
İşretserâ, İşretserây, Meygede, Meyhâne, Tarab-gâh, Tarab-	
hâne.....	27
f) Diğerleri.....	32
aa)Hazîne, Hazîne-hâne, Haza'in, Genc, Gencîne, Mahze.....	32
bb)Zindan, Mihman-serây.....	36
3)Barınma ile İlgili İnşai Unsurların Cüz'ü ve Mütemmimi Olan	
Unsurlar.....	37
a)Genel Olarak	
Binâ, Bünyâd.....	37
b)Barınma İle İlgili İnşâî Unsurların Bölümünü Teşkil Eden	
Unsurlar.....	38
aa) Halvet-hâne, Harem, Harîm, Harîm-i hâs, Mâbeyn	38
bb) Dîvan-hâne, Hâb-gâh, Hacle, Matbah, Sofa, Şebistân.....	41
c)Yapıların Ayrılmaz Parçasını Teşkil Eden Unsurlar.....	44
*Erkân, Esâs, Dîvar, Rûkn, Sütun	
*Eyvân, Küngüre, Kıbâb, Kubbe, Künbed, Revâk, Tâk, Târem	
*Dûd-gâh, Kûre, Külhan, Tennûr	
*Âsitân, Eşik, Makdem, Südde	
*Bâb, Der, Derîçe, Kapı, Medhal, Revzen, Tapu	
*Bâlâ-hâne, Bâm, Sakf	
*Kilid, Kufl, Miftâh, Medeng	
*Evreng, Kürsî, Serîr, Taht	
*Mas'ad, Mehbit, Nerdübân	
*Günc, Kûşe, Künc	
*Hacer, Seng	
*Havz, Istabl, Şâhnîşîn	
*Meclis	

B) KORUNMA İLE İLGİLİ İNŞÂÎ UNSURLAR.....	68
Dervâze, Hırz, Hısn, Hisâr, Kal’a, Kulle, Sedd, Siper, Sûr.....	68
C) DİĞER İNŞÂÎ UNSURLAR.....	71
1)Ulaşım İlgili Olanlar	
Güzer, Reh, Rehgüzâr, Tarîk, Yol.....	71
2)Su İle İlgili İnşâî Unsurlar	
Âsiyâb, Çâh, Çeh, Çeşme, Çeşme-sâr, Germ-âbe, Mecnâ, Mizâb, Sahil, Sedd, Şadırvan.....	75
3) Yarı İnşâî Mahiyette Olanlar	
Arsa, Âşiyân, Lâne, Bağ, Bağçe, Benefşezâr, Bûstân, Çemen, Çemenistân, Çemenzâr, Gülbün, Gülistân, Gülşen, Gülzâr, Lâle-stân, Lâlezâr, Mezrâ’, Neyistân, Ravza, Riyâz, Sebz, Sebze, Semenlik, Sebzezâr, Tath.....	78
4)Ölüyle İlgili Olanlar	
Seng-i Mezâr.....	92
D)TOPLULUK HAYATINDAN DOĞAN İNŞAATA DAYALI UNSURLAR	
1)Coğrafi Mahiyetteki Unsurlar	
İklîm, Kişver, Mülk, Memleket, Memâlik, Vilâyet, Bilâd, Kalem- rev, Dârü’l-mülk, Şehr, Taht-geh, Hıttâ, Diyâr.....	92
2)Bir Mahal İfade Eden Unsurlar	
Meydân, Kûy, Mahal, Ârâm, Mekân (lâ-mekân), Menzil, Cilvegeh, Cây, Cây-geh, Muhîtt, Me’vâ, Kenâr, Meclis, Divân, Semt, Bâzâr, Ma’reke, Bender-gâh, Çarsû, Dârü’l-cihâd, Cevlangâh, Haymegâh, Mesâmât, Penâh, Merhale, Ser-menzil, Mesîr, Melce’, Sayd-gâh, Kehf, Tenûr, Rezm-gâh, Serhâd.....	98
3)İnşâî Unsurların Durumunu Belirten Kelimeler.....	110
a)Müsbet Olanlar	
Ma’mûr, Ma’mûre, Âbâd.....	111

b)Menfî Olanlar	
Harâb, Harâbât, Vîrân, Vîrâne, Köhne.....	113
4) Ülke, Yer ve Şehir isimleri.....	115
a) Ülke İsimleri	
A'cem, Arab, Bedahşân, Bulgar, Çîn, Habeş, Hıtâ, Hicâz, Hind, Hindû, Hindûsitân, Horosan, 'Irak, Îrân, Kâfiristân, Keşmîr, Kirman, Mısır, Rûm, Tâtâr, Tûrân, Türkistân, Yemen, Yunânî, Zengibâr.....	112
b) Şehir ve Yer İsimleri	
Ahvaz, Bâbil, Bağdâd, Basra, Buhârâ, Dârü's-selâm, Dımışk, Edirne, Ferhâr, Gence, Halep, Hayber, Hellûh, Hoten, Isfahan, Kağıthâne, Kenân, Lahor, Nahçivân, Nevşâd, Nilâbûr, Stanbul, Şâm, Şehrîzor, Şîrâz, Şîrvân, Tebrîz, Tiflîs, Tûs.....	125

2. BÖLÜM

ÎMÂLÎ UNSURLAR

1)YENİLEN-İÇİLEN MADDELER.....	133
a)Yiyecekler	
Engûr, Engübîn, Helvâ, Kand, Kebâb, Nân, Nemek, Perverde, Sükker, Şehd, Şeker, Şemmâme.....	133
b) İçecekler.....	137
aa) Meşrûbat Olarak Kullanılanlar	
Şerbet.....	137
bb) Müskirat Olarak Kullanılanlar	
Âb-ı İneb, Arak, Bâde, Duhter-i Rez, Dürd, Mey, Mül, Nûş-Dârû, Rahîk, Rez-Duhter, Sabûhî, Sahbâ, Şarâb	137
2) GİYECEKLERLE İLGİLİ UNSURLAR.....	148
a) Giyecek Îmâlinde Kullanılan Malzemeler	
aa) Kumaş Çeşitleri	
Atlas, Dîbâ, Hârâ, Harîr, Kemhâ, Mısırî-kasabı, Nemed, Pûd, Semmûr, Şukka, Vâlâ.....	148
bb) Rişte, Silk, Sûzen, Târ.....	152

b) Giyecek Eşyaları.....	155
aa) Giyecekler	
Abâ, Câme, Çul, Hırka, Hil'at, Hulel, Kabâ, Libâs, Meşşâtâ	
Peşmîne, Yelek.....	155
bb) İhrâm, Pîrehen.....	159
cc) Destâr, Külâh, Şeb-külâh.....	159
dd) Kemer, Kemer-bend.....	162
c) Giyeceklerin Bir Kısımını Teşkil Eden Unsurlar	
Âstîn, Ceyb, Dâmen, Girîbân, Yaka.....	162
d) Giyeceklerle Birlikte Kullanılan Eşyalar	
Bürka', Enbân, Hemyân, Keşf, Kîse, Nikâb, Pûş, Tutuk.....	167
3) EV EŞYASI ve ÂLET EDEVAT OLARAK KULLANILANLAR.....	169
1) Ev Eşyaları.....	169
a) Döşeme ve benzeri Eşyalar	
Bâlin, Bisât, Câme-hâb, Çarşeb, Ferş, Gecîm, Kâşî, Nat', Pây-endâz, Pister, Raht.....	184
b) Sofra ve Mutfak Eşyaları	
**Yemeklerde Kullanılanlar	
Fâğfûr, Hâven, Kâse, Pâlâ, Pûte, Tabak, Tâs.....	172
** İçeceklerle Kullanılanlar	
Âb-gîne, Ayak, Câm, Fincân, Hum, Kadeh, Mînâ, Peymâne, Piyâle, Rıtl, Sâgâr, Satl, Sebû, Sifâl, Sürâhi, Şîşe.....	175
c) Diğer Ev Eşya ve Malzemeleri	
Cârûb, Cihâz, Dürc, Gâliyedân, Hâk-rûb, Micmer, Pister, Rûb, Teng.....	178
d) İbâdetle İlgili Eşyalar	
Seccâde, Sübhâ, Tesbîh.....	186
2) Aydınlatma Araçları	
Şem', Şem'dân, Çerâğ, Mûm, Meş'ale, Meş'al, Fânûs, Fitîl, Menâr.....	187
3) El Âlet ve Edevatları	

a) El Âlet ve Edevatları	
Tîşe, Nakkâb, Teber.....	193
b) Diğer Âlet ve Edevat	
Esbâb, Halka, Gül-mîh, Kâleb, Kâlib, Lûle, Miskala, Mismâr,	
Saykal.....	194
4) Ölçü Âletleri	
Miskâl, Mîzân, Usturlâb.....	197
5) Oyun ve Mûsikî Âletleri.....	198
a) Oyun Âlet ve Malzemeler	
Cevgân, Gûy, Nerd, Savlecân, Top, Zeng.....	198
b) Müzik Âletleri.....	200
aa) Telli Sazlar ve Bunlarla Birlikte Kullanılan Âletler	
Celâcil, Çeng, Kânûn, Mızrâb, Rebâb, Saz, Tanbur, Âd, Zîr ü	
Bem.....	200
bb) Nefesli Sazlar	
Ney.....	203
cc) Vurmalı Sazlar	
Def, Kûs, Nekâre, Tabl.....	204
6) Sûs ve Süsleme İle İlgili Âlet ve Malzemeler.....	206
a) Sûs Olarak Kullanılan Eşyalar.....	206
aa) Genel Olarak	
Ârâyîş, Pirâye, Tırâz, Zîb, Zînet.....	206
bb) Sûs Eşyaları	
*Dîhîm, Efser, Tâc.....	208
cc) Takılar	
Âvîze-gûş, Engüşter, Gerden, Gûşvâr, Gûşvâre, Hamâ'il, Hâtem,	
İkd, Kılâde, Mengûş, Nigîn, Tavk.....	212
b) Süslenme Araçları	
Âyîne, Mir'ât, Sürmedân, Şâne.....	216
c) Süslenme Malzemeleri	
aa) Kozmetik Malzemeleri	

Hıdâb, Hınâ, Kuhl, Sürme, Tûtiyâ, Vesme.....	223
bb) İtriyaat Olarak Kullanılanlar	
Abîr, Anber, Buhur, Cüllâb, Gâliye, Gülâb, Kâfûr, Misk, Mu'anber, Müşk, Nâfe, Ūd, Zebâd.....	226
4) TİBBÎ ÂLET ve MALZEMELER.....	233
a)Keyif Verici Unsurlar	
Afyon, Beng.....	233
b) Tedavi Edici Malzemeler	
Dârû, Dermân, Habb, İlâc, Kâfûrgûn, Merhem.....	233
c) Tıbbî Mahiyetteki Diğer Malzemeler	
Nîş, Nûşdârû, Semm, Şereng, Tiryâk, Zehr.....	235
5) KİTAP ve YAZI İLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR.....	237
1) Yazılarak Meydana Getirilmiş Olanlar.....	237
a) Bir Bütün Teşkil Edenler	
Defter, Dîvân, Dîvânçe, Erjeng, Kitâb, Kitâbe, Mecmû'a, Nûsha, *Kur'an, Mushaf.....	237
b) Diğer Yazılmış Şeyler	
Berât, Cerîde, Fermân, Hatt, Huccet, Mektûb, Nâme, Nişân, Şehnâme, Takvîm, Ta'mîm, Tuğra.....	243
c) Kitapla İlgili Diğer Unsurlar	
Cild, Dibâce, Ser-levhâ, Ser-nâme, Şemse, Şirâze.....	250
2) Üzerine Yazı Yazılan Malzemeler	
Beyâz, Kâğıt, Levh, Levha, Safha, Varak.....	252
3) Yazı Âlet ve Malzemeleri	
Aklâm, Cedvel, Damga, Devât, Hâme, Hokka, Kalem, Kilk, Mîstâr, Midâd, Mühr, Mürekkeb, Nâvdân, Pergâr.....	255
6) SAVAŞ ÂLET ve MALZEMELERİ.....	263
1) Savaş Âletleri.....	263
a) Uzak Dövüşte Kullanılanlar	

Fişek, Hadeng, Kavs, Kemân, Nâvek, Ok, Peykân, Sâz, Sehm, Seleb, Seyf, Sihâm, Silâh, Sufâr, Tîr, Top, Yây.....	263
b) Yakın Dövüşte Kullanılanlar	
Çûb, Deşne, Gaddâre, Hançer, Nîze, Rumh, Sinân, Şemşîr, Şeş- per	
Tîg, Tûğ.....	270
c) Koruyucu Araçlar	
Cevşen, Siper, Zırh.....	280
d) Savaş Âletleri İle Birlikte Kullanılan Malzemeler	
Hedef, Kırâb, Miğfer, Nişân, Niyâm, Pûte, Şest, Tabla, Zihgîr.....	281
2) Savaşla İlgili Âlet ve Malzemeler	
‘Alem, Livâ, Mühimmât, Perçem, Râyet (Râyât).....	283
7) NAKİL VASITALARI.....	285
1) Kara Nakil Vasıtaları.....	285
a) Vasıta Olarak Kullanılanlar	
Kârbân.....	285
b) Nakil Vasıtası Olarak Kullanılan Hayvanlarla İlgili Eşya ve Malzemeler	
Bergüstvân, Ceres, Düvâl, Hıtâm, ‘Înân, Mîh, Na’l, Ni’âl, Pâleheng, Perçem, Raht, Rikâb, Şikâl, Zimâm, Zinpûş.....	286
2) Deniz Nakil Vasıtaları.....	291
a) Deniz Vasıtaları	
Fülk, Keşî, Zevrak.....	291
b) Deniz Vasıtaları İle İlgili Malzemeler	
Bâd-bân, Lenger.....	292
8) DİĞER ÇEŞİTLİ İMÂLÎ UNSURLAR.....	292
Akd, Asâ, Asnâm, Âveng, Bend, Bût, Bûtân, Cilâ, Çenber, Dâm, Dolap, Evtâd, Evtâr, Fevvâre, Girih, Habl, Hayta, Heykel, Kafes, Kayd,	

Kemend, Nigâr, Perde, Pûd, Rîsmân, Sanem, Silsile, Sûtûr, Tel, Teng, Tınâb, Ukde, Zincir, Zincîr, Zincir.....	292
---	-----

3. BÖLÜM

DİĞER MADDÎ UNSURLAR

A) MADEN ve MÜCEVHERLER.....	308
1) Madenler.....	308
a) Elde Edildikleri Yerler	
Kân, Ma´den.....	308
b) Kıymetli Ma´denler	
Altın, Gümüş, Nukre, Sîm, Zeheb, Zer, Zerrîn.....	311
c) Filizler	
Âhen, Âhenîn, Billûr, Hârâ, *Jîve, Mermer, *Pûlâd, Rûhâm, *Rûyîn, Seng-i Hârâ, Sîm-âb.....	315
2) Mücevherler.....	318
a) Topraktan Çıkarılanlar	
Cevâhir, Cevher, Elmâs, Firûze, Gevher, Mücevher, Lâciverd, La´l, Pirûze, Şeb-çırâğ, Yâkût.....	318
b) Denizden Çıkarılanlar	
Dür (Dürer, Dürr), Dürdâne, Güher, Le´âl, Lü´lû, Mercân Mürvârid, Şehvâr.....	326
3) Madenlerle İlgili Olarak Kullanılan Âlet ve Malzemeler	
İksîr, Kîrât, Mihekk, Seng-i Fesân, Sindân, Tılâ.....	332
B) SERVET ve KIYMET İFADE EDEN MADDÎ UNSURLAR.....	
a) Kıymet Ölçüsü Maddî Unsurlar.....	334
aa) Genel Manada Olanlar	
Nakd, Sikke.....	334
bb) Para Birimi Olanlar	
Dinâr, Direm (Dirhem).....	335
b) Servet İfade Eden Maddî Unsurlar	
Emti´â, Kâlâ, Mâl, Mâye, Meta´ (Metâ´), Sermâye.....	336

c) Varlık ve Kıymet İfade Eden Diğer Unsurlar

Eşyâ, Menâî, Mîrâs.....339

SONUÇ.....341**KAYNAKÇA.....346****ÖZET.....348****ABSTRACT.....350**

KISALTMALAR

a.g.e	Adı Geçen Eser
B.	Beyit
G.	Gazel
K.	Kaside
KIT.	Kıt'a
MES.	Mesnevi
MÜF.	Müfret
NAZ	Nazm
TERK:	Terkib-i Bend

1. BÖLÜM

İNŞÂÎ UNSURLAR

İnşâî Unsurlar bölümünde genel olarak taş, toprak, kum vs. ile kişilerce îmâl edilebilen ya da şekillendirilebilen; insanların sosyal hayatlarının bir kısmını içinde geçirdiği mekânlar ele alınmıştır. Bu bölüm, Barınma ile İlgili İnşâî Unsurlar, Koruma ile İlgili İnşâî Unsurlar, Diğer İnşâî Unsurlar ve Topluluk Hayatından Doğan İnşâî Unsurlar olmak üzere 4 alt başlık halinde incelenmiştir. Alt başlıklara bakıldığında halkın dinî, kültürel, ticârî ve sosyal hayatları vesilesiyle içinde barınabilecekleri ya da bulunabilecekleri tüm mekânların değerlendirildiği görülecektir.

A)BARINMA İLE İLGİLİ İNŞÂÎ UNSURLAR

1)Mesken olarak kullanılanlar:

a)Beyt, Hâne, Hânümân, Mesken

Beyt; ev-hâne demektir. Ayrıca beyt, 2 mısradan oluşan nazım birimi manasına da gelmektedir. Ancak konu başlığımızdan yola çıkılarak kelimenin sadece mesken ifade ettiği beyitlerdeki kullanımı ele alınmıştır. Nef'î bu kelimeyi eserinde 7 defa kullanmıştır. Kelime bu kullanımlarının 5'inde "beyt-i ma'mûr-ı felek" tamlaması içinde karşımıza çıkmaktadır. "Beyt-i ma'mûr-ı felek" ile kastedilen yedinci kat gökte Firdevs cennetinde Kâbe'nin tam üstünde kalan ve Kâbe'ye benzeyen, meleklerin kıblesidir. Hz. Âdem ile birlikte bugünkü Kâbe'nin bulunduğu yere indirilmiş, ancak Nuh tufanından önce 7. kat göğe çekilmiştir.¹ Göğe yükseliş hadisesine telmihen şairimiz "beyt-i mâ'mûr-ı felek" tamlamasını tercih etmiştir. Şair aşağıdaki beyitte, bu

¹ Şemseddin Sâmî; Kamûs-ı Türkî, İstanbul/ 2004 s:328; İskender Pala; Divân Şiiri Sözlüğü, Ötüken/1999 s: 69

inaniştan yola çıkmış ve “beyt-i mâ’mûr” un kutsiyetinden de yararlanarak bu ifadeyi, sultanın sarayını övmekte araç olarak kullanmıştır².

Beyt-i ma’mûr-ı felek mi ol fezâda ol sarây
Yâ zemîni cennet olmuş Ka’be-i ulyâ mıdır(K. 6/2)

Tarh-ı matbû’una reşk etmemeğe çâre mi var
Beyt-i ma’mûr-ı felek Ka’be-i ulyâ-yı zemîn(K. 46/12)

Beyt kelimesi şu beyitte ise mesken manasını karşılayacak nitelikte yani gerçek anlamıyla karşımıza çıkmıştır.

Zihî âlî-binâ kim reşk-i bünyâdı götürmüşdür
Nice bin yıl mukaddem yeryüzünden beyt-i mezkûrı(K. 34/3)

Hâne: ev demektir. Eserde 10 kez tekrar edilmiştir. Kelime edebiyatımızda gerçek anlamıyla olduğu gibi “âşığın gönlü, kalbi” manasında da kullanılmıştır. Nef’î 3 beyitte bunu yapmıştır. Aşağıdaki beyitte “aşkının gamı söylendikçe canımda eleme yer kalmaz; (çünkü) dost gönülde olunca kedere yer kalmaz.” denmektedir. Burada “dile gelmek”, gönle gelmek- hatırlamak ve söylemek olmak üzere iki anlamı karşılayacak şekilde kullanılmıştır.

Gam-ı aşkın dile geldikçe komaz cânda elem
Yer kalır mı kedere hânede ahab olıcak(G. 62/2)

Hasmının Hak hâne-i cismini vîrân eylesin
Eylesin ma’mûre-i kalbin harâb-ender-harâb(K. 61/41)

² Kelime, yukarıda ifade edilen anlam dairesi çerçevesinde, elbette ki mesken olarak kullanılan yerler içinde gerçek anlamıyla yer almamaktadır. Aslında bu şekilde kullanıldığı yerler “Kutsal Mahaller” başlığı altında ele alınabilirdi ancak burada yeri gelmişken söylenmesi uygun bulunmuştur.

Kelime aşğıdaki beyitte “hâne ber-endâz” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Şair burada âşıkları sarhoşa benzetmiştir ve “ben aşk derdinden sarhoş olmuş bu insanları ev bark dağıtan, yer-yurt tutmayan kişiler sanırdım.” demiştir. Hâne’nin “hâne dağıtan” tamlaması içinde kullanılması, ilk mısradaki “ma’ mûr, harâbât” gibi inşâî bir unsurun durumunu bildiren kelimelerin tercih edilmesiyle doğrudan alakalıdır.

Ma’ mûr idügin bilmez idim böyle harâbât
Mestâneleri hâne-ber-endâz sanırdım(G. 86/4)

Hânûmân: ev-bark, mesken, oturulacak yer anlamındadır. Eserde 6 defa kullanılmıştır. Şair bunların 2’sinde gül-bülbül ilişkisini, bülbülün aşk derdiyle yuva terk etme hayalini kullanmıştır. “Bülbül niçin gül dalında yuva tutmuş, bu günlerde muhabbet ehli evini terk ediyor.” manasını karşılayan bir beyit aşğıdadır.

Niçün şâh-ı nihâl-i gülde bülbül âşyân eyler
Bu günler hod mahabbet ehli terk-i hânûmân eyler(G. 33/1)

Aşğıdaki beyit de Sultan Ahmet için söylenmiştir. “O dünyanın emsalsiz binicisi (yiğidi) dir ki hücumunun korkusu düşmana ev (yurt) terk ettirir.” diyerek padişahı yüceltmıştır. Görüldüğü gibi kelime bu beyitte “ev-bark terk etmek” manasında ve deyim içinde karşımıza çıkmaktadır.

Yektâ-süvâr-ı arsa-i devrân ki düşmene
Havf-ı hucûmı tefrika-i hânûmân verir(K. 4/30)

Ayrıca kelime “çerâğ-ı hânûmân-sûz, hânûmân-sûz-ı dil” gibi tamlamalar içinde ev aydınlatan, eve ışık saçan anlamlarını karşılamıştır. Şair “mesken aydınlatan gönlüm” diyerek övgü yapmaktadır.

Hân mân-sûz-ı dilim girdâba düşmüş âteşim
Halka halka turra-i dilber duhânımdır benim(K. 12/37)

Mesken; oturulacak yer anlamına gelen bu kelime, aşağıdaki beyitte hazinenin yer aldığı ve devlet adamlarının bulunduğu bir yer olarak İstanbul’u kastedecek şekilde kullanılmıştır. Eserde 1 kez karşılaşılmıştır.

Ma’den-i hüsn ü bahâ mesken-i erbâb-ı düvel
Kân-ı pür-gevher ü gencîne-i dînâr u direm(K. 51/14)

b) Bârgâh, Kasr, Kâşâne, Kâh, Sarây, Serâçe

Bârgâh; padişah otağı, sarây manalarında olmakla birlikte aslında “bâr” izin anlamına geldiği için izinle girilen yer anlamını da karşılar. Mesken olarak kullanılan yapılar içinde “kasr” la birlikte en fazla anılan 2. unsurdur. Eserde 17 defa tekrar edilmiştir. Padişah çadırının süslü oluşu hatırlatılmış, padişah çadırına yüz sürerek Mevlâ’ya dua etmenin gerekli olduğu vurgulanmış ve o çadırın gölgesiyle Kâbe gibi etrafa siyah diba serdiği söylenerek oldukça güzel beyitler içinde kullanılmıştır.

Zihî taht-ı mu’allâ bârgâh-ı arş-ı pîrâye
Ki salmış âfitâb-ı heft-kışver üstüne sâye(NAZ/1)

Yüzün sür âsitân-ı bâr-gâh-ı arş-ı a’lâya
Elin kaldır du’âya iste Mevlâdan bu ihsânı(K. 11/50)

Dergeh-i bârgeh-i sadr-ı cihân kim örter
Sâyesi Ka’be gibi çarha siyeh dîbâyı(K. 44/3))

Şu beyitlerde ise kelime “lütuf çadırı ve mana çadırının güneşi” anlamlarını karşılayarak soyut kelimelerle tamlama oluşturmuş şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Şükr kim bir bârgâh-ı lutfâ kıldım intisâb
Kim olur hâk-i derinden baht u devlet behre-yâb(K. 55/1)

Ey pâdişeh-i serîr-i dâniş
Vey husrev-i bârgâh-ı ma'nâ(KIT. 2/1)

Kâh: yüksek binâ, köşk anlamına gelen bu kelime divanda 1 beyitte geçmektedir. Geçtiği beyitte şair, safa kelimesi ile ilişkilendirmektedir:

Dilde bünyâd-ı serâ-yı gam u gussa muhkem
Kalmadı kâh-ı safâdan meğr âsâr-ı talel(K. 53/6)

Kasr: taştan yapılmış köşk, saray anlamındadır. Tomruk kütük manasına da gelir. Devlet ricalinden insanları övmekte usta olan şair divanında sık sık onların mekânı olan saray, kasr gibi kelimeleri de zikretmiştir. Hatta kasidelerinden 2'sini "Der- Sitâyîş-i Kasr-ı Sultan Osman Aleyhirrahmeti Velgufrân" ve "Der Medh-i Kasr-ı Vezir-i A'zam Muhammed Paşa" şeklinde başlıklandırılarak padişah mekânlarının tarifini, övgüsünü yapmıştır. Tabii bu övgüler diğer kasidelerde de fazlaca karşımıza çıkmaktadır. Kelime eserde toplam 17 defa tekrar edilmiştir. Kimi zaman padişah saraya her gün uğrayan bir devlet güneşidir...Kimi zaman da bahsi geçen kasrın altın süslemelerini yapan nakkaşın kalemine tüm Çin ressamı imrenir, onları kıskanır.

Ki teşrîf ede her gün sadr-ı bâlâ-hâne-i kasrın
O hurşid-i cihân-ı devletin dîdâr-ı pür-nûr(K. 34/17)

Böyle bir kasr-ı zer-ender-zer-i pür-san'at kim
Reşk eder hâme-i nakkâşına sûret-ger-i Çîn(K. 46/11)

Şair 1 beyitte Yusuf ile Züleyha hikâyesini hatırlatmıştır ve "bu parlaklık Züleyha'nın sarayında olsaydı Yusuf seyretmek için can u gönülden alıcısı olurdu." demiştir. Görüldüğü gibi şair Züleyha'nın Yusuf ygambere âşık

oluşunu ve Hz. Yusuf'un Onu reddedişini hatırlatmaktadır. Şaire göre, Sultan Osman'ın sarayının parlaklığı Züleyha'nın sarayında olsaydı Hz. Yusuf Onu eş olarak alırdı.

Olaydı ger bu revnak bu safâ kasr-ı Züleyhâda
Dil ü cândan olurdu seyr için Yûsuf harîdârı(K. 13/11)

Aynı kasideden alınan aşağıdaki beyitte ise sarayın mimarının eli, Hz Musa'nın eli gibi mucizeli olarak adlandırılmıştır. Bilindiği gibi Hz. Musa elindeki asasıyla mucizlere vesile olmuştur ve şair de bahsi geçenyapının mimarının elinden mucizevî bir eser çıktığını vurgulamak için bu bağlantıyı kurmuştur.

Te'âlallâh zihî kasr-ı bülend-eyvân-ı halkârî
Yed-i beyzâ-yı kudretidir meger kim dest-i mi'mârı(K. 13/11)

Kâşâne; mükemmel ev, köşk, mâlikâne, yuva anlamlarını ihtivâ eder. Şair kelimeyi 2'si de aynı kasidede olmak koşuluyla 2 defa kullanmıştır.

Safâ-yı soffası âb-ı ruh-ı kâşâne-i cennet
Duhân-ı micmeri gîsû-yı ham-ender-ham-ı hûrî(K. 34/14)

Sarây; büyük ev, kâşâne anlamına gelen bu kelime, mesken olarak kullanılan unsurlar içinde en fazla zikredilendir. Şair, bu kelimeyi “sarây-ı devlet, serây-ı haşmet, sarây-ı âlem, sarây-ı şeh-i mânâ, serây-ı dilgüşâ, halvet-serây-ı fikr, bünyâd-ı sarây-ı gam u gussâ, sarây-ı felek, sarây-ı zîbâ, sarây-ı âzâmet” gibi tamlamalar içinde 18 kez tekrar etmiştir. “Kasr” maddesinde de belirtildiği üzere hemen her kasidesi padişah, paşa ve vezirler için yazılmış olan Nef'î'nin bu kelimeleri sıkça kullanması oldukça doğal bir neticedir. Aşağıdaki beyitte “cihan sarayının vezaret mumudur” diyerek vezire övgü yapılmıştır.

Şem'-i cihân-serây-ı vezâret ki şu'lesi
Meş'al-fürûz-ı encümen-i husrevân olur(K. 28/14)

Serîr-i devletine âsumân serâ perde
Serây-ı haşmetine lâ-mekân fezâ-yı harîm(K. 32/21)

Bir kasidesinde “ bu köhne âlem sarayı, güneş ve ay devrettikçe şen ola” diyerek dua etmiştir. Yani burada âlemi bir saraya benzetmiştir.

Tâ ki ma'mûr ola bu köhne sarây-ı âlem
Tâ ki devr ede felekde meh ü mihr ü pervîn(K. 46/38)

Bula sıhhatle sarâyında safâ-yı hâtır
Sefer etdikçe müyesser ede Hakk feth-i mübîn(K. 46/41)

Serâçe; küçük saray, saraycık, evceğiz manasına gelen bu kelime eserde 1 kez kullanılmıştır. “Zuhal yıldızı talih sarayının gözcüsüdür.” diyerek Nasuh Paşa'dan bahsetmektedir.

Felek imâret-i câh u celâlinin ferşi
Zuhâl serâçe-i ikbâlinin nighbânı(K. 30/24)

c) Çetr, Hayme, Hıyâm, Otâğ, Perde-serây, Sâyebân, Serâ

Çetr; çadır demektir; ancak padişah üstüne tutulan ziynetli gölgelik anlamı da vardır. Eserde 6 defa kullanılmıştır. Şair bu kelimeyi genellikle methiye beyitlerinde sultanları övmek amacıyla kullanmıştır. Aşağıdaki beyit Sultan Ahmet Han için yazılmış bir kasideden alınmıştır. “Makam çadırının önünde güneş bir koruyucudur.” anlamına gelecek şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Felek bir sâyebândır pîşgâh-ı çetr-i câhında
Güneş bir fülke-i zerdîr sûtûn-ı sâyebân üzre(K. 5/30)

Şu beyit ise Şeyhülislam Esat Efendi için söylenen bir kasidenin dua bölümünde yer almaktadır. “Saadetli çadırın yeryüzüne koruyucu olsun, kâinat gölgesinde sonsuza kadar rahat, huzurlu olsun.” demiştir.

Çetr-i ikbâlin ola kevn ü mekâna sâye bân
Sâyesinde kâ'inât âsûde tâ rûz-ı hisâb(K. 55/53)

Hayme; Arapların ev olarak kullandıkları çadıra denir. Nef'î bu kelimeyi 3 beyitte tekrar etmiştir. Kelime “hayme-i kadr, hayme-i âmâl, hayme-i pîrûze” gibi tamlamalar içinde kullanılmıştır. Burada dikkat çeken husus tamlamalardan 2'sinde soyut bir kelime ile birlikte zikredilmiş olmasıdır. Aşağıdaki beyitte şair “lütuf ipleri çadır ipi olmasaydı, zaman bana emellerin çadırını kurdurmazdı.” diyerek bu dünyada elde ettiklerini memduhunun lütfuna bağlamaktadır. Görüldüğü gibi şair, “emellerin çadırı” tamlamasını kullandığı bu beyitte, somutlaştırma yapmıştır ve kendisinin emellerine ulaşmasının padişah sayesinde olduğunu ifade etmeye çalışmıştır.

Hayme-i âmâli kurdurmazdı bana rûzigâr
Rişte-i lutfundan olmasa ana muhkem tınâb(K. 61/32)

Şu beyit ise bir kasidenin dua bölümünden alınmıştır ve şair “Hak, çadırının rütbesini (derecesini, kıymetini) felek kadar yükseğe çıkarsın.” demektedir.

Hayme-i kadrini gerdûn gibi Hakk ede bülend
Ola zımnında hep encüm gibi erbâb-ı düvel(K. 53/51)

Hıyâm; çadır anlamına gelmektedir. Nef'î eserinde 1 defa bu kelimeyi kullanmıştır. Nasuh Paşa için “devlet sarayına meleklerin tüyleri süpürge, büyüklüğünün(rütbenin) çadırına gökyüzünün yıldızları direktir.” diyerek makamının yüksekliğini anlatmaya çalışmıştır.

Serây-ı devletine şehper-i melek cârûb
Hıyâm-ı rif'atine encüm-i felek evtâd(K. 29/35)

Perde-serâ ya da Serâ-perde; Küçük çadır manasındaki bu kelimenin divânda her 2 kullanımı da görülmektedir. Perde-serâ 1, serâ-perde 3 defa karşımıza çıkmaktadır. Kelimenin saz çalan, çalgıcı anlamı da vardır ki Nef'î şu beyitte her iki anlamına da çağrışım yapacak nitelikte ve ustalıkla bu kelimeyi kullanmıştır. Beyitte geçen çeng kelimesinin el-saz anlamlarını karşılıyor olması serâ-perdenin de her iki anlamını anımsatması açısından önemlidir.

Mihr sanman görünen kesb-i uluvv etmeğe çarh
Urdu dâmân-ı serâ-perde-i iclâline çeng(K. 37/14)

Her seher tâ ki çıkıp perde-serây-ı şebden
Ede şâhenşeh-i zer-tâc-ı felek dîvânı(K. 3/57)

Otâğ; büyük süslü çadır demektir ve padişah çadırlarına isim olmuştur. Diğer çadırlardan farkı etekli ve özel ziynetlerle süslü oluşlarıdır³. Eserde 2 defa karşılaşmaktayız.

Şeh-i vâlâ-mekândır kim bu nîlî kubbe-i âlî
Otâğ-ı Sebzidir sahn-ı fezâ-yı lâ-mekân üzre(K. 5/29)

Sâyebân; sayvan, gölgelik, koruyucu, büyük çadır anlamlarında kullanılır. Nef'î Divân'ında 3 defa bu kelimeyi tekrar etmiştir. Şu beyitte "Sultan Ahmet'in devlet çadırının gölgesi, yeryüzünün her yerine düşmüştür." demektedir:

³ Nahit Aybet; Fuzulî Divânında Maddi Unsurlar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara/1989, s:18

Hümâyûn-pâye Sultân Ahmed-i âdil ki düşmüşdür
Zılâl-ı sâye-bân-ı devleti kevn ü mekân üzre(K. 5/19)

Âsmân-ı cihân-ı şevket ü şân
Dâmen-i sâye-bân-ı câhıdır(KIT. 1/34)

2)Cemiyet Hayatının Meydana Getirdiği, İçinde Barınılabilen Unsurlar

a)Dînî Hayatla İlgili Olanlar:

aa)Kutsal Mahaller: Beytü'l-Harâm, Ka'be, Kiblegâh, *Mahşer

Ka'be- Beytü'l-Harâm; Ka'be Arabistan'ın Hicaz bölgesinde, Mekke şehrinde Harem-i Şerîf'in ortasında bulunan geometrik küp şeklinde, 12 x 10 x 15metre ebatında taştan yığma bir binadır. İlk olarak Hz Âdem tarafından inşa edilmiştir. Nûh tûfanında helâk olmaması için melekler tarafından göğes kaldırılmıştır. Bu sebeple Beytü'l-Ma'mûr denilmiştir. (Bu şekildeki kullanımları yukarıda ele alınmıştır.) Hz İbrahim tarafından tekrar yaptırılmıştır. Karşılıklı köşeleri birleştiren hatlar, dört asli yönü gösterir. Doğu köşesinde Hacerü'l- Esved vardır. Yeryüzünde ilk olarak tesis olunan mabettir.

Ka'be' nin civarı, taşlarla işaretlenmiş bölge, ilâhî sulh ve masuniyet mıntıkasıdır. Zira bu bölgede husumetler durur, silâh taşınmaz, kan dökülmesi caiz değildir. Buraya iltica edene dokunulmaz. Bu bakımdan Beytü'l-Harâm' dır⁴. Eserde bu kullanım 1 defa karşımıza çıkmaktadır. Ka'be ise 17 defa kullanılmıştır.

Hayâl-i nakş-ı arûsân-ı hacle-i tab'ım
Eder sanem-gede Beytü'l-harâm ifhâmı(K. 21/48)

⁴ Nahit Aybet; a.g.e., s:19

Ka'be' de hac esnasında ihrama girilerek tavaf edilir. İhram erkekler için dikişsiz iki parça bezden ibarettir. Şair bu durumu padişah ve onun mekânında dolaşma açısından benzetme yaparak şiirine aktarmıştır. Sultan Murat Han için “niyetim dergâhının Ka'be' sini tavaf etmektir, iznin oldu, hemen ihramı kuşandım.” demiştir.

Tavâf-ı Ka'be-i dergâhın etmedir niyyet
Hemân ki ruhsatın oldu kuşandım ihrâmı(K. 21/44)

Ka'be Mekke civarındaki dağlardan alınan siyah taşlarla bina edilmiştir⁵. Bu duruma şu beyitte işaret edilmiştir. (Yukarıda aynı beytin açıklaması verildiği için burada tekrar edilmemiştir.)

Dergeh-i bârgeh-i sadr-ı cihân kim örter
Sâyesi Ka'be gibi çarha siyeh dîbâyı(K. 44/3)

Ka'be zemzem suyu, âb-ı hayat, Cibril ile birlikte kullanılabilir. Hz İbrahim eşi Hz. Hacer ve oğlu İsmail'i korumak amacıyla Mekke'ye bırakmıştır. Kaldıkları süre içinde suları bitince Hz Hatice Safâ ve Merve tepeleri arasında 7 defa gidip gelmiştir. Bu gidişlerin sonuncusunda Merve tepesinde çocuğun bulunduğu yerde bir melek görmüştür. Bu Cebrail'dir. Cebrail kanadıyla yeri eşmiştir ve yerden su çıkmıştır⁶. Şair şu beyitlerde bu anlatılanlara telmihte bulunmaktadır. Beyit “devletinin dergâhı gönül ehlinin Ka'be' sidir ki Cebrail'in kanadı haremine süpürge olsa yakışır.” anlamındadır.

Dergeh-i devleti kim Ka'be-i ehl-i dildir
Olsa lâyük per-i Cibrîl ana cârûb-ı harem(K. 40/28)

Aşağıdaki beyitte ise zemzem suyuna işaret edilmiştir.

⁵ İskender Pala; a.g.e, s: 219

⁶ İskender Pala; a.g.e, s:219

Tavâfa Ka'be-i kûyun be-kavl-i Bâkî-i merhûm
Derûn-ı dilde niyyet âb-ı zemzemden musaffâdır(K. 47/46)

Övgülerinde sınır tanımayan şair, kendini överken de aynı üslûba sahiptir. Şairlerin mekânının kendi şiirleriyle şeref bulduğunu, buraların Hicaz ülkesinin Ka'be' si olduğunu söylemektedir. Bilindiği gibi Araplar şiir yarışmaları sonucunda en iyi olarak değerlendirilen 7 şiiri Ka'be'nin duvarlarına asmaktaydılar⁷. Ka'be kelimesinin şiir ve onunla ilgili unsurlar ile aynı beyitlerde kullanılması bu durumu da hatırlatır niteliktedir.

Beyt-i nazmımla şeref buldu zemîn-i eş'âr
Nitekim Ka'be-i hıttâ-i iklîm-i Hicâz(K. 57/11)

Nef'î yine şiirini övdüğü bir beytinde Ka'be kelimesini soyut bir kelimeyle tamlama yapacak şekilde kullanmıştır. "Mana Ka'be" sine beni bir yoldan götürdü." demiştir. Şair manaya, anlam güzelliğine önme verdiği için onu kutsal bir yapı olan Ka'be'ye benzetmiştir ve buraya kendisinin ulaştığını vurgulamıştır.

Ka'be-i ma'nâya bir yoldan iletdi beni kim
Kudsiyân sürme çeker gerd-i reh-i pâkimden(KIT. 8/6)

Şair, diğer kullanımlarında kimi zaman padişahın sarayını Ka'be' ye benzetmiş, kimi zaman da âlemin padişahın adaletiyle Ka'be' ye döndüğünü söylemiştir. Kendisini aşk Ka'be' sinin kfile başı olarak gördüğü şu beyit de dikkat çekicidir.

Ol kâfile-sâlâr-ı reh-i Ka'be-i aşkım
Kim nâle-i uşşâk-ı sadâ-yı ceresimdir(G. 39/4)

⁷ Cemal Kurnaz; Hayâlî Bey Divânının Tahlîli, MEB Yayınları, İstanbul/1996, s:87

Kible-gâh; kıblenin bulunduğu semt anlamındadır. Eserde 4 defa kullanılmıştır. Kelime methiye beyitlerinde karşımıza çıkmaktadır. Kimi zaman padişahın semti, ululuğuyla tüm canlıların, kimi zaman da cihan padişahlarının kible yeri olarak ifade edilmiştir. Burada da kıblenin manevi açıdan taşıdığı önem padişah katının buraya benzetilmesine vesile olmuştur.

O şâhenşâh-ı zîşân u bülend-ikbâl-i devrân kim
Cenâbı pâdişâhân-ı cihânın kible-gâhıdır(G. 31/9)

Maksûd-ı kâ'inât u murâd-ı cihâniyân
Kim âsitânı kible-geh-i ins ü cân olur(K. 28/23)

***Mahşer**; kıyamette ölülerin dirilip toplanacağı yer demek olup, kalabalık yeri ifade etmek için de kullanılır. Divân' da 1 kez kullanılmıştır. Burada da ölümden sonra toplanılacak yer anlamını karşılamaktadır.

Rindân-ı harâbâtî vü mestân-ı elestiz
Mahşerde dahi câm-ı mey-i aşk ile mestiz(G. 44/1)

bb)Müslümanlara Ait İbadet Yerleri:

Cami´, Hânkâh, Ma´bed, Mescid, Savma'a, Secdegâh, Tekyegâh, Dergâh

Cami´; içinde namaz kılınan ibadet yeridir. Cem eden, derleyen, toplayan anlamları da vardır. Eserde 3 defa kullanılmıştır. Sultan Osman'ın kahramanlığı anlatılırken şair, "bundan sonra yeryüzünün 9 kubbeli camisinin hatibi senin lakabını haykırınsın." (Padişahı Kahraman'a benzetmektedir.) demiştir.

Böyle âgâz eylesin şimdengeri elkâbına
Câmi'-i nüh-kubbe-i kevnin hatîb-i minberi(K. 14/19)

Hânkâh; konak yeri, dergâh, tekkenin büyüğü anlamındaki kelime, divânda 1 defa kullanılmıştır. Kuruluş ve değer açısından tekkeden üstündür. Aşağıdaki beyitte tekkeye mensup olan kişi anlamını karşılayacak nitelikte kullanılmıştır:

Bir iki sûret uğrusu har kim
Ne kalender ne hânkâhîdir(KIT. 1/20)

Ma'bed; ibadet edilen yer, mescittir. Divân' da bu kelimeyle 2 defa karşılaşmaktayız. Muhammet Paşa için yazılmış bir kasidede şair; “peygamberlerin şahının adaşı paşa hazretleri ki; kapısının toprağı erdemli kişilerin ma'betidir.” diyerek hoş bir söyleyiş elde etmiştir. Paşanın kapısını erdemli kişilerin ibâdet ettikleri bir yer olarak tahayyül etmiş ve buraya uhrevî bir özellik kazandırmak istemiştir.

Hem-nâm-ı şehenşâh-ı rüsûl hazret-i pâşâ
Kim hâk-i deri ma'bed-i cân-ı fuzalâdır(K. 33/22)

Mescid; baş eğmek anlamındaki “secd” kökünden mekân ismi olmuştur. Müslümanların topluca namaz kıldıkları ibadet mahallerine verilen addır. Nef'î bu kelimeyi incelediğimiz eserde 1 defa kullanmıştır. Aşağıdaki beyitte mescit-meyhane zıtlığı kullanılarak meclislerinin eğlencesinden bahseden şair, vâ'iz bu eğlenceyi görse mescidi bırakıp meyhaneye gelirdi demektedir.

Vâ'iz düşerdi meygedeye kordu mescidi
Görse safâ-yı meclis-i rindânemiz bizim(G. 79/6)

Savma'a; tekke, ibadet yeri manasındadır. Nef'î 1 kez kullanmıştır. Şu beyitte “mananın تنها ibadet yerinin mürşidi” diyerek Şeyhülislam Esat Efendi'den bahsedilmektedir.

Mürşid-i savma'a-i halvetiyân-ı ma'nâ
Dâniş-âmûz-ı dil-i akl-ı kül-i üstâd-ı reşîd(K. 54/18)

Secdegâh; secde edilen, namaz kılınan yer anlamındaki bu kelime eserde 2 defa karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birinde “aşığa meyhane kapısının toprağının, diğerinde ise Sultan Osman’ın kapısının cihan padişahlarının secde yeri olduğunu söylenmektedir.” Edebiyatımızda âşık ya aşk derdiyle ya da aşk acısıyla içmekten sarhoştur. Bu yüzden ne bu dünyasını ne de öbür dünyasını düşünür. Onun secde yeri meyhane kapısı olmuştur.

Ne bütgede ne Ka'be gerek âşık Nef'î
Hâk-i der-i meyhâne yeter secdegeh-i mest(G. 22/5)

Şehriyâr-ı âsumân-mesned ki olmuş tâ ezel
Secde-gâh-ı tâc-dârân-ı cihân hâk-i deri(K. 14/27)

Tekyegâh; dayanılacak yer, dergâh anlamındadır. Eserde 1 defa karşımıza çıkmaktadır. “şeytanın ibadet yeri” anlamına gelecek bir tamlama içinde yer almıştır.

Kiminin başı penbe dükkânı
Dili iblîs tekye-gâhıdır(KIT. 1/21)

Dergâh; tekke, kapı önü, önemli bir kişinin katı anlamlarını karşılayabilmektedir. Kelime eserde 44 kez karşımıza çıkmaktadır. Nef'î bu kelimeyi tüm beyitlerde padişah huzuru, onun mekânı, kapısı olarak kullanmıştır. Kelime, beyitlerde karşılık geldiği anlam itibarıyla “mahal ifade eden unsurlar” başlığı altında da incelenebilirdi ancak şair “dergâh” kelimesini kullanarak padişah huzuruna ayrı bir kutsallık da kazandırmıştır. Bu yüzden burada ele almayı da uygun bulduk. Ulu bir kişinin eşiğine, kapısının tozuna yüz sürmek ondan feyiz almak, büyüklüğünden himmet ummak edebiyatımızda sık sık karşımıza çıkan bir ifadedir. Nef'î de dergâh

kelimesini “yüz sürmek” fiiliyle fazlaca kullanmıştır. Her yönüyle örnek olan, övgüde sınır tanımadığı memduhlarının kapısına yüz sürmek tüm insanlara bir nimettir. Ayrıca padişah o kadar kudretlidir ki cihan padişahlarının tümü kapısına yüz sürer ve ona itaat ederler.

Sensin o cihân-bân-ı mu’azzam ki sürer yüz
Dergâhına şâhân-ı bülend-efser-i âlem(K. 23/3)

Mâh-ı nev sanma felek yüz süreli dergehine
Gösterir çîn-i küleh-kûşe-i istiğnâyı(K. 44/24)

Padişahın kapısı cömertlik kapısıdır. Nef’î bunu “dergâh-ı cûd” tamlamasıyla şiirine taşımıştır.

Ol pîş-i rikâbında cenîbet-keş-i ikbâl
Bu dergeh-i cûdunda bir üftâde gedâdır(K. 33/32)

Aşağıdaki beyitte Sultan Murat’ı tüm cihan padişahlarından üstün gören şair “İskender, Behram, Cem kapında köle olsalar şaşılacak şey değildir.” demiştir.

Hem bende-i dergâhın olurlarsa sezâdır
İskender ü Behrâm u Cem ü Kayser-i âlem(K. 23/5)

Şu beyitte ise Şeyhülislam Aziz Efendi için “kapının tozu güneşe ve aya sürme olur” diyerek şeyhülislamı yüceltmıştır.

Fürûğ-ı şemse-i tâkı sipihre nûr-ı basar
Gubâr-ı dergehi hurşîd ü mâha kuhl-i uyûn(K. 58/5)

cc)Diğer Dinlerle İlgili İbadet Yerleri:

Âteşgede, Bütgede, Büt-hâne, Deyr, Sanem-gede, Sanem-Hâne

Âteş-gede: Ateşe tapınanların, Mecûsîlerin ibadet yeridir. Nef'î bu kelimeyi 2 kez kullanmıştır. Şair kendini övdüğü bir beytinde “huyum, feleğin ılık saçan sinesinin tapınak yeridir.” demiştir.

Suhanım âb-ı zülâl-i çemenistân-ı cihân
Tab'ım âteş-gede-i sîne-i sûzân-ı felek(K. 24/50)

Bütgede; put evi, putperestlerin mabetlerine verilen addır. Divân' da 2 defa geçmektedir.

Ne bütgede ne Ka'be gerek âşık Nef'î
Hâk-i der-i meyhâne yeter secdegeh-i mest(G. 22/5)

Büt-hâne de aynı anlamı ihtiva eder. Bu kelime de eserde 1 defa kullanılmıştır.

Tab'ım ol büt-hânedir kim sûret-i dîvârının
Taşa kâr eyler hadeng-i gamze-i nâzik-teri(K. 14/47)

Deyr; Hristiyanların rahip ve rahibelerinin yaşadığı meskûn yerlerden uzakça bina veya binalara denir. Şair bu kelimeyi 1 beyitte kullanmıştır. (Kelime mecâzen “meyhane” anlamına da gelmektedir ve bu anlamı karşılayacak şekilde de 1 beyitte karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu kullanımı, ifade ettiği anlam itibariyle “eğlence hayatıyla ilgili unsurlar” bölümünde ele aldık.) Şu beyitte hayal dünyasını “deyre” benzetmiştir.

Büt nigâr-ı harem-i deyr-i hayâlim ki komuş
Bende bir sırr-ı eser sun'-ı hudâvend-i kadîm(K. 7/55)

Sanem-gede-Sanem-hâne; put-hâne anlamındadır. Sanem-gede 2, sanem-hane ise 1 kere kullanılmıştır. İlk beyitte kelime, put-haneleriyle meşhur olan Çin ile birlikte zikredilmiştir. 2. beyitte ise mana bir puthaneye benzetilmiştir. Burada, şairin yine somutlaştırma yapmış olması dikkat çekmektedir.

O denli tarh-ı garîb eylerim ki bir demde
Döner sanemgede-i Çîne kârgâh-ı derûn(K. 58/45)

Tâb-ı fikrimle sanem-hâne-i ma'nâ rûşen
Âb-ı nazmımla gülistân-ı tahayyül şâd-âb(K. 31/61)

dd)İbadet Yerinin Cüz'ü Olan Unsurlar:

Mahfil, Mihrâb, Minber

Mahfil; oturulacak görüşülecek yer, toplantı yeri; büyük camilerde hükümdarlara veya müezzinlere ayrılmış veya etrafı parmaklıkla çevrilmiş olan yerden biraz yüksek yerdir. Nef'î kelimeyi 1 kez kullanmıştır. Aşağıdaki beyit "Bülbül yuvasının üstünde bağırarak şarkı söyledikçe, nağmeler söyleyip mahfilde oturan hafıza döner." anlamına gelmektedir. Burada bülbül bir hafıza, onun yuvası ise mahfile benzetilmiştir.

Döner bir hâfız-ı mahfil-nişîn-i nağme-perdâza
Ser-âgâz-ı nevâ etdikçe bülbül âşiyân üzre(K. 5/14)

Mihrâb; mescitlerde imamın oturduğu kible istikametini belirten makama denir. Savaşçı, harp âleti manalarına geldiği gibi, çardağa, yüksek eve, meclisin başköşesine de denilir. Mihrâb, gerek zemin kesitinin şekliyle gerekse üst bölümünün yapısıyla yarım daire veya ona yakın bir şekilde inşa edilir⁸. Bu şekliyle kaşa, yeni aya benzetilir. Yani kelime mecâzen kaş

⁸ Nahit Aybet; a.g.e, s:27

anlamında kullanılır. Nef'î Divân' da 5 kere bu kelimeyi kullanmıştır. Bunların 3'ünde kaş-mihrâb benzerliğini hatırlatarak mecaz anlamından yararlanmıştır.

Gözü meyhâne-i nâz u kaşı mihrâb-ı niyâz
Yaraşır her ne kadar etse niyâz ehline nâz(G. 57/1)

Etmezdi teveccüh ham-ı ebrûsuna diller
Mihrâb-ı niyâz olmasa ger tâk-ı girişme(G. 121/4)

Minber; Mescitlerde Cuma ve bayram günlerinde imamın hutbe okumak üzere çıktığı yüksekçe yere denir. Divân' da 2 defa geçmektedir. Aşağıdaki beyitte cemaatle kılınan bir namaz portresi çizilmiştir.

O şâhenşeh ki vâcibdir edâ-yı hutbe-i nâmı
Hatîb-i minber-i saff-ı namâz-ı kudsiyân üzre(K. 5/16)

b)İş ve Ticaret Hayatıyla İlgili Olanlar:

Attâr, Dükkân, Dükkânçe, Hân, Kârgah, Kûçe, Sahâf

Attâr; güzel kokular, iğne iplik vesaire satan yer anlamındadır. Nef'î kelimeyi 3 defa kullanmıştır. Bunların 3'ünde de şair güzel koku satan yeri kastetmiştir. 2'sinde direkt olarak koku manasını taşıyan kelimelerle kullanmış, diğerinde ise ilkbahardan bahsederek bu mevsimde açan çiçeklerin saçtığı kokuları hatırlatmıştır.

Nesîmi gâret etmiş nûkhet-i gîsû-yı hûbânı
Acep mi açsa her bir gonca bir dükkân-ı atârı(K. 13/17)

Şair, Şeyhülislam Muhammet Efendi için yazdığı bir kasidede “bir şair huylarının baharının rüzgârını ansa, fikri attar dükkânının sermayesi olur.” diyerek onun yaradılışını övmektedir.

Nesîm-i nev-bahâr-ı hulkunu yâdetse bir şâir
Olur endîşesi sermâye-i dükkân-ı atârî(K. 49/32)

Dükkân; içinde öteberi satılan oda, yer anlamındadır. Bu kelime eserde 11 defa geçmektedir. Şair kimi zaman şiirini söz söyleyenlerin dükkânına sermaye olarak, kimi zaman gazelini şiir dükkânının süsü olarak ele almıştır ve kelimeyi 4 beyitte kendini övmek amacına hizmet edecek nitelikte kullanmıştır.

Benim ol zerger-i kâmil ki bugün fennimde
Sözlerim gevheridir zîver-i dükkân-ı suhan(K. 60/39)

Şâhid-i mazmûnuma endîşe vârin bezl eder
Nakd-i şi'rimle suhan sermâye-i dükkân bulur(K. 8/41)

Şair padişahın meclisine inci saçmaya gidecektir; çünkü sözlerini inci tanesi olarak görür.

Meclis-i ikbâline geldim güher-pâş olmağa
Cevherîyim bu gazel zîb-i dükkânımdır benim(K. 12/32)

Aşağıdaki beyitte Nef'î, Murat Han'ın söz söyleyenlere söz öğrettiğini, şiirlerinin ise felek dükkânının süsü olduğunu söylemiştir.

Ol şehenşâh-ı suhandân u suhan-perver kim
Gevher-i nazmıdır ârâyiş-i dükkân-ı felek(K. 24/26)

Dükkânçe; küçük dükkân, dükkâncık anlamındadır. Eserde 2 defa kullanılmıştır. Şair bunlardan birinde sevgilinin huylarını, tabiatını kitapçı dükkânına benzetmiştir. Bunda edebiyatımızda sevgilinin güzel yüzünün intizamla yazılmış bir sayfaya benzetiliyor olmasının da etkisi vardır. Aynı beyitte kendi temiz gönlünü ise, manevi değerler yazılmış levha olarak görür.

Levh-i mahfûz-ı suhandir dil-i pâk-i Nef'î
Tab'-ı yârân gibi dükkânçe-i sahhâf değil(G. 71/5)

Hân; yemek sofrası, aşçı dükkânı anlamlarına gelmektedir. Nef'î bu kelimeyi 2 beyitte kullanmıştır ki bunlardan biri direkt olarak sofranın manasındayken diğerinde hem sofranın hem de aşçı dükkânı olarak algılanabilmektedir.. Beyitte yer alan “mâye” yani –asıl para, mal, sermaye- anlamındaki kelime dükkân kavramını da hatırlatmaktadır.

Reşh-i kalemi mâye-i âsâyiş-i âlem
Hân-ı keremi sofrâ-i yağmâ-yı zamâne(K. 41/24)

Kârgah; iş görülen, sanat icra edilen yer, bugünkü manasıyla atölye, fabrika manasındadır. Divân' da 4 kez bu kelimeyle karşılaşmaktayız. Bunlardan birinde “nakş” kelimesiyle, birinde ise nakkaşlarıyla meşhur Çin ülkesiyle bir arada kullanılmıştır. Yani daha çok sanat icra edilen, sanatı barındıran bir mekan anlamı hatırlatılmaktadır. Şair, bir başka beyitte ise memdûhun dünya denen bu atölyenin ihtiyaçlarını tedarik ettiğini, O olmasa buranın boş kalacağını söylemiştir.

Fikr-i pür-mazmûn mudur âyîne-i tab'ımda yâ
Aks-ı nakş-ı kârgâh-ı âlem-i bâlâ mıdır(K. 6/38)

O denli tarh-ı garîb eylerim ki bir demde
Döner sanemgede-i Çîne kârgâh-ı derûn(K. 58/45)

Lâzım oldukça eğer sen bir tedârik kılmasan
Bugün olurdu mu'attal kârgâh-ı nüh-kıbâb(K. 61/17)

Kûçe; dar sokak, çarşı, pazar anlamındadır. Eserde 1 defa karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki beyitte güneş, övülen kişinin sınırlar çarşısının gece giden hırsız olarak ele alınmıştır. Oldukça ilgi çekici bir beyittir.

Gevher-i güftârının kân müşterî-i müflisi
Kûçe-i esrârının hûrşîd düzd-i şeb-revi(K. 2/11)

Sahhaf: eski kitap alıp satan kişi, kitapçı anlamındadır. Nef'î kelimeyi 1 kez kullanmıştır. Bu beyit de yukarıda “dükkân” maddesinde verilmiştir. Kelime “dükkânçe-i sahâf” tamlaması içinde yer almıştır.

c)Sağlık ve Temizlikle İlgili Olanlar:

Dârü's-şifâ, Şifâ-hâne

Dârü's-şifâ; Şifâ-hâne; İslam dünyasında hastaların tedavi edildiği sağlık kurumudur. Genel olarak hastane karşılığı olarak kullanıldığı gibi akıl hastanesine de denir. Bu 2 kelime Divân da 1'er kez kullanılmıştır. Aşağıda verilen ilk beyitte Sultan Ahmet'in, ikinci beyitte ise Şeyhülislâm Muhammet Efendinin lütfu şifâ veren bir yer olarak nitelendirilmiş ve soyut bir unsurla somut unsur tamlama içinde yan yana kullanılmıştır.

Derdimi bârî bu takrîb ile takrîr edeyim
Tâ şifâhâne-i lutfundan ere dermânı(K. 3/37)

Halk-ı âlem ser-te-ser bîmâr-ı derd-i ihtiyâc
Dehr bir dârü's-şifâ lutfun tabîb-i Mihribân(K. 52/42)

d)Kültürel Hayatla İlgili Olanlar:

Debistân, Medrese, Mekteb, Muallim-hâne

Debistân; mektep, edep ve yazı öğrenilen yer manasındadır. Eserde 3 defa kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte Sultan Murat Han'ın fikri, felek mektebinin yaşlanmış üstadı olarak ifade edilmiştir. Görüldüğü gibi beyitte, âlem bir mektebe benzetilmiş ve sultan da bu mektebin (tecrübesi ve bilgi birikimi nedeniyle) yaşlanmış üstâdı olarak ifade edilmiştir.

Tab'ı âyîne-i meşşâta-i rûy-ı âlem
Fikri üstâd-ı kühen-sâl-i debistân-ı felek(K. 24/33)

Medrese; içinde dini dersler okutulan yer, ders gören talebenin içinde yatıp kalktığı bina anlamındadır. Nef'î kelimeyi 1 kez kullanmıştır.

Çala bir iki beyt-i müzahrefle mahalsiz
Bir medrese-i âlîye bir kaşmer-i âlem(K. 23/24)

Mekteb; okuma yazma öğrenilen yer demektir. Nef'î divanında kelime 2 defa kullanmıştır. Şair kelimeyi “mekteb-i ehl-i dil ve mekteb-i endîşe” gibi tamlamalar içinde eserine taşımıştır. Bu kullanımların ikisinde de şair kendini övmekte bir araç olarak “mekteb” kelimesini kullanmıştır.

Hem mekteb-i endîşede üstâd-ı sihir-sâz
Hem ma'reke-i fitnede çâpük-ter-i âlem(K. 23/32)

Ben gerçi bir bî-hâsılım şâkird-i ders-i müşkilim
Hem mekteb-i ehl-i dilim halk olmadan levh ü kalem(K. 15/33)

Muallim-hâne; öğretmen yetiştiren mekteptir. Eserde 1 kez karşımıza çıkmaktadır.

Köhne üstâd-ı mu'allim-hâne-i endîşeyim
Nâtika şâkird-i ders-i imtihânımdır benim(K. 12/14)

e)Eğlence Hayatıyla İlgili Olanlar:

aa)Eğlence hayatıyla İlgili Mahal İfade edenler:

Bezm, Bezmgeh, lyd-gâh, Meclis

Burada ele alınan unsurlar direkt olarak eğlence yapılan bir binayı ya da yapıyı işaret etmemektedir. Genel olarak eğlence ile ilgili mahal ifade

etmektedirler. Ancak eğlence hayatıyla ilgili unsurlar oldukları için “mahal ifade eden unsurlar” maddesi yerine burada değerlendirmeyi uygun bulduk. Ayrıca çalışmamızın bütününde olduğu gibi, burada da kelimelerin tekrar sayıları verilirken, ele alındıkları madde ve dâhil edildikleri anlam dairesi düşünülerek hareket edilmiştir.

Bezm; İçkili eğlenceli meclis, toplantı, dernek demektir. Kelime Divân’ da birçok defa karşımıza çıksa da biz burada “eğlence yeri” manasını ihtiva ettiği beyitleri incelemiş bulunmaktayız. Yani kelime, eserde 33 beyitte bu maddeyi ilgilendirecek nitelikte kullanılmıştır. Aynı beyitlerde bulunan “şarap, mey, peymâne vb.” gibi kelimeler bir eğlence yeri, meyhane hayali uyandırmıştır ve bu kelimelere bakılarak “bezm” “eğlence hayatıyla ilgili unsurlar içinde direkt olarak bir binaya işaret etmese de böyle bir mahalli ifade ettiği için buraya dâhil edilmiştir. Kelime 4 beyitte içkiyi bulduğuna inanılan Cem (Cemşîd) ile birlikte anılmıştır.

Bezm-i Ceme revnak veremez olmayacak tâ
Cârûb-ı der-i meygede perr-i küleh-i mest(G. 21/4)

Bir safâ buldu bu takrîb ile tab'ım gûyâ
Oldu bezm-i tarab-ı ma'niye câm-ı Cemşîd(K. 54/10)

Bahar mevsimi eğlence ve zevk mevsimidir. İçki meclisleri mevsimle birlikte güzelleşen bahçelere kurulmaktadır. Divân Edebiyatında bahar mevsimi ve içki meclisleri ayrı düşünülemez durumdadır. Şair, aşağıdaki beyitlerde bu beraberliği kullanmıştır. “Bağ-ı bezm, bezm-i bağ” tamlamaları da bu durumu hatırlatan ifadelerdendir.

Bahâr erdi yine gör feyz-i mihr-i âlem-efrûzı
Nice germ etdi bir câm ile bezm-i şâh-ı nevrûzı(G. 134/1)

Ârâyîş içün bezmini Sultân Murâdın
Erişdi bahâr oldu yine hemdem-i nevrûz(G. 45/7)

Kurulan içki meclislerinde herkes yere daire oluşturacak şekilde yan yana otururdu. Saki elinde “rıtl-ı girân” ile ortada döner ve herkese aynı içki kâsesinden şarap ikram ederdi. Bu meclislerde kimi zaman sadece kadeh dolaşır o zaman da katılanlar gam dağıtır, eğlenirlerdi. İçki yerlerinde mumlar ve tûtsüler de yakılırdı. Musiki ve raks da bu eğlencelerin ayrılmaz parçalarıydı. Şair tüm bu özelliklere aşağıdaki beyitlerde işaret etmiştir.

Devr etmez idi bezmi usûl üzre kadehler
Mutribile meyin olmasa mâ-beyni düzenlik(G. 70/2)

Hîç durmasa devr etse kadeh bezm-i peyâpey
Sâkî de sürâhî gibi âlî-himem olsa(G. 117/4)

Her seher tâ ki döne Cem gibi câm-ı hûrşîd
Hergece tâ kim ola bezm-i çırâğân-ı felek(K. 24/52)

Micmer-fürûz-ı bezmine hod ûd u anberi
Şâhenşeh-i memâlik-i Hindûstân verir(K. 4/40)

Şu beyitlerde ise şair, “bezm-mey-peymâne” birlikteliğini kendini, şiirini övmek amacıyla kullanmıştır. Bu beyitte “mana sabahının güneşi düşüncemin meclisinde kadehtir.” diyerek güzel bir söyleyiş yakalamıştır. Son beyitte ise içki meclisinde huylarını sâkî olarak ele alması ilgi çekicidir. Çünkü saki eğlence dağıtan, zevk veren bir kişidir.

Âfitâb-ı subh-ı ma'nâ bezm-i endîşemde câm
Bâde feyz-i lâ-yezâl-i câvidânımdır benim(K. 12/16)

Mest olur nûkhet-i sahbâ-yı ma'âniyle melek
Sâkî-i tab'ım edince heves-i bezm-i şarâb(K. 31/60)

Bezm-geh: eğlence yeri anlamındadır. Eserde 3 defa kullanılmıştır. Şair şu beyitte “rintsen cennet bağına ulaşma hevesini bırak, ilkbaharın şen eğlence yeri cennet değil mi?” diyerek yukarıda da söylendiği gibi baharda kurulan içki meclislerine de işaret etmektedir.

Rind isen eger ko heves-i bâğ-ı behiştî
Cennet mi değil bezmgeh-i hurrem-i nevrûz(G. 45/4)

Açıldı câ-be-câ nerkis miyân-ı sebze de güyâ
Döşendi bezmgâh-ı âleme bir nat'-ı zerdûzı(G. 134/4)

İyd-gâh: bayram yeri manasındadır. Nef'î bu kelimeyi 2 beyitte kullanmıştır. Bayram yerinde insanlar neşelidir, şendir. Aşağıdaki beyitte Sultan Osman'ın “ülkesi yedi iklimin bayram yeridir.” denilmiştir.

Şeh-nişîn-i nüh-revâk-ı âsumândır mesnedi
İyd-gâh-ı heft-iklîm-i cihândır kişveri(K. 14/28)

Şu beyitte ise “İyd-gâh-ı ma'nâ” tamlamasıyla “mananın bayram yeri” anlamı karşılanarak soyut bir kelimeyle bayram yeri birleştirilmiştir. Şaire göre memduhun her sözü mana için bir bayram yeri gibidir.

Her şâhid-i nâzenîn-lafzın
Revnak-dih-i İyd-gâh-ı ma'nâ(KIT. 2/13)

Meclis: oturulacak, toplanılacak yer. İçki meclisi, bezm anlamındadır. Şair bu kelimeyi 15 defa tekrar etmiştir. (Eser içinde daha fazla tekrar edilmiş olmakla birlikte biz bu sayımı “eğlence hayatıyla ilgili unsurlar” açısından yapmış bulunmaktayız.) Bu kelime de bezm gibi Cem ile birlikte kullanılmıştır.

Kadehlerin devretmesi, içki meclislerinin eğlence dolu yerler olması vb de hatırlatılmıştır.

Pür-safâ dâ'im dili bir şûh hemdemdir kadeh
Tâ ezelden meclis-i rindâna mahremdir kadeh(K. 27/1)

Yâ devr-i felek sâkî-i sahbâ-yı tarabdır
Âlem ana bir meclis-i sad-gûne ni'amdir(K. 59/6)

Aşağıdaki beyitlerde şair, kendini övmektedir. İlkinde “temiz söyleyişli Nef’î’ yi bulmasaydık içki bu eğlence yerine eğlence vermezdi.” İkincisinde ise “kadeh Nef’î’ nin gönlü gibi dünyayı şevkle doldursa ne olur. O, dünyaya Cem meclisinin yadigârıdır.” demektedir. Görüldüğü gibi şair burada içkiyi bulan Cem’i anarak kendisinin onun yadigârı olduğunu vurgulamış ve bu sayede mecliste yerinin kıymetli olduğun ifade etmeye çalışmıştır.

Bâde bu gûne safâ vermez idi meclise ger
Bulmasak Nef’î-i pâkîze-edâyı bu gece(G. 112/5)

N’ola pür-şevk etse dünyâyı dil-i Nef’î gibi
Rûzigâra yâdigâr-ı meclis-i Cemdir kadeh(G. 27/5)

bb)Doğrudan Eğlence Hayatıyla İlgili İnşai Unsur Olanlar:

Deyr, Harâbat, Hûmhâne, İşretgâh, İşrethâne, İşretgede, İşretserâ, İşretserây, Meygede, Meyhâne, Tarab-gâh, Tarab-hâne

Deyr; mecâzen meyhane anlamını karşılamaktadır. Kilise, manastır; insamlık âlemi gibi anlamları vardır. Eserde bu anlamıyla 1 kez kullanılmıştır. Kelime tam olarak meyhane anlamını karşılamasa da beyitte geçen “sâgar, mey” gibi kelimeler meyhane anlamını da hatırlatmaktadır.

Nice mey dest-i Mesîhâda çeker sâgarını
Kalem alsa ele sûret-ger-i deyr-i ifhâm(K. 50/8)

Harâbat: harabeler, virâneler anlamına gelse de Divân şairleri kelimeyi meyhane manasında kullanmışlardır. Nef'î bu kelimeyi 1 defa zikretmiştir. Bu beyitte ise her iki anlamı da hatırlatacak ifadelerle bir arada karşımıza çıkmaktadır.

Harâb oldu yıkıldı kalb-i âşık gibi meyhâne
Harâbât ehli bilmem n'oldu kimse dâda gelmez mi(G. 130/3)

Hûm-hâne: şarap küplerinin koyulduğu yer, meyhane manalarındadır. Nef'î kelimeyi 1 beyitte zikretmiştir. Aşağıdaki beyitte “hûm-hâne” şarap küplerinin koyulduğu yer anlamında kullanılmıştır. “Kadehler yine dönsün boş kalsın içki mahzenleri” diyerek içki küplerinin saklandığı yer kastedilmiştir.

Dönsün yine peymâneler olsun tehî hum-hâneler
Raks eylesin mestâneler mutriblar etdikçe nagam(K. 15/4)

İşret-gâh, işret-gede, işret-hâne, işret-serâ, işret-serây; yenilip içilen eğlenilen yer demektir. Bu kelimeler sırasıyla 2, 1, 2, 1, 1 defa kullanılmıştır. “Sevinmiş, feyiz dolu gönlü, gönül süsleyen hoş bahçenin eğlence yerinde saadette safa bağışlasın” anlamındaki şu beyit, Şeyhülislâm Muhammet Efendi için söylenmiş bir kasidenin dua bölümünden alınmıştır.

Sa'âdetle o işret-gâh-ı hoş-tarh-ı dil-ârâda
Safâlar kesb ede dâ'im dil-i pür-feyz-i mesrûr(K. 34/46)

İşret-hane, içki meclislerinde genç sakilerin içki dağıtmaları, içki kadehlerinin elden ele dolaşması durumlarından hareketle aşağıdaki beyte karşımıza çıkmaktadır.

Başlasan meclisde devre sâgar-ı mînâ ile
Lâle-i sîrâb-ı bâğ-ı bezm-i işrethânesin(TERK. 2/4)

Hüseyin Paşa için yazılmış kasideden alınan şu beyitte de “cihan Cem’in içki meclisi olsa” denilerek yine içkiyi bulan kişiye telmihte bulunulmuştur.

Bu denli şevk-bahş olmaz dil-i nâ-şâda ger olsa
Felek peymâne-i sahbâ cihân işret-serâ-yı Cem(K. 38/3)

Meygede; meyhane demektir. Nef’î bu kelimeyi 8 defa kullanmıştır.

Bir tutarsa pâdişâh ile gedâyı mey n’ola
Hem sifâl-ı meygede hem tâc-ı Edhemdir kadeh(G. 27/3)

Şair “ben Allah aşkının meyhanesinin meyinin sarhoşuyum, sarhoşlar bekçimdir.” diyerek farklı bir söyleyişte bulunmuştur. Bilindiği gibi şairin Türkçe Divân’ı genellikle tasavvufi konulardan uzaktır. Bu beyitte Allah aşkından bahsediyor olması dikkat çekicidir.

Ben mest-i mey-i meygede-i aşk-ı Hüdâyım
Takdîr-i rikâbımda sebû-keş asesimdir(G. 39/2)

Âşığın aklı başında değildir, sarhoş gibi ne yaptığını bilemez. Şu beyitte şair, sevgilinin dudağını hatırladıkça evinin, gönlünün meyhaneye döndüğünü söylemektedir.

Çekmezse gam n’ola dil-i mestânemiz bizim
Yâd-ı lebinle meygededir hânemiz bizim(G. 79/1)

Edebiyatımızda rint-zahit, meyhane-mescit karşılaştırması fazlaca kullanılmıştır. Aşağıdaki ilk beyit de bu şekilde oluşturulmuştur. “Va’iz meclisimizin eğlencesini görseydi mescidi bırakıp meyhaneye düşerdi.” denilmektedir.

Vâ'iz düşerdi meygedeye kordu mescidi
Görse safâ-yı meclis-i rindânemiz bizim(G. 79/6)

Meyhâne, içki içilen yerdir. 15 kez tekrar edilmiştir. Nef'î 3 beyitte kelimeyi “meyhâne-i nâz” tamlamasının içinde kullanmıştır. Görüldüğü gibi bunlarda soyut bir kelimeyi somut bir kelimeyle kullanmıştır. Bu kullanımlarda kara gözlerle naz meyhanesi arasında ilişki kurulmuştur. Çünkü sevgilinin nazi âşığın aklını başından alır.

Gözü meyhâne-i nâz u kaşı mihrâb-ı niyâz
Yaraşır her ne kadar etse niyâz ehline nâz(G. 57/1)

Meyhâne-i nâz olmuş o çeşm-i siyeh-i mest
Her kûşe-i pür-fitnesi bir hâbgeh-i mest(G. 21/1)

Meyhâne de Ka'be-meyhane, rint- zahit karşılaştırması içinde ele alınmıştır. Âşık olana ne Ka'be'nin ne de put-hânenin gerektiğini, onlara secde etme yerinin meyhane kapısının toprağı olduğunu söyleyen beyit aşağıda verilmiştir.

Ne bütgede ne Ka'be gerek âşık Nef'î
Hâk-i der-i meyhâne yeter secdegeh-i mest(G. 22/5)

Seng-i der-i meyhâneye kor başını düşde
Zânû-yı melek olsa eğer hâbgeh-i mest(G. 23/4)

Şair 2 beyitte feyiz kelimesiyle meyhaneyi bir arada kullanmıştır. Çünkü meyhaneler sarhoşlarla doludur, bu insanların kimi derdini hafifletmenin kimi de içkinin verdiği keyifle feyiz dolu olmuşlardır. Aşağıya alınan beyitte şair, feyiz dolu gönlünü meyhaneye benzetmektedir. Şiirlerinin, okuyanları mest ettiğini söylemekten de geri kalmamıştır.

Eş'ârın okundukça mest etmede yârânı
Nef'î dil-i pür-feyzin meyhâne midir bilmem(G. 77/5)

Şu beyitte ise meyhane bir başka eğlence yeri olan, içki meclisleri kurulan bağı kıskanmaktadır. Bahar mevsimi geldiğinde içki meclisleri güllerle dolu bahçelere kurulur ve bu yüzden meyhanelere rağbet azalır. Şair bu durumu meyhaneyi kişileştirerek ifade etmektedir.

Bu demde kim şâm u seher meyhâne bâğa reşk eder
Mest olsa dilber sevse ger ma'zûrdur şeyhu'l-Harem(K. 15/5)

Meyhane kelimesi yalnızca 1 beyitte Cem telmihiyle birlikte karşımıza çıkmaktadır.

Gurresi fâtiha-i gerdiş-i câm-ı Cemşîd
Selhı târîh-i şikest-i hum-ı meyhâne-i Cem(K. 51/11)

Tarab-gâh, Tarab-hâne; sevinç, coşkunluk yeri eğlence yeri, meyhane anlamlarındadır. Tarab-gâh 1, tarab-hâne ise 4 kez tekrar edilmiştir.

Ben neyleyeyim dilberi kim hacle-i tab'ım
Havrâ-yı ma'âniyle tarab-gâh-ı cinândır(K. 9/16)

“Tarab-hâne” 3 beyitte Cem’le birlikte kullanılmıştır. İlk beyitte şair kendini feyiz meyhanesinin Cem’i olarak adlandırmıştır.

Ben ol Çemşîd-i tarab-hâne-i feyzim ki müdâm
Husrevânî-hum ile nûş ederim sahbâyı(K. 44/36)

f) Diğerleri:

aa) Hazîne, Hazîne-hâne, Haza'in, Genc, Gencîne, Mahzen

Hazîne, haza'in, hazîne-hâne; biriktirilmiş bir malın, ganimetin konulduğu yerdir. Divân' da hazîne 1 kere, haza'in 3 kere, hazîne-hâne ise 1 kere geçmektedir. Vezir-i A'zam Murat Paşa'nın övüldüğü kasidede "senin mehdini yapan herkesin sözü bir cevher olur. Öyle ki o cevherler de kâinat hazinesinin süsü olur." denilmekte ve kâinat hazine olarak düşünülmektedir.

Her gevher-i nefîs ki andan zuhûr eder
Ârayîş-i hazâ'in-i kevn ü mekân olur (K. 28/62)

Sultan Ahmet' in övüldüğü bir kasidede ise; şair, sözünün kıymetinin diğer insanlarca pek bilinmediğini, sadece sultanın bilmesinin yeterli olacağını söyler. Sultan şairin söz incisinin kıymetini bilecektir; çünkü onun hazinesi mana hazinesi gibi sınırsızdır.

Sen bilsen olur kim dür ü gevherle hazînen
Deryâ-yı ma'ânî gibi bî-hadd ü kerândır (K. 9/51)

Genc; yer altında saklanmış mal, define, hazine demektir. Eserde 31 kez kullanılmıştır. Kelime eserde "genc-i kerem, genc-i ma'nâ, genc-i dil, genc-i devlet, genc-i pür-gevher, genc-i tab', genc-i dürr-i şehvâr, genc-i hikmet, genc-i temennâ, genc-i gevher, genc-i bâd-âver, genc-i nisyân, genc-i bî-pâyân, genc-i defîne" gibi tamlamalar içinde yer almıştır. Tamlamalara bakıldığında şairin "genc" i genellikle soyut kelimelerle birlikte kullandığı görülecektir. Yani şair, bu kullanımların yaklaşık 15'inde soyut unsurlarla birlikte bu kelimeyi kullanmıştır. Aşağıdaki şiirde, Ali Paşa'yı "bir şair ihsanının feyzini ansa, kalemi mana hazinesinin kapısının anahtarı olur." diyerek övmüştür.

Feyz-i ihsânını yâd eylese bir şâ'ir olur
Hâmesi kufl-ı der-i genc-i ma'ânîye medeng(K. 37/19)

Suhan bir genc-i bî-pâyân-ı esrâr-ı îlâhîdir
Ki tab'-ı nüktedânımdır o gencin şimdi gencûru(K. 34/38)

Yukarıdaki beyitte ise “söz İlâhi sırların uçsuz bucaksız hazinesidir, nüktedan yapım ise o hazinenin bekçisi olmuştur.” diyerek sözü hazineye benzetmiştir.

Fahriye şairi olarak bilinen Nef'î “genc” kelimesini kendini, şiirini, huyunu övmekte oldukça güzel kullanmıştır. Şiirlerinde kimi zaman kalemi, kimi zaman da sözleri mana hazinesinin kapısının anahtarı olmuştur.

Ol kadar el verdi ma'nâ feyz-i evsâfiyle kim
Güyyâ miftâh-ı genc-i şâygânîdir sözüm(K. 1/34)

Eyledi sun'-ı meded-kârî-i feyyâz-ı ezel
Hâmemi kufl-ı der-i genc-i ma'ânîye kilîd(K. 54/15)

Girdi miftâh-ı der-i genc-i ma'ânî elime
Âleme bezl-i güher eylesem itlâf değil(G. 71/4)

Eserde bazı beyitlerde Hüsrev Perviz' in hazinelerinin adı geçmektedir. “Genc-i bâd-âverd” Perviz' e ait 7 hazineden birinin adıdır ve bu hazine Bizans imparatoruna ait bir gemide rüzgâr tarafından Hüsrev Perviz' e götürülmüştür⁹. Genc-i şâygân da Perviz' in hazinelerinden birinin adıdır.

Fakîre müjde-i ikbâl-i genc-i bâd-âver
Gadâya tehniyet-i mansıb-ı Süleymânî(K. 30/11)

⁹ Muallim Naci, Lügat-i Naci, İstanbul/1978, s: 639; İskender Pala; a.g.e, s: 151

Ol kadar el verdi ma'nâ feyz-i evsâfiyle kim
Gûyiyâ miftâh-ı genc-i şâygânîdir sözüm(K. 1/34)

Husrev-i gencîne-perdâzım dükenmez gevherim
Vâridât-ı gayb Genc-i Şâygânımdır benim(K. 12/5)

Genc, harap yerlere gömüldükten sonra emniyetini artırmak için tılsım da yapılmış. Öyle ki tılsımın tesiri ile yaklaşıp, yılan ejderha görünür, el uzatanı öldürürmüş¹⁰. Efsanelere dayanan bu inanış ile genc, “yılan-mâr-ejder” ile birlikte kullanılır. Eserde birkaç beyitte bu inanışı hatırlatacak şekilde “genc” kelimesi ejder, bekçi, pasbân gibi kelimelerle birlikte karşımıza çıkmaktadır.

Pâsbân olmuş bir ejderdir kalem genc-i dile
Kim o gencin şebçirâğı-ı pâsbânıdır sözüm(K. 1/27)

Hıfz için yâhud vücûd-ı pâdişâhı cûylar
Pâsbân-ı genc-i devlet olmuş ejderhâ mıdır(K. 6/5)

Tab'ım ol genc-i firâvân güher-i ma'nâdır
Ki tılsım olmuş ana ejder-i pîçân-ı felek(K. 24/47)

Divân edebiyatında “genc” sevgilinin güzel yüzü olarak benzetme yoluyla kullanılmıştır. Bu hazinenin koruyucusu ise (yukarıdaki inanışla da alakalı olarak) “zülf” tür. Yani sevgilinin güzellik hazinesini yılan benzeyen kara saçları hıfzeder¹¹. Aşağıdaki beyit bu durumu örneklendirir durumdadır.

Zülfün mü yâ gezende siyeh mâr-ı ham-be-ham
Kim pâsbân-ı genc-i nihân-ı miyân olur(K. 28/15)

¹⁰ İskender Pala; a.g.e, s:151

¹¹ İskender Pala; a.g.e, s:151

Kelime Şu beyitte ise doğrudan hazine anlamını ifade edecek Şekilde kullanılmıştır. “Deniz mecbur olmasaydı içinde inci hazinesini saklamazdı.” anlamına gelmektedir.

Derûnunda nihân etmezdi genc-i dürr-i Őehvârı
Eger bîm-i kefi cûdiyle deryâ olmasa muztar(K. 20/20)

Gencîne: değerli Şeylerin saklandığı yer, çok mal manasındadır. Şair eserinde bu kelimeyi 15 kez tekrar etmiŐtır. Kelime genellikle “genc” kelimesinin yukarıda örneklendirilen kullanımlarıyla özdeŐ anlamlar ifade edecek nitelikte karşımıza çıkmaktadır. Şair tabiatını, sözünü, kaleminin kuvvetini bu kelime aracılığıyla da övmektedir. Şu beyitte Şair “tabiatımın hazinesi tükenmez bir kaynağa benzer.” demektedir.

Kâmrân-ı mülk-i nazm olsam n’ola Nef’î gibi
Bir dükenmez kâna benzer tab’ımın gencînesi(G. 131/5)

Hâmem ol ejder-i gencîne-i ma’nâdır kim
Nûr-ı ma’nâ deheninden görünür Şu’le misâl(K. 35/54)

Yukarıda ifade edilen ejder, yılan, mâr, bekçi, pasbân gibi kelimelerle “gencîne” yi aynı beyitlerde bulmamız mümkündür.

Fikr-i zülfün dilde tâb-ı sûz-ı aşkın sînede
Nârdır külhanda gûyâ mârdır gencînede(G. 101/1)

Mahzen: içine mal koyup saklanan yere denir. Türkçe’ deki mağaza bunun tahrif edilmiş Őeklidir. Eserde bu kelime 6 defa kullanılmıştır. AŞağıdaki ilk beyitte Şair sinesini içinde değerli eşyaların saklandığı bir mahzene benzetmiŐtır. İkinci beyitte ise memduhun sözlerinin tevhid sırlarının mahzeninin kapı kilidi olduğu ifadeedilmiŐtır. Burada mahzenlerin güvenlik açısından kilitli tutuluŐu hatırlatılmıştır.

Metâ'-ı mahzen-i sîne hayâl-i evsâfı
Cilâ-yı âyîne-i dîde nûr-ı dîdârı(G. 45/32)

Dili genc-i güher-i ma'rifet-i Rabbânî
Sözü miftâh-ı der-i mahzen-i sırr-ı tevhîd(K. 54/25)

bb)Zindan, Mihman-serây

Zindan; suçluların kapatıldığı yer demektir. Divân' da 4 beyitte geçmektedir. Şu beyitte şair, “sarhoş, cennet bahçesi olsa; içkisiz olunca zindan sanır.” demiştir. Bu beyitte Müslümanların mükafat olarak gidileceğine inandığı “cennet” karşına cezanın sembolü olan “zindan” koyulmuştur.

Gönlü açılmaz elinde câm-ı gül-fâm olmasa
Bâdesiz bâg-ı behişt olsa sanır zindân mest(G. 24/3)

Aşağıdaki beyitte kelime ile aynı beyitte kullanılmış olan “göz hapsine salmak (almak)” deyiimi dikkat çekicidir. Sevgilinin ansızın, sarhoşcasına bir bakışla gönlü göz hapsine aldığını söyleyen şair bu durum sonunda meyhane ve zindanı ayırtedemz olduğunu vurgulamaktadır.

Göz habsine saldı dili mestâne nigehele
Bir kûşede meyhâne vü zindân ne belâdır(G. 43/6)

Diğer 2 kullanımda ise kelimeyi “zindan-ı suhan” ve “zindan-ı hâb” tamlamaları içinde görmekteyiz. Şair bu beyitlerden birinde cahil kişilerin sözlerinin kıymetini anlayamadığını söylemekte, şiir bahçesinin söz zindanı ile bir olmadığını, bir tutulmaması gerektiğini ifade etmektedir. Aşağıdaki beyitte ise “uyku zindanı” anlamındaki tamlama ilgi çekicidir. Şair, Muhammet Efendinin fitneye düşmüş insanları uyku zindanına hapsedtiğini söylemektedir. Burada uyku zamanının karanlığı hatırlatması ve zindanların da karanlık olması arasında bağlantı kurulmuştur.

N'ola olsa zamân-ı devletinde âlem âsûde
Bırakdı fitneyi zındân-ı hâba baht-ı bîdârı(K. 49/30)

Mihman-serây; misâfir-hâne anlamına gelmektedir. Eserde 1 defa kullanılmıştır. Nef'î gönlünü bir misafir-haneye benzeterek “gönül misafir-haneme mana ülkesinden o kadar kervan uğrar ki; kimi zaman gönlümün misafir-hanesinde yer bulunmaz” demiştir. Bu beyit oldukça güzel bir söyleyişe sahiptir.

Yer bulunmaz gâh olur mihmân-serây-ı sînede
Ol kadar uğrar ma'ânî kişverinden kârbân(K. 52/53)

3)Barınma ile İlgili İnşai Unsurların Cüz'ü ve Mütemmimi Olan Unsurlar:

a)Genel Olarak:

Binâ, Bünyâd

Binâ; yapılmış yapı demektir. Aynı zamanda iyilik yapmak, vücudu semirtip kuvvetlendirmek ve bağıri kırışe çok yakın yay manalarına da gelmektedir. Kelime bu eserde 5 defa karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan 2'si Vezir-i Azam Muhammet Paşa'nın sarayının övüldüğü bir kasidede geçmektedir. Böyle yüce bir binanın bulunamayacağı, kıskanılacak kadar güzel olduğu ifade edilmiştir.

Ne mümkün böyle bir âlî-binâ bir dahi ger olsa
Kazâ mi'mârı Sidre nerdübânı çarh müzdûrı(K. 34/4)

Aşağıdaki beyit ise Vezir-i Azam Hüseyin Paşa için söylenen bir kasidenin dua bölümünden alınmıştır.

Ola tâ haşre dek tedbîr-i re'y-i pür-savâbıyla
Binâ-yı saltanat muhkem esâs-ı mülk müstahkem(K. 38/54)

Bünyâd; asıl, esas, temel, binâ, yapı anlamına gelmektedir. Nef'î bu kelimeyi 3 defa kullanmıştır. Aşağıda görüldüğü gibi 2 beyitte soyut anlamlı kelimelerle tamlama kuracak şekilde karşımıza çıkmaktadır. İlk beyitte “gam sarayının temeli, binası” 2. beyitte ise “tövbenin binası” manaları karşılanmıştır.

Dilde bünyâd-ı serâ-yı gam u gussa muhkem
Kalmadı kâh-ı safâdan meğer âsâr-ı talel(K. 53/6)

Edeli seyl-i hüçûmun hâne-i zühdü harâb
Tevbenin bünyâdını hâtırdâ muhkem bulmadım(TERK. 4/6)

b)Barınma İle İlgili İnşâî Unsurların Bölümünü Teşkil Eden Unsurlar:

aa) Halvet-hâne, Harem, Harîm, Harîm-i hâs, Mâbeyn

Halvet-hâne; gizli görüşülecek veya yalnızca ibadetle vakit geçirilecek yerdir. Kelime eserde “Şeyhülislâm Muhammet Efendi’nin Saadet-hânesinin Tarifi” başlığını taşıyan kasidede olmak üzere 1 kez kullanılmıştır. “halvet-hânesinin köşesinde ilim ve irfan inzivaya çekilmiştir.” denilerek hem Muhammet Efendi’nin hem de mekânının övgüsü yapılmıştır.

Günc-i halvet-hânesinde ilm ü irfân münzevî
Kûşe-i bâmında ikbâl ü sa’âdet pâsıbân(K. 52/8)

Harem; hudutlandırılmış bir yerin içine, yabancıların girmesi yasak olan ev çevresine denildiği gibi, yasaklanmış mukaddes olan şey manasına da gelir. Bu yüzden Mekke ve Medine’nin mukaddes topraklarına delâlet etmek üzere kullanılır. Nef'î bu kelimeyi 15 defa kullanmıştır. Bunlardan 4’ünde direkt olarak Kâ’be kelimesiyle, 2’sinde ise burayı hatırlatacak diğer kelimelerle birlikte kullanmıştır. (Kible-i şeyhül-harem, kible-i hâcât) Ayrıca Ka’be’ nin hudutlarının Cebrail tarafından Hz. İbrahim’e gösterilmesi hadisesi dolayısıyla 1 beyitte Cebrail ile birlikte anılmıştır. Aşağıdaki ilk beyitte Hüsrev Paşa’nın

devlet kapısının, gönül ehlinin Kâ'be' si olduğu ve buraya Cebrail'in kanadının harem süpürgesi olabileceği söylenmiştir. (Osmanlı saraylarında kadınların kaldığı odalara da harem denir.)

Dergeh-i devleti kim Ka'be-i ehl-i dildir
Olsa lâyük per-i Cibrîl ana cârûb-ı harem(K. 40/28)

Nice dergâh cenâb-ı harem-i Ka'be-i câh
Ki eder pâyede tâ kürsî ile da'vâyı(K. 44/2)

Aşağıdaki beyitte şair, hayalini içine girilmesi yasaklanmış bir put-hane olarak ele almıştır. Put-haneler diğer dinlerin kutsal mahallerinden olduğu için “harem” kelimesiyle aynı beyitte kullanılması şaşırtıcı değildir.

Büt nigâr-ı harem-i deyr-i hayâlim ki komuş
Bende bir sırr-ı eser sun'-ı hudâvend-i kadîm(K. 7/55)

Kelime birkaç beyitte “ferş” kelimesiyle birlikte karşımıza çıkmaktadır. Ya Hüma kuşunun ya da Cebrail'in kanadı harem gibi kutsal addedilen yerlere döşeme olmuş olarak beyitlerde yer bulmuştur.

Ferş-i harem-i rif'atin olursa revâdır
Bu tâkı mu'allâ-yı zer-ender-zer-i âlem(K. 23/7)

Kimi zaman padişahın güzel ahlakı, iyiliği, doğruluğu da harem dairesine, kutsal bir mahalle benzetilmiştir. Hem yukarıdaki hem de aşağıdaki beyit bunu örneklendirir niteliktedir. Yukarıda “doğruluk haremının döşemesi” aşağıdaki beyitte ise “iyilik harem” tamlamaları kurularak “harem” soyut anlamlı kelimelerle birlikte kullanılmıştır.

Harem-i himmetine devr-i felek halka-i der
Ka'be-i ismetine perr-i melek perde-i bâb(K. 31/30)

Kelime 3 beyitte de “harem-i devlet” tamlaması içinde karşımıza çıkmaktadır. Devlet makamları her zaman herkesin girebileceği yerler olmadığı için bu tamlamanın kurulmuş olması şaşırtıcı değildir.

Şâhid-i bahtına ikbâl ü sa’âdet meftûn
Harem-i devletine lutf ü mürüvvet mahrem(K. 51/57)

Harîm; biri için kutsal olan şeyler, harem dairesi, evin içi, yabancıların girmesi yasaklanmış yerdir. Divân’ da 6 defa bu kelimeye rastlanmıştır. 1 beyitte de “harîm-i hâs” şeklinde kullanılmıştır ve bu da büyük bir kimsenin dairesi anlamındadır. Âşığın gönlü sevgiliye ayrılmış bir mekândır, yabancıların girmesi yasaktır. Bu yüzden gönlün hareme benzetilmesi edebiyatımızda sık sık karşımıza çıkmaktadır. Şu beyitte şair, “gönlümde ne varsa gamın süpürdü (yani) gönül haremini sevginin süpürgesi temizledi.” denmektedir.

Sînemde ne var ise gamın sildi süpürdü
Pâk etdi harîm-i dili cârûb-ı mahabbet(G. 16/4)

Aziz Efendinin sarayının anlatıldığı bir kasideden alınan aşağıdaki beyitte, sarayın gül bahçesi kutsal, yasaklanmış bir yer olarak ifade edilmiştir.

Harîm-i gülşeni dârü’l-karâr iken câna
Komaz hevâ-yı temâşâsı dilde sabr ü sükûn(K. 58/10)

Şu beyitte ise “iyilik hareminin kapısının pulu” anlamını karşılayacak bir tamlamayla karşımıza çıkmaktadır.

Gülmîh-ı der-i harîm-i fazlın
Hûrşîd-beyân u mâh-ı ma’nâ(KIT. 2/7)

Harem kelimesi gibi bu kelime de “ferş” le tamlama yapacak şekilde kullanılmıştır. “Harîm-i devlet” tamlaması da 1 beyitte yer bulmuştur.

Nice şeh encümen-efrûz-ı harîm-i devlet
Nice şeh hâsıl-ı devr-i felek-i sultânî(K. 3/2)

Aşağıdaki beyitte Vezir-i Âzâm İlyas Paşa’nın dairesi göğe yükselmiş olan “Beyt-i ma’mûr” a benzetilmiştir.

Ki aks-i âlem-i idrâk ser-tâ-ser hüveydâdır
Harîm-i hâsı gûyâ Beyt-i ma’mûr-ı mu’allâdır(K. 47/14)

Mâbeyn; Osmanlı sarayında kadınların kaldığı haremle erkeklerin kaldığı selâmlık arasındaki odadır. Nef’î bu kelimeye 1 kez yer vermiştir.

Bâri ma’kûl ile mâ-beynimiz ıslâh eyle
Ne var ey şâh-ı hikem-senc ü zebândân-ı felek(K. 24/14)

bb) Dîvan-hâne, Hâb-gâh, Hacle, Matbah, Sofa, Şebistân

Dîvan-hâne; büyük salon demektir. Ayrıca Osmanlı saraylarında devlet işlerinin görüşüldüğü salondur. Eserde 2 kez tekrar edilmiştir. Kelime “âlem divanhamesinn tahtını süsleyen” anlamına gelecek bir tamlama ile devlet işlerinin görüşüldüğü mekâna işaret etmiştir.

Ne şâhenşeh serîr-ârâ-yı divân-hâne-i âlem
Ne şâhenşeh bisât-endâz-ı evreng-i Süleymânî(K. 11/17)

Hâb-gâh; uyunulacak yer, yatak odası demektir. Divân’ da 4 beyitte karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan 2’sinde “hâb-gâh-ı mest” tamlaması içinde yer bulmuştur. Aşağıdaki beyitte “aşk sarhoşunun yatak odasının, sevgilinin naz meyhanesi olmuş siyah gözleri” olduğu ifade edilmiştir. Bu beyitte “yatak

odası”nın karanlık oluşu ile sevinin gözlerinin siyah oluşu asında ilişki kurulmuştur.

Meyhâne-i nâz olmuş o çeşm-i siyeh-i mest
Her kûşe-i pür-fitnesi bir hâbgeh-i mest(G. 21/1)

Şu beyitte şair, Sultan Osman için “ adaletinin gölgesiyle âlem rahattır, güven içindedir. Adaletin, ceylana aslanın vücudunu yatak odası eyler.” diyerek oldukça güzel bir söyleyiş elde etmiştir.

Ol kadar âsûde âlem sâye-i adlinde kim
Hâb-gâh eyler gazâle pehlû-yı şîr-i neri(K. 14/33)

Hacle, gerdek odası, gelin odası demektir. Divân’ da bu kelimeyle 3 kez karşılaşılmıştır. Bunlardan 2’sinde “hacle-i tâb” tamlaması içinde yer almaktadır. Aşağıdaki beyitte şair, “ben dilberi ne yapayım, tabiatımın gerdek odası mananın güzelleriyle insanların eğlence yeridir.” diyerek huylarını, süslü, temiz bir gelin odasına benzetmiştir.

Ben neyleyeyim dilberi kim hacle-i tab’ım
Havrâ-yı ma’âniyle tarab-gâh-ı cinândır(K. 9/16)

Matbâh; yemek pişirilen yer, mutfaktır. Nef’î bu kelimeyi 1 kez kullanmıştır. Aşağıdaki beyitte Sultan Ahmet’e Çin hükümdarlarının elçi gönderdiği ve bu elçilerin mutfakta kase yıkayan görevlilere hediyeler verdiği söylenir. Bu sayede Sultan Ahmet Çin hükümdarından üstün tutulur.

Hâkân-ı Çîn ki dergehine elçi gönderir
Hep kâse-şûy-ı matbahına armağan verir(K. 4/39)

Sofa; büyük salon anlamındadır. Nef'î bu kelimeyi 2 kez kullanmıştır. Şair, Aziz Efendinin sarayını tarif ederken “salonun direklerinin, putların boyu (ya da) vücudu gibi düzgün olduğunu” belirtmiştir.

Derûn-ı kubbesi evc-i felek gibi Rûşen
Sütûn-ı soffası kadd-i bûtân gibi mevzûn(K. 58/4)

Şebistân; geceleri oturulup konuşulacak, gecelenecek yer, yatak odası, padişahların harem dairesi ve cami' ve manastırlarda âbit ve zahitlerin içinde bütün gece ibadet ettikleri oda anlamındadır. Divân' da bu kelimeyle 12 defa karşılaşmaktayız. Şair 2 beyitte hayal kabiliyetini yatak odasına benzetmiştir. Aşağıdaki beyitte de hayalini yatak odasına, kalemi ise kendisine hizmet eden zenci bir köleye benzeterek oldukça hoş bir anlam yakalamıştır. Hâme ve devât renkleri dolayısıyla geceyle, şebistânla birlikte kullanılabilir. Şair her iki kelimeyi de 1'er defa “şebistânla” birlikte zikretmiştir.

Bir şebistândır hayâlim hâme zengî hâdimi
Ol şebistânın arûs-ı dil-sitânıdır sözüm(K. 1/12)

Şair, aşağıdaki beyitte kendisinin “söz söyleyenlerin yatak odasını, fikir mumuyla aydınlattığını” ifade etmektedir. Şebistân gece dolayısıyla karanlıktır. Buralarda aydınlatma sağlamak amacıyla mum yakılır. Şair bu durumdan da yararlanarak güzel bir benzetme örgüsü kurmuştur. Ayrıca “şebistân” ve “şem” kelimeleri 4 beyitte bir arada kullanılmıştır. “Şebistân-ı suhan” tamlaması ise 2 defa karşımıza çıkmaktadır.

Enverî-i rûzgârım kim şebistân-ı suhan
Şem'-i fikrimle zıyâ-yı neyyir-i rahşân bulur(K. 8/33)

Sevâd-ı şâm-ı işret dûde-i şem'-i şebistânı
Beyâz-ı subh-ı devlet perde-i dîbâ-yı zer-târı(K. 13/4)

Şair şu beyitte memdûhunun fikirlerini, “ermişlerin ibadet yerini aydınlatan aya” benzetmiştir. Bu beyitte kelimenin geceleri ibadet edilen yer manasını ele almak daha doğrudur. Bu açıdan diğer beyitlerdeki kullanımlarından farklı bir anlamda karşımıza çıkmaktadır.

Vâlâ-güher-i mekrûmet-endîşe ki re'yi
Mâh-ı alem-efrâz-ı şebistân-ı himemdir(K. 59/18)

Sultan Murat'ı övdüğü bir kasidesinde ise “O Cem tabiatlı, kerem sahibi, cihan bekçisi hükümdardır ki feleğin yatak odasının mumu (güneş) altın kadehinin yansımasıdır. “ diyerek yine diğer beyitlerde rastlayamadığımız “şebistân-ı felek” tamlamasını kurmuştur. Bir başka beyitte de “şebistân-ı semâ” kullanımı göze çarpmaktadır.

Ol cihân-bân-ı kerem-güster ü Cem-meşreb kim
Aks-ı câm-ı zeridir şem'-i şebistân-ı felek(K. 24/27)

Şebistânın mecazen gül bahçesi yerine kullanıldığını da söylemek gerekir. Nef'î de bu anlam ilişkisinden aşağıdaki beyitte yararlanmıştır.

Gösterir bûkalemûn şu'le-i fikrim gerçi
Bûsitân gibi şebistân-ı dili rengâreng(K. 37/33)

c)Yapıların Ayrılmaz Parçasını Teşkil Eden Unsurlar:

*Erkân, Esâs, Dîvar, Rûkn, Sütûn

Erkân: esaslar, destekler, direkler, sütunlar manalarına geldiği gibi reisler anlamını da karşılar. Kelime Divân' da 1 kez kullanılmıştır. Muhammet Efendi için söylenen bir kasidede şair, cihan yerle bir olsa da onun binasının direklerinin sağlam kalacağını belirtmiştir.

Ki felekler yıkılıp olsa cihân zîr ü zeber
Olur erkân-ı binâsında anın yine devâm(K. 50/42)

Esâs; duvar temeli, bir şeyin aslı, hakikat anlamlarına gelir. Nef'î 7 kez bu kelimeyi tekrar etmiştir. Bunlardan 2'sinde "esâs-ı mülk" tamlaması içinde yer almıştır. Aşağıdaki beyitte şair, saltanat binasının temelini, mülkün temeline dayandığını, sağlam olduğunu belirtmiştir.

Ola tâ haşre dek tedbîr-i re'y-i pür-savâbıyla
Binâ-yı saltanat muhkem esâs-ı mülk müstahkem(K. 38/54)

Vezîr-i Âzam Murat Paşa'ya dönemin Âsaf' ı diyen şair, onun görüşlerinin sağlamlığıyla saltanat binasının temelini tazelik bulduğunu belirtmiştir.

Ey Âsaf-ı zamâne ki her re'y-i sâ'ibin
Rükn-i esâs-ı saltanat-ı câvidân olur(K. 28/54)

Rükn; bir şeyin en sağlam ve kuvvetli tarafına denir. Şair bu kelimeyi 1 defa kullanmıştır ve bu beyit de yukarıda yazılı olan beyittir.

Dîvar; duvar anlamındadır. Divân' da bu kelimeyle 5 kez karşılaşmıştır.

Mu'allâ Beyt-i ma'mûr-ı felekden ferş-i eyvânı
Mücellâ sîne-i âyîneden kâşî-i dîvârı(K. 13/3)

Aşağıdaki beyitte şair Muhammed Efendi için duada bulunmakta ve tüm muratlarının gerçekleşmesini, ülkesinin rahat, huzur, sevinç içinde olmasını dilemektedir. Şair burada "dört duvar" tamlamasını mecazen ülke, ev, yaşanılan yer anlamında kullanmıştır.

Bula bâğ-ı murâdın gülbün-i ikbâl ile revnak
Ola câh ü sürûr ü emn ü râhat çâr dîvârı(K. 49/55)

Sütûn; direk demektir. Nef'î bu kelimeyi 3 kez kullanmıştır. Şair Şeyhülislâm Esât Efendi için yazdığı kasidede “altın işlemeli, firûze renkli çadırı âlem arsasında direksiz, ipsiz ayakta kalsın” diyerek duada bulunmuştur.

Tâ ola bu hayme-i pîrûze reng-i zer-nigâr
Arsa-i âlemde ber-pâ bî-sütûn u bî-tınâb(K. 55/52)

***Eyvân, Küngüre, Kibâb, Kubbe, Künbed, Revâk, Tâk, Târem**

Eyvân; kemer, saçak, köşk, kemerli bina, oturulacak yüksek yer anlamlarındadır. Divân' da 17 beyitte bu kelimeyle karşılaşılmıştır. Kelime 2 kez “tâk-ı eyvân”, 2 kez de “bülend-eyvân” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Şair, “Binanın (sarayın) kemerindeki ejder ve Anka resmi midir? Yoksa felekteki Samanyolu mudur, burcun en parlak yıldızı mıdır?” diyerek sarayın kemerlerindeki işlemleri yıldızlara benzetmiştir.

Kehkeşân mıdır felekde nesr-i tâ'irle yahud
Tak-ı eyvânında resm-i ejder ü Ankâ mıdır(K. 6/21)

Birkaç beyitte “felek,çarh-eyvan” benzerliği kurmuştur. Bilindiği gibi gökyüzü şekli nedeniyle sıkça kubbeye, kemerli binalara benzetilmektedir.Aşağıdaki beyitte Sultan Ahmet'in baht yıldızının, çarhı süsleyen süslü kemer olduğunu söylemiştir.

Meşreb-i lutfu riyâz-ı âlemi sîrâb eder
Kevkeb-i bahtıyla çarh ârâyış-i eyvân bulur(K. 8/21)

Pertev-i hûrşîd-i re'yi şem'-i eyvân-ı felek
Sâye-i çetr-i celâli hâl-i ruhsâr-ı zemîn(K. 56/14)

Padişahların ululukları, yüksek karakterleri kimi zaman devlet divanhanesinin süslü kemerlerine, kimi zaman da feleğin kemerlerini süsleyen muma benzetilmiştir.

Zihî ârâyiş-i eyvân-ı dîvân-hâne-i devlet
Ki cârûb-ı der-i âlem-penâhı bâl-i Ankâdır(K. 47/10)

Küngüre; şerefe, kale bedenleri üzerindeki çıkmalar, kubbenin tepesi, en yüksek yeri anlamlarına gelir. Eserde 3 kez karşılaşılmıştır. Bunların 2'sinde arş kelimesiyle tamlama kuracak şekilde kullanılmıştır.

Acep mi titrese havfi ile çarhın endâmı
Asıldı küngüre-i arşa tîg-ı Bahrâmı(K. 21/1)

Kıbâb; tepesi yarım küre şeklinde olan bina damları manasındadır. Divan'da 1 kere kullanılmıştır. Şu beyitte kelime, "Altın yaldızlı kemerin tepesi" tamlaması içinde er almıştır.

Ol ki bir kûşesidir bâr-geh-i rif'atinin
Bu ne eyvân-ı mu'allâ-yı zer-endûde kıbâb(K. 31/25)

Kubbe; tepesi yuvarlak binaya denir. Aslında çadır demektir. Nef'î bu kelimeyi 6 kez tekrar etmiştir. Kelime genellikle felekle bağlantı kuracak şekilde ya bir benzetme içinde ya da karşılaştırma yapılarak kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte şair feleği, tepesi yuvarlak olan hamamlara benzetmiş ve hamamlar gibi nem saçtığını vurgulamıştır.

Nem-çekân oldu felek kubbe-i germâbe gibi
Zann eder nâzil olan katreyi kim görse şihâb(K. 31/1)

Kubbesinde levha-i sîmîn ile gülmîh-ı zer
Müşterîdir kim felekde mâh ile etmiş kırân(K. 52/15)

Şu beyitte ise “kâinatın dokuz kubbeli camii” anlamını karşılayacak bir tamlama içinde karşımıza çıkmaktadır. Burada feleğin dokuz katmandan olutuğu inancından da yararlanılmıştır.

Böyle âgâz eylesin şimdengeri elkâbına
Câmi’-i nüh-kubbe-i kevnin hatîb-i minberi(K. 14/19)

Künbed; kubbe manasındadır. Eserde bu kelimeyle 3 kez karşılaşılmıştır. Şair “gökyüzünde âhımın dumanını görenler, gökyüzünün kubbesine yazılmış ejder sanırlar” demiştir.

Sanırlar halka halka dūd-ı âhım evc-i a’lâda
Bir ejderdir ki sakf-ı künbed-i gerdâne yazmışlar(G. 30/4)

Nef’î “Her su kenarı uçsuz bucaksız bir yeşillik midir (yoksa) yeşil gökyüzünün aksi midir?” diyerek hoş bir söyleyiş yakalamıştır.

Sebz ü hurrem bir fezâ mı her kenâr-ı cûybâr
Yâ miyân-ı cûda aks-ı künbed-i hadrâ mıdır(K. 6/4)

Revâk; üstü örtülü, önü açık yer; kıl obadan Arap evine yahut önündeki saçağa, merdiven başlarında kapı önlerindeki pabuçluk adı verilen yerlere verilen addır. Eserde 9 defa kullanılmıştır. Kelime 4 beyitte “tâk” kelimesiyle birlikte kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte gönül gökyüzünün kemerinin güneş şeklindeki işlemesine benzetilmiştir.

Zerredir ammâ ki tâb-ı âfitâb-ı aşk ile
Rûzigârın şemse-i tâk u revâkıdır gönül(G. 74/4)

Aşağıdaki beyitte “Cihanı süsleyen vezaret ayı ki, fikirlerinin nuruyla gökyüzünün dört köşesinde mum gibi görünür.” anlamı karşılanılmıştır.

Mâh-ı mülk-ârâ-yı gerdûn-ı vezâret kim olur
Nûr-ı re'yinden nihân şem'-i revâk-ı çârümîn(K. 56/13)

Tâk; Donanma veya şenliklerde sokağın bir tarafından öbür tarafia doğru kurulan, bayral ve kandillerle donatılan kemer şeklindeki şeyler hakkında kullanılır bir tabirdir.Ya da 3 tarafı kapalı ve üstü tonoz denilen uzun, dikdörtgen bir kubbeye örtülü yapı anlamına gelir. Nef'î kelimeyi 16 kez tekrar etmiştir. Edebiyatımızda sevgilinin kaşı ile tâk arasında şekil açısından benzerlik kurulur¹². Şu beyitte de şair bu benzerlikten yararlanmıştır

Etmezdi teveccüh ham-ı ebrûsuna diller
Mihrâb-ı niyâz olmasa ger tâk-ı girişme(G. 121/4)

Şair yine, “Sevgili kılıcının cevherini görseydi gamından kaşlarının kemerine kılıç asmazdı” diyerek kaşlarla bina kemeri arasındaki şeklî benzerlikten yararlanmıştır.

Göreydi cevher-i şemşîrini ger gamze-i dilber
Gamından dahi tîg asmazdı tâk-ı ebruvân üzre(K. 5/32)

“Âlemin bu altın kaplamalı kemeri, doğruluk hareminin döşemesi olsa yakışır.” diyerek Sultan Murat’ı övmekte de bu kelimeyi ustalıkla kullanmıştır.

Ferş-i harem-i rif’atin olursa revâdır
Bu tâkı mu’allâ-yı zer-ender-zer-i âlem(K. 23/7)

Şu beyit de “Kaza mimarına geometri gösterdi, devletin sallanan kemerine sağlamlık verdi.” anlamına gelmektedir. Bu beyitte soyut bir kavram olan devlet, kemerli bir binaya benzetilmiştir.

¹²Mehmet Zeki Pakalın; Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul/ 1983, s: 382; İskender Pala; 380

Verdi mi'mâr-ı kazâ hendese-i tedbîrin
Tâk-ı pür-zelzele-i devlete bir istihkâm(K. 50/41)

Şair, Şeyhülislâm Aziz Efendinin övgüsünü yaparken “onun binasın kemerinin, güneş şeklindeki işlemesinin ışığı göz nuru olur” demiştir.

Fürûğ-ı şemse-i tâkı sipihre nûr-ı basar
Gubâr-ı dergehi hurşîd ü mâha kuhl-i uyûn(K. 58/5)

Kelime şu beyitlerde ise eyvân, revâk gibi kelimelerle birlikte kullanılmıştır.

Tâk-ı eyvân-ı celâlidir o âlî-bârgâh
Kim erişmez ana sehm-i fikr-i erbâb-ı yakîn(K. 56/29)

Hindû-yı bâm u deri merdüm-i çeşm-i hurşîd
Turra-i tâk u revâkı per-i Cibrîl-i emîn(K. 46/13)

Târem; kubbe, künbet, dam anlamlarındadır. Eserde 2 defa karşılaşılmıştır. Bu iki beyitte de gökyüzü, felek anlamını karşılayacak şekilde yani mecazen gökyüzü anlamında kullanılmıştır. 2. beyitte dikkat çeken “nüh-târem” tamlaması ile yine feleğin 9 katmanına işaret edilmiştir.

Dem-i cevlanda gâhî germ olup tünd etse reftârın
Hevâ-yı cünbişinden çâk olur bu nîlgûn târem(K. 38/32)

Hâbdan göz açamaz fitne zamânında meğher
Sarsar-ı kahrı ile sarsıla bu nüh-târem(K. 40/29)

***Dûd-gâh, Kûre, Külhan, Tennûr**

Dûd-gâh; duman yeri, ocak, baca anlamlarına gelmektedir. Eserde kelime 1 defa kullanılmıştır. Burada da rengi dolayısıyla sürme, sürmedan, ocak başı kelimeleri ile birlikte anılmıştır.

Çekmeğe meyl-i şihâb ile felekler çeşmine
Dûdı kuhl-ı ruşenâdır dûdgâhı sürme-dân(K. 52/22)

Kûre; kuyumcu ocağı, maden ocağı manalarına gelmektedir. Bu kelime de 1 defa kullanılmıştır. Şair, “Adaleti suya terbiyet verse, bir kabarcığı bin yıl ateş saçan maden ocağı olurdu.” diyerek Şeyhülislâm Es’at Efendiyi övmüştür. Maden ocağı ya da kuyumcu ocağı kıymetli nesnelerin bulunduğu ve şekillendirildiği yerdir. Şair, bu beyitte de “maden ocağının” bu durumundan yararlanmıştır.

Ger mizâc-ı âba verse hıfz u adli terbiyet
Kûre-i âteş-fürûz olurdu bin yıl bir habâb(K. 55/20)

Kûlhân; hamamlarda su ısıtmak için ateş yakılan yer, hamam ocağı anlamlarını karşılamaktadır. Eserde 2 kez karşımıza çıkmaktadır. Şair sevgilinin saçının hayalini, hatırlanılışını kûlhândaki ateşe benzetmiştir.

Fikr-i zülfün dilde tâb-ı sûz-ı aşkın sînede
Nâdır kûlhanda gûyâ mâdır gencînede(G. 101/1)

Tennûr; tandır fırını demektir. Nef’î kelimeyi 2 kez kullanmıştır. Şair, “Kahrının ışığı deryaların dalgalarına düşse ateş yanan tandır eder” demektedir.

Düşse tâb-ı şu’le-i kahrı eder deryâların
Dürrin ahker-pâre girdâbın tenûr-ı âteşîn(K. 56/21)

*Âsitân, Eşik, Makdem, Sûdde

Âsitân; eşik, arka üstü yatmak anlamlarına gelir. Divanda 18 defa kullanılmıştır. Bunlardan 3 tanesinde “eşiğe yüz sürmek” ifadesi kullanılmış ve memdûha duyulan saygı ifade edilmeye çalışılmıştır. Aşağıdaki beyitte şair, Sultan Ahmet’i “yüzümü eşiğinin toprağına sergi yaptıktan sonra sözüm hep niyazdır.” diyerek övmüştür. Eşik kelimesi edebiyatımızda “yüz sürmek, eşiğinin tozunu gözüne sürme yapmak” gibi deyimlerle sık sık bir arada kullanılabilmektedir.

Sözüm her dem budur acz u niyâz ile cenâbında
Yüzüm ferş eyledikten sonra hâk-i âsitân üzre(K. 5/40)

Yüzün sür âsitân-ı bâr-gâh-ı arş-ı a'lâya
Elin kaldır du'âya iste Mevlâdan bu ihsânı(K. 11/50)

Tamâm oldu suhan durma du'âya başla ey Nef'î
Niyâz eyle yüzün sür âsitân-ı lutf-ı Mevlâya(K. 18/44)

Şu beyitte soyut anlamlı bir kelime olan keremle, “âsitân” tamlama oluşturacak şekilde kullanılmıştır. Tamlama “kereminin eşiği” manasındadır. Bilindiği gibi padişahın lütfuna mashar olanlar için onun eşiği iyilik saçan bir yerdir.

Âsumân-ı semt-i müdârâyâ döşendi olalı
Âsitân-ı keremin ehl-i dil ü tab'a me'âb(K. 31/47)

Sultan Osman için söylenen bir kasidede şair, “O şahların şahı -benim eşiğim âlem şahlarının kible-gâhıdır- dese yeridir.” diyerek padişahın büyüklüğünü anlatmaya çalışmıştır.

Ol şehenşâh-ı cihân-perver ki lâyıkdır dese
Kible-i şâhân-ı âlem âstânımdır benim(K. 12/22)

Yukarıda olduğu gibi şu beyitte de şair eşiği kible-gâha benzetmiştir. Tüm canlıların kible-gâhı bu eşiktir.

Maksûd-ı kâ'inât u murâd-ı cihâniyân
Kim âsitânı kible-geh-i ins ü cân olur(K. 28/23)

Aşağıdaki beyitte ise Şeyhülislâm Es'at Efendinin eşiği, devletin güneşidir. Burada dikkat edilecek bir husus kelimenin genellikle bir yapının sadece eşik kısmını ifade etmekten ziyade, padişahın mekânını, sarayını ya da genel olarak içinde bulunduğu herhangi bir binayı kastedecek şekilde kullanılmış olmasıdır.

Âsmân-ı dîn ü devletdir o âlî-âsitân
Matla'-ı mihr-i cihân-tâb-ı sa'âdetdir o bâb(K. 55/6)

Eşik; kelime eserde 2 defa kullanılmıştır. 1 tanesinde “yüz sürmek” deyiimiyle birlikte karşımıza çıkmaktadır.

Ola senâsına meşgûl ahâlîi eşrâf
Süre eşiğine yüzler ekâbir-i emcâd(K. 29/67)

Diğer kullanımda ise, Sultan Murat Hanın sarayının eşiği gamı def eden, gama engel olan bir kapağa benzetilmiştir. Bilindiği gibi eik kapı altlarında bulunan kısımlara verilen addır. Eşik, kapı kapandıktan sonra yerle arasında kalan boşluğu tamamen kapatmak ve içeriye istenmeyen herhangi bir varlığının ya da hava kütlelerinin girmesini engellemek amacıyla yapılır. Şair bu beyitte eşiği bir “sedd” olarak ele alarak bu fonksiyonundan yararlanmıştır.

Def-i ye'cûc-ı gama eşiğidir sedd-i sedîd
Men'-i ceyş-i eleme dergehidir hısn-ı hasîn(K. 46/16)

Makdem; ayak basılan yer, eşik, gelmek manalarındadır. Şair bu kelimeyi 6 kez kullanmıştır. Bunlardan 2'sinde kelime “gelmek” anlamını

karşılamaktadır. Beyitte padişahın Edirne'ye gelişinden bahsedilmektedir. Diğer 4 beyitte ise eşik manası karşılanmıştır.

İltifât-ı pâdişâh-ı Cem-cenâb-ı Edrine
Makdemiyle Edrine tahtın müşerref edeli(G. 108/7)

Gül gibi cihân oldu yine hurrem ü handân
Gör n'eyledi feyz-i eser-i makdem-i nevrûz(G. 45/2)

Kelime 2 beyitte de “humayûn-makdem” tamlaması içinde “kutlu, mübarek eşik” anlamına gelecek şekilde karşımıza çıkmaktadır. Tabii olarak burada kastedilen devlet ricâlinden herhangi birinin eşigidir.

Habbezâ ıyd-ı ferah-bahş-ı hümâyûn-makdem
Ki dil-i âlemi bir câm ile kıldı hurrem(K. 51/1)

Şu beyitte de Şeyhülislam Muhammet Efendi'nin “eşiğine inciler saçılmadıkça kimseye yol arkadaşlığı etmeyeceği” vurgulanmıştır.

O sehî-kâmet-i pür-şîve ki reftâr etmez
Etmeyince dür-i güftârı nisâr-ı makdem(K. 51/38)

Südde; eşik, kapı anlamlarına gelir. Divân' da 1 kez kullanılmıştır. Bu beyitte eşikten ziyade kapı anlamındadır. “Babil kapısına dayanaktır” anlamı çıkmaktadır.

Südde-i Bâbile pâyende esâs-ı kâ'inât
Tarh-ı matbû'ıyla nâzende zemîn ü âsumân(K. 52/2)

***Bâb, Der, Derîçe, Kapı, Medhal, Revzen, Tapu**

Bâb: kapı demektir. Nef'î bu kelimeyi 7 kez tekrar etmiştir. Şair birkaç beyitte padişahın doğruluk, iyilik, ihsan, güven kapısı manalarına gelecek tamlamalar içinde kullanmıştır. (bâb-ı emn ü emân, bâb-ı kerem) Görüldüğü gibi burada direkt olarak inşai bir yapının parçası kastedilmemiş, parça-bütün ilişkisi yoluyla padişahın bulunduğu yer ifade edilmeye çalışılmıştır.

Açıldı genc-i kerem gibi bâb-ı emn ü emân
Dükân-ı müflise döndü derîçe-i bîdâd(K. 29/9)

El açıp sıdk u niyâz ile du'âya demidir
Eyle deryûze-i bâb-ı kerem-i Rabb-i mecîd(K. 54/45)

Aşağıdaki beyitte ise Sultan Osman'ı "mülk süsleyen O yüce Sultan ki, sarayının kapısında Zuhal yıldızını kapıcı bile yapmaz" diyerek övmüştür. Bilindiği gibi Zuhal yıldızı, feleğin hazinedarıdır ve şair de bu inanıştan hareketle onu burada, padişah kapısına bekçi olarak hayal etmektedir; ancak padişah o kadar yücedir ki buna tenezzül etmez.

Te'âlallâh zihi Sultân-ı âlîşân-ı mülk-ârâ
Ki der-bân eylemez bâb-ı hümayûnunda Keyvânı(K. 11/11)

Nef'î Vezîr –i Âzam Nasuh Paşanın methedildiği şu beyitte ise "meleklerin kanatlarının kapısına perde" olduğunu vurgulamıştır.

Harem-i himmetine devr-i felek halka-i der
Ka'be-i ismetine perr-i melek perde-i bâb(K. 31/30)

Der; kapı, mağara, kere, nöbet manalarına gelir. Eserde 37 defa karşılaşmaktayız. Şair kelimeyi 7 gazeline, 1 kıt'a-i kebîresinde ve 32 kasidesinde kullanmıştır. Gazellerin 4 tanesinde "meyhane kapısı" anlamı

karşılayacak tamlamalar dâhilinde kelimeyi görmek mümkündür. “Der-i meygede, hâk-i der-i meyhâne vb.”

Ne bütgede ne Ka'be gerek âşık Nef'î
Hâk-i der-i meyhâne yeter secdegeh-i mest(G. 22/5)

Yüz sürmede hâk-i der-i meyhâneye hergün
Eflâke ererse n'ola taraf-ı küleh-i mest(G. 23/3)

Şu beyitte “der” mecazen sevgilinin bulunduğu mahalli, sokağı ya da mekânı karşılayacak şekilde kullanılmıştır. Zaten bu durumla edebiyatımızda sıkça karşılaşılmaktadır. Beyit, “Canânın sokağını bırakıp yabancı yerlerde gezen âşık, deli değilse de aşka yabancı mıdır, bilmem” anlamına gelmektedir.

Koyup der-i cânânı yabanda gezen âşık
Mecnûn ise de aşka bîgâne midir bilmem(G. 77/3)

Şair birkaç beyitte memdûhunun kapısının, iyilik dileyen insanlara kible-gâh olduğunu söylemiştir. Ya da övülenin kapısı bir lütuf kapısıdır, iyilik saçmaktadır. “Der-i lütf, der-i adl, der-i cûd” tamlamaları ise kelimenin soyut unsurlarla birlikte anıldığı yerlerdir. Yani Nef'î 3 beyitte “der” kelimesini soyut anlamlı kelimelerle birlikte kullanmıştır.

Nedir bu feyz-i cihângîr u bu neşât-ı amîm
Meger açıldı der-i lutf-ı kirdgâr-ı kerîm(K. 32/1)

Sadr-ı mu'azzam ki der-i adlidir
Kible-i şeyhü'l-harem-i rûzgâr(K. 42/28)

Şehriyâr-ı âsumân-mesned ki olmuş tâ ezel
Secde-gâh-ı tâc-dârân-ı cihân hâk-i deri(K. 14/27)

Kimi beyitlerde ise Sultan Murat'ı diğer cihan padişahlarıyla karşılaştırmıştır. Bir beyitte "Keykubat'ın külâh tüylerinin, (ancak) padişahın kapısına süpürge olmaya layık olduğunu" söylerken bir beyitte de "İskender'in Sultan Murat'ın divânının kapısında, kapıcıdan daha itibarsız olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Nef'î toplam 5 beyitte "kapısına süpürge olmak" manasını ihtiva eden tamlamalar kurmuştur.

Ol cihânbân-ı azîmü's-şân ki lâıkdır eger
Olsa cârûb-ı derî perr-i külâh-ı Keykubâd(K. 25/19)

Zihî ârâyîş-i eyvân-ı dîvân-hâne-i devlet
Ki cârûb-ı der-i âlem-penâhı bâl-i Ankâdır(K. 47/10)

O dânişver Hudâvend-i azîmü's-şân ki İskender
Der-i dîvân-ı iclâlinde bir der-bân-ı kemterdir(K. 19/21)

Aşağıdaki beyitte de Sultan Ahmet için "Düşüncesi mana hazinesinin kapısının anahtarıdır." denmektedir. "Der" 5 beyitte "der-i genc" şeklinde kullanılmıştır ve genellikle bahsedilen de mana hazinesinin kapısının anahtarı olmuştur.

Endîşesi miftâh-ı der-i genc-i ma'ânî
Nazmı sebeb-i servet-i erbâb-ı beyândır(K. 9/35)

Yukarıdakine benzer bir kullanım da şairin kendini övdüğü başka bir beyitte karşımıza çıkmaktadır. "Mana hazinesinin kapısının anahtarı elime geçti, âleme cevherler saçsam boş değil." diyen şair, kendi sanatını övmektedir. Görüldüğü gibi bu gibi kullanımlarda kapının istenmeyen varlık ya da kişilerin herhangi bir mekâna girişini engelleyici fonksiyonundan yararlanılmıştır.

Girdi miftâh-ı der-i genc-i ma'ânî elime
Âleme bezl-i güher eylesem itlâf değil(G. 71/4)

8 beyitte de “hâk-i der” tamlaması tekrar edilmiştir. Şair “kapının toprağı” anlamındaki bu tamlamayı genellikle devlet erkânından kişilerin katını kastetmek amacıyla kullanmıştır. Aşağıda örnek aldığımız beyitte güneş, Muhammet Paşanın kapısının toprağına secde etmeyi arzu etmektedir. Şair bu ifadeyle memduhunun bulunduğu mekânı kutsallaştırmıştır.

Etmese ger ârzû-yı secde-i hâk-i derin
Mihrin olmazdı vücûdu cümleten rûy u cebîn(K. 56/30)

Derîçe; pencere, küçük kapı demektir. 1 kez kullanılmıştır. Bu beyitte kelime “kapı” anlamıyla karşımıza çıkmaktadır. Şair Nasuh Paşanın iyilik kapısının açıldığını ve bu kapının kerem hazinesi gibi olduğunu ifade ederken zâlimlerin kapısının iflâsa uğramış dükkanlara döndüğünü vurgulamıştır.

Açıldı genc-i kerem gibi bâb-ı emn ü emân
Dükân-ı müflise döndü derîçe-i bîdâd(K. 29/9)

Kapı; 1 beyitte karşılaşmaktayız. Burada da inşai bir unsur olmaktan çok, padişah huzuru, himayesi gibi bir anlama karşılık gelmektedir.

Olsun kapında muntazam-ı silk-i bendegân
Devlet ki intizâm-ı umûr-ı cihân verir(K. 4/57)

Medhâl; dâhil olunacak, girilecek yer, kapı, antre anlamlarına gelir. 1 defa karşılaşılmıştır. Beyitte kelime “kapı, girilecek yer” anlamında kullanılmıştır. Şair memduhunun lütfunun illetlere girecek yer bırakmadığını vurgulamıştır.

Lutfun ol mertebe kim kârgah-i âlemde
Komadı illet ü esbâba yeriyle medhal(K. 53/34)

Revzen; pencere demektir. Nef’î bu kelimeyi 4 kere tekrar etmiştir. 2 beyitte pencereden ışık girmesi durumuna işaret edilmiştir.

Derûnu ol kadar rûşen ki cirm-i âfitâb anlar
Gören revzenlerinde her müdevver câm-ı billûr(K. 34/6)

Ol kadar rûşen ki fark olmazdı hîç
Ana câm-ı revzen olsa âfitâb(KIT. 6/3)

Tapu: kapı demektir. Eserde 1 kez kullanılmıştır. Şair kendisini “söz söyleyenlerin şahı olarak görmektedir ve kapısına söz söyleyen herkesin sığındığını” söylemektedir. Şair yine kapı dese de parça-bütün ilişkisi yoluyla kendi mekânını, huzurunu ifade etmeye çalışmıştır.

Tâcdârâ sen o sultân-ı ma’ânîsin kim
İlticâ eylediler tapuna şâhân-ı suhan(K. 60/27)

***Bâlâ-hâne, Bâm, Sakf**

Bâla-hâne: evin üstü, çatı, tavan arası demektir. Nef’î bu kelimeyi 1 kez kullanmıştır. “O cihan devletinin nur (güneş) yüzlüsü, her gün sarayın çatısına teşrif eder.” anlamını karşılayan beyit aşağıda verilmiştir.

Ki teşrîf ede her gün sadr-ı bâlâ-hâne-i kasrın
O hurşid-i cihân-ı devletin dîdâr-ı pür-nûr(K. 34/17)

Bâm: çatı, dam, kubbe demektir. Divân’ da 6 defa kullanılmıştır. Kelime 2 beyitte “bâm-ı felek” tamlaması içinde karşımıza çıkmaktadır. Bu tamlamada kelimenin “kubbe” anlamından yararlanılmıştır; çünkü bilindiği gibi felek ile kubbe arasında şekilsel bir benzerlik kurulabilmektedir. 1.mısradaki “Feleğin kubbesinde devlet davulu çalındı” diyen şair, 2. mısradaki ise padişahın saltanatının bir müjde olduğunu söylemektedir.

Çalındı bâm-ı felekde nekâre-i devlet
Pür etdi debdebe-i müjde gûş-ı eyyâm(K. 21/2)

Şeyhülislâm Muhammet Efendiden bahseden şu beyitte ise “çatsının köşesinde mutluluk bekçi” denmektedir.

Günc-i halvet-hânesinde ilm ü irfân münzevî
Kûşe-i bâmında ikbâl ü sa’âdet pâsıbân(K. 52/8)

Sakf: tavan, çatı, dam demektir. Kelime 5 beyitte kullanılmıştır. Sultan Osman’ın sarayını ustalıkla tarif eden Nef’î’ nin aşağıdaki mısraları da oldukça güzel bir söyleyişe sahiptir. “Felek padişahın saray çatısının parlaklığına bakmak için başını kaldırınca, başından tacı düştü” anlamına gelen bu mısralar oldukça hoştur.

Değil mihr ü beyâz-ı subh ufukda seyr için sakfın
Felek baş kaldırınca hâke düştü tâc u destârı(K. 13/6)

Aşağıdaki beyitte de Muhammet Efendinin yaşadığı mekânı anlatırken “yüksek tavanının gölgesi, yıldızların yatak odasıdır.” diyerek yine hoş bir söyleyiş yakalamıştır.

Turra-i tâk u revâkı hem-ser-i zâtü’l-bürûc
Sâye-i sakf-ı bülendi hâb-gâh-ı ahterân(K. 52/5)

***Kilid, Kufl, Miftâh, Medeng**

Kilid: 2 beyitte kullanılmıştır. Her fırsatta şairliğini öven Nef’î aşağıdaki beyitte de “mana hazinesinin kilidini fikrimle kırdım” diyerek yine fahriye yapmaktan geri kalmamıştır.

Şikest etdim kilidin darb-ı muşt-ı dest-i fikrimle
Bulup der-beste genc-i gevher-i mazmûn u ma’nâyı(K. 27/45)

Kufl; kilit anlamına gelir. Divânda 2 beyitte kullanılmıştır. Her iki kullanımda da “mana hazinesinin kilidi” anlamına gelen “kufl-ı der-i ma’nî” tamlaması içinde yer almıştır. Görüldüğü gibi şair bu kullanımıyla somutlaştırma yapmıştır.

Eyledi sun’-ı meded-kârî-i feyyâz-ı ezel
Hâmemi kufl-ı der-i genc-i ma’ânîye kilîd(K. 54/15)

Miftâh; anahtar manasındadır. Manayı bir hazine olarak değerlendiren Nef’î kendisini övdüğü şiirlerinde kendi sözlerini, bir devlet büyüğünü övdüğü şiirlerinde ise, o şahsın sözlerini hazine kilidinin anahtarı olarak göstermiştir. Şair bu kelimeyi 6 defa tekrar etmiştir. Şu beyitte sözlerinin, bolluk hazinesinin anahtarı olduğunu söylemektedir.

Ol kadar el verdi ma’nâ feyz-i evsâfiyle kim
Gûyiyâ miftâh-ı genc-i şâygânîdir sözüm(K. 1/34)

Medeng; kapı sürgüsü, ağaç anahtar, kilit damağı anlamında kullanılır. Eserde 1 kez kullanılmıştır. Nef’î “Bir şair iyiliğini ansa, kalemi mana hazinesinin kilidine sürgü olur” diyerek Vezîr-i Âzam Ali Paşa’nın ihsanlarından bahsetmektedir.

Feyz-i ihsânını yâd eylese bir şâ’ir olur
Hâmesi kufl-ı der-i genc-i ma’ânîye medeng(K. 37/17)

***Evreng, Kürsî, Serîr, Taht**

Evreng; taht, şeref, süs, akıl ve irfan anlamlarına gelmektedir. Nef’î bu kelimeyi 10 beyitte kullanmıştır. Aşağıdaki beyitte kurulan tamlama anlamı açısından dikkat çekicidir. Burada “safa tahtının şâhı” anlamı sağlanmıştır.

Şâh-ı evreng-i safâsın lutf u kahrındır sebab
Kimisi sulh üzre mestânen kimi gavgâdadır(TERK. 3/4)

Evreng kelimesi 1 beyitte “tâc” 1 beyitte de “efser” kelimeleriyle birlikte kullanılmıştır. Bilindiği gibi bu unsurlar da evreng gibi hükümdarlık alâmetlerindendir.

Felek Kışver-ârâ-yı kerem-pîşe Ali Paşa kim
Reşk eder hâme vü şemşîrine tâc u evreng(K. 37/11)

1 beyitte ise kelime “adalet-evreng” şeklinde ve adaletin süsü anlamını karşılayacak şekilde kullanılmıştır.

Kürsî; taht, oturulacak yüksekçe yer; makam, vazife manalarına gelir. Eserde 2 defa kullanılmıştır. Aşağıda örnek olarak aldığımız beyitlerde bu kelime, tahtın yerden yüksekte bulunuşu dolayısıyla kullanılmıştır.

Nice dergâh cenâb-ı harem-i Ka'be-i câh
Ki eder pâyede tâ kürsî ile da'vâyı(K. 44/2)

Cihânbân-ı hümâyûn-sâye Osmân Hân-ı sâî kim
Revâdır olsa kürsî tahtına ger evvelîn-pâye(NAZ. 1)

Serîr; taht, sedir anlamlarında kullanılır. Eserde 35 defa kullanılmıştır. Kelime “serîr-i ma’rifet, serîr-i haşmet, serîr-i saadet, serîr-i tedbîr, serîr-i ilm ü irfân, serîr-i dâniş, serîr-i sâhib, serîr-i mülk-i himmet, serîr-i adl ü dâd (4 kez), serîr-i ma’dalet (2 kez) ” örneklerinde olduğu gibi çoğu yerde soyut kelimelerle tamlama oluşturacak nitelikte karşımıza çıkmaktadır. Birkaç beyitte de “serîr-i saltanat, serîr-i devlet” tamlamaları tekrar edilmiştir. Aşağıdaki beyitte şair padişah için dua etmekte ve “saltanat tahtı vücuduyla şeref bulsun, günleri bayram, geceleri kadir gecesi gibi olsun” demektedir. Görüldüğü gibi bu beyitte kelimeye gerçek anlamıyla yer verilmiştir.

Vücûduyla şeref bulsun serîr-i saltanat dâ'im
Cihân durdukça dursun ıyd u kadr olsun şeb u rûzı(G. 134/9)

Şeref-bahş-ı serîr-i saltanat sermâye-i devlet
Mühim-sâz-ı adâlet revnak-efzâ-yı müselmânî(K. 11/15)

Şu beyitlerde şair memdûhunu kimi zaman adalet tahtının süsü, kimi da zaman ilim irfan tahtının şahı olarak ele almıştır.

Merhabâ ey mesned-ârây-ı serîr-i adl ü dâd
Âsaf-ı Cem-pâye pâşâ-yı adâlet-iktisâb(K. 61/2)

Seri erbâb-ı fazl üstâd-ı küll allâme-i âlem
Serîr-i ilm ü irfânın şehenşâh-ı cihân-dârı(K. 49/19)

Nef'î kelimeyi 4 beyitte “serîr-ârâ” şeklinde kullanmıştır. Ona göre övdüğü kişiler saltanat tahtını süslemektedirler, bulundukları yere ziyadesiyle yakışmaktadırlar.

Cihân-ı şevket ü şânın serîr-ârâ şehenşâhı
Serîr-i adl ü dâdın dâver-i Cem-câh-ı devrânı(K. 11/13)

Taht; hükümdar koltuğu, oturulacak yer demektir. Nef'î kelimeyi 24 kez kullanmıştır. Taht ve tâc hükümdarlık alameti, padişaha ait nesneler olarak sıkça aynı beyit içinde ve hatta yan yana anılırlar. Nef'î de 6 beyitte bu kelimeleri birlikte kullanmıştır.

Tenezzül eylemez ammâ o tâc u tahta ikbâli
Buna kâ'il değil zîrâ ulüvv-i şevket ü şânı(K. 11/8)

Aşağıdaki beyitte ise kelimeyi bir deyim içinde görmekteyiz. Şair burada “tahta çıkmak” deyimini kullanmıştır. Nef'î taht kelimesini kullandığı 6 beyitte

H. Süleyman'ı hatırlatmıştır. Hatta bunlardan 3'ünde direkt olarak "taht-ı Süleyman" teribini kurmuştur. H. Süleyman'ın adaletine, her varlığa hükmeden yüzüğüne, Hüdhüd kuşuna telmihler yapılmıştır.

Süleymân gibi çıksın tahta her gün adl ü dâd etsin
Pür olsun arsa-i mahşer gibi meydân-ı dîvânı(K. 11/52)

Uçardı taht-ı Süleymân gibi havâda eger
Çekeydi resmini bir tahta pâreye Bihzâd(K. 29/30)

Sütûde Âsaf-ı zî-şâh ki fahr eyler vücûduyla
Süleymân u sipâh u taht u mülk ü efser ü Hâtem(K. 38/8)

Bilindiği gibi padişahların tahtı oldukça süslü olur. Hatta bu süs çoğunlukla onların ihtişamının bir göstergesi durumundadır. Şair, birkaç beyitte de tahtların parıltılı, süslü hallerine işaret etmektedir.

Zihî taht-ı mu'allâ bârgâh-ı arş-ı pîrâye
Ki salmış âfitâb-ı heft-kışver üstüne sâye(NAZ. 1)

Firâz-ı gülbün-i pür-jâleden gül gösterir rûyun
Şeh-i âlem gibi taht-ı murassa' nerdübân üzre(K. 5/15)

***Mas'ad, Mehbit, Nerdübân**

Mas'ad: suud yeri, yukarı çıkılacak yer, merdiven anlamlarına gelmektedir.

Mehbit ise inilecek yer demektir. Bu kelimelerle Nef'î Divân'ında 1'er kere karşılaşmaktayız.(Aynı beyitte kullanılmışlardır.)

Kadrin ol mertebe kim mas'ad-ı i'lâ-yı melek
Tâ'ir-i devletine mehbit-i dîn u esfel(K. 53/33)

Nerdübân; merdiven anlamındadır. Şair bu kelimeyi 5 beyitte tekrar etmiştir. Muhammet Efendinin saadet-hânesini övdüğü kasideden aldığımız şu beyitte “Çarh anasırdan (unsurlardan) merdiven tertip etse yine de boyuna erişemez” demektedir. B beyitte merdivenin yüksek yerlere ulaşmak için kullanılıyor olmasına işaret söz konusudur.

Rast kılsa kaddini ermez yine kasrına çarh
Ede tertîb anâsırdan meğer kim nerdübân(K. 52/9)

Aşağıdaki beyit de Muhammet Paşanın sarayının anlatıldığı bir kasideden alınmıştır. Bilindiği gibi Sidre ulaşılacak en yüksek yeri, mi'râcı, gökyüzünün 6. katını temsil eder. Nef'î bu sarayı anlatırken merdivenini Sidre kadar yüksek olarak vasıflandırır.

Ne mümkün böyle bir âlî-binâ bir dahi ger olsa
Kazâ mi'mârı Sidre nerdübânı çarh müzdûr(K. 34/4)

***Günc, Kûşe, Künc**

Günc- Künc; köşe, evin yer altında yapılmış kısmı, bodrum manalarına gelir. Nef'î 4 beyitte “günc” kelimesine, 2 beyitte de “künce” yer vermiştir. Aşağıdaki beyitte karşılaştığımız tamlama “sakin köşe” anlamını karşılar.

Tehî bir memleketdir kıl teveccüh anı teshîre
Bulur ol kendi pinhân olmağa bir günc-i tenhâyı(K. 27/38)

Kelime “künc-i belâ-yı firkat” ifadesinde soyut anlamlı bir kelimeyle tamlama yapmıştır. Terkip “ayrılık belâsının köşesi” anlamına karşılık gelir.

Hamd ü lillâh devlet el verdi açıldı tâlî'im
Kalmadım künc-i belâ-yı firkatinde nâ-murâd(K. 25/9)

Kûşe; köşe, açt anlamalarına gelir. Kelime 11 defa kullanılmıştır. Aşağıdaki ilk beyitte bahsi geçen mekânın çatısının köşesi anlatılırken, diğesinde bir alanın köşesi gibi bir anlam karşılanmıştır.

Günc-i halvet-hânesinde ilm ü irfân münzevî
Kûşe-i bâmında ikbâl ü sa'âdet pâsıbân(K. 52/8)

Göz habsine saldı dili mestâne nigehe
Bir kûşede meyhâne vü zindân ne belâdır(G. 43/6)

“Kûşe-i vahdet” terkîbi de direkt olarak bir mahalli ifade etmemekle birlikte “Allah’a yaklaşılan köşe” anlamına gelir.

Ehl-i aşk olan çeker bu bezm-i fânîden ayağ
Nef'iyâ ger rind isen ol kûşe-i vahdet-nişest(G. 14/5)

Köşe; kıyı, gizli saklı işlerin yapılabileceği yer anlamına da gelir. Şair şu beyitte ‘gizli köşe anlamına gelen “kûşe-i pinhân” tamlamasını kullanmıştır.

Çeşm-i mazmûn-gûyu kim gâhî dil-i uşşâk ile
Güft ü gûy-ı nâz içün bir kûşe-i pinhân bulur(K. 8/10)

***Hacer, Seng**

Hacer- Seng; yer kabuğunu meydana getiren kaya kitlelerinden kopmuş parçalardır. “Hacer” 2, “seng” 3 kere tekrar edilmiştir. Şu beyitte su içindeki taşlar, padişahın hıfzını nakşediyor olarak hayal edilmiştir.

Âb üzre vezân olsa eger sarsar-ı hıfzı
Emvâcını zencîre-i nakş-ı hacr eyler(K. 10/33)

“Âşıkların yatak odaları meleklerin dizi olsa da, (âşıklar) başlarını düşlerinde meyhanenin taşına koyarlar” anlamına gelen beyit ise aşağıdadır:

Seng-i der-i meyhâneye kor başını düşde
Zânû-yı melek olsa eğer hâbgeh-i mest(K 23/4)

***Havz, Istabl, Şâhnîşîn**

Havz; havuz manasındadır. Kelime 4 beyitte geçmektedir. Aziz Efendinin sarayı tarif edilirken “havz-ı pâk” tamlaması içinde kullanılmıştır. Sarayın havuzunun temizliği ifade edilmiştir.

O tarh u vaz’-ı garîb ol nukûş-ı rengârenk
O havz-ı pâk u latîf ol ruhâm-ı âyîne-gûn(K. 58/9)

Şair kelimeyi kullandığı 3 beyitte berraklıktan, temizlikten bahsederken, 2 beyitte de temiz havuzlarda insanların aksini görebilmesi durumuna işaret etmiştir ve “havz”ı “âyine” kelimesiyle birlikte kullanmıştır.

Yâ dilârâ bir arûs-ı hûbdur
Âyîne olmuş ana havz-ı pür-âb(KIT. 6/5)

Istabl; ahır demektir. Nef’î 3 beyitte bu kelimeyi tekrar etmiştir. Şair, Sultan Murat Hanın biniciliğinden bahsettiği bir kasidede “Cihan süsleyen şahlar şahının ahırında biri birinden süslü atlar bulunur.” demektedir.

Yine istabl-ı şehenşâh-ı cihân-ı ârâda
Ki ne atlar bulunur biri birinden zîbâ(K. 17/24)

Yine Sulatan Murat’ı övdüğü bir kasidede şair “İskender’i ancak ahırının kapısında kumandan” olmaya layık görür.

O şâhenşâh-ı zî-şân kim yeterdi ana bu devlet
Olaydı mîr-i istabl-ı hümâyûnu ger İskender(K. 20/11)

Şahnîşîn; odanın sokak tarafında olan çıkıntısı, dışarıya doğru uzanan kısmı demektir. Eserde yalnız 1 beyitte kullanılmıştır.

Nedir ol mermer-i berrâk ile ol havz-ı latîf
Nedir ol şemse-i şeffâf ile ol şâhnişîn(K. 46/18)

***Meclis**

Meclis; oturulacak yer anlamına gelir. Bu anlamı karşılayacak şekilde 2 defa karşımıza çıkmaktadır.

Böyle şâhenşeh-i mümtâz olmaz
Meclis ü ma'rekede misli adîm(K. 26/23)

B) KORUNMA İLE İLGİLİ İNŞÂÎ UNSURLAR

Dervâze, Hırz, Hısn, Hisâr, Kal'a, Kulle, Sedd, Siper, Sûr

Dervâze; kapı, kale kapısı, şehir kapısı manalarına gelir. Nef'î bu kelimeyi 1 kez kullanmıştır. Aşağıdaki beyitte kelime gerçek anlamıyla (kale kapısı) karşımıza çıkmaktadır.

Nitekim ola sâlim bu hisâr-ı şîşe dîvârın
Gezend-i mancınık-ı fitneden dervâze vü sûr(K. 34/45)

Sûr; şehrin etrafına çekilen yüksek duvar, kale demektir. Bu kelime de eserde 1 kez kullanılmıştır ve bu da "dervâze" ile aynı beyittedir.

Hırz; sığınak, nazar boncuğu, tılsım anlamlarını karşılar. Divân' da 1 beyitte kullanılmıştır. Bu beyitte de tılsım anlamı daha ağır basmaktadır. Şair sözlerinin gönüller fetheden güçlü bir tılsımı olduğunu vurgulamaktadır.

Gamze-i dilber nola reşk eylese endîşeme
Hırz-ı bâzû-yı dil-i sâhib-kırânîdir sözüm(K. 1/8)

Hısn; kale, içine girilmesi kabil olmayan sarp, geçilmez ve sağlam yapı demektir. Yalnızca 1 beyitte kullanılmıştır. Bu beyitte de “Sultan Murat’ın huzurunun veya kalesinin elemeleri men edecek sağlam bir yer olduğu” ifade edilmektedir.

Def’-i ye’cûc-ı gama eşîğidir sedd-i sedîd
Men’-i ceyş-i eleme dergehîdir hısn-ı hasîn(K. 46/16)

Hisâr; aslında düşmanın etrafını sarıp sıkıştırmak anlamında olup, surlarla çevrilmiş olduğundan kale anlamında da kullanılır. Nef’î 3 beyitte bu kelimeyi tekrar etmiştir. Şair, Hüsrev Paşanın güç ve kuvvetini, başarılarını “Hayber kalesi fethedeli kimse kol kuvveti ile böyle bir kaleyi zabt etmemişti.” diyerek anlatmıştır.

Feth-i Hayber olalı eylememişdir kimse
Zûr-ı bâzû ile bir böyle hisârı teshîr(K. 39/2)

Aşağıdaki beyitte ise şair, söz söyleme kabiliyetini överken “demirden kalesi olsa da mazmun cevheri elimden kurtulamaz” diyerek güçlü bir söyleyişe sahip olduğunu vurgulamaktadır.

Gevher-i mazmûn halâs olmaz elimden ger yeri
Cevher-i hançer gibi olsa hisâr-ı âhenîn(K. 56/36)

Kal’a; Arapça’ da bir dağ üzerine inşa edilmiş müstahkem bina anlamındadır. Çalışmamızda bu kelimeyle 4 defa karşılaşılmıştır.

Âferîn ey alem-efrâhte serdâr-ı dilîr
Safder-i kal’a-güşâ saf-şiken-i kişver-gîr(K. 39/1)

Şu beyitte Sultan Ahmet'in adaletinin mülke hükmettiği, onun sayesinde kervanlarda korku kalmadığı ve onun adaletinin kale bekçisi gibi olduğu ifade edilmiştir. Kale kişilerin ya da devletlerin güvenliğiyle ilgili sembolleşmiş bir yapıdır. Şair bu durumla padişahın adaletini özdeşleştirmiştir.

Mülk-i pür-adlinde hod etmez takayyüd kârbân
Hâris-i kâlâ mıdır yâ düzd-i bî-pervâ mıdır(K. 6/28)

Kule; eserde 1 defa karşımıza çıkmaktadır. Örnek alınan beyitte kelime soyut bir isim olan “ikbâl” ile tamlama kurarak “baht kulesi” anlamını karşılamıştır.

Döşendi kasr-ı temennâya işret esbâbı
Dikildi kulle-i ikbâle nusret a'lâmı(K. 21/4)

Sedd; kapama, tıkama; set, tümsek, baraj gibi anlamları vardır. Nef'î bu kelimeyi 3 beyitte kullanmıştır. (Burada kastedilen kelimenin “korunma ile ilgili anlamıdır”. Oysa şair, bu kelimeyi 5 kez tekrar etmiştir. Diğer 2 kullanımı ise “su ile ilgili inşâî unsurlar” başlığı altında incelenmeye uygun bulunmuştur.) Şair, Mustafa Paşaya “İskender Ye'cüc' leri def etmek için sedd yaptı amma sen o seddi bozup memleketten o düşkünleri attın” diyerek seslenmektedir. Görüldüğü gibi şair burada İskender'in Yecüc- Mecüc kavimlerini engellemek için sedd yapışına telmih yapacak şekilde kullanmıştır¹³.

Sikender def-i ye'cüc etmege sedd yapdı ammâ sen
Bozup bir nice seddi memleketden sürdün a'dâyı(K. 46/16)

Siper; arkasına saklanılacak yer, koruyucu engel, gizlenip savaşılabacak yer demektir. Yalnızca 1 kez kullanılmıştır. Aşağıdaki beyit “Onun okunun hızı Rüstem'de olsaydı, siperleri yedi seyyâre gibi delerdi.” anlamına gelir.

¹³Muallim Naci; a.g.e, s:470; İskender Pala;a.g.e, s:344

Olaydı sūr'at-i seyri hadeng-i Rüstemde
Deler geçerdi siper gibi heft-ecrâmı(K. 21/37)

Sûr; 1 kez karşılaşılmıştır.

Nitekim ola sâlim bu hisâr-ı şîşe dîvârın
Gezend-i mancınık-ı fitneden dervâze vü sûrî(K. 34/45)

C) DİĞER İNŞÂÎ UNSURLAR

1)Ulaşımla İlgili Olanlar:

Güzer, Reh, Rehgüzâr, Tarîk, Yol

Güzer; geçilecek yer, yol demektir. Divân' da bu kelime ile 1 beyitte karşılaşılmaktadır. Burada da “yolu düşmek” deyimini içinde yer almaktadır.

Kişver-i Çîne mi düşdü güzerin
Yâ nedir bu nefes-i nâfe-şemîm(K. 26/3)

Reh; yol anlamına gelir. Nef'î bu kelimeyi “râh, rah” şeklinde de kullanmıştır. Çalışmamızda 43 kez bu kelimenin tekrar edildiğini görmüş bulunmaktayız. Edebiyatımızda âşık, aşk yolunu tutmuştur, o yoldan şaşmaz. Hatta bu yolda baş verip asla dönmez. Şu beyit bu durumu örneklendirir niteliktedir.

Biz reh-i aşk içre terk-i ser kılan âşıklarız
Çıkmasa Ferhâd-veş başa acep mi kârımız(K. 47/5)

Kelime 7 beyitte “hâk-i reh” tamlaması içinde yer almıştır. Bu beyitlerde yolların topraklarında, sevgilinin gönül çeken saç kokusunun bulunduğu; Sultan Ahmet'in Cemşit gibi kerem saçıp, güneş gibi yolların topraklarını aydınlattığına, hatta o toprakları altın döşemelere çevirdiğine; Nasuh Paşanın yolunun toprağının fakirlere bolluk iksiri olduğuna değinilmiştir.

Bin nâfe mi var her ham-ı zülf-i siyehinde
Bu bûy-ı dil-âvîz nedir hâk-i rehinde(G. 109/1)

Cemşîd-i kerem-pîşe ki seyrâna çıkınca
Hûrşîd gibi hâk-i rehin ferş-i zer eyler(K. 10/23)

Gedâyâ günc-i deri müstakarr-ı câh ü celâl
Fakîre hâk-i rehi kîmyâ-yı nâz u na'îm(K. 32/22)

Şu beyitte ise “doğru yol” anlamındaki tamlamayla soyut bir anlam karşılanmıştır. Sultan Ahmet’in adaletinin, şeytanî vesveselerin yolunu kapatıp, onları doğru yola sevk ettiği ifade edilmektedir. Görüldüğü gibi bu beyitte kelime gerçek anlamıyla değil de mecâzî anlamıyla kullanılmıştır.

Etdi adlin o kadar râh-ı dalâlî münsedd
Hâtıra yol bulamaz vesfese-i şeytânî(K. 3/32)

Doğru ve gidilmesi gereken yol Allah yoludur. Eserlerde bu tamlama fazlasıyla kullanılmıştır. Örnek olarak verdiğimiz şu beyitte de bu tamlama ile karşılaşmaktayız. “reh-i Hakk” Allah yolu demektir.

Bulmaz reh-i hakkı meger ol kimse ki ana
Tevfîkini Hâdî-i ezel râh-ber eyler(K. 10/6)

“Yola düşmek, yolu düşmek, yol tutmak” deyimleri edebiyatımızda sıkça kullanılan deyimlerdir. “Nazım fikrinin yolu bir garip semtine düşse” anlamındaki 1. mısrada kelimeyi böyle bir deyim içinde görmekteyiz. 2. beyitte “yol tutmak” deyimini dikkat çekmektedir. Şair, “ya seni methederek mülklere parlaklık vereyim, ya da yokluk çölünün yolunu tutayım” diyerek oldukça güzel bir söyleyiş yakalamıştır. 3. beyitte ise yine “yola düşmek” deyimini karşımıza çıkmaktadır. Burada “övgü vadisinin yolu” anlamında

oldukça farklı bir tamlama kurulmuştur. Şair memdûhunu övme vadisine bir hevesle düştüğünü söylemektedir.

Düşe bir semt-i garîbe reh-i fikr-i nazmı
Ne tarîk-ı revîş-i tâze ne vâdî-i kadîm(K. 7/9)

Yâ verem medhin ile mülk-i vücûda revnak
Yâ tutam gayretile râh-ı beyâbân-ı adem(K. 51/42)

Bir şevk ile düşdüm reh-i vâdî-i senâna
Kim bu sözü lâf anlama vallâhi kasemdir(K. 59/36)

Yolun durulacak yeri, durak anlamındaki “rah-ı mesâmât” tamlaması da dikkat çekicidir.

Kim tenlerinde râh-ı mesâmât serteser
Sûrâh-ı mâr-mühre-rübâ-yı sinân olur(K. 28/49)

“Mana yolu” terkîbi de kelimenin diğer kullanımları arasında ilgi çekicidir. Çünkü burada soyut bir unsur olan mana somutlaştırılmıştır.

Her ne müşkül işi düşdüyse reh-i ma'nâda
Kıldı endîşemi tevîk-i îlâhî te'yîd(K. 54/14)

Divân Edebiyatında sevgilinin yol tozunun, âşığın gözüne sürme olması durumundan fazlaca söz edilir. Şair aşağıdaki beyitte âşık-sevgili motifinden yararlanmasa da “yol tozunun sürme olması” ifadesini başarıyla kullanmıştır. Kendisinin “mana Ka'be' sinin yoluna ulaştığını ve herkesin, yolunun temiz tozlarından gözlerine sürme çektiğini” söylemektedir.

Ka'be-i ma'nâya bir yoldan iletdi beni kim
Kudsiyân sürme çeker gerd-i reh-i pâkimden(KIT. 8/6)

Rehgüzâr da yol demektir. Eserde bu kelime 4 defa tekrar edilmiştir. Aşağıdaki beyitte kullanılan “Rüzgârın yolu” tamlaması dikkat çekicidir.

Olurdu rehgüzâr-ı bâda bir sedd rûy-ı deryâda
Çekilse peyker-i kûh-ı vakârı bâdbân üzre(K. 5/34)

Aşağıdaki beyitte kelime bir deyim içinde karşımıza çıkmaktadır. Nef’î’ye göre, Sultan Murat’ın şan ve şerefini görmek isteyen feleğin “gözü yolda kalır.”

Şevket ü şânı o gâyetde ki seyr etmek içün
Reh-güzârında kalır dîde-i hayrân-ı felek(K. 24/30)

Tarîk; yol demektir. Eserde 4 beyitte kullanılmıştır. Tarîk, yol anlamına gelen diğer kelimelerden farklı olarak genellikle manevi anlamda doğru yolu, ilim irfan yolunu kastedecek şekilde kullanılır. Aşağıdaki beyitte de bu durum söz konusudur. Kelime kullanıldığı tamlama içinde “ilim irfan ehlinin yolu” anlamını karşılamaktadır.

Devlete lâzım umûr oldu tamâm illâ hemân
Kaldı erbâb-ı tarîk-ı ilmi etmek intikâd(K. 25/46)

Yol; bu kelime de 4 kez tekrar edilmiştir. Şu beyitte “yoluna baş koymak” deyimini çağrıştıran nitelikte “o yolda biz başımızı terk ettik” anlamında kullanılmıştır.

Kıysa başdan ser-ber olmuş râh-ı gamda âşiyân
Terk-i ser kıldık o yolda biz sebük-bârız hele(G. 102/4)

“Reh” maddesinde de örnek verdiğimiz aşağıdaki beyitte ise “yol bulmak” deyimini ile karşılaşmaktayız.

Etdi adlin o kadar râh-ı dalâlı münsedd
Hâtıra yol bulamaz vesfese-i şeytânî(K. 3/32)

2)Su ile İlgili İnşâî Unsurlar:

Âsiyâb, Çâh, Çeh, Çeşme, Çeşme-sâr, Germ-âbe, Havz, Mecnâ, Mizâb, Sahil, Sedd, Şadırvan

Âsiyâb; su değirmeni demektir. 1 kez kullanılmıştır. Su değirmeninin dönerken çıkardığı sesler inilti olarak algılanmaktadır. Şair, dönemi- çarhı su değirmenine benzetmektedir. Dünyanın güneş ve kendisi etrafındaki dönüşlerinden hareketle bu benzetme yapılmıştır.

Baht-ı hâb-âlûdu bîdâr etdi gûyâ hâbdan
Nâle-i dolâb-ı çarh-ı âsiyâb-ı rûzgâr(K. 16/2)

Çâh- Çeh; kuyu demektir. Çâh 10 kez, çeh ise 3 kez kullanılmıştır. Şair “çâh” kelimesini 5 beyitte çene çukuru anlamına gelecek şekilde “çâh-ı zekan ya da çâh-ı zenahdan” tamlaması içinde kullanmıştır. Elbette kelime ihtiva ettiği bu anlam içinde bu madde ile doğrudan ilişkili değildir. Ancak burada bu kullanımlarına da örnek verilmesi uygun bulunmuştur.

Esîr oldu gönül çâh-ı zenahdânında ey Nefî
Değildir zülfü anın dûd-ı pîç â pîç-i âhıdır(G. 31/7)

Şair 1 beyitte “çâh-ı Bâbil” ifadesini kullanarak Bâbil’ de Harût ile Marût’un asıldığı kuyuya telmihte bulunmuştur.

Çâh-ı Bâbil gibi yere geçirir kûhsârı
Ebr-i tûfan gibi çarha çıkarır deryâyı(K. 44/14)

2 kez de “çâh-ı adem” tamlamasına rastlıyoruz. Aşağıdaki beyitte şair rakiplerinin yerinin yokluk çukuru olmasını dilemektedir.

Ol bezm-i safâ-bahşâ dili olmasa mahrem
Ağyâr-ı denînin yeri çâh-ı adem olsa(G. 117/2)

Nef'î aşağıdaki beyitte ise “çeh-i Ken'ân” ifadesiyle Yusuf Peygamber'in kuyuya atılması olayını hatırlatmaktadır.

Çeh-i Ken'ân-ı şebistân-ı devâtımdır ki Yûsuf'dan
Alır kîn-i zenân-ı Mısır seyri hüsn-i ebkârı(K. 13/16)

Çukur karanlık olduğu için genellikle “siyah, tarîk” gibi karanlığı belirten renklerle ya da siyah renkli varlıklarla birlikte anılır. Şu beyit bunu örneklendirmektedir.

Ka'r-ı târîk-çeh-i gamda ben yâ göremez
Dîde-i baht-ı siyeh-kârıma yâ indi sebel(K. 53/13)

Çâh-ı devât tamlamasıyla divitin hokka içine koyulması durumuna işaret edilir. Eserde 2 beyitte buna işaret edilmiştir. Birisi yukarıda örnek olarak verdiğimiz 13. kasidenin 16. beytidir, diğeri ise aşağıdaki beyittir.

Ser çeşme-i Hızr olmasa ger çâh-ı devâtı
Mümkün mü idi hîç hurûfun harekâtı(MES. 1/11)

Çeşme; pınara suyun borularla getirilip musluktan yalağa akıtıldığı yere denir. 15 beyitte kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte Hızır ve İlyas peygamberlerin âb-ı hayat suyunu buluşuna telmih vardır. Nef'î 8 beyitte “âb-ı hayat”ı hatırlatmıştır. Bu beyitte nazmını taze hayatlar bulan, hayat yenileyen bir Hızır çeşmesine benzetmektedir.

Hızr-ı ser-çeşme-i nazmım ki bulur tâze hayât
Reşha-i feyz-i nem-i hâmem ile azm-i remîm(K. 7/54)

Aşağıdaki beyitte ise; Sultan Osman'ın temiz tabiatının bir ölümsüzlük çeşmesi olduğu vurgulanmaktadır.

Meşreb-i pâkîdir ol ser-çeşme-i Âb-ı hayât
Kim hayâl-i reşhası rûh-ı revânımdır benim(K. 12/31)

Şu beyitte “lütuf çeşmesinin suyu” anlamına gelen tamlamada soyut bir kavram olan “lütuf” çeşme ile somutlaştırılmıştır. Şair memduhunun lütfunu çeşmeden akan bir suya benzetmiştir ve “eğer o lütuf çeşmesi bir aksa çöllerin çöl-çöpünü goncaya çevirir” demiştir. Lütuf çeşmesi tamlamasının kullanılımsının amacı; lütfun bolluğunu anlatabilmektir.

Aksa âb-ı çeşme-i lutfu eder sahrâların
Hâr-ı huşkin gonca haşâk-i dürüştin yâsemîn(K. 56/20)

Çeşme-sâr:çeşmesi bol olan yer demektir. Eserde 1 kez karşılaşılmıştır.

Muhîti feyz-i ma'nâdır meger ol havz-ı şâdırvân
Ki her bir lûlesinden çeşme-sâr-ı hızr olur cârî(K. 13/10)

Germâbe: sıcak su hamamı, kaplıca, ılıca, kaynarca anlamlarındadır. Nef'î bu kelimeyi 1 kez kullanmıştır. Bu beyit ise “Felek hamam kubbesi gibi nem saçar oldu.” anlamına gelmektedir.

Nem-çekân oldu felek kubbe-i germâbe gibi
Zann eder nâzil olan katreyi kim görse şihâb(K. 31/16)

Mecrâ: akacak yer, su yolu demektir. Divânda bu kelime yalnız 1 kez kullanılmıştır. “Feyzin akacak yeri, yolu” anlamındaki tamlama içinde bu kelimeye rastlanmıştır.

Kusûr etdimse ger ma'zûr ola vâsf-ı cemîlinde
Reh-i mecrâ-yı feyz olmuşdu gâyet insidâd üzre(K. 43/16)

Mîzâb; su yolu, oluk manasına gelir. 1 kez kullanılmıştır. Şair, “Nef’î” nin kaleminin lülesi oluk olunca, felek söz söyleyenlerin ölümsüzlük suyuna batsa ne olur?” diyerek kalem kabiliyetini övmüştür.

N’ola gark olsa felek âb-ı hayât-ı suhane
Lûle-i hâme-i Nef’î mîzâb olıcak(G. 62/5)

Sâhil; deniz, nehir, göl kenarı demektir. Eserde 2 kez karşımıza çıkmıştır. Nef’î aşağıdaki beyitte tabiatının, mana denizinin sahilini taze incilerle doldurduğunu söylemektedir.

Tab’ımdır o deryâ-yı güher-pâş-ı ma’ânî
Kim sâhilini ma’den-i lü’lû-yı ter eyler(K. 10/43)

Sedd; baraj demektir. Kelime bu anlamı karşılayacak nitelikte 2 kez karşımıza çıkmaktadır.

Etse hâsiyyet-i temkîni sirâyet âba
Mevc olur rehğüzer-i sarsara bir sedd-i sedîd(K. 54/31)

Sadırvan; en çok câmi avlularında bulunan, etrafı çok musluklu duvarlarla çevrili su haznesi demektir. Yalnızca “çeşme-sâr” maddesinde örnek olarak verilen beyitte geçmektedir.

3) Yarı İnşâî Mahiyette Olanlar:

Arsa, Âşiyân, Lâne, Bağ, Bağçe, Benefşezâr, Bûstân, Çemen, Çemenistân, Çemenzâr, Gülbün, Gülistân, Gülşen, Gülzâr, Lâle-stân, Lâlezâr, Mezrâ’, Neyistân, Ravza, Riyâz, Sebz, Sebze, Semenlik, Sebzezâr, Tarh

Arsa; yer, toprak demektir. Çalışmamızda bu kelime ile 20 kez karşılaşılmıştır. Aşağıdaki beyitte şair, nazım arsasında gönlünün güreş tuttuğunu belirtmektedir. Kelimeyi bu şekilde kullanarak şiiri arsaya benzetmiştir.

Dil küştî-gîr-i arsa-i nazm oldu Nef'îyâ
Tutsun anınla kuvvet-i tab'ı olan güreş(G. 60/3)

Şu beyitte kelime “yer” manasında kullanılmış ve içinde bulunduğu “arsa-i mahşer” tamlamasının “mahşer yeri” anlamına gelmesini sağlamıştır.

Süleymân gibi çıksın tahta her gün adl ü dâd etsin
Pür olsun arsa-i mahşer gibi meydân-ı dîvânı(K. 11/52)

Soyut kelimeleri somutlaştırmakta ustalıkla hareket eden Nef'î'nin 6 beyitte arsa kelimesinden yararlanarak, soyut bazı kelimeleri somutlaştırdığına şahit olmaktayız. Şair, “mana arsası, mananın geniş arsası, söz söyleme arsası” anlamlarına gelen tamlamalarda bunu yapmıştır.

Kim at koparır arsa-i ma'nâda dururken
Tab'ım gibi bir Rüstem-i cengâver-i âlem(K. 23/34)

Rahş-ı iz'anım eger eylese cevân-ı suhan
Teng ola cünbişine arsa-i meydân-ı suhan(K. 60/35)

Arsa-i pehnâ-yı ma'nâyı kılar pür-zelzele
Şehsüvâr-ı tab'ım etse rahş-ı fikri zîr-i rân(K. 52/55)

Şair kelimeyi “arsa-i âlem, arsa-i devrân” gibi tamlamalar içinde de kullanmıştır. Ya da bahsi geçen mekânın genişliğini ifade etmek için “arsa-i heycâ, arsa-i pehnâ” tamlamalarına başvurmuştur.

Bula bir mertebe nusret sipeh-sâlâr-ı mansûrun
Edince arsa-i heycâda gâzîler tek ü tâzı(K. 22/5)

Berk-ı hâtıf gibi bir demde ederdi anı tayy
Olsa ger arsa-i pehnâ-yı felek meydânı(K. 3/28)

Âşiyân: kuş yuvası, mesken ev anlamında kullanılır. Kelime 1 kez tekrar edilmiştir. Divân Edebiyatında âşığın ya da bülbülün gamı, kederi kendisine yuva yapması alışılmış bir durumdur. Nef'î şu beyitlerinde bu durumu örneklendirir niteliktedir.

Niçün şâh-ı nihâl-i gülde bülbül âşyân eyler
Bu günler hod mahabbet ehli terk-i hân mân eyler(G. 33/1)

Kıysa başdan ser-ber olmuş râh-ı gamda âşiyân
Terk-i ser kıldık o yolda biz sebük-bârız hele(G. 102/4)

Âşığın yuvası kimi zaman sevgilinin saçları, kimi zaman da sevgilinin yanağının çukurudur. Şu beyitte âşığı temsil eden bülbülün yuvasının sevgilinin yanağının çukuru olduğu ifade edilmiştir.

Ruh-ı rengîni kim yârin letâfet gülsitânıdır
Zenahdân sanma ol gülşende bülbül âşiyânıdır(MÜF. 3)

“Sultan Ahmet öyle adaletli bir padişaktır ki devrinde keklik ve doğan dost olur, birbirlerini yuvalarında misafir bulurlar” diyen şu beyit de oldukça hoş bir söyleyişe sahiptir.

Adli bir gâyetde kim devrinde kebg ü şâhbâz
Birbirini âşiyânında gelir mihmân bulur(K. 8/25)

Örnek aldığımız bir diğer beyitte de şair, kelimeyi “yuva tutmak” deyimini içinde kullanmıştır. Şair şahin ile güvercinin aynı yuvada olduğu, saadetli bir dönemden bahsetmektedir.

Hükmü bir mertebe kim istese devrinde olur
Âşiyân tutmada şâhîn ü kebûter enbâz(K. 57/26)

Şu beyit ise çöle düşen Mecnun’ un çölde saçlarına kuşların yuva yapması olayını hatırlatmaktadır.

Olmasa Mecnûn-ı aşkı ol mehin ger âsumân
Nesr-i tâ’ir eylemezdi bâşı üzre âşiyân(K. 52/46)

Lâne: yuva demektir. Eserde yalnız 1 kez kullanılmıştır. Şair yuvasının saç kıvrımlarının hazinesi olduğunu ifade etmektedir.

Biz tâ’irân-ı evc-i hevâ-yı hüviyetiz
Genc-i şikenc-i turradadır lânemiz bizim(G. 79/4)

Bâğ: hadîka, ravza, sulu ağaçlı bahçe anlamlarına gelir. 36 defa tekrar edilmiştir. 4 beyitte kelime “behişt” ile tamlama yapacak şekilde kullanılmıştır. “Sarhoşların gönlü gül renkli kadehler olmayınca açılmaz, şarap olmayınca cennet bağını zindan sanır.” anlamına karşılık gelen beyit dikkat çekicidir.

Gönlü açılmaz elinde câm-ı gül-fâm olmasa
Bâdesiz bâğ-ı behişt olsa sanır zindân mest(G. 24/3)

Divân Edebiyatında bâğ, baharda bahçelerde içki meclislerinin kurulması, güllerle bezenmesi, hoş kokular yayması, eğlence dolu yerler olması nedeniyle çokça anılan yerlerdendir. Nef’î birçok beyitte bu duruma işaret etmiştir.

Bezm-i bâğâ bir sebû-yı pür-mey ise gonca ger
Bâğ-ı bezme bir gül-i şâdâb u hurremdir kadeh(G. 27/2)

Bezm-i bâğ içre dönüp bir şem'-i cem'-efrûza gül
Verdi revnak meclis-i şâhenşeh-i nevrûza gül(G. 72/1)

Câna cân katmak dilerse bâğa var Nef'î hemân
Köhne mey nûş eyle bir dildâr ile nevrûzda(G. 120/5)

“Sultan Ahmet öyle kutlu bir kişiliktir ki, devlet bağının baharı O’dur.” dediği bu mısralarda şair, devleti bağa benzetmektedir.

Şeh-i Cem-rütbe Sultân Ahmed-i ferhunde tal’at kim
Bahâr-ı bâğ-ı devletdir cemâl-i âlem-efrûzı(G. 134/4)

Bâğ-ı Rıdvân; edebiyatımızda cennet anlamında kullanılabilen bir terkiptir. “Rüzgâr, gül bahçesinin kokusuyla cennete varsa, cennetteki huriler üstüne güzel kokular saçar” manasındaki bu beyit de oldukça güzeldir.

Sabâ gerd-i gülistân ile varsa bâğ-ı Rıdvâna
Abîr-efşân olur pîrâhen-i hûr-ı cinân üzre(K. 5/8)

İrem bağı, Şam ve Yemen’de eski Âd kavminin kralı Şeddâd tarafından cennete benzetilerek yapılan bir bahçenin adıdır¹⁴. Edebiyatımızda cennete benzemesi, güzel olması nedeniyle sayısız kere anılmıştır. Nef’î de şu beyitte “bâğ-ı İrem” tamlamasını kullanmıştır.

Erdi yine ürd-i behişt oldu hevâ anber-sirişt
Âlem behişt-ender-behişt her kûşe bir bâğ-ı İrem(K. 15/2)

¹⁴ İskender Pala; a.g.e, s: 210

“Bâğ-ı cihân” tamlaması da 4 beyitte tekrar edilmiştir. Aşağıdaki beyitte, Vezîr-i Âzam Nasûh Paşanın adaletinin cihan bağıni tazeleyeceği belirtilmiştir.

Tâzelense n’ola gül gibi yine bâğ-ı cihân
Âb-ı adliyle döner şimdi bu köhne dolâb(K. 31/36)

Bağçe; küçük bağ, bahçe demektir. 3 kez kullanılmıştır. “Bahçe-i hassa” “güç, kuvvet bahçesi” anlamında bir tamlamadır. Şair, padişahın atının ahıra gitmek yerine güç-kuvvet bahçesinde otlamasının daha uygun olduğunu belirtmektedir.

Gerçi ıstabl-ı Şehenşâha değildir lâyıık
Yeridir bağçe-i hâssada etse çerâ(K. 17/75)

Benefşezâr; menekşe bahçesi demektir. Eserde 1 kez kullanılmıştır. Genellikle kokusu nedeniyle anılır ve incelediğimiz eserde de bu yönü ile yer bulmuştur. Şaire göre Halil Paşanın kalemi, diviti güzel kokular saçmaktadır; bu yüzden rakamların karartısı cennetin menekşe bahçesine döner.

Devâtı gâliyedân u buhûr olur kalemi
Benefşe-zâr-ı behişte döner sevâd-ı rakam(K. 36/23)

Bûstân; gül ve çiçek kokularının çok olduğu yer demektir. 13 beyitte karşımıza çıkmaktadır. Kelime “bostân, bustân” gibi kullanımlarıyla da anılmıştır. Güzel kokular saçan bir mekân olarak “anber, misk, lâle, gül” gibi kelimelerle sık sık birlikte kullanılmıştır.

Güllerinde var mı böyle reng ü bûy-ı dil-firîb
Yâ nesîm-i subhu böyle bûstân-pîrâ mıdır(K. 6/7)

Sabah rüzgârı bostandaki çiçeklerin kokularını dört bir yana saçar. Nef'î de birkaç beyitte “bâd, nesîm” kelimeleriyle birlikte bu kelimeyi kullanmıştır.

Bâd-ı sabâ ki bûy-ı gül ü yâsemîn için
Cerrâr-ı bî-nevâ-yı reh-i bûstân olur(K. 28/28)

Şu beyitte de “söz söyleme bostânı” anlamındaki “bostân-ı suhan” tamlaması ile somutlaştırma yapılmıştır.

Perverde-i feyz-i ebr-i fikrin
Bostân-ı suhan giyâh-ı ma'nâ(KIT. 2/10)

İrem bağı “bostân” kelimesiyle de hatırlatılmıştır. Cennete benzeyen bu bağ süsüyle dikkat çekmektedir.

Destân-zen-i kudsî-nagamâtım ki terânem
Âvîze-i gûş-ı gül-i bostân-ı İremdir(K. 59/9)

Çemen: çayır, çimen, yeşillik, bağ, bostan, gül bahçesi demektir. 24 beyitte kullanılmıştır. Bülbüllerin aşk acısıyla inlediği, güllerin ise naz ve cilveye devam ettiği bir mekân olarak “çemen” defalarca şiirlerde karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki beyitte de goncaların açtığı ve bülbüllerin ötüştüğü yer olarak çemen zikredilmiştir.

Açılıp gonca n'ola çâk-ı girîbân etse
Andelîbân-ı çemen nağme-serây oldu yine(K. 107/4)

Şair şu beyitte manayı bir bahçeye benzetmiş ve yine eserde sıkça rastladığımız somutlaştırma yoluna gitmiştir. Kalemî ise bu bahçenin nazla salınan ağacıdır. Bu beyit kurulan benzetme örgüsü açısından oldukça güzeldir.

Tab'ım kafes-i dânişe bir tûtf-i gûyâ
Hâmeme çemen-i ma'niye bir serv-i çemândır(K. 9/57)

Muhammet Paşanın tabiatını kokular saçan bir bahçenin rüzgârına benzeten şair, bu haliyle onun devre kokular saçan rüzgârlara kaynak olduğunu vurgulamıştır. Edebiyatımızda bağ-bahçe ve buralardaki kokuları etrafa saçan rüzgâr sık sık bir arada ifade bulur. Nef'î de aşağıdaki beyitte bu durumdan yararlanmıştır.

Bâd-ı çemen-i hulku ki bir şemmesi anın
Sermâye-i bûy-ı dem-i müşgîn-i sabâdır(K. 33/35)

Aşağıdaki beyitte şair yine soyut bir kelimeyi somutlaştırmış ve talihini bahçeye benzeterek “bahtımın bahçesi” anlamına gelecek bir tamlama kurmuştur.

Çemen-i bahtımın ezhârı ser-â-ser bîdâr
Turra-i tâli'imın her hamı bir devlete dâl(K. 35/7)

Çemenistân: çimenlik, bahçe anlamına gelir. 3 beyitte kullanılmıştır. Örnek olarak aldığımız beyitte âlem güzellerin, sevgililerin bahçesi, şair ise bu bahçenin inleyen, perişan bülbülü olarak karşımıza çıkar.

Yâ sahn-ı cihân bir çemenistân-ı Dilârâ
Tab'ım ana bir bülbül-i şûrîde-nagamdır(K. 59/7)

Şair kendine ve söz söyleme kabiliyetine o kadar güvenir ki “kalemim hayal bahçesinin yağmur yağdıran bulutudur.” diyebilmektedir. Soyut bir kelime olan hayal, “çemen”e benzetilerek somutlaştırılmıştır.

Gülşen-i ma'nâya feyz-ı nefesim bâd-ı bahâr
Çemenistân-ı hayâle kalemim ebr-i matîr(K. 39/49)

Çemenzâr; bahçe demektir. Bu kelimeye de 3 defa rastlamış bulunmaktayız. Bahçelerin etrafında akarsuların bulunması durumuna işaret edilmiştir.

Cûylar mı devr eden taraf-ı çemenzârın yahud
Mâî pervâz ile nat' olmuş yeşil hârâ mıdır(K. 6/3)

Gülbün; gül kökü, gül biten yer anlamına gelir. Nef'î bu kelimeyi 2 kez tekrar etmiştir. "Murat Paşanın adaletinin suyu doğruluk bahçesinde güller bitirir" diyerek şair yine oldukça hoş bir söyleyiş yakalamıştır.

Ol dâver-i zamâne ki âb-ı adâleti
Gülbün-firâz-ı gülşen-i emn ü emân olur(K. 28/20)

Gülistân; güllük, gül bahçesi demektir. Eserde bu kelime ile 38 kez karşılaşılmıştır. Bahar mevsiminde daha da güzelleşen gül bahçesi hem gezmek hem de seyir için insanların tercihidir. Şair kimi beyitlerde bu duruma işaret etmiştir.

Müzeyyen reng ü bûy ile dil-i Nef'î gibi gülşen
Meğer ol cân-ı âlem gâhî geşt-i gülsitân eyler(K. 33/6)

Bahâr erse yine seyr-i gülistân olduğun görsem
Güzel seyr eylemek uşşâka âsân olduğun görsem(G. 80/1)

Baharda güzelleşen çiçek dolu bahçelerin cennete teşbihi alışılmış bir durumdur. Aşağıdaki beyitte de böyle bir benzetme söz konusudur.

Kevser olup cûy-ı revân Tûbâ nihâl-i gülsitân
Her kûşe cennetden nişân gülşen bihişte ta'ne-zen(G. 96/3)

Sevgilinin yanağı rengi dolayısıyla ya güle ya da gül bahçesine benzetilebilmektedir. Nef'î sevgilinin yanağını “güzelliğin gül bahçesi” olarak adlandırır.

Ruh-ı rengîni kim yârin letâfet gülsitânıdır
Zenahdân sanma ol gülşende bülbül âşiyânıdır(MÜF. 3)

Ele aldığı her varlığı kendisini ve şiirini övmekte malzeme olarak kullanabilen Nef'î, hayal kabiliyetini bir gül bahçesine, gönlünü bu bahçenin bülbülüne, sözlerini ise bahçeyi sulayan akarsuya benzettiği beytinde güzel bir söyleyiş yakalamıştır. Dikkat çeken bir durum da şairin, bu benzetme örgüsünü kurarken yine somutlaştırma yaptığıdır. Şair bunlardan başka “gülistân-ı kerem, gülistân-ı tahayyül, gülistân-ı emel, gülistân-ı hüner, gülistân-ı suhan” gibi tamlamalarında da aynı yola baş vurmuştur.

Bir gülistândır hayâlim dil şükûfte bülbülü
Ol gülistânın latîf âb-ı revânıdır sözüm(K. 1/11)

Tâb-ı fikrimle sanem-hâne-i ma'nâ Rûşen
Âb-ı nazmımla gülistân-ı tahayyül şâd-âb(K. 31/61)

Esmedi bâd-ı himem doğmadı hurşîd-i kerem
Kaldı pejmürde vü efsürde gülistân-ı emel(K. 53/2)

Şu beyitte ise şair, kasidesini söz söyleyenlerin gül bahçesine benzetir.

Güyâ ki gülistân-ı suhandir bu kasîdem
Her nüktesi bir gonca-i bî-hâr u hazândır(K. 9/66)

Şair yağanın yağmur olmadığını, bülbülün âh kıvılcımının havaya yükselip rutûbetle yağışa dönüştüğünü ve gül bahçesinin üstüne düştüğünü belirttiği aşağıdaki beytinde de oldukça başarılı bir anlatım sağlamıştır.

Degül şebnem şerâr-ı âh-ı bülbüldür kı çıkdıkça
Düşer kesb-i rutûbetle hevâdan gülsitân üzre(K. 5/13)

Nef'î' ye göre, Nasuh Paşanın tabiatı çok temizdir ve “Onun tabiatının rüzgârı gül bahçesini bir gezse gül bahçesinin kokusu bile fenâ olur.”

Nesîm-i hulku güzâr eylese gülistâna
Olurdu nûkhet ü bûy-ı gül ü semen berbâd(K. 29/36)

Gülşen: gül bahçesi anlamındadır. 28 kez tekrar edilmiştir. Kelime “Gülşen-i emn ü emân, gülşen-i ikbal, gülşen-i mânâ, gülşen-i efkâr, gülşen-i ahlâk” gibi tamlamalarda soyut anlamlı kelimelerle birlikte kullanılmıştır. Şair, kimi zaman nefesini mananın gül bahçesine bahar rüzgârı olarak, kimi zaman da fikrini gül bahçesinin rüzgârı olarak karşımıza çıkarmaktadır.

Gülşen-i ma'nâyâ feyz-ı nefesim bâd-ı bahâr
Çemenistân-ı hayâle kalemim ebr-i matîr(K. 39/49)

Nefehât-ı suhanım gülşen-i efkâra nesîm
Reşehât-ı kalemim bağ-ı hayâle şebnem(K. 51/52)

Muhammet Paşanın ahlâkını gül bahçesine benzeten Nef'î bu gül bahçesinin rüzgârla gül kokuları saçtığını vurgulamaktadır.

Nûkhet-i gülşen-i ahlâkı nesîm-i gül-bîz
Berk-ı ebr-i gazabı sâ'ika-i kûh-güdâz(K. 57/23)

Nef'î sıkça gül-bülbül-gülşen kelimelerini kullanarak tenasüp yapmıştır. Gülle bülbülün aşkı defalarca gazellerinde konu olmuştur.

Gâhî gülşende salınsan serv-i ra'nâlar gibi
Hû çeker bülbülleri uşşâk-ı şeydâlar gibi(G. 125/1)

Şair, örnek aldığımız bir diğer beyitte de, kendisini Anadolu(nun) gül bahçesinin hoş nağmeli bülbülü olarak adlandırmaktadır.

Ol bülbül-i hoş-zemzeme-i gülşen-i Rûmum
Kim nağmelerim şu'be-i nevrûz-ı Acemdir(K. 59/8)

Gülzâr: gül bahçesi demektir. Divân' da 18 kez karşılaşmış bulunmaktayız. Baharda gül bahçelerinde çiçekler açılıp, eğlence meclisleri kurulur. Aşağıdaki beyitte gönlüne seslenerek, ağlayıp inlemekten vazgeçmesini, gülleri ve gül bahçelerini seyredip bu mevsimde açılmasını söylemektedir.

Durma ey dil böyle âh u zâr ile nevrûzda
Gül açıl seyr-i gül ü gülzâr ile nevrûzda(G. 120/1)

“Sultan Murat'ın güzel ahlâkı da hoş kokular saçmaktadır ve eğer rüzgâr O'nun bu kokusuyla gül bahçesine varırsa, lâle de gül ve sümbül gibi güzel kokular saçacaktır.” diyen Nef'î yukarıda da sıkça örneklendirdiğimiz bir benzetme kurmuştur.

Varsa ger nûkhet-i hulkuyla sabâ gülzâra
Lâle de sümbül ü gül gibi olurdu bûyâ(K. 17/64)

Şair, ilk mısrasında bahar tasviri yaptığı şu beytin 2. mısrasını da yine övgü aracı yapacak şekilde ustalıkla oluşturmuştur. “Bahar geldi yine bağa yeşil örtüler döşendi, gül bahçesinin tahtını yine güllerin sultanı şereflendirdi.” demektedir.

Bahâr erdi yine bâğa döşendi nat'-ı jengârî
Yine Sultân-ı gül etdi müşerref taht-ı gülzârı(K. 49/1)

Görüldüğü gibi şair, “gülşen, gülzâr, gülistân” gibi kelimeler etrafında “aşk” hikayeleri oluşturmaktan çok, bu unsurları kendisini ya da herhangi bir devlet büyüğünü övmekte araç olarak kullanmayı tercih etmiştir.

Yine bâd-ı sabâ üftân u hîzân erdi gülzâra
Dem-i Îsâ-veş ihyâ eyledi ezhâr u eşcârı(K. 49/2)

Lâle-sitân- Lâlezâr; lâle bahçesi demektir. Eserde 1’er defa kullanılmışlardır. Aşağıdaki beyitte de görüldüğü gibi şair renk renk dediği manaları, lale bahçesi gibi algılamaktadır.

Yâ nazm-ı dil-âvîz ile bir cûy-ı müselsel
Yâ ma’ni-i rengîn ile bir lâle-sitândır(K. 9/67)

Mezra’; ekilecek yer, tarla demektir. Kelime yalnızca 1 kez kullanılmıştır. Nef’î, Sultan Ahmet’in döneminde zeminin adalet tohumu ekilecek tarla gibi olduğunu söyleyerek padişahın âdil kişiliğini övmektedir.

Ahdinde zemîn mezra’a-i tohm-ı adâlet
Devrinde felek dâ’ire-i emn ü emândır(K. 9/25)

Neyistân; kamışlık, sazlık anlamına gelir. 1 defa kullanılmıştır.

Cihân-sâlâr-ı cengâver cihângîr-i zafer-yâver
Dilîr-i nâm-ver şîr-i neyistân-ı saf-ârâyı(K. 27/4)

Ravza; ağacı, çimeni, yeşili bol yer, bahçe anlamında kullanılır. Kelime 6 beyitte kullanılmıştır. Şu iki beyitte şair, bahsettiği mekânları “cennet bahçesi” olarak vasıflandırmaktadır.

Sanki bir beyt-i musanna’dır felek
Ravza-i cennetden etmiş intihâb(KIT. 6/4)

Meşrebinden bir rivâyet çeşme-i âb-ı hayât
Meclisinden bir hikâyet ravza-i huld-ı berîn(K. 56/6)

Riyâz; bahçeler, ağaçlık, çimenlik yerler demektir. 1 kez kullanılmıştır. Bu beyitte de “cennet bahçesi” anlamı karşılanmıştır.

Teferrüc etmeğe sahn-ı riyâzını Rıdvân
Gelince olmasa hüsn-i rizâyile me’zûn(K. 58/14)

Sebz, Sebze; yeşillik, çimenlik demektir. Eserde 1’er defa zikredilmişlerdir.

Sebz ü hurrem bir fezâ mı her kenâr-ı cûybâr
Yâ miyân-ı cûda aks-ı künbed-i hadrâ mıdır(K. 6/4)

Açıldı câ-be-câ nerkis miyân-ı sebzede güyâ
Döşendi bezmgâh-ı âleme bir nat’-ı zerdûzı(G. 134/3)

Semenlik-Semenzâr; yaseminin bulunduğu yer manasındadır. Divân’ da 1’er kez kullanılmışlardır. Aşağıdaki beyitte semenlik kelimesi yarı inşai bir mahiyet gösteren diğer bir yer adıyla birlikte kullanılmıştır.

Ol bâğa döner dil gam-ı ruhsâr u hatınla
Bir yanı çemenzâr ola bir yanı semenlik(G. 70/3)

Tarh; bahçede çiçek dikmek üzere ayrılan yer demektir. Kelime bu anlamı karşılayacak şekilde 5 beyitte kullanılmıştır.

Cenneti görmüş bir âdem var ise gelsin desin
Tarhı anın dahi böyle dilkeş ü ra’nâ mıdır(K. 86/6)

4)Ölüyle İlgili Olanlar

Seng-i Mezâr; mezar taşı demektir. Eserde 1 kez kullanılmıştır.

İçse bir cür'asını ber hemen-i sad sâle
Bir olur seng-i mezâr ile yanında ansâm(K. 50/14)

D)TOPLULUK HAYATINDAN DOĞAN İNŞAATA DAYALI UNSURLAR

1)Coğrafi Mahiyetteki Unsurlar:

İklîm, Kişver, Mülk, Memleket, Memâlik, Vilâyet, Bilâd, Kalem-rev, Dârü'l-mülk, Şehr, Taht-geh, Hıtta, Diyâr

İklîm; havası bakımından 7 bölüm sayılan yeryüzünün her bir bölümüne verilen addır. Eskiden dünyanın meskûn sayılan 10- 50. kuzey enlem dereceleri arasındaki kısmının, en uzun gün esasına göre bölünmüş olduğu 7 kısmından her biridir. Bazen sadece ülke, eyalet, bölge kelimeleriyle eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Divanda bu kelime 25 kez geçmektedir. Bunların 13 tanesinde “**heft-iklîm**” şeklinde kullanılmıştır. Dünya'nın 7 iklim itibar edilmesi eski Yunan coğrafyacılarından gelen ve birçok İslâm coğrafyacıları tarafından da kabul edilen bir düşüncedir. Ayrıca her birine iklîm denen bu kısımların dışında kalan kısma “zulumât” denir ve İskender'in âb-ı hayât aradığı yer olarak bilinir¹⁵. Şair bazı kullanımlarıyla bu inanişe telmihte bulunmaktadır.

Aşağıdaki beyitte Yunan inanişi yansıtılmaktadır ve padişahın İskender gibi dünyayı fethetmeye talip olduğu vurgulanmaktadır.

Sikender gibi tâlib feth-i heft-iklîme ikbâlî
Süleymân gibi gâlib rûzgâra hükm ü fermânı (K. 11/19)

¹⁵ İskender Pala; a.g.e, s: 205

Başka bir beyitte ise Sultan Osman için “7 iklimi (âlemi, dünyayı) aydınlatan mum” denilmiştir. Anlaşıldığı üzere 7 iklim ifadesi dünyayı, evreni kastedecek şekilde kullanılmıştır.

Bisât-ı heft-iklîmin çerâğ-ı âlem-efrûzu
Serîr-i nüh-revâkın pâdişâh-ı mâh-dîdârı (K. 13/29)

“İklîm” kelimesi 4 defa İskender adıyla birlikte kullanılmıştır. Bunlarda yukarda bahsedildiği gibi İskender’in âb-ı hayat aramasına telmih yapılır¹⁶. Sultan Ahmet Han’ın övüldüğü bir kasidede padişah “7 iklim sel gibi akan İskender’e, fermanı tüm canlılara geçen Süleyman peygambere benzetilmiştir.

Sikenderdir ki heft-iklîme bir seylâb eder cârî
Süleymândır ki fermânı revândur ins ü cân üzre (K. 5/27)

Kelime kimi zaman da doğrudan “memleket, dünya-âlem” manasında kullanılmıştır. Şu beyitler bu kullanımlarına örnektir:

Âşıka sencileyin yâr olmaz
Olsa yâranile pür heft-iklîm (K. 26/6)

Etse bir iklîme ger bezl-i sa’âdet-kevkebi
Her gedâ-yı bî-nevâsı şevket-i sultân bulur (K. 8/23)

Soyut unsurlarla da birleştirilen iklîm kelimesi “iklîm-i ma’ânî, iklîm-i adâlet, iklîm-i sitem, iklîm-i kemâl ü irfân” şeklinde tamlamalarla karşımıza çıkmaktadır. Şu beyitte şair fahriye yapmakta ve kendini “hayâl kabiliyetim, mana memleketinin kervanının başıdır” diyerek övmektedir.

¹⁶ İskender Pala; a.g.e, s: 181, 205

Hayâlim kâr-bân-sâlâr-ı iklîm-i ma'ânîdir
Dilim gencîne-i pür-gevher-i esrâr-ı rûhânî (K. 11/39)

Kişver; İklim, memleket, ülke manasındadır. Divanda 44 kez tekrar edilmiştir. Kelime genellikle gerçek manasıyla, doğrudan memleket, ülke anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. “Kişver-i İran, Kişver-i Çîn” tamlamaları yapılmıştır.

Kişver-i Çîne mi düşdü güzerin
Yâ nedir bu nefes-i nâfe-şemîm (K. 26/3)

Görün bir gün verir Mısır u Yemen gibi vezaretle
Bir ednâ bendesine kişver-i İrân u Tûrânı (K. 11/21)

Kimi zaman iklim kelimesinde olduğu gibi, dünyanın 7 bölüm olduğu inancını telmihen “heft-kışver” şeklinde kullanılmıştır.

Kâm-kâr-ı heft-kışver pâdişâh-ı bahr ü berr
Dâd-güster dâver-i devlet-me'âb-ı rûzgâr (K. 16/16)

Kelime soyut unsurlarla tamlama yapılarak da kullanılmıştır. “Kişver-i cûd, kişver-i himmet, ma'ânî kişveri, kişver-i endîşe, muhtesib-i kişver-i hüsn” örnek tamlamalardandır. Aşağıdaki beyitte Sultan Ahmet övülürken “rüzgar cömertlik ülkende sefer eylese” anlamında ilk mısrada kullanılmıştır.

Rûzgâr eylese ger kişver-i cûdunda sefer
Âfitâb olsa eger sâye-i câhında mukîm (K. 7/32)

Memleket süsleyen, memleket fetheden manalarında birleşik isim olarak da bu kelime karşımıza çıkabilmektedir. Ali Paşa için yazılan bir kasidede paşanın “memleket süsleyen, kerem dağıtan” olduğu ifade edilmiştir.

Felek Kişver-ârâ-yı kerem-pîşe AliPaşa kim
Reşk eder hâme vü şemşîrine tâc u evreng (K. 37/11)

Şair bir beyitte kendisinin “şiiir ülkesinin güneşi” olduğunu söylemektedir. Bu beyitte şiiir coğrafi bir mekâna, ülkeye benzetilmiştir.

Husrev-i kişver-i nazmım ki debîrân-ı hayâl
Eder elkâbımı her dilde bu gûne tesvîd (K. 54/39)

Mülk: devletin hâkimiyetinde bulunan toprakların tamamını, taşınmaz malları, bir kimsenin tasarrufu altında olan malları karşılar. Divanda 79 kez geçmiştir. Kelime “mülk-i hüsn, mülk-i nazm, mülk-i pür-adl, mülk-i ma’nâ, mülk-i suhan, dimâğ-ı mülk-i sevdâyî, fitne-i mülk-i dil, mülk-i endîşe, mülk-i ma’dalet, hâris-i mülk-i insâf” gibi tamlamalar halinde soyut unsurlarla birleştirilmiştir. Bu kullanımlarla şair, aşağıdaki beyitte kendini (hayal kabiliyetini) mana mülkünün kervanbaşı olarak görmektedir.

Hayâlim kâr-bân-sâlâr-ı iklîm-i ma’ânîdir
Dilim gencîne-i pür-gevher-i esrâr-ı rûhânî (K. 11/39)

Aşağıda kelimenin diğer kullanımlarına birkaç örnek verilmiştir.

Ki olur fitne-i mülk-i dile âsâyîş için
Perde-i çeşm-i bûtân çâr-şeb-i pister-i hâb (K. 31/33)

Fitne bir kişverde devrinde uzatmaz zulme el
Mülk-i hüsn içre meğr kim turra-i pür-pîç ü tâb (K. 55/26)

2 beyitte Hz. Muhammed’in “adalet mülkün temelidir” hadis-i şerifine telmihte bulunulmuştur.

Ola tâ haşre dek tedbîr-i re'y-i pür-savâbıyla
Binâ-yı saltanat muhkem esâs-ı mülk müstahkem (K. 38/54)

Kasidelerde övülen kişi için “saltanat mülkünün süsü, mülk süsleyen” gibi ifadeler kullanılmıştır. Hatta şu beyitte Sultan Ahmet “devlet mülkünü süsleyen aydır.”:

Mâh-ı mülk-ârâ-yı devlet kim fûrûğundan felek
Mihrini fark eylemez pinhân mıdır peydâ mıdır (K. 6/15)

Kelime doğrudan memleket, yurt manalarına gelecek şekilde kullanıldığı gibi “mülk-i Acem, mülk-i Rûm, mülk-i Çîn, mülk-i Lahorî, mülk-i Osmânî” gibi tamlamalarla belli bir coğrafi alanı kastedecek şekilde de karşımıza çıkmaktadır.

Kasîde vü gazelim hod pür etdi dünyâyı
Ne Rûmu koydu ne Hindî ne mülk-i A'câmı (K. 21/51)

Çıkardın eşkiyâyı mülk-i Rûma verdin âsâyış
Düşürdün kişver-i İrân-zemîne şûr u gavgâyı (K. 27/36)

Memleket; mülkiyet üzere elde tutulan ve tasarruf edilen nesne demektir. **Diyâr** da memleket kelimesiyle aynı anlamı karşılamaktadır. Memleket 38, diyâr ise 2 kez kullanılmıştır. **Bilâd, hıtta, memâlik;** memleketler demektir. Eserde bilâd 5, hıtta ise 4 defa tekrar edilmiştir. Memâlik 11 kez geçmiştir. (Biri memâlikistân olmak üzere) Divan içinde memleket kelimesi mülk ve kişver gibi kelimelerden pek de farklı kullanımlarla karşımıza çıkmamaktadır. Padişah için “memleket süsleyen, saltanat memleketinin ayı” gibi ifadeler kullanılmakla birlikte doğrudan ülke, vatan manasını da karşılamaktadır.

Şeh-i meh-kevkebe Sultân Murâd-ı zî-şân
Şâh-ı seyyâre-haşem mâh-ı memâlik-i ârâ (K. 17/57)

Şu beyitte Muhammed Paşa “kerem diyarının şahı” denilerek övülmüştür:

Yâ niçün vasf edip olmaya zebânım her dem
O şehenşâh-ı diyâr-ı kereme vahy-tırâz (K. 57/15)

Bir beyitte “Muhammet Paşanın sözleri memleket bahçesine bahar mevsimidir.” denmiş ve ülke bahçeye benzetilmiştir.

Ahdi çemen-i memlekete mevsim-i nevrûz
Re’yi felek-i saltanata şems-i duhâdır (K. 33/33)

Aşağıdaki beyitte ise Şeyhülislâm Muhammed Efendi için “bilim memleketinin başşehrinin şahıdır” denilmektedir.

O şeh-i tahtgeh-i memleket-i dâniş kim
Mülk-i ma’nâda Süleymânlık eder bî-hâtem (K. 51/22)

Vilâyet; il manasına gelen bu kelimeyi Nef’î, divânında 2 defa kullanmıştır.

Bir vilâyetde ki böyle biline kadr-i suhan
Anda eşrâf u ahâlî yâ çoğ olmuş yâhud az (K. 57/35)

Kalem-rev, taht-geh, darü’l-mülk; başşehir anlamındadır. Kalem-rev 5, taht-geh 4, darü’l- mülk ise 3 defa kullanılmıştır. **Sehr** de 7 defa geçmektedir.

Zemîn kalem-rev-i taht-ı tasarruf-ı hükmü
Zamâne bende-i hidmet-güzâr-ı fermânı(K. 30/25)

O şeh-i tahtgeh-i memleket-i dâniş kim
Mülk-i ma’nâda Süleymânlık eder bî-hâtem(K. 51/22)

Sonuç olarak, kasideleriyle meşhur olan Nef’î nin, kasidelerin özellikle mehdiye bölümünde padişahı ve devlet erkânını överken, saltanattan, ülkede

hüküm süren adaletten bahsederken “coğrafi mahiyetteki” kelimeleri sıkça kullandığını görmekteyiz.

2) Bir Mahal İfade Eden Unsurlar:

Meydân, Kûy, Mahal, Ârâm, Mekân (lâ-mekân), Menzil, Cilvegeh, Cây, Cây-geh, Muhît, Me’vâ, Kenâr, Meclis, Divân, Semt, Bâzâr, Ma’reke, Bender-gâh, Çarsû, Dârü’l-cihâd, Cevlangâh, Haymegâh, Mesâmât, Penâh, Merhale, Ser-menzil, Mesîr, Melce’, Sayd-gâh, Kehf, Tenûr, Rezm-gâh, Serhâd

Meydân; kelimesi eserde 40 defa kullanılmıştır. Kelime, açık-geniş alan, yarış yeri manalarına gelmektedir. Kişilik olarak kendine ve sanatına oldukça güvenen Nef’î, kimi beyitlerinde kendine rakip olabilecek kişileri yarış meydanına davet etmektedir. Aşağıda kelimenin bu kullanımı örneklendirilmiştir:

Olmaz ey Nef’î bu vâdîde benimle hem-inân
Gelsin esb-i tab’ına mağrûr olan meydâna hep (G. 12/5)

Gelsin benimle var ise meydâna Nef’îyâ
Bir böyle tarz-ı tâze vü nâdir edâ bilir (G. 41/5)

Kelime kimi zaman soyut unsurlarla birleştirilmiştir. Şair, özellikle fahriye yaptığı beyitlerde mana, söz söyleme, muhabbet, hayal meydanlarında rakip tanımadığını söyleyerek soyut unsurlarla somut unsurları birleştirme yoluna gitmiştir. Bu kullanımlarda şu tamlamalar dikkat çekmektedir: “Meydân-ı mahabbet, meydân-ı suhan, meydân-ı tahayyül, endîşe meydânı, meydân-ı saadet, meydân-ı hüner.”

Top eylemişiz kelleyi çevgân-ı belâya
Meydân-ı mahabbetde yeler bî-ser ü pâyiz (G. 5573)

Ammâ yine hasm-efken-i meydân-ı tahayyül
Her ma'rekede Nef'î-i şemşîr-zebândır(K. 9/53)

1 beyitte kelime direkt olarak “at meydanı” şeklinde kullanılmıştır.

Eyledi kadrini ol câmi'-i vâlâ ber-ter
Hasılı oldu du'a hirmeni at meydânı(K. 3/23)

Kelime oyunlarını seven Nef'î aşağıdaki beyitte meydan kelimesinin deyim olarak kullanımını da hatırlatarak beyti anlamca zenginleştirmiştir. Meydana çıkmak kelimesi 2 manada da algılanabilmektedir. 1. açık bir alana gelmek, 2.si ise zuhur etmek, ortaya çıkmak manasıdır.

Gün gibi tenhâda çıksan tîg ile meydâna sen
Kâr-ger düşmez sipâh-ı düşmenin şûr u şeri(K. 14/16)

“Meydân-ı pehnâ, meydân-ı felek, meydân-ı vega, meydân-ı rezm, meydân-ı cihân” kelimenin bu 40 kullanımı içinde en fazla tekrar edilenleridir. Şairin, özellikle methiye yaptığı bölümlerde bu tamlamalar yoğunluk kazanmaktadır.

O Celâlî Yağızı da ne kadar çâpükdür
Ki olurken ana meydân-ı cihân teng-fezâ(K. 17/18)

Merd-i meydân-ı vegâ kim yaraşır
Rahşına atlas-ı çarh olsa gecîm(K. 26/22)

Kûy: köy-mahalle manasına gelmektedir. Diğer bir manası da büyük ve işlek yoldur. Divan edebiyatında kelime genellikle sevgilinin bulunduğu mahâlli, köyü, mahalleyi ifade eder. Eserde kelime 14 defa kullanılmıştır. Bunların 6'sında direkt olarak sevgilinin köyü, mahallesi, bulunduğu yer manasına gelmektedir.

Rûz u şeb kûyunda feryâd etse âşıklar n'ola
Murg-i diller düşdü dâm-ı turra-i pîçâna hep(G. 13/3)

Kane boyadı kûyunu seylâb-ı sirişkim
Hûn-ı dil ile taşıdı meğer cûy-ı mahabbet(G. 19/3)

Kelimenin yol manasından hareketle edebiyatımızda sıkça karşılaştığımız “yoluna yüz sürmek” deyimini kullanılmıştır. Âşık için sevgilinin mekânı gezmekten vazgeçilemeyen mekândır. Aşağıdaki beyitte de şair bunu ifade etmektedir. Şair “bir gece yoluna yüz sürmesem o gece ölürüm” demektedir.

Ne şeb ki kûyuna yüz sürmesem o şeb ölürüm
Ne gün ki kâmetini görmesen kıyâmet olur(G. 32/3)

Nef'î kimi zaman da sevgilinin yoluna, diyarına yüz sürmeğe derman bulamaz.

Yok tâkatımız kûyuna yüz sürmeğe yârin
Mestân-ı harâbâtî vü üftâde-i aşkız(G. 51/6)

“Kûy-ı mahabbet, kûy-ı ahlâk” tamlamaları kelimenin soyut kelimelerle birleştirildiği tamlamalardır. Yani sadece 2 beyitte şair soyut unsurlarla kullanmıştır. Birinde sevgiliye seslenerek “muhabbet köyü âşıklar ile dolsun dersin sana âşık olmayanlara muhabbet gösterme” diyerek seslenmiştir. Diğerinde ise Sultan Osman'ı “ahlak köyünün toprağının değerini rûzgâr bilirdi” diyerek övmektedir.

Uşşâk ile dolsun der isen kûy-ı mahabbet
Gösterme rakîb olmayana rûy-ı mahabbet(G. 19/1)

Kadr-i hâk-i kûy-ı ahlâkın bilirdi rûzgâr
Birbirine eylese âgışte müşk ü anberi(K. 14/37)

2 beyitte de “seg-i kûy” tamlaması kurularak sevgiliye âşık olan diğer insanlar, rakipler kastedilmiştir.

Pây-ı seg-i kûyun yeridir sanma yer üzre
Kaldı haber-i vaslın içün yolda kulağım(G. 82/3)

Kordu müjemin üstüne pâyn seg-i kûyun
Olmasa gül âzürde düşünce diken üzre(G. 111/6)

Mahâl: yer, hulûl edilecek mekân anlamlarına gelmektedir. Divanda kelime 11 kez geçmektedir. Genellikle bulunulan mekân, sevgilinin ya da memdûhun bulunduğu yer manasında kullanılmıştır.

Yâr eğer âşık ne eylerse muhabbet iktizâ
Etmemek olur mahallinde ânı izhâr güc(G. 26/4)

Hüner lutf-ı kelâm-ı hakkı bilmekdir mahallinde
Hakîkatde budur ehl-i dilin mi'yâr-ı iz'ânı(K. 11/46)

1 beyitte gerçek manada bir mekân anlamında değil de, şiirin dua beyitleri manasında kullanılmıştır. “Bu mahalde şairlerinin tümü dua eder, bu adettir” anlamı çıkarılmaktadır. Kasidenin sonuna yaklaştığı için dua bölümünü hatırlatmaktadır.

Hemân durma du'âya başla söz erişdi pâyâne
Du'âdır bu mahalde âdet-i nazm-âverân ekser(K. 20/41)

Ârâm-gâh: dinlenme yeri demektir. Eserde 1 kere kullanılmıştır.

Nice hâba varır ol gamze-i ayyâr kim çeşmi
Hezârân fitne-i mestânenin ârâm-gâhıdır(G. 31/5)

Mekân; bir nesnenin var olduğu, meydana geldiği yerdir. Bulunulan, yaşanılan yer manasında da kullanılır. Eserde 7 kere kullanılmıştır. Kelime 10 kere de “kevn ü mekân” şeklinde dünya kâinat manasını karşılayacak şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Dil değil kevn ü mekân olsa yerinden koparır
Halka-i turra-i zülfün gibi kullâb olıcak(G. 62/3)

Lâ-mekân (yersiz-yurtsuz manasında) kimi beyitlerde tek başına, kimi beyitlerde ise direkt olarak mekân/lâ-mekân karşıtlığı aracılığıyla kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte Sultan Murat Paşanın övgüsü yapılırken bu durumdan yararlanılmıştır. Paşa o kadar hızlı bir binicidir ki gölgesi yere düşse mekân edinemez. (Hızından dolayı gölgesi bir yeri mekân belleyecek kadar bir yerde kalamamaktadır.)

Çâpüklüğü o mertebe kim zıll-ı râkibi
Yere düşünce ana mekân lâ-mekân olur(K. 28/42)

52. kasidenin tegazzül bölümünde ise yukarda belirttiğimiz gibi kelimenin direkt olarak olumsuzu kullanılarak, sevgili için “O rakiplerin yuvasına ya da âşıklara tenezzül etmeyen yuvasız bir Hüma kuşudur.” denilmiştir.

Hâne-i ağyâr u uşşâka tenezzül eylemez
Bir Hümâdır ol peri ammâ Hümâ-yı lâ-mekân(K. 52/49)

2 yerde kelimenin deyim içinde kullanıldığını görmekteyiz. Bunlardan birinde “Mekân vermek” imkân tanımak, izin vermek manasını da karşılayacak şekilde geçmektedir. Kelime diğerinde ise “mekân tutmak” ifadesiyle yer, yurt edinmek anlamına gelecek şekilde yer almıştır. Vezir-i Âzam Hâfız Ahmet Paşa “ululuğunun çardağını(salonunu), kırlangıç yavrusu yuva edinse zamanın Anka kuşu olurdu” denilerek övülmüştür.

Eyvân-ı şukûhunda mekân tutsa olurdu
Kadriyle piristû-beçe Ankâ-yı zamâne(K. 41/5)

Tâ kim şehân-ı dehre nizâm-ı cihân için
Devrân serîr-i ma'delet üzre mekân verir(K. 4/56)

Menzil; konak yeri demektir. Ev, saray manasında da kullanılabilmeyle beraber mesafe olarak da karşılık bulmaktadır. Ayrıca Benâtü's-na's (Büyük Ayı) denilen yıldızın da adıdır. Eserde 6 defa kullanılmıştır. Bunların 5'inde kelime mesafe, gidilecek hedeflenen yer manasında kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte padişahın atından, hızlılığından bahsedilirken gidilecek yere kaza okundan bile hızlı ulaştığı söylenmektedir.

Menzile nûr-ı basar gibi berâber erişir
Olsa her birine hem-pûye eger tîr-i kazâ(K. 17/29)

Dönerdi aksine sûfârı nısf-ı menzilden
Olurdu puşt-ı kemâne halîde peykânı(K. 30/33)

1 sefer ise kelime "isteklerin menzili" şeklinde soyut bir kelime ile birlikte kullanılmıştır. Şair bir beyitte "İsteklerin menziline heves okları erişmesin diye gözyaşların dünyayı dolaşmaktadır, doldurmaktadır." demiştir.

Ermesin menzil-i maksûda deyü peyk-i heves
Serteser eşkim eder arsa-i dünyâyı dahal(K. 53/11)

Ser-menzil; durak yeri anlamındadır. Eserde 1 kez kullanılmıştır. **Mesâmât** da durak yeri, durulacak yer anlamındadır. Bu kelime de 1 defa geçmektedir. **Cilve-geh**; görünme yeri, cilve yeri, gelin odası manalarına gelmektedir. Divanda 7 kez geçmektedir. Bunların hepsinde görünme yeri, bir şeyin zuhur ettiği yer anlamında kullanılmıştır. Kelime bu anlamda kullanıldığı için âsumân, hurşîd, felek gibi kelimelerle birlikte anılmıştır. Aşağıdaki beyitte

Murat Hanın atı övülürken kelime görünme yeri, görüldüğü yer anlamında kullanılmıştır.

Kuhl için kalmaz idi gerd-i zemîn-i eş'âr
Olsa ger cilve-gehi arsa-i mülk-i ma'nâ(K. 17/25)

Nitekim her ser-i sâl erişe rûz-ı nevrûz
Cilvegâhın ede hurşîd-i felek burc-ı Hamel(K. 53/48)

Cây; mahal, yer anlamında bir kelimedir. Eserde 8 defa geçmiştir. **Cây-qâh** da aynı anlama gelmektedir ve bu kelime de 1 kez kullanılmıştır. Kelime “cây-ı temâşa, cây-ı ma'mûr, cây-ı tarab-engîz, cây-ı dilgüşâ, cây-ı mansıb, cây-ı kıyâmet” gibi tamlamalar halinde ve yer anlamında karşımıza çıkmaktadır.

Sâyesinde şenliğe yüz tutdu sertâser yine
Oldu yeksân cây-ı ma'mûr u harâb-ı Edrine(G. 118/2)

Muhit; kuşatan, çeviren yer anlamına gelmektedir. Eserde 10 defa geçmektedir. Bu kullanım yerlerinde ise genellikle sınır yeri, mahal, bir şeyin bulunduğu yer manasını karşılaştırmıştır.. 4 yerde soyut anlamlı kelimelerle birlikte kullanılarak “muhît-i feyz-i ma'na, muhît-i feyz-i kerem, muhît-i cihân-ı tekerrüm ü terkîm, muhît-i âlem-i cûd” gibi tamlamalar halinde karşımıza çıkmaktadır.

Hudâvend-i hümâ-himmet ki dünya dest-ı cûdunda
Bir avuç hâr u hasdır bir muhît-i bî-kerân üzre(K. 5/21)

Muhît-i feyz-i ma'nâdır meger ol havz-ı şâdırvân
Ki her bir lûlesinden çeşme-sâr-ı hızr olur cârî(K. 13/10)

Me'vâ ve melce'; sığınılacak yer anlamındadır ve divanda aynı beyitte olmak üzere 1'er kere kullanılmışlardır. Aşağıdaki beyitte Vezir Ahmet Paşanın huzurunun, zamanın sığınma yeri olduğu ifade edilmiştir.

İllâ yine şâhenşeh-i devrân ki cenâbı
Devletle ola melce' ü me'vâ-yı zamâne(K. 41/35)

Kehf de sığınılacak yer demektir. Eserde 2 defa geçmiştir.

Haste-i derd ü gama âb u hevâsı sâz-kâr
Mübtelâ-yı kahr-ı dehre dergehi kehfü'l-emân(K. 52/21)

Penâh; sığınılacak yer anlamındadır. Bu kelime de divanda 1 kez kullanılmıştır ve bu manasıyla yer bulmuştur.

Nite ki saltanat-ı husrevân-ı âlem ola
Penâh-ı mülk ü milel hâris-i bilâd ü ibâd(K. 29/65)

Kenâr; eserde 1 kez “cûy-bâr-ı kenâr” tamlaması içinde kullanılmıştır. Akarsu kenarı anlamına gelmektedir.

Sebz ü hurrem bir fezâ mı her kenâr-ı cûybâr
Yâ miyân-ı cûda aks-ı künbed-i hadrâ mıdır(K. 6/4)

Meclîs; oturacak-toplanacak yer, devlet işlerini görüşmek üzere milletvekillerinin toplanması ve milletvekillerinin toplandıkları büyük bina anlamlarına gelmektedir. Eserde bu anlamları ihtiva edecek şekilde 5 yerde kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte irfan sahiplerinin toplandıkları yer anlamında kullanılmıştır.

Böyle bir mu'cize-perdâz-ı mahal-gûye sezâ
Olsa ger meclis-i irfân-ı İlâhîde nedîm(K. 7/7)

Şu beyitte ise meclis kelimesi “padişahın huzuru” anlamında karşımıza çıkmaktadır.

Göreydi ger revîş-i bezm ü rezmini Behrâm
Komazdı meclisine tîgsiz Dil-ârâmı(K. 21/24)

Dîvân; büyük meclis, devlet işlerinin görüşüldüğü yer anlamına gelmektedir. Eserde 23 defa kullanılmıştır. Şu beyitlerde direkt olarak devlet işlerinin görüşüldüğü mekân anlamındadır:

Süleymân gibi çıksın tahta her gün adl ü dâd etsin
Pür olsun arsa-i mahşer gibi meydân-ı dîvânı(K. 11/52)

Vücûduyla şeref kesb ede dîvân-hâne-i devlet
Ola ne emr ederse âsumân mahkûm u fermân-ber(K. 20/43)

Kelimenin dava dinlenip hüküm verilen yer anlamına ise şu beyitlerde rastlamaktayız.

Sütûde sadr-ı dîvân-ı adâlet
Yegâne safder-i meydân-ı âlem(K. 48/20)

Güzîde dâver-i dîvân-ı adl-i Fârûkî
Yegâne safder-i meydân-ı rezm-i Kerrârı(K. 45/24)

Semt; taraf, cihet, yön, mahalle manasındadır. Eserde 4 yerde geçmektedir. Bunlarda da mahal ifade etmekte, şehir-mahalle gibi coğrafi mekân anlamını karşılamaktadır.

O mülkün sâhibinde havf-i tîgîn kıldı âvâre
Gezer geh semt-i Hindi gâh serhadd-i Buhârâyı(K. 27/37)

Şu beyitte de gariplerin yaşadığı, konakladığı yer anlamında kullanılmıştır.

Düşe bir semt-i garîbe reh-i fikr-i nazmı
Ne tarîk-ı revîş-i tâze ne vâdî-i kadîm(K. 7/9)

Bender-gâh; şehir demektir ve eserde 1 kez geçmektedir. Bu beyitte “saba rüzgârının Çin şehrinde dellâl olduğu” ifade edilmiştir.

Sabâ dellâl-i bender-gâh-ı Çin olmuş mezâd eyler
Meyân-ı çarsû-yı gülşeninde müşk-i Tâtârı(K. 13/18)

Ma'reke; savaş meydanı anlamındadır. Eserde 17 kez tekrar edilmiştir. Genellikle padişahın savaşçılığı, kazandığı zaferler, kahramanlıkları anlatılırken zikredilmiştir.

Hizebr-ı ma'reke Sultân Murâd Hân kim eder
Gazâya Haydar-ı kerrâr gibi ikdâmı(K. 21/22)

Bazı beyitlerde ise “ma'reke-i ma'nî, ma'reke-i fitne” gibi soyut anlamlı kelimelerle tamlama oluşturmuştur. Aşağıdaki beyitte şair “mananın savaş meydanında, kılıcın bırakılıp fikirlerin zırh yapıldığını” söylemektedir.

Ammâ giricek ma'reke-i ma'nîye evvel
Şemşîri kor endîşe-i zırh u siper eyler(K. 10/51)

Hem mekteb-i endîşede üstâd-ı sihir-sâz
Hem ma'reke-i fitnede çâpük-ter-i âlem(K. 23/32)

Rezm-gâh da savaş yeri anlamındadır ve eserde 1 kez kullanılmıştır. Burada ise soyut bir unsurla beraber kullanılmıştır. Kelimeyi, “mananın savaş yerinin yiğidi” anlamında bir tamlama içinde görmekteyiz. Kendini diğer şairlerle karşılaştıran; şiir söylemekte, anlam güzelliği yakalamakta rakip tanımayan Nef'î manayı da savaş alanına benzetmektedir.

Saf çekse ne dem sûtûr-ı hattın
Ey safder-i rezm-gâh-ı ma'nâ(KIT. 2/5)

Dârü'l-cihât; savaş meydanı demektir ve eserde 1 kez karşılaşılmıştır.

Devlet ü ikbâl ile dârü's-selâm olsun sana
Gerçi olmuş bir zaman ecdâdına dârü'l-cihâd(K. 25/2)

Cevlângâh; dönüp dolaşılan yer manasına karşılık gelmektedir. Divanda 2 defa zikredilmiştir. Sultan Murat için yazılan bir kasidenin dua bölümünde şair “kâh İstanbul kâh Edirne dolaşma yeri olsun, kimi zaman çekip kılıcını adi insanlara cihat etsin” demektedir.

Geh Stanbûl ola gâhî Edrine cevân-gehi
Geh çekip a'dâya şemşîr eyleye azm-i cihâd(K. 25/51)

Aşağıdaki beyitte şair kelimeyi soyut anlamlı bir kelimeyle birlikte kullanmıştır ve fikrinin, hayal dünyasının şehsuvara dolaşma yeri olduğunu ifade etmiştir.

Hâtırım şâhsüvârın gama cevângeh
Meşrebim turfa-gazâlân-ı belâya münhel(K. 53/8)

Bâzâr; çarşı, alışveriş edenlerin toplandığı yer anlamındadır. Önceleri sadece yemeğe dair şeylerin satıldığı yer manasını karşılarken zamanla her türlü nesnenin satıldığı yerlere ad olmuştur. Divanda 8 beyitte geçmektedir. Kelime parlaklık, sürüm, kazanç anlamlarını da karşılamaktadır. Divan içinde 1 beyitte bu anlamıyla karşımıza çıkmaktadır.

Gam gitse acep mi yine ıyd-ı ramazândır
ıyd-ı ramazân revnak-ı bâzâr-ı cihândır(K. 9/1)

Kelime “dâniş ü fehmin rûz-ı bazârı, bazâr-ı fesâd, bazâr-ı ma’ânî, bazâr-ı endîşe” gibi soyut anlamlı kelimelerle birlikte kullanılmıştır. Görüldüğü gibi bu beyitlerde kelime çarşı anlamında kullanılarak tamlama oluşturduğu kelimelerin bol bulunduğu yeri ifade etmiştir.

Meta’-ı nazmımın sen olmasan zîrâ harîdârı
Kalırdı haşre dek bâzâr-ı endîşem kesâd üzre(K. 43/45)

Benim ol hâce-i bâzâr-ı ma’ânî ki felek
Gerden-i zühre için benden alır ıkd-ı le’âl(K. 35/48)

Aşağıdaki beyitte de “âşıkların şevk pazarının sermayesi sensin” denilerek hoş bir tamlama kurulmuştur. Kelime 3 yerde “kesâda düşmek” deyiimiyle beraber kullanılmıştır.

Sensin ol sermâye-i bâzâr-ı şevk-ı ehl-i aşk
Düşdü feyzinle kesâda cevher-i nâmûs u neng(TER. 1/5)

Çarsû: dört tarafı dört yönü olan nesne, dört yolu olan yer, pazar, çarşı demektir. Eserde bu kelimeyle 4 defa karşılaşılmıştır. Kelime “çârsu-yı fitne, çârsû-yı zemîn ü zamân, çârsû-yı nüktedânî” gibi tamlamalar içinde yer almaktadır. Yani kelime bir şeyin fazlaca bulunduğu, satıldığı yer manasında karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki beyitte şair fahriye yaparken “fikirlerim fitnelik çarşısında sihir dükkânı açınca Harût’ a sihir yapmayı öğretirdi.” denilmektedir.

Nice yıl istese sihr öğredir Hârûta endîşem
Açınca çârsû-yı fitnede dükkân-ı sahhârî(K. 13/45)

Haymegâh: çadır kurulan yer demektir. Divanda kelime 1 defa geçmektedir ve gerçek anlamıyla karşılık bulmaktadır.

O serdâr-ı zafer-kîş-i adû-fersâ ki lâıkdır
Olursa hayme-gâhında felek bir çetr-i fersâyî(K. 27/7)

Merhale; menzil ve bir konaklık mesafe anlamındadır. Nef'î bu kelimeyi bir kez zikretmiştir.

Bu ehl-i hakikat yoludur ehl-i mecâzın
Vâdîleri bu merhaleden hayli cüdâdır(K. 33/5)

Mesîr; seyir edilecek, gezilecek yer, gezinti yeri manasındadır. Eserde 1 kez karşılaşılmıştır.

Kendi Rüstem sanasın Aşkârı Ankâ-perdir
Zîr-i rânında o sarsar-tek-i seyyâre mesîr(K. 39/29)

Saydgâh; avlanılan yer demektir. 1 defa kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte de İlyas Paşa övülürken “O ülkede padişahın adaleti bekçi olduğundan ceylana aslanın av yeri de seyir yeri olur” denilmektedir.

Ne kişver kim ana adli nigezbân ola ol yerde
Gazâle saydgâh-ı şîr-i ner cây-ı temâşâdır(K. 47/25)

Serhâd; hudut, sınır anlamında bir kelimedir. Eserde 2 defa kullanılmıştır. 2'sinde de bu anlamları karşılamaktadır.

Sa'âdetle otağın kurmadan serhadd-i Îrâna
Düşe Tûrân zemîne sâye-i tûğ-ı ser-efrâzı(K. 22/2)

3)İnşâî Unsurların Durumunu Belirten Kelimeler

İnşâî unsurların durumunu bildiren kelimeler genellikle karşılaştırma yapılarak, karşıt anlamlı kelimeleriyle kullanılmıştır.

a)Müsbet Olanlar:

Ma'mûr, Ma'mûre, Âbâd

Ma'mûr; şerefli, âbadan, harap olmayan, bayındır, meskûn demektir. Eserde 14 defa tekrar edilmiştir. Kelime vîrân, köhne ve harâb gibi zıt anlamlılarıyla birlikte 5 yerde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin aşağıdaki beyitte şair, şahı överken “Edirne’nin harap ve şen yerleri baştanbaşa onun sayesinde şenliğe yüz tuttu” demiştir.

Sâyesinde şenliğe yüz tutdu sertâser yine
Oldu yeksân cây-ı ma'mûr u harâb-ı Edrine(G. 118/2)

Ma'mur sözü sadece şen, bayındır manalarında değil, kimi zaman da bakımlı güzel bina veya yer anlamında da kullanılmıştır. Aşağıdaki beyit bir kasidesinin dua bölümünden alınmıştır. Beyitten, “Bu köhne âlem sarayı hoş, güzel ola” anlamı çıkmaktadır.

Tâ ki ma'mûr ola bu köhne sarây-ı âlem
Tâ ki devr ede felekde meh ü mihr ü pervîn(K. 46/38)

Kelime 4 yerde “beyt-i ma'mûr-ı felek” tamlaması içinde geçmektedir. Şu beyitte şair şiirini överken feleğin şen evinin şiirlerini kışkandığını söylemektedir. Ayrıca kelimenin karşıtı olan “vîrân” kelimesi de 2. mısradaki kullanılarak tezat sanatı yapılmıştır. “Gönlüme bakanlar bir viran ev bulur” diyerek şiirlerinin güzelliğini gönlünün yaralı, yıkık olmasına bağlayarak güzel bir anlatım sağlamıştır.

Beyt-i ma'mûr-ı felek reşk etmede ebyâtıma
Seyr eden gerçi dilim bir hâne-i vîrân bulur(K. 8/36)

Aşağıdaki beyitte ise; Sultan Osman'ın sarayı anlatılırken “salonunun (yüksekçe oturulacak yer anlamı da alınabilir) döşemesi feleğin bakımlı, şen evinden daha süslü, daha yüksektir.” denmektedir.

Mu'allâ Beyt-i ma'mûr-ı felekden ferş-i eyvânı
Mücellâ sîne-i âyîneden kâşî-i dîvârı(K. 13/3)

Kelime şu beyitte de diğerlerinden farklı olarak soyut anlamlı bir kelimeyle tamlama oluşturacak şekilde (“beyt-i ma'mûr-ı ma'ânî) zikredilmiştir. Şair kendisinin Hz. İsa gibi mucize sözler söyleyen biri ve mananın şen evinin yuvası, evi olduğunu söylemektedir.

Nutka gelsem Nef'i-i mu'ciz-demim İsa gibi
Beyt-i ma'mûr-ı ma'ânî hânümânımdır benim(K. 12/39)

Ma'mûre; insanların oturduğu bayındır, şen yer anlamındadır. Eserde 4 kez tekrar edilmiştir. Kelime bunların hepsinde de soyut anlamlı kelimelerle birlikte kullanılmıştır. “Ma'mûre-i hatır, ma'mûre-i kalb, haris-i ma'mûre-i sıhhat” tamlamaları görülmektedir. Aşağıdaki beyitte “O zâlim gönlümün şen yerini cefâsıyla yıktı, insâfa gelip bir gün bayındır ettiğini görsek” demektedir.

Gönül ma'mûresin cevriyle vîran etdi ol zâlim
Gelip insâfa bir gün yine âbâd etdiğin görsek (G. 66/2)

Şu beyit ise “Gam, her köşesini dert hazinesi etti. Hatırın şen yerinde şenlik kalır mı?” denilerek güzel bir anlatım sağlanmıştır.

Gencîne-i derd eyledi her kûşesini gam
Ma'mûre-i hâtırda kalır mı dahi şenlik(G. 70/4)

Aşağıdaki beyit ise tamlamaları ve anlamıyla ilgi çekici bir durumdadır. “Sıhhatin şen yerinin bekçisi o bekçi olsa, dilberin gözünde hastalıktan iz görünmez.”

Ger olsa pâs-ı hıfzı hâris-i ma'mûre-i sıhhat
Görünmez çeşm-i dilberde dahi âsâr-ı bîmârı(K. 49/27)

Âbâd: da şen ma'mûr demektir. Dîvanda 3 defa kullanılmıştır. Kelime geçtiği 3 yerde de “ma'mûr” kelimesiyle birlikte kullanılmıştır. Nef'î “Adaletiyle âlemi şen ettikçe” diyerek Sultan Murat' ı övmektedir.

Âlemi ma'mûr u âbâd eyledikçe adl ile
Ola hakkında du'â-yı müstecâb-ı rûzgâr(K. 16/41)

b)Menfî Olanlar:

Harâb, Harâbât, Vîrân, Vîrâne, Köhne

Harâb; yıkık yer manasına gelmektedir. Eserde 7 kez tekrar edilmiştir. Kelime şu beyitte doğrudan sözlük anlamıyla ve gerçekten bir inşâî unsurun durumunu bildirir nitelikte kullanılmıştır. Nef'î bir beyitte “meyhâne âşığın kalbi gibi yıkıldı.” , Vezîr-i Â'zam Murat Paşa için söylenen bir beyitte ise “Adaletin yıkılmış nice mülkü bir anda yapar.” demektedir.

Harâb oldu yıkıldı kalb-i âşık gibi meyhâne
Harâbât ehli bilmem n'oldu kimse dâda gelmez mi(G. 130/3)

Yapar bir lahzada adlin harâb olmuş nice mülkü
Bozar bir hamlede tîgîn düzülümü ş nice alayı(K. 27/31)

Şu beyitteyse sevgili için “bakışları naz harabının sarhoşu olmasaydı, âlemde sağlam (canlı) âşık kalmazdı.” Denilmiş ve “harâb” kelimesinin soyut anlamlı bir kelime ile tamlama oluşturması sağlanmıştır.

Kalmazdı rûzigârda bir zinde âşıkı
Ger olmayaydı gamzesi mest-i harâb-ı nâz(G. 53/2)

Harâbât: yıkık yerler, harabeler anlamındadır. Kelime ayrıca meyhane anlamına da gelmektedir. Eserde 4 defa kullanılmıştır ve bu kullanımlarda hem meyhane hem de yıkık dökük yer, manalarını hatırlatacak niteliktedir. Ancak genelinde meyhane anlamı daha ağır gelmektedir.

Ma'mûr idügin bilmez idim böyle harâbât
Mestâneleri hâne-ber-endâz sanırdım(G. 86/4)

Aşk ile gâhî harâbâta düşürsem gönlümü
Bâzgûne tâc-ı Edhem sâgar-ı Cemdir bana(G. 1/2)

Vîrân: “harâb” kelimesinin Farsça karşılığı olmakla birlikte yıkık yer manasındadır. Eserde 6 kez tekrar edilmiştir. Kelime 2 beyitte “hâne-i vîrân” tamlamasıyla kullanılmıştır. Bunlardan biri şairin hayal gücünü, şiirini övdüğü bir beyittir ki oldukça güzel ifade edilmiştir, kulağa ve dimağa hoş gelmektedir. Şair aşağıda örnek alınan ilk beyitte kalbinin yıkık bir ev olduğunu söylemektedir. “Hayal bu yıkık eve kazma vurdukça her boş köşesinde gizli bir hazine bulur” diyerek iki beyti birbirine bağlayarak çok güzel bir anlatım sağlamıştır.

Beyt-i ma'mûr-ı felek reşk etmede ebyâtıma
Seyr eden gerçi dilim bir hâne-i vîrân bulur(K. 8/36)

Hâne-i vîrândır ammâ tîşe urdukça hayâl
Her tehî güncinde bir gencîne -i pinhân bulur(K. 8/37)

Aşağıdaki beyitlerde ise kelime doğrudan yıkık yer manasında kullanılmıştır. “Derdimi içimde saklarım, (eğer inlerem,dertten ağlarsam) bir âh ile dünyayı

virân ederim.” ve “ Çivisi sabit olmayınca bina yıkılır” diye nesirleştirebileceğimiz iki kullanım aşağıdadır.

Derdim nice bir sînede pinhân ederim ben
Bir âh ile bu âlemi vîrân ederim ben(G. 93/1)

Tutan muhkem esâs-ı mülkü kilik-i bî-karârındır
Binâ vîrân olur ger sâbit olmayınca mısmârı(K. 49/39)

Vîrâne: yıkılmış veya harap olmuş yer, yapı demektir. Divanda 1 kez geçmektedir.

Bin genc-i güher olsa pinhân n’ola sînemde
İşretgede-i tab’ım vîrâne değil mi yâ(G. 6/4)

Köhne: eski, eskimiş, zamanla modası geçmiş anlamındadır. Eserde 3 defa geçmiştir. (Bu sayı bu konu başlığı düşünülerek verilmiştir.) Bunlardan biri ma’mûr kelimesiyle birlikte ve yukarda örnek olarak verilmiştir. Aşağıdaki beyitte ise kelime sarhoş, yıkılmış insan manasına gelmektedir.

Ki nedîmim bu köhne meygedenin
Bir iki rind-i bâde-hâhıdır(KIT. 1/15)

4) Ülke, Yer ve Şehir İsimleri

a) Ülke İsimleri:

A’cem, Arab, Bedahşân, Bulgar, Çîn, Habeş, Hıtâ, Hicâz, Hind, Hindû, Hindûsitân, Horosan, Irak, Îrân, Kâfiristân, Keşmîr, Kirman, Mısır, Rûm, Tâtâr, Tûrân, Türkistân, Yemen, Yunânî, Zengibâr

Şehir ve yer isimleri, adı geçen ülkelerin şahlarını dize getirdiği, bu yerlere bile hüküm geçirdiği gerekçesiyle padişahları överken; tenasüp yoluyla birkaç

ülke adı sayılarak, o bölgede meşhur olan ürünleri anarak vb. şekillerde kullanılmıştır.

A'cem; kelime Arapça' da Araba nispetle yabancı, Arap olmayan demektir. Sonraları İranlı'lar hakkında kullanılmıştır. Divan'da 12 kez kullanılmıştır. "elçi-i Acem, şâh-ı Acem, mülk-i Acem, büleğâ-yı Acem, yârân-ı Acem, şu'be-i nevrûz-ı Acem" gibi tamlamalarla karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki beyitte "Acem elçisi nazik olsaydı ayağına secde ederdi." denmektedir.

Vezîr-i Murtazâ-sîret Alî Paşa ki pâyna
Ederdi secde ger olaydı elçî-i Acem nâzik(G. 67/7)

Sultan Ahmet için ise "Kâh bir veziri Acem şahından haraç alır" denilmiştir ve padişahın kuvveti övülmüştür. İran Osmanlı ile fazlaca münasebeti olan bir ülkedir. Osmanlı padişahları İran şahları ile mücadeleler yaşamıştır. Şair de çoğu zaman övdüğü padişahları İran şahları ile karşılaştırmış ve padişahı üstün tutmuştur. Hatta bu beyitte vezir bile İran şahından üstün durumdadır.

Geh bir vezîri şâh-ı Acemden harâc alır
Geh bir vekîli asker-i Tâtâra hân verir(K. 4/38)

Şair kendini överek "kasidem ve gazellerim âlemi doldurdu. Ne Rum'u ne Hint'i ne de Acem'i koydu." demiştir.

Kasîde vü gazelim hod pür etdi dünyâyı
Ne Rûmu koydu ne Hindî ne mülk-i A'câmı(K. 21/51)

Yine kendini övdüğü bir kasidesinde "Acem'in düzgün söz söyleyenleri" şeklinde bir tamlama içinde kullanmıştır. Bu kullanımıyla Divân şairlerinin her zaman kendilerini karşılaştırdıkları ve çoğunlukla örnek aldıkları Acem şairleri hatırlatılmıştır.

Urfî-i Rûm idüğüm cümle ederler teslîm
Görseler ger bu kasîdem büleğâ-yı A'câm(K. 50/66)

Arab; Arapların yaşadığı ülke manasındadır. Eserde 1 kez geçmiştir.

Acem değil Arab u Hind ü Çin ü Bulgârı
Sana müsahhar eder hep elindeki hâtem(K. 36/4)

Bedahşân; Amu Derya' nın kaynağı olan Penç nehrinin yukarı mecrasında sol sahildeki dağlık ülkedir. Divân' da 1 kez kullanılmıştır. Bedahşân; Dîvan edebiyatında genellikle çok kıymetli bir cins kırmızı yâkut olan lâl ile birlikte kullanılır. Çünkü eskiden lâlin sadece bu ülkede bulunduğu inanılırdı¹⁷. “İnci gibi sözlerimi Bedahşân gevheri eylese kerâmettir.” denilerek yine ülkenin bu özelliğine telmih yapılmıştır.

Kerem değil bu kerâmetdir eylese ne acep
Kelâmımı dür iken gevher-i Bedahşânı(K. 30/48)

Bulgar; eserde 2 defa karşılaşılmıştır. Her iki kullanımda da diğer ülke isimleriyle birlikte kullanılmıştır. Şu beyitte ise “elindeki yüzük sadece Acem'i değil, Arap'ı, Hint'i, Çin'i ve Bulgar'ı da sihirler.” denilmiştir.

Acem değil Arab u Hind ü Çin ü Bulgârı
Sana müsahhar eder hep elindeki hâtem(K. 36/4)

Çin; uzakdoğuda bulunan büyük ve zengin bir ülkedir. Şair bu ülkeyi 20 yerde anmıştır. Çin, misk keçisinin yaşadığı, miskin elde edildiği yer olması düşünülmüş nâfe, bûy gibi kelimelerle birlikte zikredilmiştir. Eserde 8 beyitte koku anlamı içeren unsurlarla kullanılmıştır. Şu beyitte “rüzgâr Çin limanının

¹⁷İsmail Parlatır; Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Ankara/ 2006, s: 170; İskender Pala; a.g.e, s: 97

dellalı olmuş ve gül bahçesinin çarşısının ortasında Tatar kokusu satıyor.” denilerek orijinal bir ifade sağlamıştır.

Sabâ dellâl-i bender-gâh-ı Çin olmuş mezâd eyler
Meyân-ı çarsû-yı gülşeninde müşk-i Tâtârı(K. 13/18)

Kişver-i Çîne mi düşdü güzerin
Yâ nedir bu nefes-i nâfe-şemîm(K. 26/3)

Misk-i ezfer yerine korlardı anı nâfeye
Ger sabâ hâk-i derin ilet eyidi Çîne armağan(K. 52/10)

Eskiden Çin ülkesinde Hitâ, Hutun, Maçin ve Türk diyârının güzellerinin bulunmasından yola çıkılarak Çin birkaç beyitte Hitâ ile birlikte kullanılmıştır.

Bir mülke güzâr etse sanır halkı o mülkün
Oldukları yer memleket-i Çin ü Hitâdır(K. 33/36)

Çin, putlarının güzelliği ile de anılabilen bir ülkedir ve bundan dolayı eserde 1 beyitte “sanem” kelimesiyle birlikte anılmıştır.

O denli tarh-ı garîb eylerim ki bir demde
Döner sanemgede-i Çîne kârgâh-ı derûn(K. 58/45)

Çin, Mani dininin en çok yayıldığı yerdir. Mani'nin bir ressam olduğu bilinmektedir ve kutsal kitabının pek güzel minyatürlerle süslü olmasıyla resim sanatı ya da onunla ilgili kavramlarla birlikte kullanılmıştır¹⁸. Çin ressamlarının hatırlatıldığı beyit aşağıdadır:

¹⁸ Cemal Kurnaz; a.g.e, s: 149

Böyle bir kasr-ı zer-ender-zer-i pür-san'at kim
Reşk eder hâme-i nakkâşına sûret-ger-i Çîn(K. 46/11)

Kelime Farsça' da kıvrım, büküm manasındadır. Bundan yola çıkılarak bazı zamanlarda iki anlamını da hatırlatacak şekilde kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte Çin ülkesi manasında kullanılmakla beraber 2. mısrada söylenen perçem kelimesi bize kelimenin büküm manasını da hatırlatmaktadır.

Kişver-i Çîne döner rûy-ı zemîn sertâser
Şâhid-i hulku ne dem olsa perîşân-perçem(K. 40/27)

Habeş; Afrika'nın doğusunda ve Yemen'in karşı kıyısında bulunur. Halkının esir ve köle olmasıyla bilinir ve buradan hareketle kimi zaman sevgilinin beni, zülfü de Habeş olarak nitelendirilir¹⁹. Eserde 1 kez kullanılmıştır.

Hâlin acep mi olsa izârında dil-firîb
Rûma düşünce kâbil olur merdüm-i Habeş(G. 60/3)

Hıtâ; Çin'in kuzeyi ile Türkistan topraklarına verilen addır. M. S. 10. yüzyıldan itibaren Moğol'ların "Hatâ" adlı kabilesi bu bölgede yaşadığı için bu ad verilmiştir. Eserde 4 yerde tekrar edilmiştir. Bunların ikisinde Çin ile birlikte ikisinde de "dîbâ-yı Hıtâ" tamlaması içinde yer almıştır.

Kemend-i silsile-i dilberân-ı Çîn ü Hıtâ
Sinân-ı gamze-i hûbân-ı Helluh u Nevşâd(K. 29/63)

Ferşi dîbâ-yı Hıtâyî gibi pür-nakş ü nigâr
Tarhı revnak-şiken-i ravza-i firdevs-i berîn(K. 46/2)

¹⁹ İskender Pala; a.g.e, s: 161

Hicâz; Arap yarımadasında Mekke ve Medîne'nin bulunduğu ülkedir. Eserde 1 kez kullanılmıştır.

Beyt-i nazmımla şeref buldu zemîn-i eş'âr
Nitekim Ka'be-i hıtta-i iklîm-i Hicâz(K. 57/11)

Hind- Hindû-Hindûstân; Eski Yunan ve Romalıların İndüs ırmağının doğusunda kalan bölgelere verdikleri "İndia" sözünden değişmiştir. Arap ve İranlı coğrafyacılar, İndia yerine "Hind ve Hindû" isimlerini daha çok Müslüman hakimiyetine girmeyen bölgeler için kullanılır. Eserde Hind 6, Hindû 2, Hindûstân 3 defa kullanılmıştır. Hintlilerin siyahî ırktan olmaları nedeniyle Divân şiirinde birçok güzellik unsuru Hindû'ya benzetilmiştir. Bunlardan biri de "ben" dir. Aşağıda ben kelimesiyle birlikteki kullanı örneklenmiştir:

Ey sanem verir leb-i la'lin Mesîhâdan haber
Güyyâ hâl-i lebin bir Hindû-yı âteş-perest(G. 14/2)

Horosan; Farsça "hûr" güneş ile "âsan" doğan kelimelerinden meydana gelmiştir. Güneşin doğduğu memleket manasındadır ve İran'ın doğusunda geniş bir alandır. Divân' da 1 kere kullanılmıştır.

Arz-ı rûmu nice feth etdi ise devlet ile
Eyleye memleket-i Rûma Horasânı da zamm(K. 40/52)

Irak; Ortadoğuda Fırat ve Dicle nehirlerinin aşağı mecralarında uzanan bir memlekettir. Dîvanda 2 defa kullanılmıştır.

Sözlerim oldu hased-kerde-i yarân-ı Irâk
Belki reşk-i suhan-i Muhteşem-i Kâşânî(K. 3/48)

Îrân; Irakla komşu bir ülkedir. Aynı coğrafyada yer almaktadır. Eserde 6 kez kullanılmıştır. Kelime 4 beyitte Turan ile birlikte zikredilmiştir. **Turan** ise eski İranlılar' ın Türk yurduna verdiği addır. Eserde 4 defa ve İran kelimesiyle birlikte kullanılmıştır.

Görün bir gün verir Mısır u Yemen gibi vezaretle
Bir ednâ bendesine kişver-i Îrân u Tûrânı(K. 11/21)

Yürü feth eyle ne Îrânı ko ne Tûrânı
Gam yeme *eyyedekallâhü ta'âlâ vü nasîr*(K 39/9)

Kâfiristân; İslâm dininden olmayanların ülkesi, Hindistan'ın kuzey batısında Kâbil civârında bulunan dağlık bir bölgedir. Ya da Afrika'nın güney kısmının doğu kıyılarıdır. Eserde 1 beyitte kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte direkt olarak bir coğrafya belirtmemekle beraber yukarıda verilen ilk anlamı karşılar durumdadır.

Hele teshîr-i mülke başlasın ikbâli seyr eylen
Ne Türkistânı kor feth etmedik ne kâfiristânı(K. 11/20)

Keşmîr; Himalaya eteklerinde kuzey-batı istikametinde bir bölge olup tarihin çeşitli dönemlerinde burada şehirler, devletler kurulmuştur. Eserde ise 1 defa kullanılmıştır. Burada da “Keşmir güzellerinin rastığı” şeklinde bir tamlamayla yer almıştır.

Midâdı vesme-i hûbân-ı Keşmîr
Sütûru turra-i Türkân-ı Deylem(K. 48/7)

Kirman; eserde 1 yerde kullanılmıştır. Bu beyit de aşağıdadır:

Vasf-ı şemşîrine had yuktutalım bir demde
Peyk-i endîşe ne Hindi koya ne Kirmânı(K. 3/15)

Mısır: Nil nehri'nin aşağı mecrasında kalan ülkenin adıdır. Arapça' da mısır, iki şeyi birbirinden ayıran nesneye, iki toprak parçası arasındaki sınıra, kırmızı toprak boyasına verilen addır. Nef'î bu ülkeyi esrinde 6 defa zikredilmiştir. Mısır Hz. Yusuf'un orada yaşadıkları, Züleyha ile aşkı dolayısıyla edebiyatımızda çok fazla anılan bir ülke adıdır²⁰. Aşağıdaki beyitte de Yusuf kıssasına telmih yapılmaktadır. Şair “ divitimin yatak odası (karanlık olması dolayısıyla) Kenan'ın çukurudur ki Mısır'lı kadınların kinini alır” diyerek kendini överken Mısır'lı kadınların Yusuf Peygamberin güzel yüzü karşısında şaşkın kalışlarını, ona hayran oluşlarını hatırlatmaktadır.

Çeh-i Ken'ân-ı şebistân-ı devâtımdır ki Yûsuf'dan
Alır kîn-i zenân-ı Mısırı seyr-i hüsn-i ebkârı(K. 13/6)

Ülkenin sosyal ve ekonomik durumunda önemli bir yeri olan Nil nehri de Mısır'la birlikte sık sık anılmaktadır. 2 beyitte şair bu beraberliği kurmuştur. Bunlardan birinde şiirini övmekte araç olarak kullanılmıştır.

Kelîm-i Mısır hem kilik-i şeker-hâ-yı revânımdır
Ki cüllâb-ı ma'ânîdir cihâna Nîl-i güftârı(K. 7)

Rûm: Roma ve Bizans imparatorluklarına delâlet eden bir tabir iken, sonraları kelimenin manası daralmıştır. Doğu Roma imparatorluğu Anadolu'yu da içine aldığı için Rum zamanla Anadolu için kullanılır olmuştur. Divânda 20 kez tekrar edilmiştir. Şair özellikle padişahı ya da devlet ricalinden kişileri överken memdûhun “Anadolu'ya huzur ve nizam verdiğini, ışık saçtığını” söylemiştir. Nasuh Paşa için söylenen bir beyitte ise onun İran şahını Anadolu'nun padişahına kul ettiği vurgulanmıştır.

O Kahramân-ı zamân kim hücûm-ı ikbâlî
Kul etdi pâdişeh-i Rûma şâh-ı Îrânı(K. 30/21)

²⁰ Harun Tolosa; Ahmet Paşanın Şiir Dünyası, Akçağ, Ankara/2001, s: 92

Çıkardın eşkiyâyı mülk-i Rûma verdin âsâyış
Düşürdün kişver-i îrân-zemîne şûr u gavgâyı(K. 27/36)

Fahriyeleri ile meşhur olan şairimiz kimi beyitlerde ise şiirini överek “7 iklimin kervancıları şiirimin serveti için diğer ülkeleri bırakıp Anadolu’ya gelir.” demiştir.

Koyup memâlik-i gayrı metâ’-ı nazmım içün
Diyâr-ı Rûma gelir kârbân-ı heft-iklîm(K. 32/49)

Tâtar; Aslında ilk yurtları Türkistan’ın doğusu olan Cengiz imparatorluğu zamanında Anadolu ve Kırım’a kadar Asya’nın birçok ülkelerine ayrılan Türk kavminin adıdır. Zamanla ülke anlamını da karşılamıştır. Eserde 5 kere kullanılmıştır. Burası en iyi “müşklerin” yapıldığı ve Anadolu’ya getirildiği yer olması nedeniyle “nâfe-i Tâtar, müşk-i Tâtar, âhû-yı Tâtar” gibi tamlamalarla divânda yer almıştır. Edebiyatımızda genellikle “âhû” sevgilinin misk kokan saçını kıskanır veya ona âşık olur. Bunun sonucunda onun içine kan oturmaktadır ve bu kan sonra misk olmaktadır. Aşağıdaki beyitte bu düşünce aynen yansıtılmıştır. Gerçi burada “bülbulün kan dolu gönlünde gül kokusu yer etti, bülbul Tatar âhûsunun kokusunun kıskancı oldu” denilerek bülbul koku kıskanan durumundadır; ancak hadiseyi hatırlatması açısından düşünce ile aynı paralelde bir beyittir.

Yer etdi bûy-ı gül şöyle dil-i pür-hûn-ı bülbulde
Ki oldu cismi reşk-i nâfe-i âhû-yı Tâtârî(K. 49/9)

Kelime mecazen “gaddar, acımasız” manalarına da gelir²¹. Bu yüzden misk yetiştirilmesinin desteğiyle “saç, zülf”; Tatar ırkının, güzellerinin gözlerinin çekik olmasının desteğiyle de “gamze, bakış, nigâh” gibi kelimelerle bir arada

²¹Mehmet Zeki Pakalın; a.g.e, c: 3, s: 420

kullanılır. Aşağıda “Tatar soyunun güzellerinin bakışı âşığın gönül mülkünde yağma yapamaz.” denmektedir.

K'idemez gamze-i Tâtâr-nijâd-ı hûbân
Mülk-i cân u dil-i âşıkda dahi yağmâyı(K. 44/22)

Fütâde-i ser-i râhı Burâk-ı firdevsî
Esîr-i dâm-ı nigâhı gazâl-ı Tatârî(K. 45/5)

Tûran; Eski İranlı'lar tarafından Türk yurduna verilen addır. Nef'î divânında 4 kere tekrar etmiştir.

Tamâm-ı kişver-i Îrânı belki Tûrânı
Elindedir ger edersen memâlike munzam(K. 36/5)

Türkistân; Türk'lerin anayurdu olan ve Taşkent, Hîve, Fergana, Semerkand, Buhârâ, Kırgız şehirlerini içine alan büyük bölgeye verilen addır. Eserde 1 kere kullanılmıştır. Aynı beyit “Kâfiristân” için de örnek olarak verildiği için tekrar buraya alınmamıştır.

Yemen; Arabistan yarımadasının güneybatı ucunu teşkil eden ülkenin ismidir. Arapça da sağ taraf anlamındadır. Bazılarına göre Kâbe'nin veya güneşin sağ tarafında yer aldığı için bazılarına göre ise Yuktan bin Âbîr ve etrafındakiler Araplardan ayrıldıktan sonra sağa dönüp gittikleri için Yemen' e bu ad verilmiştir. Divânda 2 kez kullanılmıştır.

Ol müsteşâr-ı mü'temen kim reşk ederler cümleten
Hükkâm-ı Bağdâd u Yemen fermân-dih-i Şâm ü Haleb(K. 62/8)

Yunân; Anadolu'nun batısında, Trakya dediğimiz kesimde bulunan bir ülkenin adıdır. Eserde 1 kere kullanılmıştır. Yunan edebiyatımızda genellikle

İskener ile birlikte ve hata çoğu kez “İskender-i Yunânî” şeklinde kullanılır. Aşağıdaki beyitte de Büyük İskender hatırlatılmıştır.

Ederdi vıfk-ı girîbân-ı dır’-ı İskender
Bulaydı nüsha-i şî’rim hakîm-i Yûnânî(K. 30/59)

Zengibar; zenciler ülkesi demektir. Doğu Afrika kıyısının Kuzey Mozambik’ten güney Somali’ye kadar uzanan kısmına eskiden verilen addır. Aynı zamanda bu kıyının karşısında bulunan bir mercan adası ile bu adanın başşehrinin adıdır. Nef’i bu ülkeyi 1 kez anmıştır.

Ablak-süvâr-ı rûzgâr âşûb-ı Rûm u Zeng-bâr
Leşker-şikâr-ı kâm-kâr Behrâm-ı Âfrîdûn-elem(K. 15/19)

b) Şehir ve Yer İsimleri:

Ahvaz, Bâbil, Bağdâd, Basra, Buhârâ, Dârü’s-selâm, Dımişk, Edirne, Ferhâr, Gence, Halep, Hayber, Hellûh, Hoten, Isfahan, Kağıthâne, Kenân, Lahor, Nahçivân, Nevşâd, Nişâbûr, Stanbul, Şâm, Şehrizer, Şîrâz, Şîrvân, Tebrîz, Tiflîs, Tûs

Ahvaz, Basra; Nahcivân, Şîrvân, Gence, Tiflîs, Şehrizer; Azerbaycan, Gürcistan, Özbekistan ve İran’da bulunan bu şehirler tenasüp yapılarak aynı beyitte kullanılmıştır. Bu şehir isimleri eserde yalnız 1 beyitte geçmektedir.

Şimâlen Nahcivân u Gence vü Tiflîs ü Şîrvânı
Cenûben Şehrizer u Basra vü Bağdâd u Ahvâzı(K. 22/4)

Bâbil; Irak’ta Fırat nehri kıyısında eski Mezopotamya’nın en büyük şehirlerinden biridir. Eserde 2 yerde geçmektedir. 7 iklimden biri oluşu, cennetten çıkan Âdem’ in Harût ve Marût’la buraya gelmesi, tufandan sonra Nuh bin Kûş bin Hâm ve oğullarının buraya yerleşmesi gibi nedenlerle Bâbil dünyaya bedel tutulur, dünyanın kalbidir. Harût ve Marût adlı meleklerin

kıyamete dek saçlarından asılı kalacağı yer de yine Bâbil'dir²² ve aşağıdaki beyitte bu anımsatılmıştır. Aşağıdaki beyitte Bayram Paşa övülürken “Gazabı (bir önceki beyitten yola çıkarak) dağları Bâbil çukuru gibi yere geçirir, tufan bulutu gibi deryayı göğe çıkarır.” demiştir ve yukarıda anlatılan hususa hatırlatma yapmıştır.

Çâh-ı Bâbil gibi yere geçirir kûhsârı
Ebr-i tûfan gibi çarha çıkarır deryâyı(K. 44/14)

Bağdâd-Darü's-selâm; Irak'ın başkentidir ve aşağı Mezopotamya'nın kuzey kenarında Dicle nehrinin iki tarafında yer alan şehirdir. Bağdâd 3, Darü's-selâm ise 1 defa kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte şehrin Dicle'nin iki kıyısında kurulduğu hatırlatılmakta ve “mana akarsuyu yaradılışının ortasından akar, yaradılışına, huyuna Bağdatlı söz söyleyenlerin yaradılışı desem yakışır.” denmektedir.

Cûy-ı ma'nâ iki şakk olmuş akar sahnından
Yaraşır dersem eğer tab'ına Bağdâd-ı suhan(KIT. 1)

Aşağıdaki beyitte ise Bağdat'ın Osmanlı hâkimiyetinde bulunduğu, buraların cihat kapısı olduğuna işaret edilmiştir.

Devlet ü ikbâl ile dârü's-selâm olsun sana
Gerçi olmuş bir zaman ecdâdına dârü'l-cihâd(K. 25/2)

Buhârâ; Türkistan' da bir şehirdir. Bugün Özbekistan sınırları içinde kalır. Önemli bir yerleşim yeridir. Divân' da 1 kere kullanılmıştır. Murat Paşa için söylenmiş bir kaside de “kılıcının korkusu o mülkün sahibini (İran şahını) âvare etti, kâh Hindistan'ı gezer kâh Buhârâ' yı” denilerek vezîr-i â'zâmın kudreti anlatılmaya çalışılmıştır.

²² Cemal Kurnaz; a.g.e, s: 150

O mülkûn sâhibinde havf-i tîğın kıldı âvâre
Gezer geh semt-i Hindi gâh serhadd-i Buhârâyı(K. 27/37)

Dımişk-Şâm; Şam'a Arapça' da "Dimaşk" denir. Suriye'nin en büyük kentidir. Kelimenin aslı şe'm olup, hemze, elife dönüşmüştür. Kiblenin solundaki ülke demektir. Dımişk eserde 1, Şam ise 3 kez anılmıştır. Şâm kelimesinin Farsça' sı "akşam" demektir. Akşamın renginin kara oluşu nedeniyle kimi zaman sevgilinin saçıyla birlikte de kullanılabilmektedir. Ayrıca Şâm' ın gülsuyu da oldukça meşhurdur ve yine sevgilinin saçı da rüzgar estikçe güzel kokular saçmaktadır²³. Aşağıdaki beyit bu durumları örnekler niteliktedir. Şair "(nasıl ki) Şâm' ın havasını bilen oradan gelmezse gönül de sevgilinin saçına gider orda kalır gelmez." demektedir.

Kalır gider bu gönül zülf-i yârdan gelmez
Hevâ-yı Şâmı bilen ol diyârdan gelmez(NAZ. 4/1)

Nâvek-i fikrim eder tîr-i kazâ gibi güzer
Olsa pûlâd-ı Dımişkîden eğer heft-ecrâm(K. 50/49)

Edirne; Türkiye sınırları içinde, Trakya bölgesi içinde bulunan bir şehirdir. Osmanlı'ya başkentlik yapan bir il olası nedeniyle hem edebiyatımız hem de kültür dünyamız açısından oldukça önemlidir. Nef'î 2'si de aynı kasidede olmak şartıyla eserinde 2 defa bu şehrin adını anmıştır. Sultan Murat için yazdığı bir kasidesinde ilk beyitte ve dua bölümünde yar alan 51. beyitte kullanılmıştır. Padişah için dileklerde bulunan şair "kâh Edirne kâh İstanbul dolaşma yeri olsun, kâh kılıç çekip adilerle cihat etsin" demektedir.

Geh Stanbûl ola gâhî Edrine cevân-gehi
Geh çekip a'dâya şemşîr eyleye azm-i cihâd(K. 25/51)

²³ İskender Pala; a.g.e, s: 366

Ferhâr; Türkistan'da Hıtâ ile Kaşgar arasında bir şehirdir. Bu şehirde bulunan bir put hanede 70 güzel kız putlara hizmet edermiş. Kendi dininden olmayan birinin gelip o putlara tapınmasıyla rahipler tarafından bu kızlardan biri o kişiye armağan edilirmiş²⁴. Divân şiirinde genellikle put ve sevgili ile birlikte anılır. Aşağıdaki beyitte yine putlarıyla meşhur olan Çin ile aynı beyitte yer aldığını görmekteyiz. “Ayağının tozu o kadar hoş kokar ki sabah vaktine Çin ve Ferhâr güzellerinin kokularını aratmaz.”

Gubârı ol kadar hoş-bû ki andırmaz dem-i subha
Abîr-i ceyb-i gîsû-yı bûtân-ı Çîn ü Ferhârı(K. 13/20)

Haleb; Halep Suriye ' nin en büyük ikinci kentidir. Eserde 1 defa geçmektedir

Ol müsteşâr-ı mü'temen kim reşk ederler cümleten
Hükkâm-ı Bağdâd u Yemen fermân-dih-i Şâm ü Haleb(K. 62/8)

Hayber; Sam-Medine yolu üzerinde, Medine'nin kuzeyinde bulunan ve daha çok Yahudilerin yaşadığı bir yerd. Divân içinde 1 beyitte karşımıza çıkmaktadır. Hayber Yahudi dilinde kale demektir ve Hayber kalesinin fethi önemli bir tarihi olaydır. Burası Hz. Muhammet zamanında fethedilmiştir. Nef'i “Hayber Gazvesini” hatırlatarak bu ismi şöyle kullanmıştır:

Feth-i Hayber olalı eylememişdir kimse
Zûr-ı bâzû ile bir böyle hisârı teshîr(K. 39/2)

Nef'î “Hayber kalesinin fethinden beri kimse böyle kol kuvvetiyle hisar elde etmemişti, fethetmemişti” diyerek Hüsrev Paşa'ya övgüde bulunmuştur.

Helluh; eserde 1 defa kullanılmıştır. Çiğil güzelleriyle meşhurdur ve Çin'de bir şehirdir.

²⁴ İskender Pala; a.g.e, s: 139

Kemend-i silsile-i dilberân-ı Çîn ü Hıtâ
Sinân-ı gamze-i hûbân-ı Helluh u Nevşâd(K. 29/63)

Hoten; Doğu Türkistan’ da bulunan bir şehirdir. Şairin eserinde bu şehrin adını 1 kez kullandığını görüyoruz. Bu da çöllere yakın oluşunu hatırlatır nitelikte bir kullanım olmuştur.

Erdi yine subh-ı visâl nâfe-güşâ bâd-ı şimâl
Gel seyre ey çeşm-i gazâl bâğ oldu san deşt-i Hoten(G. 96/5)

Isfahan; eski adı Sifahan’dır ve (sipahi’den) asker anlamındadır. Zayende-Rud nehrinin kolları şehri sarmaktadır. Uzun yıllar İran’ a başkentlik yapmıştır. Eserde bu kelimeye 3 defa rastlanmıştır. Bunlardan birinde Isfahan denmiş olmasına rağmen tamamen bir İran ülkesi kastedilmiştir. Biliyoruz ki Divân Edebiyatında şairlerin kendilerini İran şairleriyle karşılaştırmaları gelenek olmuştur. Nef’î de şu beytinde başkentini söyleyerek İran ülkesini kastetmiştir ve buranın şairleriyle kendini karşılaştırmıştır.

Olurdu kendi kemâl-i kusûruna şâhid
Göreydi nazmımı ger şâ’ir-i Sfâhânî(K. 30/60)

Şu beyit ise kelimenin kökünde var olan “asker” anlamını hatırlatır niteliktedir.

Gubâr-ı pâ-y-ı askerle gözün kör eyle a’dânın
Düşünde görsün a’yân-ı Sıfâhân nûr-ı bînâyı(K. 27/39)

Vezir Murat Paşa için söylenen kasidede “askerinin ayağının tozuyla adilerin, düşkünlerin gözünü kör et, Sıfahan âlimleri göz nurunu düşünde görsün” demiştir.

Kâğıthâne; İstanbul'da bir semt adıdır. Şair yalnızca 1 beyitte kullanmıştır. “Kâğıthâne güzellerle dolmuş, mahşer yeri gibidir.” demiş ve asıl seyredilecek şeyin bu olduğunu vurgulamıştır.

Mahşer olmuş sahn-ı Kâğıthâne dünyâ bundadır
Cennete dönmüş güzellerle temâşâ bundadır(G. 37/1)

Ken'an; Filistin'de Sayda, Sur dolayları ile Suriye'nin bir bölümünü içine alır. Nuh peygamberin oğullarından ya da torunlarından birinin adına izafeten bu ismi almıştır. Yakup peygamberin memleketi oluşu nedeniyle Hz Yusuf'la birlikte şiirlerde sık sık karşımıza çıkmaktadır. Divân' da 1 beyitte “çeh-i Ken'ân” tamlaması içinde geçer ve bu da Hz Yusuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atılmasını hatırlatır niteliktedir.

Çeh-i Ken'ân-ı şebistân-ı devâtımdır ki Yûsuf'dan
Alır kîn-i zenân-ı Mısır seyr-i hüsn-i ebkârı(K. 13/56)

Lahor; Ravi nehrinin doğu kısmında kurulmuş çok eski bir yerleşim yeridir. Pakistan sınırları içindedir. Şair sadece 1 fahriye beytinde bu şehri anmıştır. “Bendeki feyiz Feyzî” de olsaydı, Lahor mülkünü feyze doyururdu” diyerek ustaca kendini övmüştür.

Ger olsa âb u tâb-ı feyz-i tab'im tab'-ı Feyzîde
Ederdi feyze müstağrak sevâd-ı mülk-i Lâhorı(K. 34/41)

Nişâbûr; Horosan' ın dört başkenti içinde en önemlisidir. Ortaçağ İran'ının en büyük şehirlerinden biridir. İran'ın en büyük şairlerinden olan Ferîdüddîn-i Attâr burada doğmuştur. Nef'î de bunu işaret ederek eserinde yalnız 1 defa bu şehri anmıştır.

Bahâr-ı gülşeni endîşe-i Firdevsî-i Tûsî
Buhûr-efrûz-ı bezmi rûh-ı Attâr-ı Nişâbûrî(K. 34/13)

Nevşâd; genellikle Heluh'la birlikte anılır. Çin'de bir şehirdir. Esrede 1 kez rastalanmıştır. Bu beyit ise "Helluh" maddesinde örnek olarak verilmiştir.

Stanbul; Marmara bölgesinde bulunan Osmanlı başşehridir. Osmanlı dönemimin kültürel ve ekonomik açıdan en renkli, zengin şehri burasıdır. Bu yüzden Dîvan şiirinde sık sık adına rastlamak mümkündür. Nef'î eserinde 3 yerde burayı anmıştır. Şair, "İstanbul'un gül bahçelerini görse, Hz Âdem cenneti unutturdu." diyerek şehre olan hayranlığını dile getirmiştir.

Şehr-i hoş-âb u hevâ ya'nî Stanbul kim eğer
Tarhını görse behiştî unutturdu Âdem(K. 51/13)

Şîrâz; İran'ın önemli şehirlerinden biridir. Nef'î 2 beyitte bu şehrin adını kullanmıştır.

Oldu nâzik-suhanım Muhteşem ü Urfîden
N'ola reşk eyleseler Rûma Irâk u Şîrâz(K. 57/7)

Tebriz; Doğu Azerbaycan' da bulunmaktadır. İran'ın büyük ve önemli şehirlerindendir. Eserde 1 beyitte adı geçmektedir.

Muzaffer ola serdârın eyâ Şâhenşeh-i Gâzî
Ne Tebrîzi koya şâh-ı kızılbaş ne Şîrâzı(K. 22/1)

Tûs; Azerbayca'da bir şehirdir ve eserde 1 kez karşılaşılmıştır. Bu da "Nişabur" maddesinde verilen örnektir.

Bu bölümde "İnşâî Unsurlar" ele alınmıştır. İnşâî unsurların ilk bölümünde "Barınma ile İlgili Unsurlar" yer almaktadır. Bunlar içinde en çok tekrar edilen kelimeler; dergâh (44), serîr (35), bezm (33), genc (31), taht (24), saray (18), Kasr- bârgâh (17), Ka'be (17), tâk (16), meyhâne (15)'dir.

Görüldüğü gibi en fazla tekrar edilen kelime Müslüman halkın ibâdet yerini temsil eden “dergâh” kelimesidir. Şair, dergâh kelimesini çoğunlukla padişah ya da paşaların bulunduğu yerleri ifade edecek nitelikte kullanmıştır. Bu durum şairin genellikle övgü şiirleri yazmasının bir sonucudur. Ayrıca saray-kasr-bârgah gibi kelimeler de yine bu üslûbun bir getirisi olara fazlaca kullanılmıştır.

“Diğer İnşâî Unsurlar” maddesinde incelenen kelimelerden reh 43, gülistân 38, gülşen 28, arsa 20, gülzâr 18 kez tekrar edilmiştir. Nef’î gülşen-gülistân vb. gibi kelimeleri Dîvan Edebyatındaki alışılmış kullanımlarının dışında da kullanmış ve övdüğü kişilerin yönetim kabiliyetleri ya da adaletleriyle yaşanan yerleri gülbahçesine çevirdiklerini vurgulamıştır. Ayrıca bu başlık altında en fazla tekrar edilen “reh” kelimesi ile ilgili “yola düşmek, yolu düşmek, yol tutmak”; yol kelimesi ile ilgili ise “yol bulmak” deymi kullanılmıştır. Halk dilinin ayrılmaz bir parçası olan deyimlerin şiirlerde yer bulması da halkla bütünleşmiş olmanın, halka ait his ve duyguların şiirlerde yer bulmasının bir neticesidir. Bilindiği gibi şair, Sebki Hindî akımının etkisiyle şiirler yazmaktadır. Yukarıda ifade edilen deyimlerin şiirlerinde yer bulması da bu akımın etkisinde kalmış olmasıyla ilgilidir.

“Topluluk Hayatından Doğan ve İnşaata Dayalı Unsurlar” adlı konu başlığı dahil olduğu ana başlık içinde en fazla tekrar edilen alt başlıktır. Burada en fazla tekrar edilen kelimeler; mülk (79), kişver (44), meydân (40), memleket (38), iklim (25)’dir. Bu kelimeler genellikle methiye şairi olan Nef’î’nin memduhunun cesaretini ve kuvvetini övdüğü beyitlerde karşımıza çıkmıştır. Divan içinde şehir ve yer isimleri padişahların hükmettiği mekanların anlatıldığı, diğer devletlerin yöneticileriyle karşılaştırıldığı ya da kendini İran şairleriyle karşılaştırdığı beyitlerde yoğun olarak kullanılmıştır. Bu durum yine Nef’î’nin üslûbunun 2 vazgeçilmez ögesi olan fahriye ve methiyeyi işaret etmektedir.

2. BÖLÜM

ÎMÂLÎ UNSURLAR

Bu bölümYenilen-İçilen Maddeler, Giyeceklerle İlgili Unsurlar, Ev Eşyası ve Âlet Edevat Olarak Kullanılanlar, Tıbbî Âlet ve Malzemeler, Kitap ve Yazı ile İlgili Maddi Unsurlar, Savaş Âlet ve Malzemeleri, Nakil Vasıtaları ve Diğer Îmâlî Unsurlar olmak üzere 8 alt başlıkta değerlendirilmiştir. Îmâlî Unur olarak, insanlar tarafından kullanılıp şekillendirilebilen, îmâlînde insanların emek sahibi olduğu maddeler ele alınmıştır. Çalışmamız içinde en fazla alt başlığa sahip olan ve en fazla yer tutan kısım da bu bölümdür.

1)Yenilen-İçilen Maddeler

a)Yiyecekler:

Engûr, Engübîn, Helvâ, Kand, Kebâb, Nân, Nemek, Perverde, Sükker, Şehd, Şeker, Şemmâme

Engûr; üzüm demektir. Eserde yalnız 1 kere kullanılmıştır. “Görünüşte zühd olanların verimsiz arazilerinde Onun lütfu üzüm tohumunu bile pervede olacak şekilde yetiştirir” diye açıklayabileceğimiz bu beyitte şair, Vezir Muhammet Paşadan bahsetmektedir.

Ger olsa lutfu rindâna eder perverde te'sîri
Zemîn-i şûre-i zühd ü riyâda tohm-ı engûrı(K. 34/32)

Engübîn; bal anlamındadır. 1 kez kullanılmıştır. Nef'î'ye göre Muhammet Paşa öyle kuvvetli bir kişidir ki eğer isterse hükmü ile acı zehirleri bal yapar.

Hükmü ger tedbîl-i meşreb istese ol dem eder
Şehd-i şîrîni şereng ü zehr-i telhî engübîn(K. 56/23)

Helvâ; kelime 1 kez kullanılmıştır. Şair kendi sözlerinin güzelliğini anlatırken “Ey Nef’î, bu sözlerin zehri bile damak tatlandırır” diyerek adeta kendi kendine övünmektedir.

Değme sözde yokdur ey Nef’î bu lezzet bilmiş ol
Zehri şîrîn-kâm ederse n’ola helvâlar gibi(G. 125/5)

Kand; şeker demektir. 2 kez zikredilmiştir. Bu 2 kullanımda da “nazm” kelimesi ile tamlama yapılmış olması dikkat çekicidir.

Ne kand-ı nazm-ı şîrînîm gibi sükker olur hâsıl
Ne hâmem gibi gördü kimse tûtî-i şeker-hâyı(K. 27/47)

Kand-i nazm-ı pâdişâh ola meğer bundan lezîz
Medhini etsem n’ola tûtî-i gûyâlar gibi(G. 125/6)

Kebâb; kızartılmış et, ya da kızartılmış herhangi bir nesne için kullanılır. Nef’î bu kelimeyi 3 kez kullanmıştır. Örnek aldığımız şu beyitte şair, padişaha seslenerek “hışmın o kadar kuvvetlidir ki, lütuf suyun olamasa kahrının ateşi boğa burcunu kebab ederdi” demektedir. Burada boğa burcunun anılması elbette ki sebepsiz değildir. Bu burcun en parlak yıldızının rengi de kırmızıdır. Dolayısıyla beyitte “âteş, sevr, kebâb” kelimeleri renkleri dolayısıyla bir araya getirilmiştir.

Hışmın ol gâyetdedir kim âb-ı lutfun ermese
Âteş-i kahrın ederdi sevr-i gerdûnu kebâb(K. 61/15)

Nef’î aşağıdaki beyitte de, “Nasuh Paşanın tabiatının düşüncesi bile mana kuşlarını kebab gibi yakar” demektedir.

Düşmedin dâm-ı hayâle dahi bir demde eder
Tâb-ı endîşesi murgân-ı ma’ânîyi kebâb(K. 31/9)

Nân; ekmek demektir. Eserde 2 kez karşımıza çıkmaktadır. Folklorumuzda önemli bir yer tutan “ekmek ve tuz hakkı” na şair aşağıdaki beyitte yer vermiştir.

Bir dilim etmegi bir ehl-i ma’ârifde komaz
Gözedir zümre-i nâdân ile hakk-ı nânı(K. 3/38)

Aşağıdaki beyitte şair, padişahın kapısında kendisine bir dilim ekmeği çok görenler olduğunu belirtmektedir.

Dergehinde bir dilim nânı bana çok gördüler
Uydular ulaşıldılar birkaç kilâb-ı rûzgâr(K. 16/29)

Nemek; tuz demektir. Kelime kimi zaman lezzet, tat anlamında da kullanılır. Divânda bu kelimeyle 3 kez karşılaşılmıştır. Bunların 2’sinde kelime “tat” anlamında kullanılmakla beraber sevginin güzelliği, tadı manasına karşılık gelmektedir.

Şûh olsa güzel gâyet ile pür-nemek olsa
Sevmem nemegîn olmayanı ger melek olsa(G. 104/1)

Dilber katı mümtâz u müselleme gerek ammâ
Nef’î hele şûh olsa güzel pür-nemek olsa(G. 104/5)

Perverde; üzümünden yapılan ezmedir. Yalnızca 1 beyitte kullanılmıştır. Bu beyit de “engûr” maddesinde örnek olarak verildiği için burada tekrar etmeye gerek duyulmamıştır.

Sükker; şeker demektir. Eserde 3 beyitte zikredilmiştir. Şair ilk beyitte “şiiirlerini okuyan her kişinin şeker tadı bulacağını” vurgulamaktadır. Ancak şair, şiirinin bu lezzetini, dudaklarının lezzet dolu sözler sarf etmesini de padişahın lütfuna bağlamaktadır.

Beni cüllâb-ı câm-ı lutfun etdi şöyle şîrîn-kâm
Ki şî'rimde bulur her kim okursa lezzet-i sükker(K. 20/24)

Sükkerî şerbetden a'lâsın hele ehl-i dile
Telh-kâm etsen nola gayrı halâvet bundadır(TER. 5/5)

Sehd: bal demektir. 3 defa tekrar edilmiştir. Kendine ve şiir kabiliyetine çok fazla güvenen Nef'î'nin örnek aldığımız şu beyti de oldukça dikkat çekicidir. Şair, “tatlı sözlerimi kim okursa, lezzetinden ağzındaki salyaları saf bal şerbeti olur.” demektedir.

Lezzetinden kim okursa suhan-ı şîrînîm
Şerbet-i şehd-i musaffâ olur ağzında lu'âb(K. 31/54)

Kelime “zehir, şereng, ağû” gibi kelimelerle birlikte kullanılarak kimi zaman tezat sanatı için malzeme olabilmektedir. Şu beyitte de “metih şarabının keyfi beni öyle şarhoş etti ki, zevk alan gönlüme zehir ve bal aynı gibi görünür.” diyen şair bu tezatı ustalıkla şiirine uygulamıştır.

Şöyle mest etdi beni keyf-i şarâb-ı mehdin
Ki mezâk-ı dile yeksân görünür şehd ü şereng(K. 37/36)

Seker: 6 beyitte karşımıza çıkmaktadır. Şair kelimeyi “şeker-hâ (2 kez), şeker-hâb, şeker-güftâr, şeker-hand, pür-gül-şeker” gibi birleşik sıfat ya da birleşik isim olarak kullanmıştır. Şu beyitte “sevgilinin tatlı naz uykusunun sarhoşluğundan” bahsedilmektedir.

Kırmada uşşâkı hep tîg-ı cihân-tâb-ı nâz
Gamzesi ammâ yine mest-i şeker-hâb-ı nâz(G. 54/1)

Lutf ile geh bir güleryüz gösterir kim mürdeler
Nûş-dârû-yı şeker-hand-i lebinden cân bulur(K. 8/12)

Şemmâme; yenilmeyen kokulu bir çeşit kavun demektir. 1 beyitte karşılaşılmıştır. Burada da kokusu açısından ele alınmıştır.

Ederdi kûy-ı zemîni şemâme-i anber

Ger etse nûkhet-i hulku cihâna neşr-i şemîm(K. 32/24)

b) İçecekler

aa) Meşrûbat Olarak Kullanılanlar:

Serbet; içecek tatlı şey demektir. İlaç anlamına da gelir ancak Nefî tatlı içecek anlamını karşılayacak nitelikte 2 kez kullanmıştır.

Sükkerî şerbetden a'lâsın hele ehl-i dile

Telh-kâm etsen nola gayrı halâvet bundadır(TER. 5/5)

bb) Müskirat Olarak Kullanılanlar:

Âb-ı İneb, Arak, Bâde, Duhter-i Rez, Dürd, Mey, Mül, Nûş-Dârû, Rahîk, Rez-Duhter, Sabûhî, Sahbâ, Şarâb

Âb-ı İneb; üzüm suyu demektir. Bilindiği gibi üzüm suyu sarhoşluk verir, şarap da bundan yapılmaktadır. Edebiyatımızda bahar mevsimi ve şarap ayrılmaz unsurlardır. Şair, aşağıdaki beyitte bahar mevsiminin geldiğinden bahsetmekte ve üzüm sularını içip eğlenelim demektedir.

Dey faslının encâmıdır zevk u safâ hengâmıdır

Ya'nî bahâr eyyâmıdır nûş edelim âb-ı ineb(K. 62/5)

Arak; ter, terlemek anlamındaki bu kelime, damıtılarak elde edilen içkilerin genel adıdır. Özel olarak ise rakıya ad olmuştur. Rakı da ter gibi damla damla imbikten süzüldüğü için bu adı almıştır. Şair “arak-rîz” birleşik sıfatını kullandığı şu beyitte “ter döken” manasını karşılamıştır. Bu anlam içerisinde

kelime elbette ki “içecekler” maddesi içinde değerlendirilemez. Ancak burada bu kullanımına da bir örnek verilmesi uygun bulunmuştur.

Ruhsâr-ı arak-rîzi yeter yakmağa yârin
N’eyler reşehât ile gülistân elimizde(G. 110/5)

Nef’î “arak” kelimesini 4 beyitte kullanmıştır. Bunların 3’ünde “ter” anlamı karşılanmıştır. Şu beyitte ise damla damla dökülen –rakı- anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır.

Hâsılı hem-meşreb olsan yaraşır rindân ile
Ter değil tab’ın arak gibi letâfet bundadır(TER. 5/6)

Bâde: şarabın Farsça’ daki karşılığıdır. 41 beyitte karşımıza çıkmaktadır. “Bâde-i nâz(2 kez), bâde-i aşk (2 kez), bâde-i idrâk” tamlamalarında Nef’î, yine somut bir kelime olan bâde ile soyut anlamlı olan “nâz, idrâk, aşk” kelimelerini tamlama yapacak şekilde kullanmıştır. İlk beyitte “sevgilinin gözlerinin fitne meclisi kurduğunu, eline kadeh aldığı ve naz içkisiyle bakışlarına bir sarhoşluk verdiğini” söyleyerek hoş bir söyleyiş yakalayan şair, 2. beyitte ise anlayış kabiliyetini içkiye benzetmektedir. 3. beyitte ise edebiyatımız açısından alışılmış bir ifade sağlanmıştır. Edebiyatımızda aşk duygusu âşığın aklını başından aldığı için çoğu kez içkiye benzetilmiştir. 3. beyit de bu kullanımla aynı paraleldedir ve bu beyitte “bâde-i aşk” tamlaması kurulmuştur.

Çeşmi bezm-i fitne kurmuş işve câm almış ele
Bâde-i nâz ile etmiş gamzesin mest-i harâb(G. 7/2)

Bâde-i idrâkimin tevhîd ser-cûş-ı humu
Sâkî-i endîşemin tahkîk dürd-i sâgarı(K. 14/51)

Bâde-i aşka hum olmuş bir tabî'atden çıkar
Âlemi mest etse ey Nef'î n'ola eş'arımız(G. 47/7)

“Bâde, zâhid ve rind” karşılaştırmasında sık sık kullanılan unsurlardan biridir. Şairler genellikle zahitlerin görünüşte dindar olduklarını, riyâkâr davrandıklarını ifade ederler. Nef'î de “Zâhid benim inançlı bir meyhaneci olduğumu duymuş, şimdi beni bırakıp başkalarına yalanlar satıyor.” diyerek bu duruma bir örnek vermiştir. Bu beyitte dikkat çeken bir başka nokta da “bâde-fürûş” kullanımıyla kelimenin içki satan, meyhâneci anlamını karşılayan birleşik bir kelime olarak karşımıza çıkmış olmasıdır. Bir başka beyitte ise “bâde-hâh” (içki isteyen) birleşik sıfatı kullanılmıştır.

Zâhid bizi kor gayra satar şimdi riyâyı
Duymuş bizi kim mu'tekid-i bâde-fürûşuz(G. 49/4)

Ki nedîmim bu köhne meygedenin
Bir iki rind-i bâde-hâhıdır(KIT. 1/15)

Edebiyatımızda âşık aşk şarabını içmiş, sürekli sarhoş gezen, akli başında olmayan bir profil çizer. Yani âşık hem sevgilinin gamına hem de içkiye esir olmuştur. Ne dilbersiz yaşayabilir ne de içkisiz. Şair aşağıdaki beyitte bu durumu örneklendirir niteliktedir.

Ehl-i dil bâde vü dilbersiz olur mu bir dem
O da Nef'î gibi hem şâir ola hem âşık(G. 61/7b)

Kelime içki sofralarının vazgeçilmezi olan “kadeh, câm, surh” ve “sâki” kelimeleriyle birlikte anılarak çoğu zaman tenasüp aracı olmuştur. Nef'î de şu beyitte bu yola başvurmuştur.

Hem kadeh hem bâde hem bir şûh sâkîdir gönül
Ehl-i aşkın hâsılı sâhib-mezâkıdır gönül(G. 74/1)

İçki içildikten sonra ayılma aşamasında baş ağrısı olur. Şair kimi beyitlerde de bu duruma işaret etmiştir.

Lezzet-i vuslat için firkat-i yâri çekemem
Sohbet-i bâde için renc-i humârı çekemem(G. 84/1)

İçki meclislerinde kadehler elden ele dolaştırılır. Buna kadehin devretmesi denir. Nef'î bunu da şiirinde kullanmıştır.

Hükm-i feyzin eder ol mertebe cârî ki döner
Şîşe-i bâde-i gül-rengi habâb-ı tensîm(K. 7/52)

Şu beyitte ise âb-ı hayatın zevkini anlayanlara bâde gibi geldiğini söylemekle birlikte Hızır' ı da anarak ölümsüzlük suyunu içmeleri olayına telmihte bulunmuştur.

Bâdedir zevkini idrâk edene Âb-ı hayât
Mu'terifdir buna Hızır ile Sikender de tamâm(K. 50/5)

Duhter-i rez; Rez-Duhter şarap anlamına gelirler. Nef'î bu kelimeleri 2'şer defa kullanmıştır. İlk beyitte seslendiği kişiye; “nice Rüstemi ve Sâ mân' ı perişân edersin, şarap gibi akılları baştan alırsın” derken, 2. beyitte içtikten sonra dertlerin unutulması durumuna işaret etmektedir

Bî-ser ü sâ mân edersin nice Sâ m u Rüstemi
Duhter-i rezsın velî akl almada merdânesin(TER. 2/6)

Yine rez-duhterin peydâ edip azm-i kenâr etsem
Gamin hâtırda nâ-peydâ vü pinhân olduğun görsem(G. 80/3)

Edebiyatımızda gül ve şarap, renkleri aynı olduğu için sık sık aynı beyitlerde kullanılmıştır. Şair aşağıdaki beyitte bundan hareket etmese de 2 varlık

arasında ilişki kurmuştur ve “şarap da gül gibi perde yıkarsa, kabından çıkarsa, gönül ehline tövbe bozmak düşer” demiştir.

Gül gibi k’ide duhter-i rez perde-figenlik
Lâzım gelir erbâb-ı dile tevbe-şikenlik(G. 70/1)

Dürd: tortu, kabın dibine çöken şey demektir. 2 beyitte karşımıza çıkmaktadır.

Bu dürd ü bu sâfî deme dönsün piyâle gam yeme
Kânûn-ı devr-i dâ’ime uy sen de mey sun dem-be-dem(K.
15/11)

Mey: üzümünden yapılmış şaraptır, gül suyu ve kadehe de denilir. 61 kez karşımıza çıkmıştır.

Nef’î “bâde” maddesinde de belirtildiği gibi kimi zaman sûfîlerin zevk ve eğlenceden anlamadıkları konusunda yakınır. İlk beyitte “sûfîlerin halis şarapların tadından anlamadığını, eğer onu tatsalardı sarhoşluk yolunun toprağı olacaklarını” ifade etmiştir. 2. beyitte ise, hem şarap içmenin haram oluşunu hatırlatmakta, hem de yine sûfîlere yüklenmektedir. Beyit, “Mübarek yüzlü saki, bu şaraptan getir. Canı varsa gönlü ölmüş, duygusuz sûfî haram desin.” anlamındadır.

Sûfî ne bilir kadrini zevk-i mey-i nâbın
Bilseydi ger olurdu hemân hâk-i reh-i mest(G. 22/4)

Getir ey sâki-i ferhunde-likâ bu meyden
Cânı var ise desin sûfî-i dil-mürde harâm(K. 50/16)

Mey, genellikle içine koyulduğu kaplara ad olan “hûm, câm, kadeh, sebû” gibi kelimelerle birlikte kullanılmıştır. “Gonca bağ meclisinde içi şarap dolu bir

kapsa, kadeh de meclis bağına suya kanmış bir güldür” dediği beyit hem kelime oyunları hem de ihtiva ettiği anlam açısından oldukça hoştur.

Bezm-i bâğâ bir sebû-yı pür-mey ise gonca ger
Bâğ-ı bezme bir gül-i şâdâb u hurremdir kadeh(G. 27/2)

Aşk ve mey akli baştan alan 2 varlık olarak sürekli birbirlerine benzetilmektedir. Aşağıdaki beyitte Nef’î de bunu “mest-i mey-i aşk” tamlamasıyla ifade etmektedir. Ancak dikkat edilmesi gereken diğer bir husus da şairin burada da somutlaştırma yaptığıdır. Bir diğer beyitte karşılaştığımız “sâkî-i mey-i vahdet” tamlaması da birlik meyinin dağıtıcısı” anlamındadır ki burada da “vahdet” şaraba benzetilmiştir.

Yazanlar peykerim destimde bir peymâne yazmışlar
Görüp mest-i mey-i aşk olduğum mestâne yazmışlar(G. 29/1)

Meyhanelerde içkiler sakiler tarafından dağıtılır. Bu yüzden “mey ve sâkî” kelimelerini şu beyitlerde olduğu gibi, defalarca aynı beyit içinde görebiliriz. Şair ilk beyitte “Meyhanecilerin pirine şarap için minnetimiz yok, birlik şarabını dağıtan kişi ile el eleyiz.” demektedir.

Yok bâde içün minnetimiz pîr-i mugâna
Sâkî-i mey-i vahdet ile dest-be-destiz(G. 44/2)

Oldukça sade, bir o kadar da hoş bir söyleyişe sahip şu beyitte; şair “Vâ’iz ne kadar Kevser’den ve cennetteki hurilerden bahsetse de ne yârinden ne şaraptan vazgeçmeyeceğini” söylemektedir. Dolayısıyla cennet ırmağının karşısına “mey”i koyar ve onu tercih eder.

Vâ’iz ne kadar Kevser ü hûr ansa uzatsa
Olmaz mey ü mahbûbdan elkıssa ferâğım(G. 82/4)

Mey, verdiği sarhoşlukla gamları, acıları unutturur. Bu yüzden keder sahibi kişilerin tercihidir. Özellikle baharda kurulan içki meclisleri, eğlenceli halleriyle insanlara dertlerini unutturmaktadır. Aşağıdaki beyitlerde şair buna işaret ederek, baharda ve bayramlarda içki kadehinin gam def etmeye geldiğini söylemektedir.

N'olur yâ ıyd u nevrûz erse yine âlemin hâli
Bu günler câm-ı mey gam def'ine imdâda gelmez mi(G. 130/2)

Mey âkili irşâd eder âşıkları dil-şâd eder
Seyle verir berbâd eder dillerde koymaz gerd-i gam(K. 15/13)

Bilindiği gibi şarap imal edildikten sonra küplere koyulur ve karanlık mahzenlerde bekletilirdi. Beklemiş şarabın kokusu ve lezzeti daha hoş olarak ifade edilir. Aşağıdaki beyitte, şarap için kullanılan “köhne” sıfatı bu duruma işaret etmektedir. “Bahar mevsiminde eskimiş şarapla, bir güzel olsa biz de derdimizi tazelerdik” diyen Nef'î “köhne” ve “tâze” kelimelerinin tezatlığından da yararlanmıştır.

Cân u dilden tâzelerdik biz de eski derdimiz
Köhne meyle olsa hemdem bir güzel nevrûzda(G. 121/6)

İçkiyi bulanın Cem olduğuna inanılmaktadır. Bu yüzden “mey” sıkça Cem' le birlikte kullanılmıştır. Şair 4 beyitte bu telmihten yararlanmış ve Cem'i anmıştır. Kadehin dibindeki tortular içilmez, yere dökülürdü. Bunu yapmaktaki amaçsa, içkinin bulucusu olan Cem'in hakkını vermektir²⁵. Yani kadehteki son yudum onun hakkı olduğu için içilmezdi. 2. beyitte bu hatırlatılmaktadır.

Sâkî meded mey sun bize câm-ı Cem ü key sun bize
Rıtl-ı pey-â-pey sun bize gitsin gönüllerden elem(15k-15b)

²⁵ Harun Tolosa; a.g.e, s: 491; İskender Pala; a.g.e, s: 53, 82

Çekse bir mest-i ser-ehdâz-ı mey-i nâ-kâmı
Cür'a-i câmını vermez Cem-i devrâna selâm(K. 50/15)

Şu beyitte ise, “mey” alışılmışın dışında bir kullanımla karşımıza çıkmaktadır. Bu beyitte Nef'î “câm-ı mey-i devlet” tamlamasını kurarak devleti (hakimiyeti) şarap kadehine benzetmiştir.

Düşmeye câm-ı mey-i devlet elinden bir dem
Bezm-i ikbâli müretteb dura tâ rûz-ı kıyâm(K. 50/77)

Şarap kırmızı renkte olduğu için, “gül, la'î, lâle, yâkut, gonca” vb. gibi varlıklarla renk ilişkisinden yararlanıp benzetmeler kurularak, aynı beyitler içinde kullanılmıştır. İlk beyitte “yâkut renkli şarap kadehi” tamlaması kurulmuştur. Bilindiği üzere yakut sarı, gök rengi ve kırmızı olmak üzere 3 renkte olur. Ancak bunun en kıymetlisi kırmızı olandır. Yani, şairin bu beyitte “yâkut” u kullanması da tesadüf değildir. Ayrıca beyitte meclislerde kadehlerin devretmesi olayına da işaret edilmiştir.

Merhabâ ey câm-ı mînâ-yı mey-i yâkût-reng
Devri gelsin senden öğrensın sipihr-i bî-direng(TER. 1/1)

Lâle sâki goncalar sermest ü nerkis pür-humâr
Câm-ı mey nûş etmek ancak mâhasal nevrûzda(G. 121/5)

Mül: şarap demektir. Ahlat denen yabanî armuda da denir. Eserde 3 kez kullanılmıştır. Bu 3 kullanımda da “câm-ı mül” tamlaması içinde yer almaktadır. İlk beyitte şair yeni açmış gülü, “eline şarap kadehi almış” diyerek kişileştirmektedir. Bu edebiyatımızda sıkça başvurulan sanatlardan biridir.

Her nev-resîde şâh-ı gül aldı eline câm-ı mül
Lutf et açıl sen dahi gül ey serv-i kadd-i gonca-fem(K. 15/10)

Açıldı bâğın gülleri feryâd eder bülbülleri
Sun sen de câm-ı mülleri durma peyâpey der-akeb(K. 62/3)

Nûş-dârû; şarap demektir. 1 kez kullanılmıştır.

Lutf ile geh bir güleryüz gösterir kim mürdeler
Nûş-dârû-yı şeker-hand-i lebinden cân bulur(K. 8/12)

Rahîk; temiz şarap demektir. 4 defa kullanılmıştır. Şair 2 beyitte “rahîk-i meşreb” 2 beyitte de “rahîk-i mazmûn” tamlamasını kullanmıştır. Aşağıdaki beyitte Mustafa Paşanın temiz meşrepli olduğunu söylemek maksadıyla onu “rahîk” e benzetmiştir.

Rahîk-i meşrebi hurrem tutar dil-i Hızır
Nesîm-i hulku eder zinde rûh-ı Atârı(K. 45/31)

Sabûhî; sabûhî, sabah içkisi demektir. Şair kelimeyi 1 kez kullanmıştır. Ancak bu da birleşik kelime olan “sabûhî-zede” şeklindedir.

Sahbâ; şarap demektir. Şair 16 beyitte bu kelimeyi tekrar etmiştir. Bunlardan başka 4. gazelin de redifi “sahbâ” dır. “Âşık nasıl sarhoş olmasın? Felek kadeh olmuş, gam da şarap. Aşk meclisine de hem kadeh, hem de şarap yakışır.” dediği matla’ ile başlayan gazelde şair, kimi zaman “Şeyhlerin bile mey-hanecileri kıskanıp içki içtiğinden”, kimi zaman da “kendisinin de keder içinde olduğundan ve şarap bulamadığı zamanlarda “hûn-ı dil”i yani kederleri içki gibi içtiğinden” bahsetmektedir.

Nice mest olmasın âşık felek peymâne gam sahbâ
Münâsıb bezm-i aşka hak bu hem peymâne hem sahbâ(G. 4/1)

Ne feyz alır sifâl-ı bâdeden pîr-i mugan
Çekerdi reşkden kandilile Şeyhü'l-harem sahbâ(G. 4/2)

Kendisini aşkın Cem'i olarak ifade ettiği şu beyitte Nef'î, oldukça hoş bir söyleyiş yakalamıştır. Burada “aşk gamının zehrini çekeriz, bizim kadehimizi kıskanma, biz aşkın Cem'iyiz.” demektedir. Şair, içkiyi bulan kişi olan Cem'i anarak kendisinin de aşkı bulduğunu ve kadehinde şarap yerine zehir olduğunu vurgulamak istemiştir.

Sahbâ yerine zehr-keşân-ı gam-ı aşkız
Reşk etme bizim câmımıza biz Cem-i aşkız(G. 50/1)

Şu beyitte yine, Cem'i hatırlatmış ve Sultan Murat'ın lütuf mutluluğunun şarabın keyfine galip geldiğini belirtmiştir.

O şâhenşâh-ı hûrşîd-efser ü Cemşîd-meşreb kim
Neşât-ı lutfu gâlibdir safâda keyf-i sahbâyâ(K. 18/27)

Şarap çoğu zaman Kevser'e benzetilir ya da onunla karşılaştırılır. Hatta âşık çoğu zaman Kevser yerine şarabı tercih eder. Nef'î'nin şiirlerinde bu husus da yer bulmuştur.

Dem bu demdir be-hey idrâksiz endîşeyi ko
Kevseri havzı ile sâgar-ı sahbâyâ değiş(G. 59/2)

“Sahbâ-i visâl, sahbâ-i ecel, sahbâ-i mânâ” gibi tamlamalarda şair soyut anlamlı kelimeleri şarapla kullanmayı tercih etmiştir. Sevgiliye kavuşmanın şarap gibi keyif verdiğiine değinmiştir.

Çehre-i dilbere feyz-i nazar-ı âşık-ı pâk
Meşreb-i âşık keyfiyyet-i sahbâyâ-visâl(K. 35/9)

Sarâb; 22 kez tekrar edilmiştir. Kelime, yukarıda ele aldığımız maddelerdeki kullanımlarıyla paralel kullanımlar içinde karşımıza çıkmaktadır. İlk beyitte

renk açısından dudakla şarap arasındaki benzerliğe, şarabın daha çok baharda içilişi gibi durumlara değinilmiştir.

Jeng-i gamdan pâk eder mir'ât-ı kalbin âşıkın
Zâhidâ iç mevsim-i güldür şarâb-ı la'l-i nâb(G. 9/2)

Aşağıdaki beyitlerde, zahitlerin şarabın verdiği keyfi inkâr ettiğinden, meclislerde şarapla birlikte kebapların yendiğinden, renk açısından gülle şarabın benzerlik gösterdiğinden işaretler vardır.

Gelince fikr-i la'lin ârifâne sohbet eyler dil
Kebâb-ı pür-nemek bundan şarâb-ı bî-humâr andan(G. 88/3)

Düşse ger aks-i ruh-ı bîkr-i hayâlim eyler
Âftâb-ı felegi câm-ı şarâb-ı gül-reng(K. 37/1)

Meşreb-i ehl-i mahabbetden alan lezzet-i kâm
Hûn-ı dil nûş eder olmazsa şarâb-ı gül-fâm(K. 50/1)

“Mest-i şarâb-ı nâz, keyf-i şarâb-ı medh” gibi tamlamalarda ise yine somutlaştırma yapılmıştır. Şair nazı ve methi şaraba benzetmektedir.

Olmuş o şûh o mertebe mest-i şarâb-ı nâz
Kim bâde içre aksine eyler itâb-ı nâz(G. 53/1)

Şöyle mest etdi beni keyf-i şarâb-ı medhin
Ki mezâk-ı dile yeksân görünür şehd ü şereng(G. 37/36)

2) GİYECEKLERLE İLGİLİ MADDÎ UNSURLAR

a) Giyecek İmâlinde Kullanılan Malzemeler

aa) Kumaş Çeşitleri:

Atlas, Dîbâ, Hârâ, Harîr, Kemhâ, Mısırî-kasabı, Nemed, Pûd, Semmûr, Şukka, Vâlâ

Atlas; yüzü ipek, içi pamuk olmak üzere veya sırf ipekten dokunmuş desensiz kırmızı renkte bir kumaştır. Kelime 7 beyitte karşımıza çıkmaktadır. Bunların 4'ünde "atlas-ı çarh" tamlaması kullanılmıştır. Hiçbir yıldızın bulunmadığına inanılan 9. göğe de bu kumaşa benzetilerek atlas adı verilmiştir²⁶. Şair de kullanımlarında bu durumu hatırlatmaktadır. "Atlas-ı çarh" genellikle övülen kişi ya da varlığın yoluna sergi olmaya layık bir döşeme unsuru gibi ele alınmıştır. (Kelime 6 beyitte gökyüzünün bu katmanını hatırlatılacak şekilde karşımıza çıkmaktadır.)

Yaraşır atlas-ı çarh olsa ana pây-endâz
Eylese her ne zaman cilde-i pür-istiğnâ(K. 17/49)

Âsmân-pâye hudâvend-i cihân kim yaraşır
Eylese ana felek atlasını pây-endâz(K. 57/19)

Kelime yukarıda örneklendirilen kullanımlarıyla elbette ki maddi unsurlar içinde değerlendirilemez. Ancak "9. gök" anlamında kullanıldığı beyitlere de örnek vermeden geçmek istenmemiştir. Şu beyitte ise direkt olarak kumaş anlamında karşımıza çıkmaktadır.

Sûfî bu sûreti gel ma'ni-i takvâya değış
Kalbi pâk et nemedi atlas u dîbâya değış(G. 59/1)

²⁶Mehmet Zeki Pakalın; a.g.e, c: 1, s: 111

Dîbâ; renkli dokuma motiflerle süslü lüks bir çeşit ipek kumaş çeşididir. 12 beyitte karşımıza çıkmıştır. Şair kelimeyi 2’si “perde-i dîbâ” olmak üzere 3 beyitte “perde” ile birlikte kullanmıştır. İpek hem parlak, hem de değerli bir kumaş türüdür. Parlaklığı yüzünden ışık ve ışıkla ilgili kelimelerle aynı beyitlerde kullanılmıştır.

Subh-ı rûşen mi şu’â’-ı mihr-i âlem-tâb ile
Yâ sarây-ı devletinde perde-i dîbâ mıdır(K. 6/20)

Sultan Murat’ın atını tarif ettiği bir beyitinde Nef’î, onun tüylerini kırmızı renkli ipek kumaşa benzetmektedir.

O denlü surh u rahşân mûy-ı endâmı ki lâyıkdır
Kabâ-yı cismini ger benzedirsem âl dîbâyâ(K. 18/5)

Bilindiği gibi Kâbe’nin üstünde siyah bir örtü vardır. Şair bu örtüyü hatırlattığı şu beyitte Bayram Paşa için; “Onun cihanın ortasındaki kutsal dergahının gölgesi âlemi tıpkı Kâbe gibi siyah kumaşla örter” demektedir.

Dergeh-i bârgeh-i sadr-ı cihân kim örter
Sâyesi Ka’be gibi çarha siyeh dîbâyı(K. 44/3)

Dîbâ kelimesi 2 beyitte de Hıtâ ile birlikte kullanılmıştır. Bilindiği gibi Hıtâ, ipeğiyle meşhur olan Çin’in kuzeyinde bir ülkedir. Bu ülke de “misk”i ve ipeğiyle bilinir.

Ferşi dîbâ-yı Hıtâyî gibi pür-nakş ü nigâr
Tarhı revnak-şiken-i ravza-i firdevs-i berîn(K. 46/2)

Hârâ; kelimenin 2 anlamı vardır. Biri; pek katı taş, mermerken, diğeri üzeri menevişli kumaştır. Eserde kelime 4 beyitte kumaş anlamını ifade edecek şekilde kullanılmıştır. İlk beyitte bahçe tasviri yapılmış ve çimenlik yeşil örtü

örtmüş olarak tahayyül edilmiştir. 2.' sinde ise "âteşî hârâ" diyerek renginin kırmızı olduğu vurgulanmak istenmiştir.

Cûylar mı devr eden taraf-ı çemenzârın yahud
Mâî pervâz ile nat' olmuş yeşil hârâ mıdır(K. 6/3)

Nûr-ı mevvâc-ı ma'ânî mi sözümde berk uran
Yâ libâs-ı nazmımın bir âteşî hârâ mıdır(K. 6/35)

Deniz ya da göller, renkleri dolayısıyla mavi örtü örtmüş olarak algılanır, renkleri şiirlerde böyle ifade bulur.

Sanır damgâ-yı zerrîndir gören bir mâ'î hârâda
Niyân-ı âba düşmüş aks-i hûrşîd-i pür-envârı(K. 49/8)

Harîr; ipek demektir. 1 beyitte karşımıza çıkmaktadır. Şu beyitte saç, ipeğe benzetilmiştir. Bu, saçın yumuşaklığını anlatmak amacıyla edebiyatımızda sıkça başvurulan bir benzetmedir.

Harîr-i zülfü pâ-y-endâz olur anınçün ol şûha
Ayak basmaz yere ger olmasa ferş-i kadem nâzik(G. 67/2)

Kemhâ; ipek kumaş, havsız kadife manalarına gelir. 1 beyitte karşımıza çıkmaktadır. "Miskî kemhâ" ile siyah ipek kumaş anlamı karşılanmış ve kumaşın rengine vurgu yapılmıştır.

Dönerdi Edhem-i şâm-ı mu'allâ kadr-i mi'râce
Eger kim ana zîn-pûş etseler bir miskî kemhâyı(K. 27/26)

Mısırî-kasabı; Mısır'da dokunmuş olan keten bezi demektir. 1 kez kullanılmıştır. Şarin kalemi Mısır'da dokunmuş olan bu ketene benzetilmiştir.

Kilk-i Mısrî-kasabı mâşita-i kişver-i Rûm
Tîg-ı Hindî-nesebi memleket-âşûb-ı freng(K. 37/5)

Nemed; keçe demektir. Divân'da 3 defa karşımıza çıkmaktadır. Şair, Sultan Ahmet için "Güneş fikirlerinin gelinliğine bir aynadır, ona da sabahın keçe parçası ayna mahfazasıdır." demektedir.

Bir âyînedir mâşitâ-i re'yine hûrşîd
Kim ana nemed-pâre-i subh âyînedândır(K. 9/32)

Aşağıdaki beyitte "nemed" bir karşılaştırma unsuru olarak kullanılmıştır. Şair kendisinin rind olduğunu ve nazarında bir fakirin külâhının keçesiyle, Âfrîdûn'un tâcının aynı olduğunu vurgulamaktadır.

Benim o rind-i cihân kim yanımda yeksândır
Nemed-külâh-ı gedâyile tâc-ı Âfrîdûn(K. 58/36)

Pûd; argaç, dokumada enlemesine atılan atkı anlamına gelir. Kelime 2 kez kullanılmıştır. Sultan Osman için söylenmiş bir beyitte şair, "Elbisesinin dokuması ve telleri, meleklerin saçlarının telleri gibidir" demiştir.

Mûy-ı gîsû-yı melekdir târ u pûd-ı câmesi
Pâre-i pîrâhen-i hûr-ı cinândır mu'ceri(K. 14/50)

Semmûr; samurun derisinden yapılan kürk anlamına gelir. Eserde 1 defa karşımıza çıkmıştır.

Cebhe-i berrâk ile ol gerden-i kâfûr-gûn
Zâhir oldukça girîbân-ı siyeh semmûrdan(KIT. 4/4)

Sukka; küçük kâğıt ya da kumaş parçası anlamına gelmektedir. Divân'da 4 kez tekrar edilmiştir. Bunların 2'sinde kelime "şukka-i râyet" tamlaması içinde

karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki beyitte “Muhammed Paşanın sancağının bir parçasının gölgesinin feleğe düşme olacak kadar geniş olduğu” vurgulanmaya çalışılmıştır. Asıl ifade edilmek istenense O’nun hakimiyetinin gücüdür.

Alem-efrâz-ı nige-h-bânî-i âlem ki düşer
Şukka-i râyeti sath-ı felege ferş-i zılâl(K. 35/21)

Vâlâ: ipekli, işlemeli bir kumaş türüdür. Nef’î bu kelimeyi 3 kez kullanmıştır. Şair şu beyitte gelinlerin başına kırmızı örtülerin örtülmesi geleneğini hatırlatarak, “Hoş, güzel şiirlerim, gönül çelen gelinin üzerine kızıl ipek tutulması gibi ilk kez söylenmiş mazmunları çevreler.” demiştir.

Eder ebkâr-ı mazmûnu ihâtâ şîr-i rengînim
Kızıl vâlâ tutuk gibi arûs-ı dilsitân üzre(K. 5/48)

Aşağıdaki beyit de oldukça hoş bir söyleyişe sahiptir. Şair, bayrağın muma benzetildiğini ve bu sarı-turuncu kumaşın onun ışığı sanıldığını ifade etmektedir.

Livânı şem’a teşbîh eyleyenler bezm-i rezm içre
Sanırlar şu’ledir farkında ol nârencî vâlâyı(K. 27/33)

bb) Rişte, Silk, Sûzen, Târ

Rişte: iplik, ibrişim teli, dizi, erişte aşı manalarına gelmektedir. Eserde 9 kez tekrar edilmiştir. Şair şu beyitte sözünün değerini çeşitli benzetmelerle anlatmaya çalışmıştır. “Sözüm, gizli sırların ipucunun düğümüdür, Fatiha suresinin inci tespihinin ipidir.” demektedir.

Ukde-i ser-rişte-i râz-ı nihânîdir sözüm
Silk-i tesbîh-i dür-i seb’a’l-mesânîdir sözüm(K. 1/1)

“Rište-i lütf, rište-i adl, rište-i bârîk-i fikr” tamlamalarında şair yine somutlaştırma yapmıştır. Kimi zaman adaleti, kimi zaman lütfu, kimi zaman da ince fikirleri ipe benzetmiştir. İlk beyitte “Sultan Murat’ın adaletinin, zamanın kitabının parçalarını bağladığını ve bu sayede bu kitabın dağılmadığını” söylemektedir. 2. beyitte şair, emellerinin çadırını övdüğü kişinin lütuf ipleri sayesinde kurabildiğini ifade etmektedir. 3. beyitte ise ince fikirleri ipe benzetmektedir.

Rište-i adliyle ger bend etmese şîrâzesin
Târ u mâr olurdu eczâ-yı kitâb-ı rûzgâr(K. 16/23)

Hayme-i âmâli kurdurmazdı bana rûzigâr
Rište-i lutfundan olmasa ana muhkem tınâb(K. 61/32)

Çekerdim gevher-i râz-ı sipihri rište-i nazma
Şebistân-ı senânın ana rağbet etse ebkârı(K. 49/49)

Muhammet Paşa için, “Kereminin denizi buluta feyz verse, yağmurun ipine tespih gibi inciler dizilir” dediği beyit oldukça hoş bir beyittir.

Verse ger ebre bihâr-ı keremi feyz müdâm
Dizilir sübha gibi rište-i bârâna le’âl(K. 35/29)

Silk; Arapça’ da iğneye geçirilen iplik teli demektir. Nef’î bu kelimeyi bu eserinde 19 defa tekrar etmiştir. Bunların 13 tanesinde kelime “şîir söylemek, söz söylemek, metih yazmak” gibi ifadelerle birlikte kullanılmıştır. Yani şair kelimeyi daha çok “inciye benzer söz söylemek” hayali etrafında kullanmıştır. Kimi zaman “nazm” kelimesinin hem şîir hem de ipe inci dizmek anlamından yararlanarak “silk” kelimesine de aynı beyit içinde yer vermiştir. Kimi zaman da söz ipine inci yerine manayı dizdiğini ve bu haliyle sihirler yapan bir şair gibi olduğunu vurgulamıştır.

Merhabâ ey hazret-i sâhib-kırân-ı ma'nevî
Nâzım-ı manzûme-i silk-i le'âl-i mesnevî(K. 2/1)

Benim ol şâ'ir-i sâhir ki tab'ım sihr ile gâhî
Ma'ânî yerine dürler dizer silk-i beyân üzre(K. 5/44)

Sultan Ahmet'in övgüsünün incilere benzediğini ve "günlerin ipinin" bu incilerle süslendiğini belirttiği şu beyit de dikkat çekicidir.

Dür-i medhiyle müzeyyen ola silk-i eyyâm
Gevher-i zâtı ile fahr ede tâc u dîhîm(K. 7/60)

"Gökyüzü, Sultan Ahmet'in methini nazım ipine çektikçe, güneş ona parlaklığının tellerinden ip verir." dediği şu beyit de oldukça hoş bir beyittir ve yukarıdaki kullanımla paralel bir durumdadır.

Çekdikçe silk-i nazma dür-i medhin âsumân
Mihr âna târ-ı şa'sa'adan rîsmân verir(K. 4/50)

Şaire göre, Sultan Ahmet'in sözlerinin ipinde cevherler dizilidir. Bu kullanımda sözler üzerine inci dizilen ip olarak ele alınmıştır.

Bir dânesini gevher-i silk-i kelâmımın
Mahsûl-ı bahr u kânaveren râygân verir(K. 4/8)

Yukarıdaki kullanımların dışında şu beyitte de padişah için dua edilirken "hizmetkârlarının, kölelerinin ipi kapında muntazam olsun" denmektedir. Yani padişah huzurunda kölelerin duruşunun intizam içinde olmasını ve ip gibi aynı hizada padişahın emirlerini beklemelerini dilemektedir.

Olsun kapında muntazam-ı silk-i bendegân
Devlet ki intizâm-ı umûr-ı cihân verir(K. 4/57)

Sûzen; iğne demektir. 1 beyitte kullanılmıştır. Dikme eylemini gerçekleştirmek için kullanılan bir araç olan sûzen, “nişan dikmek” deyiimiyle birlikte kullanılarak farklı bir söyleyiş elde edilmiştir.

Sûzenin dikse nişân tîrine ger nâvek-i âh
Ok atıp gezdiği yerlerde ururdı anı(K. 3/18)

Târ; ipek, saç veya saz teline denir. 7 beyitte karşımıza çıkmaktadır. Bunların 3’ünde kelime “saç teli” anlamını karşılayacak şekilde kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte ise yazıda kullanılan mıstar teli anlamıyla karşımıza çıkmaktadır.

Hâmemin râh-ı sülûk-ı fitne hatt-ı sâyesi
Şi’rimin habl-i metîn-i feyz târ-ı mıstarı(K. 14/52)

b) Giyecek Eşyaları

aa) Giyecekler:

Abâ, Câme, Çul, Hırka, Hil’at, Hulel, Kabâ, Libâs, Meşşâtâ, Peşmîne, Yelek

Abâ; yünden yapılmış kaba kumaş, aba ya da bu kumaştan yapılmış bol, geniş giyecek demektir. Eserde 1 kez karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki beyitte abadan dikilmiş giyecek anlamında kullanılmıştır.

Hâle bir tavk-ı murassa’ kehkeşân bir sîm-raht
Çarh bir dikme abâlî mâh-ı nev zerrîn-rikâb(K. 61/23)

Câme; elbise, çamaşır demektir. Nef'î bu kelimeyi 3 beyitte kullanmıştır. Şu beyitte bir bahçe “yasemen ne elbise giymiş ne de gömlek, servi ağacına sarılmış.” diyerek tasvir edilmiştir.

Ne câme var ne pîrehen serve sarılmış yâsemen
Gül taşra düşmüş perdeden açmış girîbânın yine(G. 103/3)

Şu beyitte baht, talih bir giyeceğe benzetilmiştir. Şair soyut bir unsuru somut başka bir unsura benzetmiştir.

Câme-i ikbâline devlet tırâz-ı âstîn
Hâne-i iclâline himmet revâk-ı âsitân(K. 52/34)

Çul; genel olarak kılık kıyafet için de kullanılır. 1 beyitte kullanılmıştır.

Sanırlar Eşheb-i rûz-ı hümâyûn-fâl-i nusretidir
Görenler gâhî üstünde çul-ı dîbâ-ı zîyâyı(K. 27/25)

Hırka; aslında bez parçası demek olup bildiğimiz bir tür giysi ismidir. 4 beyitte karşımıza çıkmaktadır. Bunlarda ise sofuların giydiği kılık kıyafetlerden biri olarak, onları hatırlatacak şekilde kullanılmıştır. Kelime 2 beyitte “peşmîne” ile birlikte kullanılmıştır. Bilindiği gibi peşmîne de sofulara ait bir giyecek isminin adıdır. Dolayısıyla kelimenin genellikle beyitlerde kastedilenin sofuların giydiği hırka olduğu yargısı güçlenmektedir. Bunun örnekleri “peşmîne” maddesinde ele alınacaktır. Diğer kullanımlarına ise şu beyitler örnektir:

N'etsin ol esbâbı âşık kim sana rehn olmaya
Âteşe yansın gerek hırka gerek seccâdedir(TER. 3/7)

Râst-girdâr-ı kader-kevkebe kim havfından
Başını hırkaya çekdi felek-i pür-nîreng(K. 37/4)

Hil'at: eskiden padişah veya vezirler tarafından taktir edilen, beğenilen kişiye giydirilen süslü elbise, kaftan demektir. 2 beyitte tekrar edilmiştir. Beyitte “gün başına süslü bir elbise verir” derken kastedilen hil'atin padişah tarafından beğenilen insanlara verilmesidir.

Gün başına bir hil'at-i dîbâ verir ammâ
Dâmânını âlûde-i hûn-ı ciger eyler(K. 10/15)

Hulel: elbiseler demektir. Eserde kelime 1 kez kullanılmıştır. Bu beyitte de “elbise yakası” tamlaması içinde yer almaktadır.

Her ne gevher ki çıkarsam sadef-i dilden eder
Bikr-i fikr-i şu'arâ gûy-ı girîbân-ı hulel(K. 53/45)

Kabâ: kaftan denilen giyecektir. 5 beyitte karşımıza çıkmaktadır. Şair kimi zaman gülleri kabâ giymiş olarak hayal ederken kimi zaman da sevgili için servi benzetmesini yapar ve onun da kabâlar giyip salındığını ifade eder.

Esdî nesîm-i cân-fezâ canlandı erbâb-ı çemen
Güller giyip gülgûn kabâ güldü açıldı nesteren(G. 96/1)

Cânımın sînede teng olsa n'ola câygehi
Salınır teng kabâlar giyip ol serv-i sehî(G. 124/1)

Libâs: esvâb, elbise demektir. 2 beyitte kullanılmıştır. İlk beyitte “şiirimin elbisesi” tamlaması dikkat çekmektedir. Şair, sözlerinin etkili olduğunu ifade etmek için şiirlerinin ateş renginde bir kumaştan elbisesi olduğuna işaret eder. 2. beyitte ise “libâs-ı muhmel” tamlaması noktasız elbise gibi bir anlam karşılanmıştır. Burada vurgulanmak istenen lekesizlik, saflıktır. Şair sözlerinin manaya tertemiz bir elbise giydirdiğini vurgulamak istemiştir.

Nûr-ı mevvâc-ı ma'ânî mi sözümde berk uran
Yâ libâs-ı nazmımın bir âteşî hârâ mıdır(K. 6/35)

Lafz-ı rengîn-i musaffâ vü edâ-yı nermim
Giydirir şâhid-i ma'nâya libâs-ı muhmel(K. 53/44)

Meşşâtâ; gelin elbisesi yapan kadın, gelin elbisesi, tuvalet anlamlarına gelir. 3 beyitte karşımıza çıkmaktadır. İlk beyitte şair; "Sultan Ahmet'in adaletinin gelinliği, memleketi süsler" demektedir. Görülüğü gibi Nef'î adaleti somutlaştırmış ve gelinliğe benzetmiştir. Burada gelinliğin tercih edilmesi de dikkat çekicidir. Gelinlik beyaz rengi ile saflığın, dürüstlüğün sembolüdür ve adalet kavramı da tüm bunlarla bağlantılıdır. Şair de bundan hareketle adaleti gelinliğe benzetmiş olmalıdır. 2. beyitte ise şair kendi huylarını gelinliğe benzetmektedir. Her iki beyitte de gelinliğin süslü bir giyecek olması durumundan yararlanılmıştır.

Memleket meşşâtâ-i adliyle ziynet-yâb olur
Saltanat-pîrâye-i hulkıyla hüsn ü ân bulur(K. 8/20)

Meşşâtâ-i tab'ımdan eder kesb-i tezeyyün
Ma'nâ ki arûs-ı tutuk-ârâ-yı edâdır(K. 33/45)

Peşmîne; sofuların giydiği süssüz, yünden elbise anlamındadır. Aşağıdaki beyit "Ey hoca sen benim onda bulduğumu hırka ve sofu kıyafetinde bulsaydın, çarhın atlasına sen de değişmezdin" anlamına gelmektedir. Şair, süssüz ve basit bir sofu kıyafetinin karşısına kıymetiyle bilinen atlası koyarak dolaylı bir karşılaştırma yapmaktadır:

Atlas-ı çarha değişmezdik anı ey hâce sen
Ger bulaydın bulduğum ben hırka vü peşmînede(G. 101/3)

Yelek; 1 beyitte kullanılmıştır.

Tîr-i âhım yine bir demde erişdi feleğe
Şehper-i bâl-i melekdedir ana sanki yelek(G. 65/2)

bb) İhrâm, Pîrehen

İhrâm; hacıların Kâbe'yi tavâf için Mekke hâricinde örtünmeye mecbûr oldukları dikişsiz büzgü demektir. Şair amacının Sultan Murat'ın dergâhını tavaf etmek olduğunu ve padişahın izni olur olmaz ihramı kuşanacağını belirtmektedir.

Tavâf-ı Ka'be-i dergâhın etmedir niyet
Hemân ki ruhsatın oldu kuşandım ihrâmı(K. 21/44)

Pîrehen; gömlek demektir. 7 beyitte karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki beyitte “Temiz cismi o kadar latiftir ki, sinesi ayna, gömleği ayna mahfazasıdır.” demektedir.

Cism-i pâkinde letâfet o kadar kim sanasın
Sînesi âyînedir âyinedân pîreheni(G. 127/3)

Şairin, “Sabah rüzgârı gül bahçesinin tozuyla cennete varsa, cennetteki hurilerin gömleği üzerine koku saçar.” dediği beyit de hoş bir söyleyişe sahiptir ve huriler gömlek giyinmiş olarak hayal edilmiştir. Aslında burada kastedilen sadece vücudun üst tarafına giyilen gömlek değil, tüm kıyafettir.

Sabâ gerd-i gülistân ile varsa bâğ-ı Rıdvâna
Abîr-efşân olur pîrâhen-i hûr-ı cinân üzre(K. 5/8)

cc) Destâr, Külâh, Şeb-külâh

Destâr; sarık demektir. 5 beyitte karşımıza çıkmaktadır. İlk beyitte şair, “gönül ateşinden sarığımızın kenarı tutuşsa, gam meclisinde bedenimiz şevk saçan bir mum olur.” demektedir.

Bezm-i gamda cismimiz bir şem-i şevk-engîz olur
Âteş-i dilden tutuşsa gûşe-i destârimiz(G. 47/6)

Şu beyitte ise kelime başa takılan başka bir aksesuar olan “tâc” ile birlikte kullanılmıştır. Bu beyitteki hayal de oldukça hoştur. Nef’î sarayın çatısını seyretmek için başını kaldıran feleğin, tâcını ve sarığını düşürdüğünü söylemektedir.

Değil mihr ü beyâz-ı subh ufukda seyr için sakfın
Felek baş kaldırınca hâke düşdü tâc u destârı(K. 13/6)

Külâh; giyilen, ucu sivri veya yüksek başlık, başa giyilen şey demektir. 20 beyitte tekrar edilmiştir. Şair 4 beyitte kelimeyi “perr-i külâh” tamlaması içinde kullanmıştır. Şehper de birlikte kullanıldığı kelimeler arasındadır. Bu kullanımlardan sarıkların kenarına kuş tüylerinin takıldığını anlaşılmaktadır. Şair, o görünen sevgilinin kıvrımlı kaşları değildir, bakışlarının külâhının tüyleridir.” dediği beyitte bakışları kişileştirmiştir. 2. beyitte ise sultanın külâhında “saltanat kuşunun tüyünün” takılı olduğu hayal edilmiştir.

Değil hatt-ı mu’anber sâye-i zülf-i siyâhıdır
Değil ebrû-yı pür-çîn gamzenin perr-i külâhıdır(G. 31/1)

Serîr-i devletine arş-ı rif’at nerdübân pâye
Külâh-ı câhına bâl-ı Hümâ-yı saltanat şehper(K. 20/14)

Şair, şu beyitte yine külâhın kenarına tüy takılması geleneğini hatırlatmış, padişahı yüceltmıştır ve “Keykûbat’ın külâhının tüyü ancak O’nun kapısının süpürgesi olmaya layıktır” demiştir. Bir başka beyitte de Cem aynı anlam çerçevesi içinde karşımıza çıkmaktadır.

Ol cihânbân-ı azîmü’s-şân ki lâyıkdır eger
Olsa cârûb-ı derî perr-i külâh-ı Keykubâd(K. 25/19)

“Gönül o fettan kâküllere âşık olmazdı, eğer külâhının altında bin fitne gizli olmasaydı.” dediği beyitte sevgilinin fitneler saçan gözünün, kaş külâhının altında kaldığını vurgulamaktadır.

Olmazdı dil o kâkül-i fettâna giriftâr
Bin fitne nihân olmasa zîr-i külehinde(G. 109/2)

Sevinç verecek bir durum olduğunda fes, şapka gibi serpûşu baştan çıkarıp havaya atmak, felâket haberi karşısında yere vurmak Türk'lerde adettir²⁷. Aşağıda ilk beyitte “felek bu sevinç ile külâhını göğe attı” denilmiştir.

Felekler atdı külâhın bu şevk ile arşa
Melekler etdi sipâsı zamîme-i evrâd(K. 29/11)

Aşağıdaki beyit ise külâhların kenarına süs olarak inci takılması geleneğini hatırlatmaktadır. Şair ilk beyitte, şiirlerinin incisini Keykûbat'ın külâhına dizili olarak hayal etmiş ve âlemin parasının (haracının) onunla aynı kıymette olamayacağını vurgulamıştır. Nef'î birkaç beyitte daha şiirini inciye benzeterek seçkin insanların külâhına inci olmaya layık görmüştür.

Harâc u bâc-ı mülk-i âlem olmazdı ana kıymet
Dizilse ger dür-i nazmım külâh-ı Keykubâd üzre(K. 43/43)

Seb-külâh; gece külâhı anlamındadır. 1 beyitte karşımıza çıkmaktadır. Bu beyitte ise doğrudan giyecek malzemesi olarak değil de benzetme içinde yer alacak şekilde zikredilmiştir. Şu mıralarda mana, külâha benzetilmiştir:

Her dürr-i sitâre tâb-ı nazmın
Pîrâye-i şeb-külâh-ı ma'nâ(KIT. 2/12)

²⁷ Ahmet Talat Onay; Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı, Ankara/1992, s: 253

dd) Kemer, Kemer-bend

Kemer; bele bağlanan çoğunlukla deriden yapılan kuşaktır. 2 beyitte tekrar edilmiştir. Bunlardan birinde “kemer-beste” şeklinde birleşik isim yapılmıştır. Kemer-beste; Bektaşilikte belini bağlamış işe, hizmete hazır kimse demektir. Nef’î “Felekte görüneni yıldız sanmayın, Onun büyüklüğünden çarh kemeri bağlı hizmetkâr oldu” dediği beyitte hoş bir benzetme kurmuştur. Kemerler altınlarla veya diğer ziynetlerle süslenebilen aksesuarlardandır. Şair 2 kullanımda da bu duruma işaret etmektedir.

Çarh oldu cenâbından kemer-beste gulâmı
Sanman ki felekde görünen kâhkeşândır(K. 9/31)

Ger lutfu mühim-sâz-ı bahâr olsa dırahtın
Her şâhını bir şûh-ı murassa'-kemer eyler(K. 10/31)

Kemer-bend; de kemer bağı demektir ve 1 beyitte karşımıza çıkmıştır. Burada da kemerlerin mücevherlerle süslendiği durumuna işaret edilmiştir.

O şemşîr-i mücevher ol kemer-bend-i murassa'la
Peyâpey mevcidir gâhî o bahr etdikçe tuğyânı(K. 11/26)

c) Giyeceklerin Bir Kısımını Teşkil Eden Unsurlar:

Âstîn, Ceyb, Dâmen, Girîbân, Yaka

Âstîn; yen, elbisenin el üstüne gelen kısmı, esvap kolu; kap kacak gibi şeylerin ağzı gibi anlamlara gelir. 3 beyitte tekrar edilmiştir. “Talihin elbiseye benzetildiği beyitte devletin de bu elbisenin yeline, koluna süs olduğu ifade edilmiştir.”

Câme-i ikbâline devlet tırâz-ı âstîn
Hâne-i iclâline himmet revâk-ı âsitân(K. 52/34)

Şu beyitte de “kerem” elbise koluna benzetilmiştir. Dikkat çeken bir başka husus da şairin, 2 beyitte de kelimeyi “âsitân” kelimesiyle aynı beyit içinde kullanıyor olmasıdır. Yani şair bu iki kelime arasındaki ses benzerliğinden yararlanmıştır.

Âstîn-i keremi kîse-i erzâk-ı cihân
Âsitân-ı haremi kible-i hâcât-ı enâm(K. 50/27)

Ceyb: cep demektir. 6 beyitte kullanılmıştır. Şu beyitte Sultan Murat için “Bağı ve firdevs bahçesini gezse, ondan sonra âhu gözlülerin cepleri anber dolar ve güzel kokular saçarlardı.” dediği şu beyitte “âhu, misk, anber” kelimeleri etrafında hoş bir söyleyiş yakalamıştır.

Güzâr etse ger andan sonra bâğ u râğ-ı firdevse
Abîr-efşân u anber-pâş olurdu ceyb-i havrâyâ(K. 18/32)

Nasuh Paşanın bağışlayıcı, yardım edici, eli açık hallerini ifade etmek isteyen şair, onun yardımlarını hatırlayan birinin cebinin, kıyamete kadar altınlarla gümüşlerle dolacağını belirtmiştir.

Yâ feyz-i destini yâd etse bir senâ-hânı
Olur kıyâmete dek ceybi ma’den-i zer ü sîm(K. 32/30)

“Ceyb-i kerem” tamlamasında ise kelimeyi soyut bir isimle birlikte görmekteyiz. Şair, üslûbunun vazgeçilmez bir parçası olan somutlaştırmadan burada da yararlanmıştır.

Hâk-i haremi menşe-i ikbâl-i ekâbir
Ceyb-i keremi kîse-i erbâb-ı recâdır(K. 33/27)

Nef’î aşağıdaki beyitte de ma’rifet denizi olduğunu ve bu yüzden de cebinin incilerle dolu olduğunu vurgulamaktadır. Kelime burada direkt olarak

herhangi bir elbisenin cebi manasında değil de daha çok kenar, sahil gibi unsurları hatırlatacak nitelikte kullanılmıştır.

Kulzüm-i ma'rifetim ceyb ü kenârım pür-dürr
Sâhilim pâkdir âlâyîş-i hâşâkimden(KIT. 8/8)

Dâmen; etek sözünün Farsça' daki karşılığıdır. 40 kez tekrar edilmiştir. Bunların kiminde “dâmân”, kiminde ise “dâmen” şeklinde kullanılmıştır. Kelime “eteğine el vurmak, eteğinden el çekmek, eteğini tutmak” gibi kalıplaşmış ifadelerle eser içinde yer bulmuştur.

Şimdi ammâ böyle rif'at mi bulurdu pâyesi
Urmasa ger dâmen-i Sultân-ı ser-efrâza dest(G. 15/8)

Nef'î gibi yok pâyına yüz sürmege çâre
Tutsam n'ola dâmânını ferdâ-yı kıyâmet(G. 17/7)

Dâmen-i zülfünden el çekmez idi dil eğer
Pençesini burmasa pençe-i pür-tâb-ı nâz(G. 54/4)

Nef'î “Hüdâ'nın eteğini tuttuğunu ve O'nun gibi başkaları da bu eteği tutarsa Allah'ın günâhlarını affedeceğini” söylemektedir. Kelime burada elbette gerçek anlamıyla kullanılmamıştır. Mecazen emrini tutmak, kaidelerini yerine getirmek anlamına gelecek şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Nef'î gibi elden koma dâmân-ı Hudâyı
Var ise bağışlar sana az-çok güneğinde(G. 109/5)

Sultan Ahmet'in devrinde fakirlerin bile eteğinin altınla dolduğunu söylemektedir.

Ol denlü dâmenin pür eder zerle her gedâ
Kim yollarına zîb-i reh-i kehkeşân verir(K. 4/34)

Aşağıdaki beyitte kelimeyi Farsça birleşik sıfat içinde “eteği belinde işe hazır” anlamına gelece şekilde görmekteyiz.

Ben girîbân çâk-ı mest-i câm-ı istiğnâ-yı aşk
Fitne hidmetkâr-ı dâmen-der-meyânımdır benim(K. 12/35)

“Dâmân-ı şitâb-ı rûzgâr, dâmân-ı felek, dâmân-ı çarh, dâmân-ı temennâ, dâmân-ı ikbâl, dâmân-ı lütf, dâmân-ı medh” gibi tamlamalar kelimenin soyut anlamlı başka bir kelimeyle birlikte kullanımlarına örnektir. Şair, tüm bunlarda somutlaştırma yapmıştır. Kimi zaman memduhunun lütuf ipini tutunca refâha ereceğini, kimi zaman da metih eteğini nazım incileriyle dolduracağını ifade etmiştir. Feleğin eğimli şeklini ise övdüğü kişinin eteğine yüz sürmesine bağlayan Nef’î, hoş bir ifade yakalamıştır.

Dâmen-i lutfuna erişse benim de destim
Rûzgâr ile dahi etmez idim gavgâyı(K. 44/25)

Muhassalî dür-i nazmımla dâmen-i mehdin
Pür eylesem yine mümkün değil edâ-yı düyûn(K. 58/42)

Yüz sürmededir dâmen-i iclâline dâ'im
Hemvâre anınçün feleğin kâmeti hamdır(K. 59/29)

Şu beyitte kelime mecaz anlamıyla kullanılmıştır. Dağın ya da bir arazinin eteği; kenarı, kıyısı manasında karşımıza çıkmaktadır.

Ederdi dâmen-i deşt ü cibâli pür-gevher
Nesîm-i lutfu getirse hurûşa ummânı(K. 30/30)

Bilindiği gibi Hz. Meryem Hz. İsa’ yı dünyaya getirdikten sonra eteğine sarmıştır. Bu yüzden “dâmen” ve Hz. İsa şiirlerde sık sık birlikte anılmaktadır.

Çâk edip kûşe-i destâr-ı Mesîhâyı o dem
Pâresin rûy-ı cihân-tâbına eylerdi nikâb(K. 31/43)

Girîbân; yaka demektir. Nef'î bu kelimeyi 6 beyitte kullanmıştır. Divân Edebiyatında bu kelime genellikle yaka yırtmak, yaka yırtmacı anlamına gelecek şekilde çâk kelimesi ile birlikte kullanılmıştır. Şu beyitte yaka yırtmacıyla eteğin bir olması durumu söz konusudur:

Her seher şöyle teessüfle çeker kim yakasın
Bir olur çâk-ı girîbânı ile dâmânı(K. 3/31)

Yaka; giyeceklerin boyun kısmıdır. 1 defa kullanılmıştır. Bu beyit de “girîbân” maddesinde verilen örnektir.

d) Giyeceklerle Birlikte Kullanılan Eşyalar:

Bürka´, Enbân, Hemyân, Keşf, Nikâb, Pûş, Tutuk

Bürka´; kadınların yüzlerine tuttıkları peçeye verilen addır. Şair bu kelimeye 1 beyitte yer vermiştir. “Bürka´-fiken” örtü açan anlamında Arapça birleşik sıfattır. Kelime bu haliyle karşımıza çıkmaktadır.

Nehyi bu mertebe rüsvâlîğına münkir olup
Etse ger şemse-i burka'-fiken-i çarha itâb(K. 31/42)

Enbân; kese demektir. 1 kez karşımıza çıkmıştır. Şair aşağıdaki beyitte kümbet şeklindeki feleği yine şekli ve dünyayı kaplayışı açısından keseye benzetmiştir.

Bir mahal kalmadı âsâyîş içün âlemde
Olsa devrinde n'ola fitne der-enbân-ı felek(K. 24/38)

Hemyân: heybe, dağarcık, çanta, büyük kese anlamlarına gelir. 1 kez kullanılmıştır. Şair burada da feleği keseye benzetmektedir.

Dirhem-i encüme dest ursa ger olurdu tehî
Kîse-i âşık-ı müflis gibi hemyân-ı felek(K. 24/35)

Keşf: ayakkabı, pabuç manalarına gelir. 1 kez kullanılmıştır.

Mülkünde düzd-i müflise mâl-i zekâtdan
Destâr u keş ü pîreheni kârbân verir(K. 4/44)

Kîse, 10 beyitte karşımıza çıkmaktadır. Gonca şekil açısından (muhtemelen kapalı) bir keseye benzetilmiştir.

Kîse-i gonca nice pür-zer ise feyzinden
Kâse-i lâlede bî-şebnem olurdu pür-sîm(K. 7/38)

“Kerem dolu elbise kolu, cihanın erzak kesesidir.” dediği şu beyitte şair, Muhammet Efendinin iyilik yapan, kerem sahibi kişiliğini anlatmaya çalışmıştır. Elbise kolu ile kese arasında benzerlik kurmakla birlikte, onun cihanın erzağını içine alacak kadar büyük olarak ifade edilmesi ile de mübalâğa yapılmıştır.

Âstîn-i keremi kîse-i erzâk-ı cihân
Âsitân-ı haremi kible-i hâcât-ı enâm(K. 50/27)

Bilindiği gibi kesenin içinde para saklanır. Şair şu beyitte “züğürt âşığın kesesi” (gibi boş olduğu ifade edilir) tamlamasıyla bu duruma işaret etmektedir.

Dirhem-i encüme dest ursa ger olurdu tehî
Kîse-i âşık-ı müflis gibi hemyân-ı felek(K. 24/35)

Muhammet Paşanın keremi bir elbise cebine benzetilirken, yalvaran, yardım dileyen insanlara bu cebin kese gibi ağzı açılan bir nesne olacağı ifade edilmeye çalışılmıştır.

Hâk-i haremi menşe-i ikbâl-i ekâbir
Ceyb-i keremi kîse-i erbâb-ı recâdır(K. 33/27)

Nikâb; kadınların yüzlerine örtükleri peçeye denir. Çalışmamızda bu kelime ile 5 beyitte karşılaşmış bulunmaktayız. Şair şu beyitte güneş ve sevgilinin yüzü arasında benzerlik kurmuş ve sevgilinin yanağını örten peçesi olmasa, âlemi yakacağını belirtmiştir.

Âfitâb ol ruh-ı pür-tâba nazîr olsun mu
Bu yakar âlemi bir lahza nikâb olmayıcak(G. 63/2)

Aşağıdaki beyitte de benzer bir kullanım vardır. Nasuh Paşa için “Hz. İsa’nın eteğinin köşesinden bir parça yırtıp, cihanı aydınlatan yüzüne örtü yaptığını söylemektedir.

Çâk edip kûşe-i destâr-ı Mesîhâyı o dem
Pâresin rûy-ı cihân-tâbına eylerdi nikâb(K. 31/43)

Pûş; örtü, örtülecek şey; zırh anlamlarına gelir. 2 kez tekrar edilmiştir.

Ne dem kim nâz ile cevlân edip meyl-i hırâm eyler
Döner bir dil-rübâ-yı al-pûş-ı hûb-sîmâyâ(K. 18/4)

Tutuk; örtü demektir. 1 beyitte kullanılmıştır. Bu beyitte “mana peçe örtmüş bir gelin” gibi algılanmıştır. Bilindiği gibi gelinlerin başına kırmızı örtüler örtülmesi adettir. Bu beyitte bu duruma işaret edilmiştir:

Meşşâta-i tab’ımdan eder kesb-i tezeyyün
Ma’nâ ki arûs-ı tutuk-ârâ-yı edâdır(K. 33/45)

3) EV EŞYASI ve ÂLET-EDEVAT OLARAK KULLANILANLAR

1) Ev Eşyaları

aa) Döşeme ve benzeri Eşyalar:

Bâlin, Bisât, Câme-hâb, Çarşeb, Ferş, Gecîm, Kâşî, Nat', Pây-endâz, Pister, Raht

Bâlin; yastık, koltuk anlamlarına gelir. 1 kez kullanılmıştır. Şair öyle bir dönemden bahseder ki, “adalet sayesinde kaplan bile ceylana dizini yastık eder.” der.

Adli bir kişver-i pür-şûra nigezbân olsa
Eder âhû bere zânû-yı pelengi bâlîn(K. 46/28)

Bisât; yaygı, kilim, minder, döşeme, keçe anlamlarına gelir. Nef'î bu kelimeyi 6 beyitte kullanmıştır. Aşağıdaki beyitte ay yzülü padişahın 7 iklime sahip olduğunu anlatmak için “bisât-ı heft-iklîm” tamlaması kurulmuştur. Burada elbette minder ya da sergi olarak kelimenin gerçek anlamı baz alınmamalıdır. Kelimenin gerçek anlamından hareketle sultanın dünyanın birçok yerine hakim olduğu vurgulanmak istenmiştir.

Bisât-ı heft-iklîmin çerâğ-ı âlem-efrûzu
Serîr-i nüh-revâkın pâdişâh-ı mâh-dîdârı(K. 13/29)

Câme-hâb; yatak demektir. Kelime divânda 2 kez kullanılmıştır. Beyitte kitap sayfası ile yatak arasından ilişki kurulmuştur. Yatakta uyuyan kişinin güzelliği kitap sayfasındaki Yusuf sûretine benzetilmiştir.

Uyurken seyr eden ol dilrübâyı câme-hâb içre
Sanır tasvîr-i Yûsufdur yazılmışdır kitâb içre(MÜF. 8)

Çarşeb; çarşaf demektir. 1 beyitte karşımıza çıkmaktadır.

Ki olur fitne-i mülk-i dile âsâyiş için
Perde-i çeşm-i bûtân çâr-şeb-i pister-i hâb(K. 31/33)

Ferş; döşeme, yayma, halı, taş vs. döşeme, şilte anlamlarına gelir. 24 beyitte karşımıza çıkmaktadır. Birkaç beyitte bu kelime “yüzünü sergi yapmak” deyimini içinde yer almıştır. Şair ilk beyitte sultanın eşiğine yüzünü sergi yaptıktan sonra yalvarışta bulunduğunu ifade etmiştir.

Sözüm her dem budur acz u niyâz ile cenâbında
Yüzüm ferş eyledikten sonra hâk-i âsitân üzre(K. 5/40)

Yüzüm ferş etmege yine cenâb-ı bâr-gâhında
Ederdim kâdir olsam kuş gibi şevk ile pervâzı(K. 22/28)

Sultan Ahmet’in dergâh döşemesinin, gökyüzünden alâ değilse bile çarhtan da aşağı olmadığını ifade etmektedir. Nef’î sultanın övgüsünü mekanının döşemelerini de yücelterek desteklemiştir.

Ya’ni Sultân Ahmed-i âdil ki ferş-i dergehi
Arşdan a’lâ değilse çarhdan ednâ mıdır(K. 6/13)

Şair kimi zaman memdûhunun huzuruna Hümâ kuşunun kanadının halı olmaya layık olduğunu, kimi zaman da padişahın kerem saçtığını ve güneş gibi yolların toprağını altın döşeme eylediğini ifade eder.

Kadri ol mertebe âlî ki revâdır olsa
Harem-i devletine bâl-i Hümâ ferş-i hasîr(K. 39/24)

Cemşîd-i kerem-pîşe ki seyrâna çıkınca
Hûrşîd gibi hâk-i rehin ferş-i zer eyler(K. 13/3)

Nef'î kelimeyi bazı beyitlerde “ferş-i zemîn” şeklde kullanarak yeryüzü anlamını karşılamıştır. Şu beyitte dökülen kanların yağan yağmurla bile sonsuza kadar yeryüzünden silinmeyeceği ifade edilmiştir.

Gidermez haşre dek ferş-i zemînden dökdüğü kanı
Ana nasb etse çarh ebr-i bahârî gibi sakkâyî(K. 27/17)

Kâşî; İran'ın Kâşân şehrinde yapılan bir çeşit çini, çini fayans demektir. Saray tasviri yapan şair, sarayın duvar fayanslarının oldukça süslü olduğunu anlatmakta bu kelimeyi kullanmayı tercih etmiştir.

Mu'allâ Beyt-i ma'mûr-ı felekden ferş-i eyvânı
Mücellâ sîne-i âyîneden kâşî-i dîvârı(K. 13/3)

Gecîm-Kecîm; 2 kez kullanılmıştır. Yünden yapılmış halı demektir. Aşağıdaki beyitte atlas kumaşa benzetilen feleğin padişahın atının yoluna halı olmasından bahsedilmektedir.

Merd-i meydân-ı vegâ kim yaraşır
Rahşına atlas-ı çarh olsa gecîm(K. 26/22)

Nat'; sofra bezi, meşinden yapılan döşek anlamındadır. 5 beyitte karşımıza çıkmıştır. 2 beyitte “ferş-i zerdûz” tamlaması kullanılmış ve sırma işlemeli yaygı, döşek anlamı sağlanmıştır.

Açıldı câ-be-câ nerkis miyân-ı sebzede güyâ
Döşendi bezmgâh-ı âleme bir nat'-ı zerdûzı(G. 134/3)

Şu beyitte bahar tasviri yapılırken bağa yeşil sergiler serildiği ifade edilmiştir.

Bahâr erdi yine bâğa döşendi nat'-ı jengârî
Yine Sultân-ı gül etdi müşerref taht-ı gülzârı(K. 49/1)

Pây-endâz; büyük kimselerin geçeceği yerlere serilen halı vb. gibi şeyler, duvar ve möbleleri kaplamak için kullanılan bir çeşit kumaş demektir. Kelime 5 beyitte kullanılmıştır. Şair, ipek saçların şûh sevgili için yerlere sergi olduğunu ifade etmektedir.

Harîr-i zülfü pâ-y-endâz olur anınçün ol şûha
Ayak basmaz yere ger olmasa ferş-i kadem nâzik(G. 67/2)

Murat Han'ın ayağına gökyüzünün halı olmasını uygun gören şair böylece padişahı yüceltmektedir.

Yaraşır atlas-ı çarh olsa ana pâ-y-endâz
Eylese her ne zaman cilve-i pür-istiğnâ(K. 17/49)

Pister; yatak, döşek demektir. 1 beyitte karşımıza çıkmaktadır. Bu beyit de “çarşeb” maddesinde örnek olarak verilmiştir.

Raht; ev takımı, döşeme demektir. Pencere ve kapı kanatlarının menteşe takımı anlamına da gelir. 1 beyitte bu anlam çerçevesi içinde kullanılmıştır.

Hâle bir tavk-ı murassa' kehkeşân bir sîm-raht
Çarh bir dikme abâlî mâh-ı nev zerrîn-rikâb(K. 61/23)

bb) Sofra ve Mutfak Eşyaları

****Yemeklerde Kullanılanlar:**

Fâğfûr, Hâven, Kâse, Pâlâ, Pûte, Tabak, Tâs

Fâğfûr; Çin imparatorlarına verilen addır. Ayrıca Çin'de porcelenden yapılan kap kacak anlamına da gelir. Divân' da 1 beyitte bu kelime karşımıza çıkmaktadır. Burada ise her 2 anlamını da hatırlatacak şekilde kullanılmıştır.

Cihân sahnında bir âmâde bezm-i has-ı şâhâne
Felek bezminde bir şen-kâse-i yektâ-yı Fağfûrî(K. 34/5)

Hâven: havan demektir. Şair bu kelimeyi 1 kez kullanmıştır. Aşağıdaki beyitte lâle şekil itibari ile havana benzetilmiştir. İşlenmemiş anberin rüzgâr tarafından lâle havanında dövülmeyeceğini ifade etmektedir.

İtr-sûz olmağ için bezm-i güle dahi nesîm
Hâven-i lâlede sahk etmez idi anber-i hâm(K. 50/32)

Kâse: 10 beyitte karşılaşılmıştır. Çin’de porselen, çini ve kap kakak yapımı fazlaca olduğu için beyitlerde bu kelime Çin ile birlikte karşımıza çıkmaktadır. Hatta Çin hükümdarlarının hediye olarak kenarları işlemeli kâseler göndermesi gibi durumlara işaret edilmiştir.

Hâkân-ı Çîn ki dergehine elçi gönderir
Hep kâse-şûy-ı matbahına armağan verir(K. 4/39)

Havfidir dâ’im anın nesr-i felekde komayın
Sûret-i kâse-i Çînî gibi pervâze mecâl(K. 35/56)

Lâle şekil açısından kâseye ve içi derin herhangi başka bir mutfak aletine benzetilebilmektedir. Şu beyitte kâseye benzetildiğine şahit olunmuştur:

Kâse-i gonca nice pür-zer ise feyzinden
Kâse-i lâlede bî-şebnem olurdu pür-sîm(K. 7/38)

Kâse ile felek, çarh, gerdûn arasında birkaç beyitte benzerlik kurulmuştur. Bunlar içinde en hoş söylenmiş olanı aşağıdaki beyittir. Şair, “Sultan Osman öyle savaşlar yaptı, öyle kanlar döküldü ki, kanların aksiyle nilüfer rengindeki gökyüzü yâkut kâsesine döndü” diyerek çok hoş bir anlatım sağlamıştır.

Ol kadar kan dökdü şemşîrin ki aksile anın
Kâse-i yâkûta döndü künbed-i nîlûferî(K. 14/7)

Şu beyitte ise; içi şarap dolu kadehin, padişahın iradesiyle, isteğiyle gam zehriyle dolu bir kâseye dönüşeceği ifade edilmiştir:

Kâse-i zehr-i gam olurdu dile câm-ı şarâb
Hükmü ger istese tabdîl-i havâss-ı eşyâ(K. 17/66)

Pâlâ; süzgeç demektir. Nef'î bu kelimeyi 1 kez kullanmıştır. Bu beyitte güneş ışıklarının yeryüzüne yayılışı, süzgeçten kanların süzülüşüne benzetilmiştir.

Tîga minnet çekmese re'y-i cihangîri n'ola
Mihri gör dünyâyı tutmuş tîgî hûn-pâlâ mıdır(K. 6/25)

Pûte; içinde maden eritilen kaptır. 1 beyitte karşımıza çıkmıştır. Burada da “gerdûnla” yani gökyüzü ile şekil açısından bir benzerlik kurulmuştur.

Ne durur zer-ger-i dehr ana ta'accüb ederim
Bu kadar olmuş iken pûte-i gerdûn pür-tâb(K. 31/17)

Tabak; 1 beyitte kullanılmıştır. Şair, metih gelinini süslemek için hazinenin cevherlerinden bir tabak inciye çıkarıp ipe dizdiğini ifade etmektedir.

Arûs-ı medhini tezyîn içün ol genc-i gevherden
Çıkardım silke dizdim bir tabak lû'lû-yı menşûrî(K. 34/39)

Tâs; 1 beyitte karşımıza çıkmıştır. Şair yine gökyüzünü şekil açısından tasa benzetmiştir.

Sensin ol kim eyledi sıyt u sadâ-yı himmetin
Âlemi pür-velvele tâs-ı sipihri pür-tanîn(K. 56/25)

**** İçeceklerle Kullanılanlar**

Âb-gîne, Ayak, Câm, Fincân, Hum, Kadeh, Mînâ, Peymâne, Piyâle, Rıtl, Sâgar Satl, Sebû, Sifâl, Sürâhi, Şîşe

Görüldüğü gibi divân içinde içeceklerle ilgili kelimeler, yemeklerde kullanılanlara göre daha fazla yer tutmaktadır. Bu durumu sık sık içki meclisi tasvirleri yapılmasına bağlamak mümkündür.

Âb-gîne; billûr, şîşe, sürâhi, kadeh anlamlarına gelir. 1 beyitte kullanılmıştır. Burada billûr, parlak, pırıl pırıl cam anlamındadır.

Berk urur revzenlerinde âb-gîne câmlar
Gösterir dünyâda cennet olduğun günden ıyân(K. 52/23)

Ayak; kadeh, piyâle, ayaklı kadeh demektir. Kelime Farsça' ya Türkçe' den geçmiştir ve sonra tekrar dilimize kadeh anlamında girmiştir. Nef'î 2 beyitte kelimeyi kullanmıştır. "Ayak" edebiyatımızda çoğu kez uzvumuza isim oluşu ve kadeh manasını karşılayışı vesilesiyle tevriyeli olarak kullanılmıştır. Nef'î'nin tevriye yaptığı aşağıdaki beyit, oldukça güzeldir. Şair, "dudak şarabının şevkiyle kadeh elimden düşmez, meyhaneye varınca ayağım yere değmez" derken hem kadehinin yere değmesine müsaade vermeksizin içtiğine hem de çok içmekten sarhoş olup ayakta duramadığına işaret etmektedir.

Şevk-i mey-i la'linle kadeh düşmez elimden
Meyhâneye varınca yere değmez ayağım(G. 82/2)

Edebiyatımızda alışılmış bir başka durum da ayak ve el kelimelerinin aynı beyit içinde, tezat oluşturacak şekilde kullanılmasıdır. Aşağıdaki beyit bu kullanımı örneklendirir durumdadır. "Ayak" kelimesi tam olarak kadeh anlamını karşılarsa da "el" kelimesi görüldüğünde ister istemez uzuv anlamını da hatırlatmaktadır.

Çekmezin sâgar-ı bezm-i kereminden elimi
Bir ayak suna meğer sâkî-i sahbâ-yı ecel(K. 53/40)

Câm: sırça, cam, bardak, kadeh, şişe ve toprak cinsinden şarap kadehi demektir. Eserde 87 kez tekrar edilmiştir. Buradan yola çıkarak eser içinde en fazla tekrar edilen kelimelerden biri olduğunu söylemek doğru olur. “Câm-ı vasl, câm-ı lebrîz-i muhabbet, câm-ı nâz (2kez) , câm-ı mey-i aşk (2 kez) , câm-ı aşk, câm-ı safâ (4kez) , câm-ı tarab, câm-ı murâd, mest-i câm-ı aşk, cüllâb-ı câm-ı lütf, mest-i serâsime-i câm-ı mey-i aşk, câm-ı mey-i devlet” ifadelerinde kelime, soyut anlamlı kelimelerle tamlama oluşturacak şekilde karşımıza çıkmıştır. Sevgiliye kavuşmak ve aşk, âşığının aklını başından aldığı için şarap dolu bir kadehe benzetilmektedir. Sevgilinin nazı âşığının aklını başından alır ve bu yüzden bu da şarap dolu kadehe benzetilir.

Darb-ı seng-i hicr ile âyîne-i dil münkesir
Câm-ı vaslından umarlar âşık-ı hâtır-şikest(K. 14/3)

Gamzesi mahmûr olup sundukça câm-ı nâza dest
Nâz u şîveyle urur her bir müje bir sâza dest(G. 15/1)

Câm rengi itibariyle sık sık gül ve lâle ile birlikte kullanılır. Yeni açmış güller ya da lâle de şeklen kadehe benzetilir. Yani gül; rengi, şekli, bülbulü aşkıyla sarhoş etmesi, içki meclislerinin kurulduğu bağ ve bahçelerde en fazla bulunan çiçek olması gibi hususlar göz önüne alınarak “câm” kelimesiyle birlikte çok fazla kullanılmıştır. Hatta kimi zaman eline kadeh almış bir kişi olarak düşünülür ve kişileştirme yapılır. Lâle de kimi zaman içki dağıtan kişi olarak hayal edilmiştir. Divânda “câm” la birlikte anılan bir başka çiçek ismi de nergistir. Nergis şehlâ bakışın sembolüdür, bilindiği gibi sarhoş kişinin de bakışları normal değildir. Şair, toplam 16 beyitte “câm” kelimesini gül, lâle, nergis kelimeleriyle birlikte kullanmıştır.

Gönlü açılmaz elinde câm-ı gül-fâm olmasa
Bâdesiz bâg-ı behişt olsa sanır zindân mest(G. 24/3)

Gül gibi câm-ı mey-i encümen-efrûz edelim
İttifâk ile gelin bir yere nevrûz edelim(G. 81/1)

Lâle sâki goncalar sermest ü nerkis pür-humâr
Câm-ı mey nûş etmek ancak mâhasal nevrûzda(G. 121/5)

İçkiyi ilk imal eden kişi olarak bilinen Cem “câm” kelimesiyle birlikte 20 beyitte kullanılmıştır. Şarap ilk kez O’nun devrinde içildiği için Cem’in kadehi kıymetlidir. Ayrıca Cem’in kadehi 7 madenden yapılmıştır ve üzerinde 7 hat vardır²⁸. Şair birkaç beyitte de kadehlerin dibindeki tortuların içilmeyip, Cem’in hakkı olduğu düşüncesiyle dökülmesine işaret etmiştir.

Esdî nesîm-i nev-bahâr açıldı güller subh-u dem
Açsın bizim de gönlümüz sâkî meded sun câm-ı Cem(K. 15/1)

Çekse bir mest-i ser-ehdâz-ı mey-i nâ-kâmı
Cür’a-i câmını vermez Cem-i devrâna selâm(K. 50/15)

Yaraşır ger cevherin idrâk edip şâh-ı cihân
Elde tutsa dâ’imâ gönlünü câm-ı Cem gibi(KIT. 3/3)

Gökyüzü yuvarlak şekli itibari ile “câma” benzetilmektedir. Şair aşağıdaki beyitlerde bu benzerlikten yararlanılmıştır. Ayrıca bayramlarda ve baharda içki meclisleri kurulmakta, kadehler elden ele dolaşmaktadır.

Başına çalsın dokuz câmını devrân bâdesiz
Sabra kâdir mi kadeh pür olmasa bir ân mest(G. 24/4)

²⁸ Ahmet Talat Onay, a.g.e, s: 80; İskender Pala; a.g.e, s: 79

Nitekim câm-ı hilâl-i îydi gerdân ede çarh
Nitekim ola mahal mihre hamel nevrûzda(G. 121/10)

Zîrâ ne demekdir bu ki rindân ile vâ'iz
Bir yerde durup câm-ı hilâle nigerândır(K. 9/3)

Câm kimi zaman mecazen şarap yerine kullanılmıştır. Yani kastedilen kadeh değil içindeki şaraptır. Şu beyit bu duruma örnektir:

Nûş ederler câm-ı nâzı birbirinin aşkına
İki çeşmin iki mest-i bâde peymâlar gibi(G. 125/4)

İçki meclislerinde insanlar yuvarlak oluşturacak şekilde otururlar. Mecliste 1 tane kadeh olur ve bu kadeh elden ele dolaştırılır. Buna “devr-i kadeh” denir²⁹. Aşağıdaki beyitlerde bu durum söz konusu olmuştur. Ayrıca kadeh bu şekilde devrettiği, döndüğü için gerdûna ya da feleğe benzetilmiştir:

Devrân-ı güldür sâkiyâ dönsün yine câm-ı tarab
Uşşâka bûlbüller gibi ol bâ'is-i şûr u şegab(K. 62/1)

Mâye-i feyz-i hayât-ı ebedî neşve-i mey
Menşe-i hikmet-i devr-i ezeli gerdiş-i câm(K. 50/4)

Câm, içi şarapla dolu iken kırmızı renktedir. Bu yüzden bu renkte olan yâkut ve la'l ile birlikte kullanıldığı beyitlere de rastlamak mümkündür.

Merhabâ ey câm-ı mînâ-yı mey-i yâkût-reng
Devri gelsin senden öğrensin sipihr-i bî-direng(TER. 1/1)

Fincan; 1 beyitte kullanılmıştır.

²⁹ İskender Pala; a.g.e, s:79

Değil gird-i lebinde hattı ol İsâ-demin güyâ
Du'â-yı Hızır bir mercândan fincâne yazmışlar(G. 30/20)

Hum: küp, şarap küpü demektir. 5 kez tekrar edilmiştir. İlk beyitte şair, şiirinin aşık şarabına küp olduğunu ima etmektedir.

Bâde-i aşka hum olmuş bir tabî'atden çıkar
Âlemi mest etse ey Nef'î n'ola eş'ârımız(G. 47/7)

Esrâr-ı lebin söylemeziz gerçi hamûşuz
Ammâ ki hum-ı mey gibi pür-çûş u hurûşuz(G. 49/1)

Kadeh: 19 beyitte karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca divânın 27 numaralı gazelinin redifi de “kadeh” tir. Kadeh de câm gibi meclislerde devretmesi, âşıkların içtikçe sarhoş olup kadehi elden düşürmedikleri, içi şarap dolu kadehin içi kan ağlayan insana benzetilmesi, şekil itibariyle şarap dolu kadehin lâleye benzetilmesi gibi hususlar çerçevesinde ele alınmıştır.

Hîç durmasa devr etse kadeh bezm-i peyâpey
Sâkî de sürâhî gibi âlî-himem olsa(G. 117/4)

Görüp çarhın bu zulmün derd ile def sîne döğmez mi
Kadeh kan ağlamaz mı çeng ü ney feryâda gelmez mi(G.
130/4)

Mey âteş-i seyyâledir mînâ kadehle lâledir
Yâ gonca-i pür-jâledir açmış nesîm-i subh-ı dem(K. 15/14)

Mînâ: şarap şişesi, cam billur şişe demektir. Kuyumcuların gümüş üzerine naksettikleri lâcivert veya yeşil renkli sırça anlamını da karşılamaktadır. 10 kez tekrar edilmiştir. Kelime 3 beyitte “fânus-ı mînâ” tamlaması içinde

kullanılmıştır. Bu kullanımlarda içeceklerle kullanılan unsurlardan çok, aydınlatma araçlarının bir bölümü kastedilmiştir.

Güneş pervânedir ol şem'a pertâb etmege kendin
Dolanır durmayıp şevkile ol fânûs-ı mînâyı(K. 27/12)

“Sagâr-ı mînâ” tamlaması ise 4 kez kullanılmıştır. Bu beyitlerde kelime şarap şişesi anlamını karşılamaktadır.

Başlasan meclisde devre sâgar-ı mînâ ile
Lâle-i sîrâb-ı bâğ-ı bezm-i işrethânesin(TER. 2/4)

Peymâne; aslında ölçek, kile demektir. Şarap kadehine isim olmuştur. 15 kez tekrar edilmiştir. Kelime kadeh anlamına gelen diğer unsurlarla paralel anlamlar içinde karşımıza çıkmaktadır. Şekil açısından kadehle feleğin birbirine benzetilmesi, sevgilinin elinde naz kadehinin olduğu, şairin gözyaşlarının elindeki kadehi dolduracak kadar çok olduğu gibi anlamlar çerçevesinde kullanılmıştır.

Nice mest olmasın âşık felek peymâne gam sahbâ
Münâsıb bezm-i aşka hak bu hem peymâne hem sahbâ(G. 4/1)

Hışm ile çeker gamzesi peymâne-i nâzı
Âşûb-ı cihân olsa n'ola her nigeş-i mest(G. 21/2)

Dolsa destimde n'ola eşkim ile peymâne
Girse gülgûn-ı sirişkim yeridir meydâne(G. 105/1)

“Peymâne-i naz, peymâne-i lebrîz-i vefâ” tamlamalarında şair somutlaştırma yapmıştır ve kelimeyi soyut anlamlı kelimeler ile birlikte kullanmıştır.

Teh-cür'a-i hasret yeter âşüfte dimâğım
 Peymâne-i lebrîz-i vefâyı çekemez dil(G. 76/2)

Câm ve kadeh maddelerinde üzerinde durulan kadehin devretmesi ve içkinin Cem zamanında bulunması gibi durumlar “peymâne” kelimesi etrafında da hatırlatılmıştır.

Bu denli şevk-bahş olmaz dil-i nâ-şâda ger olsa
 Felek peymâne-i sahbâ cihân işret-serâ-yı Cem(K. 38/3)

Dönsün yine peymâneler olsun tehî hum-hâneler
 Raks eylesin mestâneler mutrıblar etdikçe nagam(K. 15/4)

Piyâle; billur ve çini nev'inden yapılmış şarap vs. içilen kaba denir. 2 beyitte karşımıza çıkmaktadır.

Bu dürd ü bu sâfî deme dönsün piyâle gam yeme
 Kânûn-ı devr-i dâ'ime uy sen de mey sun dem-be-dem(K. 15/11)

Rıtlı; bir litre kadar olan bir nevi sıvı ölççeği; büyük kadeh demektir. 6 beyitte karşımıza çıkmaktadır ve bunların 5'inde “rıtl-ı girân” şeklinde kullanılmıştır. Bu da büyük, ağır ve dolu kadeh manasındadır. Aşağıdaki beyitte şair sözlerini aşk meclisini neşelendiren büyük kadehe benzetmektedir.

Tâ sabâh-ı haşre dek bin mübtelâyı mest eder
 Bezm-i aşkın neşve-i rıtl-ı girânidir sözüm(1k-28b)

Derdini unutmak için içen insanlar kadehlerin boş kalmamasını, ardı ardına dolu kadehlerin önlerine gelmesini isterler. Bu sayede elemlerinin gönüllerinden gideceğine inanırlar. Şair, şu beyitte buna temas etmektedir:

Sâkî meded mey sun bize câm-ı Cem ü key sun bize
Rıtl-ı pey-â-pey sun bize gitsin gönüllerden elem(K. 15/15)

Sâgar: kadeh, piyâle demektir. 22 kez tekrar edilmiştir. Sagâr da yukarıda belirtildiği gibi kadeh anlamına gelen diğer kelimelerle paralel kullanımlarla karşımıza çıkmıştır.

Dem bu demdir be-hey idrâksiz endîşeyi ko
Kevseri havzı ile sâgar-ı sahbâya değış(G. 59/2)

Şu beyit kadehlerin değerli taş veya madenlerle süslediğinişinden hareketle oluşturulmuştur:

Döne tâ kim felekde sâgar-ı zerrîni hûrşîdin
Ala hem zühre-i zehrâ-yı çengî destine sâzı(K. 22/40)

Şu beyitlerde “sâgar-ı ikbâl, sâgar-ı tab” gibi tamlamalarla, kelime soyut anlamlı başka bir kelime ile kullanılmıştır ve somutlaştırma yapılmıştır.

Dönsün felekde sâgar-ı ikbâli gün gibi
Tâ ana dek ki âhır-ı bezm-i cihân olur(K. 28/73)

Neş’e-i sâgar-i tab’ında olan hâlet ile
Eylemiş âlemi hep meclis-i mestân-ı suhan(K. 60/12)

Satl: tas, kova, küçük leğen, at sulama kovası demektir. 2 kez kullanılmıştır. Burada kastedilen anlamı ise at sulama kovasıdır.

Zihî rahş-ı murassa-raht u zerrîn-na’l u sîmîn-teng
Ki kıymetde değer satl-ı sıtablı tâc-ı Dârâyâ(K. 18/21)

Sebû: testi, şarap kadehi anlamına gelir. 2 beyitte karşımıza çıkmıştır. Burada da gül, şarap dolu kadeh benzetilmiştir.

Bezm-i bâğâ bir sebû-yı pür-mey ise gonca ger
Bâğ-ı bezme bir gül-i şâdâb u hurremdir kadeh(G. 27/2)

Sifâl: testi ve saksı parçaları; çanak, çömlek; orak manalarına gelir. 2 beyitte karşımıza çıkmıştır. Bu ikisinde de şarap testisi anlamını karşılamıştır.

Ne feyz alır sifâl-ı bâdeden pîr-i mугan
Çekerdî reşkden kandilile Şeyhü'l-harem sahbâ(G. 4/2)

Bir tutarsa pâdişâh ile gedâyı mey n'ola
Hem sifâl-ı meygede hem tâc-ı Edhemdir kadeh(G. 27/3)

Sürâhi: 4 beyitte kullanılmıştır. Âşık sevgili için varını yoğunu ortaya koyar. İlk beyitte âşık sürahiye, sevgili ise kadehe benzetilmiş ve âşığın bu kadehe her şeyini verdiği ifade edilmiştir. 2. beyitte ise sevgilinin boynu gümüş sürahiye benzetilmiştir.

Âşık surâhî gibi eder varını nisâr
Dilber güşâde-meşreb olunca piyâle-veş(G. 60/4)

Dil nice nerm olmasın girdikçe bezm-i hüsnüne
Gerdenin sîmîn-sürâhî leblerin la'lîn-şarâb(K. 61/27)

Sîşe: 3 kez tekrar edilmiştir.

Yâ bin yaşamaz mı o kişi kim ana hemdem
Bir şîşe mey-i köhne vü bir tâze cevândır(K. 9/8)

c) Diğer Ev Eşya ve Malzemeleri:

Cârûb, Cihâz, Dürc, Gâliyedân, Hâk-rûb, Micmer, Pister, Rûb, Teng

Cârûb; süpürge demektir. 8 kez tekrar edilmiştir. Şu beyitte gönül hareme, sevgi ise süpürgeye benzetilmiştir ve sevgi süpürgesinin gönlü temizlediği ifade edilmiştir.

Sînemde ne var ise gamın sildi süpürdü
Pâk etdi harîm-i dili cârûb-ı mahabbet(G. 16/4)

Şair kimi zaman Keykûbat'ın külâhının tüyünü kimi zaman Cebril'in kanadını, kimi zaman da Anka kuşunun kanadını övdüğü kişinin eşiğine süpürge olarak hayal eder. Bu sayede memdûhunu daha da yüceltmektedir.

Dergeh-i devleti kim Ka'be-i ehl-i dildir
Olsa lâıyk per-i Cibrîl ana cârûb-ı harem(K. 40/28)

Zihî ârâyış-i eyvân-ı dîvân-hâne-i devlet
Ki cârûb-ı der-i âlem-penâhı bâl-i Ankâdır(K. 47/10)

Ol bârgeh-ârây-ı sarây-ı azamet kim
Cârûb-ı deri perr-i kûleh-gûşe-i Cemdir(K.59/15)

Cihâz; çeyiz; takım âlet anlamlarına gelir. Eserde 1 beyitte karşımıza çıkmıştır ve burada da “çeyiz” anlamındadır.

Buldu şöhret o kadar hüsn ile bîkr-i fikrim
Ki ana tâlib olan istemez esbâb-ı cihâz(K. 57/16)

Dürc; kutu, kutucuk; hokka; sandık, cevahir kutusu manalarına gelir. 1 kez kullanılmıştır. Bu beyitte mücevher kutusu anlamı karşılanmıştır. Gönül mücevher kutusuna benzetilmektedir.

Dürc-i dilden çıkarıp nice girân-mâye güher
Vereyim silk-i dür-i bahr-ı ma'ânîye nizâm(K. 50/18)

Gâliyedân; galiye kutusu, güzel kokulu şeylerin muhafaza olunduğu kap, mahfaza demektir. 1 beyitte kullanılmıştır.

Devâtı gâliyedân u buhûr olur kalemi
Benefşe-zâr-ı behişte döner sevâd-ı rakam(K. 36/23)

Hâk-rûb; süpürge anlamına gelir. 1 kez kullanılmıştır. Beyitte, saçlar o şahlar şahının kapısına süpürge edilmeye layık bulunur.

Deste deste edip ol zülf-i düttâyı bârî
Hâk-rûb-ı der-i şâhenşeh-i devrân olsun(G. 95/6)

Micmer; buhurdan, içinde tütsü yakılan kap anlamlarına gelir. 8 beyitte kullanılmıştır. Felek şekil açısından micmere benzetilmiştir. İlk beyitte Sultan Ahmet'in huyları güzel kokular saçmaktadır ve bu yüzden de felek içinde tütsüler yanıp âleme güzel kokular saçan bir tütsü kabına dönmüştür.

Rûy-ı bahtıyla cihân manzara-i hûr-nişîn
Bûy-ı hulkıyla felek micmere-i nâfe-şemîm(K. 7/29)

Şemîm-i turra-i hulku erişse evc-i a'lâya
Olurdu gûyiyâ çarh-ı müşebbek micmer-i anber(K. 20/16)

Pister; yatak,döşek demektir. Eserde 1 kez karşılaşılmıştır. Kelime geçek anlamıyla eserde yer bulmuştur.

Ki olur fitne-i mülk-i dile âsâyış için
Perde-i çeşm-i bûtân çâr-şeb-i pister-i hâb(K. 31/33)

Rûb; süpürge demektir. 2 beyitte karşımıza çıkmaktadır.

Melek rikâb-ı semendinde peyk-i perende
Felek sirâçe-i kadrinde ferş-rûb-ı harem(K. 6/19)

Teng; dar, sıkıntılı şey-yer; küçük; denk, eşya, yük dengi; bağ, kayış anlamlarına gelmektedir. Kelime 2 beyitte gümüş bağ, kayış anlamında kullanılmıştır.

Zihî rahş-ı murassa-raht u zerrîn-na'î u sîmîn-teng
Ki kıymetde değer satl-ı sıtablî tâc-ı Dârâyâ(K. 18/21)

d) İbâdetle İlgili Eşyalar:

Seccâde, Sübhâ, Tesbîh

Seccâde; 4 beyitte kullanılmıştır. İlk beyitte şair kendisinin, aşk seccadesinin dini bütün mürşîdi olduğunu ifade etmektedir.

Sûfî gibi münkir değiliz keyf-i şarâba
Biz mu'tekid-i mürşid-i seccâde-i aşkız(K. 51/5)

“Seccâde-i mânâ” tamlamasında şair yine somutlaştırma yapmıştır. Manayı seccâdeye benzetmektedir.

Şimdi seccâde-i ma'nâda benim mürşid-i küll
Hırka-pûşân-ı beyân benden alır feyz-i kelâm(K. 50/63)

Sübhâ; tespih denilen dizilmiş boncuklara verilen addır. 3 beyitte tekrar edilmiştir. Tesbih kimi zaman değerli taşlardan da yapılır. Aşağıda “sübhâ-i mercan” tamlamasından da bu anlaşılmaktadır. Şair, zâhide seslenmekte ve her zaman elimizde mercan tespih olması gerekmez, kimi zaman da kadeh olabilir anlamında bir beyit söylemiştir.

Zâhid bize peymâne yeter sanma tehî-dest
Lâzım mı hemân sübha-i mercân elimizde(G. 110/2)

Rez-duhterine sübha-i sad-dâneyi satıp
Sûfî de yüzsüz oldu görünce o yüzsüzi (G. 123/4)

Tesbîh; 6 beyitte tekrar edilmiştir. Aşağıdaki beyitte zâhitlerin elinden mercan tespihi düşürmediği ifade edilmiştir.

Durmaz döner câm-ı tarab dönmez mi ahdinden acep
Zâhid tutar mı elde hep tesbîh-i mercânın yine(G. 103/2)

Şair sözlerinin inci gibi tesbih ipine dizildiğini ifade etmektedir.

Ukde-i ser-rişte-i râz-ı nihânîdir sözüm
Silk-i tesbîh-i dür-i seb'a'l-mesânîdir sözüm(K. 1/1)

Şu beyit de kurulan hayal açısından oldukça dikkat çekicidir. “Ay ve güneş şevkiyle külâhını feleğe attı, melekler şükür boncuklarını tesbihe ekledi.” demektedir.

Atdı şevk ile külâhın feleğe mihr ile mâh
Kudsiyân eyledi tesbîhe sipâs-ı munzamm(K. 40/3)

2) AYDINLATMA ARAÇLARI:

Şem', Şem'dân, Çerâğ, Mûm, Meş'ale, Meş'al, Fânûs, Fitîl, Menâr

Şem'; balmumu demektir. Divanda 44 kez kullanılmıştır. Şem' aydınlatma aleti olarak gerçek manasıyla kullanıldığı gibi çoğunlukla kasidelerde padişahı, şeyhülislamı ve vezirleri övmek amacıyla kullanılmıştır. Padişahın bahtı âlemi güneş gibi aydınlatan muma benzetilir. Şem' bu beyitte bahtla birlikte anılmış ve soyut bir unsur olan baht, muma benzetilmiştir.

Âlemi her şeb ede şu'le-i şem'-i bahtı
Pertev-i meş'ale-i rûz kadar nûrânî (K. 3/60)

Padişahın övgüsü yapılırken güzel ahlakı muma benzetilir ve bu mumun âlemi aydınlattığı ifade edilir. Yine padişahın divanının mumu sadece bulunulan coğrafyayı değil tüm evreni aydınlatan bir mum olarak tasavvur edilir.

Ol şeh ki şem'-i bârgehi dûd u şu'leden
Leyl ü nehâra hil'at-i nûr u duhân verir (K. 4/25)

Padişahın saltanat mumunu güneşe benzeten şair, aynı mumu âlemi birleştiren bir unsur olarak düşünür.

Şeb-çerâğ-ı dûdmân-ı saltanat Sultân Murâd
Şem'-i cem'-i bezm-i âlem âfitâb-ı rûzgâr (K. 16/18)

Yine Sultan Murat'ın övgüsünün yapıldığı bir kasidede şair, mumu şekil ve renk itibarıyla kadehe benzetir. Feleğin yatak odasında yanan mum (ay-güneş) aslında padişahın altın kadehinin bir yansıması olarak ele alınır.

Ol cihân-bân-ı kerem-güster ü Cem-meşreb kim
Aks-ı câm-ı zeridir şem'-i şebistân-ı felek (K. 24/27)

Şem' kelimesi savaş meydanındaki bayrağa benzetilerek de padişahın övgüsü için bir araç olarak kullanılmıştır. Şu beyit oldukça dikkat çekicidir:

Livânı şem'a teşbîh eyleyenler bezm-i rezm içre
Sanırlar şu'ledir farkında ol nârencî vâlâyı (K. 27/33)

Şem' 7 defa "re'y" kelimesiyle birlikte kullanılmıştır. Bu beyitlerde çoğunlukla övülen kişinin fikirlerinin âlemi aydınlatan bir mum olarak düşünüldüğünü

görülmektedir. Şeyhülislam Esat Efendinin övgüsünün yapıldığı bir kasidede bu tasavvurla karşılaşmıştır.

Ol ki şem'-i rûşen-i pür-tâb-ı nûr-ı re'yidir
Hânümân-sûz-ı hatâ vü meclis-efrûz-ı savâb (K. 55/13)

Şair bağ-bahçe unsurları olan gül ve lale ile birlikte de şem' kelimesini kullanmıştır. Örneğin lale şekil açısından benzerlik ilişkisi kurularak, koku saçan mum olarak ele alınmıştır. Yanan ve is, duman çıkaran bu mumların ise bahçeyi kokuya boğduğu ifade edilir. Bahçeyi şekilsel güzelliğiyle süsleyen lale kokusuyla da baş döndürücüdür.

Yine her lâle bir şem'-i mu'anber yakdı dûdundan
Sehâb-ı anber-efşân oldu peydâ bûstân üzre (K. 5/2)

Bahar ve bu mevsimde evrenin büründüğü güzelliği anlattığı bir beyitte ise şair, gülü dünyayı, meclisi aydınlatan bir muma benzetmiştir.

Bezm-i bâğ içre dönüp bir şem'-i cem'-efrûza gül
Verdi revnak meclis-i şâhenşeh-i nevrûza gül (G. 72/1)

Şem' 3 beyitte aşk acısıyla, gam kelimesiyle birlikte kullanılmıştır. Bunlardan birinde direkt olarak "gam mumu" ifadesi kullanılarak soyut bir unsur olan gam somut bir unsurla bir araya getirilmiştir. Divan edebiyatında sıkça kullanılan "âh çeken âşık" motifi de şem' kelimesiyle birleştirilmiştir. Kimi zaman mumun yanarken çıkardığı is ile, dert çeken âşığın âhıyla evrene savurduğu duman arasında ilişki kurulmuştur. Kimi zaman da "âşığın âhının ateşi öyle kuvvetli yanar ki güneş bile onun yanında ışıksız bir muma döner."

Oldukça dilden âteş-i âhım zebâne-keş
Bir şem'-i bî-fürûga döner gûyîyâ güneş (G. 60/1)

Fahriyeleriyle meşhur olan Nefî şem´ kelimesini kendini, şiirlerini, söz söyleme kabiliyetini, aklını- fikrini övmekte de ustaca kullanmıştır. Bir beytinde kelimeyi, “Ben devrin Enverî” siyim ki fikrimin mumu sözün yatak odasını aydınlatır” şeklinde kullanmıştır.

Enverî-i rûzgârım kim şebistân-ı suhan
Şem'-i fikrimle zıyâ-yı neyyir-i rahşân bulur (K. 8/33)

Şem´ kelimesi “Şem´ ü Pervâne” hikâyesini doğrudan hatırlatacak şekilde 7 defa karşımıza çıkmaktadır. Gazelerde ayrılık ve aşk acısıyla birlikte kullanılmıştır. Aşk derdine düşen şair gam mumunun pervânesi olduğunu söylemiştir.

Hem gülüz hem bülbülüz germiyyet-i aşk ile biz
Dâğ-ı derde şu'le vü şem'-i gama pervâneyiz (G. 56/4)

Kasidelerde ise yine övgü aracı olarak karşımıza bu telmih unsuru çıkmaktadır. Aşağıdaki beyitte Güneş Vezîr-i A'zam Murat Paşanın fikir mumuna atılmak için pervâne olmuştur.

Güneş pervânedir ol şem'a pertâb etmege kendin
Dolanır durmayıp şevkile ol fânûs-ı mînâyı (K. 27/12)

Şem´ kelimesi divanda “şem'-i şevk-engîz, şem'-i gam, şem'-i bî-fürûğ, şem'-i şeb-i hicrân, şem'-i hecr-yâr, şem'-i şebistân, şem'-i baht, şem'-i bârgeh, şem'-i mu'anber, şem'-i harem, şem'-i fikir, şem'-i cem, şem'-i bezm-efrûz, şem'-i mihr-i rahşân vb gibi tamlamalar oluşturacak şekilde kullanılmıştır.

Çerâğ; Bu kelime divanda 23 kez geçmiştir. (Kelime چراغ şeklinde de kullanılmıştır.) Çerâğ yağa bulanıp yakılan fitildir. Bazı beyitlerde doğrudan

bu anlamını hatırlatacak şekilde kullanılmakla birlikte kimi beyitlerde de soyut kelimelerle kullanılarak bunların somutlaştırılmasında araç olmuştur.

Biz n'eyleriz çerâğ-ı şeb-i hecr-i yârda
Bin şem' uyarır âh ile pervânemiz bizim (G. 79/3)

Bu beyitte kelime gerçek anlamıyla ve genel kullanım amacını temsil edecek şekilde kullanılmıştır. Bazı beyitlerde aşk acısı çeken bülbülün feryadıyla âlemi aydınlatacak mumu uyandırdığı, yaktığı ifade edilir.

Figân-ı nîm-şebden nice mahrûm olmasın bülbül
Uyardı yine her gül bir çerâğ-ı âlem-efrûzı (G. 133/3)

Kasidelerde padişahı ya da devlet büyüğünü övmek maksadıyla şem' kelimesinde olduğu gibi fazlaca kullanılmıştır. Yine padişahın "bahtının mumu, fikrinin mumu" (aks-i çerâğ-ı re'y, nûr-ı çerâğ-ı baht-ı şeh-i ahterân, çerâğ-ı baht- bîdâr) ile âlemi aydınlattığı, ışık saçtığı vurgulanmıştır. Bu beyitlerde dikkat çeken ise soyut ve somut unsurların benzetmelerde yan yana kullanılmasıdır.

Mâh-ı felek serîr-i sa'âdet ki pertevi
Nûr-ı çerâğ-ı baht-ı şeh-i ahterân olur (K. 28/25)

Dönerdi mihr ana nisbetle bir damgâ-yı zerrîne
Eğer aks-i çerâğ-ı re'yi düşse çarh-ı vâlâya (K. 18/33)

Mûm; divanda 1 kez geçmiştir ve bu beyitte de mumun yapısal olarak yumuşak olduğu hatırlatılarak sevgilinin kirpiklerinin mumdan olsa bile taşı deiecek kuvvette olduğu söylenmiştir.

Âferin şest-i hümayûnuna kim oklarının
Mûmdan olsa yine taşı deler peykânı (K. 3/17)

Meş'ale-meş'al toplam 5 kez kullanılmıştır. Bu kelimeler kandil anlamındadır. Sultan Ahmet için yazılmış bir kasidede onun baht mumu gündüzün meşalesinin ışığı olarak değerlendirilmiş, açık istiare yoluyla meş'ale güneş yerine kullanılmıştır.

Âlemi her şeb ede şu'le-i şem'-i bahtı
Pertev-i meş'ale-i rûz kadar nûrânî (K. 3/60)

Bir başka kasidede ise vezirin övgüsü yapılacakken “cihanı aydınlatan vezaret mumunun, padişahın meclisini aydınlatan meş'ale olduğu” söylenir.

Şem'-i cihân-serây-ı vezâret ki şu'lesi
Meş'al-fürûz-ı encümen-i husrevân olur (K. 28/24)

Fânus; fenere verilen addır. Bu kelime divanda 3 kez geçmiştir. Bunların 2 tanesinde felek, doğrudan içinde mum yakılan kaba yani fânusa benzetilmiş, diğerinde ise güneşin kendisi ve dünya etrafında dönüşü olayı, dolaylı olarak hatırlatılmış ve yine felek mum yakılan kap olarak ele alınmıştır.

Çerâğ-ı re'yidir ol şem'-i bezm-efrûz-ı kudsî kim
Ana etmiş kader fânûs-ı mînâ çarh-ı vâlâyı (K. 27/11)

Güneş pervânedir ol şem'a pertâb etmege kendin
Dolanır durmayıp şevkile ol fânûs-ı mînâyı (K. 27/12)

Fitil; mumun veya kandilin ortasındaki yağlanmış ve yanmayı sağlayan iptir. Divanda 2 kez kullanılmıştır. **Sem'dân** da mumun yerleştirildiği nesnedir. Bu kelime de divanda 1 kez kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte “ay yıldızlarıyla her gece süslü bir şamdanın mumunu yakmaya hazırdır.” denmektedir:

Muntazır her gece çarh-ı pür-kevâkible kamer
Yakmağa sahnında bir şem'-i murassa' şem'dân (K. 52/13)

Menâr: fener demektir. Divanda 1 kere kullanılmıştır. Vezir-i A'zam Hâfız Ahmet Paşanın övüldüğü bir kasidede güzel huylarının meşalesinin, şiddetli rüzgarlar esse bile kıyamete kadar sönmeden yanacağı belirtilmiştir.

Menâr-âsâ kıyâmet kopsa deprenmez dururdu ger
Düşeydi sâye-i temkîni fark-ı girdbâd üzre (K. 43/32)

3) EL ÂLET ve EDEVATLARI

a) El âlet ve Edevatları:

Tîşe, Nakkâb, Teber

Tîşe: keser, heykeltıraş kalemi, taşçı çekici manalarına gelir. Kelime divanda 6 kez geçmektedir. Aşağıdaki beyitte de Ferhat ve onun oyduğu Bîsütûn dağı da anılarak hikâyeye telmihte bulunmaktadır.

Musavvirler yazıp Ferhâdı kûh-ı Bîsütûn üzre
Verip destine tîşe haylî üstâdâne yazmışlar (G. 30/3)

Kelime diğer 5 kullanımının 3 tanesinde soyut unsurlarla birlikte kullanılmıştır. (Tîşe-i fikr, tîşe-i endîşe) Fikri heykeltıraş kalemi, çekiç gibi ele almış ve fikir çekiciyle madenleri kazsalar da başkalarının kendisi gibi değerli söz söyleyemeyeceğini belirtmiştir.

Ne mümkün dürr-i nazmım gibi zî-kıymet güher bulmak
Kazanlar tîşe-i endîşesiyle kân-ı imkânı (K. 11/41)

Nakkâb: delik açıcı alet, matkap demektir. Divanda 1 kez kullanılmıştır. Şair kelimeyi soyut bir kavram olan “fikir” ile birleştirmiş ve fahriye yaptığı bir beyitte “fikrinin eli çabuk matkabının tükenmez hazineler bulduğunu” ifade

etmiştir. Fikir matkabı sayesinde söz söylemekte hazinelere ulaştığını belirtmiştir.

Gâh olur nakkâb-ı çâpük-dest-i fikri tab'ımın

Genc-i pür-gevher ararken bir dükenmez kân bulur (K. 8/38)

Teber; baltadır. Divânda 1 kez geçmektedir.

Reşk-i kilik-i kefi Mânî olur alsam elime

Deste çûp-ı teber-i büt-şiken-i İbrâhîm (K. 7/56)

b)Diğer Âlet ve Edevat:

Esbâb, Halka, Gül-mîh, Kâleb, Kâlib, Lûle, Miskala, Mismâr, Saykal

Esbâb; sebep kelimesinin çoğulu olup bir nesneye veya neticeye ulaşmakta yarayan alet ve malzemeye denir. Divânda 12 defa kullanılmıştır. “Esbâb-naz, esbâb-ı sultânî, esbâb-ı zîb ü zîveri” gibi tamlamalarla karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki beyitte çeyiz malzemesi anlamında kullanılmıştır.

Buldu şöhret o kadar hüsn ile bîkr-i fikrim

Ki ana tâlib olan istemez esbâb-ı cihâz (K. 57/6)

Halka; madenden yapılmış ve bir şeyi tutmaya yarayan çengel anlamına geldiği gibi ip, boşalmış kap manalarını da karşılamaktadır. 2 kez kullanılmıştır. **Kullâb** da çengel demektir ve divânda 3 yerde geçmektedir. 2 beyitte bu 2 kelime birlikte kullanılmıştır ve sevgilinin saçının kıvrımına asılı kalan âşık motifi çizilmiştir.

Dil giriftâr olmamak kâbil mi bend-i zülfüne

Anı dâma çekmeğe her halka bir kullâb olur (G. 34/4)

Gül-mîh; kapılarda ve çivi altlarında kullanılan puldur. Kelime 4 defa kullanılmıştır. Sevgilinin güzel yüzü gümüş bir pul gibi düşünülmüş,

Şeyhülslâm Muhammed Efendinin saadethanesi tarif edilirken de kubbesinde altın pullar olduğu söylenmiştir.

Döner gül-mîh-ı sîme câbecâ zerrîn-sebz üzre
Döküldükçe gül-i zerd üstüne bâdâmın ezhârı (K. 49/12)

Kubbesinde levha-i sîmîn ile gülmîh-ı zer
Müşterîdir kim felekde mâh ile etmiş kırân (K. 52/15)

Kâleb: kuyumcuların içine maden eritip koydukları kap, kalıp demektir. Eserde 3 kere tekrarlanmıştır. Şair sevgilinin yabancılara yüz vermesini anlayamaz, “onlar adam değiller ki birer kuru kalıptırlar” diyerek isyan eder.

Ağyâra neden tâ bu kadar ruhsat ü temkîn
Âdem midir ol nar ki ola bir kuru kâleb (G. 10/2)

Kendisini övdüğü bir beyitte de sözünün, hayalin kuru kalıbından eser meydana getirdiğini söyler.

Sonra gelsem dehre Hallâk-ı Ma’ânîden nola
Kâleb-i huşk-i hayâle rûh-ı sâîdir sözüm (K. 1/18)

Kâlib: herhangi bir şeye şekil vermeye yarayan nesnedir. 1 kez karşımıza çıkmıştır.

Kim vâsf ederse zât-ı şerîfin benim gibi
Rûh-ı kelâmı kâlib-i mazmûna cân olur(K. 28/59)

Lûle: musluk başlarına takılan küçük borudur. Bu eserde kelime 7 kez geçmiştir. Kelime Hızır Aleyhi’ s-selâm’ı, hayat suyunu hatırlatacak şekilde fahriye mehdiye beyitlerinde karşımıza çıkmaktadır. Kullanımların 4’ünde

kalem kelimesiyle “lûle” yan yana getirilmiştir. Şair, kalemimin musluk borusu (lûlesi) hayat suyu dağıtır diyerek ve kendini söz söylemenin Hızır’ı saymıştır.

Benim o Hıdr-ı ma’ânî ki lûle-i kilim
Eder ifâza-i Âb-ı hayât-ı rûhânî (K. 30/53)

Vezir-i A’zam Bayram Paşanın övüldüğü kasidenin bir beytinde ise “vezirin tabiatının feyzi dünyaya aksa ejderhanın boynunu bile Kevser çeşmesi yapar” denilmiş ve oldukça güzel bir ifade yakalanmıştır. Gerdanın yuvarlak olması ve lûle arasında şekilsel ilişki kurulmuştur.

Olsa ger feyz-i nem-i meşrebi dünyâyâ revân
Lûle-i kevser eder gerdan-ı ejderhâyı (K. 44/12)

Miskala; Cila yapmakta kullanılan bir alettir. 2 kez kullanılmıştır. **Saykal** da cila aletidir ve bu kelime de divanda 2 kere geçmektedir. 4 kullanımın 3’ünde şair, ayna kelimesini de aynı beyitte kullanmış diğer beyitte ise kalemi cila yapan bir alete benzetmiştir.

Alayım miskala-i hâme-i medhin elime
Ne kadar olmuş ise mihnet ile jeng-pezîr (K. 39/42)

Şair, “O’nun adaletinin ışığı cila (aletini) vurnasaydı çarkın aynası simsiyah olurdu” diyerek Şeyhülislâm Muhammet Efendiyi adaletli olması nedeniyle övmüştür.

Dûd-ı âh eyler idi âyîne-i çarhı siyâh
Pertev-i ma’deletin urmasa ana saykal (K. 53/36)

Mismâr; çividir. Divanda 1 kere geçmektedir bu beyitte de gerçek anlamıyla kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte “Binânın çivisi sabit olmayınca viran olacağı” ifade edilmiştir.

Tutan muhkem esâs-ı mülkü kilik-i bî-karârındır
Binâ vîrân olur ger sâbit olmayınca mısmârı (K. 49/39)

Saykal: cilâ âlet; cilâlı, parlak anlamlarına gelir. Eserde 2 kez karşılaşılmıştır. Şair adlet ışığını cilâ vuran bir âlete benzetmiştir.

Dûd-ı âh eyler idi âyîne-i çarhı siyâh
Pertev-i ma'deletin urmasa ana saykal(K. 53/36)

4) ÖLÇÜ ALETLERİ

Miskâl, Mîzân, Usturlâb

Miskâl 24 kırıtlık bir ağırlık ölçüsüdür. Divânda 1 kez geçmektedir ve **Mîzânla** birlikte kullanılmıştır. Mîzân ise tartıdır. Bu kelime de divanda 3 kez kullanılmıştır.

Zîr-i ankâ-yı şükuhunda felek bir beyza
Kef-i mîzân-ı vakârında zemîn bir miskâl (K. 35/23)

Aşağıdaki beyitte şair, şiirinin kıymetli bir hazine olduğunu ve feleğin terazisinin onu tartamayacağını söylemektedir.

Sözümün her biri bir gevher-i zî-kıymetdir
Ki bahâsın çekemez keffe-i mîzân-ı felek (K. 24/48)

Mîzân; terâzi, ölçü âleti demektir. 3 beyitte karşımıza çıkmaktadır. Şair, sözlerinin paha biçilmez olduğunu ve felek terâzisinin kefesinin onu tartamayacak durumda olduğunu ifade etmiştir. Şu beyitte felek terâziye benzetilmiştir:

Sözümün her biri bir gevher-i zî-kıymetdir
Ki bahâsın çekemez keffe-i mîzân-ı felek(K. 24/48)

Usturlâb; astrolojide kullanılan bir ölçüm âletidir. Divanda 3 kez kullanılmıştır. Şeyhülislâm Muhammet Efendinin Sa’âdet-hanesinin anlatıldığı bir kasidede “felek onun yüksekliğini ölçmek için güneşi usturlâb edip mühendis olmuş” denilerek güneşle “usturlâb” arasında bir benzerlik kurulmuştur.

İrtifâ’ın almağa olmuş mühendis çarh ana
Mihri usturlâb edip kılmış şu’â’ın rîsmân (K. 52/11)

5) OYUN ve MÛSİKÎ ÂLETLERİ

a) Oyun Âlet ve Malzemeleri:

Cevgân, Gûy, Nerd, Savlecân, Top, Zeng

Cevgân; cirit oyununda atlıların birbirine attıkları değnek, ucu eğri değnek, baston demektir. Eski şark milletlerinde, özellikle Türk’lerin oynamış oldukları oyunda kullanılan bir çeşit sopadır. Karşılıklı 4- 10 kişilik takım halinde oynanan cevgan oyununda taraflar at sırtında bulunur ve ellerinde değnekler ile topu hedefe sürerlerdi³⁰. 5 beyitte bu kelime ile karşılaşmış bulunmaktayız. Aşağıdaki beyitte şair, belâyı cevgan oyununa benzetmektedir. Başını ise bu oyunda top eylemiştir.

Top eylemişiz kelleyi cevgan-ı belâyâ
Meydân-ı mahabbetde yeler bî-ser ü pâyız(G. 55/3)

Şu beyitte felek cevgan oyununun oynandığı bir yer, güneş ise bu oyunun topu olarak hayal edilmiştir.

Vakf-ı ser-pençe-i ikbâl-ı cihângirindir
Gûy-ı hûrşîd-i zer-endûd ile cevgan-ı felek(K. 24/20)

³⁰ Ahmet Talat Onay; a.g.e, s:167

Aşağıdaki beyitte kelime, “çevgân-bâz” şeklinde Farsça birleşik sıfat olarak karşımıza çıkmaktadır. Sultan Osman devletin çevgân oyuncusu olarak bir kasidede yer bulmuştur.

O çevgân-bâz-ı devlet kim ana olmuş sa’âdetle
Güneş gûy-ı zer-endûde felek-meydân-ı pehnâ-ver(K. 20/12)

Gûy; Acem’lere mahsus bir oyun topu; yuvarlak şey anlamlarına gelmektedir. 7 kez tekrar edilmiştir. “Gûy” Divân Edebiyatında genellikle sevgilinin yüzü, çenesi, güzelliği; Âşığın ise sevgili yoluna kurban edilen başı olarak hayal edilir³¹. Nef’î de şu beyitte sevgilinin çenesini “gûy” olarak ele almıştır.

Gûy-ı zekanın seyr edeli mâ’î kabâda
Ağdı göğre hûrşîd gibi top-ı mahabbet(G. 16/2)

Düşdükçe hâke gûy-sıfat kelle-i adû
Pây-ı semendi tut ki ana savlecân olur(K. 28/39)

Şair 4 beyitte “hurşîd” ile “gûy” arasında şekil açısından benzerlik kurmuştur. Bunların 3’ünde kelime direkt olarak “hurşîd” ile aynı tamlama içinde kullanılmıştır.

Enverî-i rûzgârım nokta-ı pergâr-ı gayb
Gûy-ı hûrşîd-i zamîr-i gayb-dânımdır benim(K. 12/9)

Dem-i cevlanda ki pâyını eder gâhî ham
Gûy-ı hurşîd-i cihân-tâba urur çevgânı(K. 3/27)

Nerd; tavla, tavla oyunu demektir. 1 beyitte kullanılmıştır. Bu beyitte baharın geldiği ve feleğin tavla oynamaya başladığı ifade edilmektedir.

³¹ Ahmet Talat Onay; a.g.e, s: 167, İskender Pala; a.g.e, s: 155

Nevrûz erişdi başladı nerd oynamağa çarh
 Hasmâne rûz u şeb n'ola ger atsalar düşeş(G. 60/2)

Savlecân; çevgân, cirit oynanılan eğri sopa demektir. 2 beyitte kullanılmıştır.

Düşdükçe hâke gûy-sıfat kelle-i adû
 Pây-ı semendi tut ki ana savlecân olur(K. 28/39)

Top; 3 beyitte tekrar edilmiştir. Şair, Sultan Ahmet'in bütün düşmanlarının başlarının padişahın yolunda top olması için dua etmektedir.

Top eylesin yolunda ser-i düşmeni kazâ
 Tâ kim felekde mâh-ı neve savlecân verir(K. 4/59)

Zeng; zenci; pas; zil, çalpara demektir. 2 kez tekrar edilmiştir.

İşidip gulgul-ı sıyt u sadâ-yı zeng-i şehbâzın
 Azîmet etdi kûh-ı Kâfa Sîmurg ihtirâzından(KIT. 9/4)

b) Müzik Âletleri

aa) Telli Sazlar ve Bunlarla Birlikte Kullanılan Âletler:

Celâcil, Çeng, Kânûn, Mızrâb, Rebâb, Saz, Tanbur, Âd, Zîr ü Bem

Celâcil; küçük çanlar, ufak çingiraklar demektir. Eserde bu kelime 1 kez kullanılmıştır.

O husrevdir ki Şebdîz-i cihân-gerd-i celâline
 Celâcildir kevâkib sîne-bend-i kehkeşân üzre(K. 5/28)

Çeng; eğri büğrü manasındadır. Başı eğri bir cins saza; çengele, yırtıcı hayvan tırnağına denir. Kelime 5 kez kullanılmıştır. İçki meclislerinde içen

kişileri eğlendirmek için çalınan müzik âletlerinden biri de “çeng” dir. Şair, şu beyitte buralarda çeng çalındığını hatırlatmaktadır.

Sâkîye tâc-ı inâbet câm-ı gam-fersâ-yı mey
Mutribe tevhîd-i Bârî nağme-i çeng ü rebâb(K. 55/22)

Şair, ayrılık gamının bir zehir gibi olduğunu, çengin ve neyin bütün nağmelerinin buna feryat eder nitelikte olduğunu söylemektedir.

Hûn-âbe değil bâdesi zehr-i gam-ı hicrân
Her nağme-i çeng ü neyi feryâd u figândır(K. 9/12)

Kânûn; bir köşesi kesik yamuk şeklinde, yassı bir sandık üzerine gerilmiş tellerden oluşan bir çalgıdır. Klasik kânun 72 telden oluşur. Kelime dîvanda 2 kez tekrar edilmiştir. Şair, ilk beyitte “fikirlerimin çalgıcısı eline mızrap alınca güzel sözlerimin kânununun nağmesiyle felek raks eder.” diyerek şiirini övmektedir.

Raks eder nağme-i kânûn-ı belâgatle felek
Destine mutrib-ı endîşem alınca mızrâb(K. 31/59)

Şîve-i nazmıma erbâb-ı fesâhat meftûn
Nağme-i kilime kânûn-ı belâgat demsâz(K. 57/4)

***Mızrâb**; çalgıç, telli sazları çalmaya yarayan ağaç, kemik, maden veya kiraz ağacından yapılan âlettir. 1 beyitte karşımıza çıkmaktadır bu beyit de “kânun” maddesinde örnek olarak verilmiştir.

Rebâb; gövdesi hindistancevizi kabuğundan yapılmış bir çeşit kemançedir. 2 beyitte karşımıza çıkmıştır. Şair, adaleti bir feryada benzetmekte ve o dünyayı kapladığından beri kemanın sesinin perdeden çıkmadığını vurgulamaktadır.

Âlemi âvâze-i adlin tutaldan havf edip
Perdeden çıkmaz arûs-ı nağme-i çeng ü rebâb(K. 61/21)

Sâz; 5 beyitte tekrar edilmiştir. Aşağıdaki beyitte “sâz-ı mahabbet” tamlaması kurularak aşk, sevgi saza benzetilmiştir. Sevgilinin bakışları da bu sazı çalmaktadır. Bir başka beyitte de kirpikler bu sazı çalan mızrap olarak hayal edilmiştir.

Aldıkça ele gamzeleri sâz-ı mahabbet
Dünyâyı tutar nağme-i şehnâz-ı mahabbet(G. 20/1)

Gamzesi mahmûr olup sundukça câm-ı nâza dest
Nâz u şîveyle urur her bir müje bir sâza dest(G. 15/1)

Şu beyitte ise edebiyatımızın vazgeçilmez “bûlbül-gül” mazmunu karşımıza çıkmaktadır. Bûlbül acı çekip ağlar, yüreğinde aşk ateşi yanarken gül zevk ve sefa içindedir. Saz söz ile eğlenmektedir.

Bûlbülü nâlân edip urmazdı âteş cânına
Olmasa mâ'il eğer âlemde sâz u söze gül(G. 72/2)

Tanbur; Türk Halk müziğinde kullanılan cura, bulgari, çöğür, bağlama gibi mızrapla çalınan telli çalgılara verilen genel addır. Nef'î şu beyitte de, âşıkların feryatlarının tanbur sesine ve defe uymadığını, hatta onlardan da etkileyici olduğunu vurgulamaktadır.

Feryâdı mü'essirdir her perdede uşşâkın
Uymaz def ü tanbûra bir özge hevâdır bu(G. 100/2)

Üd; 1 kez kullanılmıştır. Öd ağacı anlamı da vardır. Ateşte yakıldığı zaman güzel bir koku ifraz eden küçük ve ince çubuklar halinde bulunur. Eskiden

özellikle toplantılarda öd ağacı yakılırdı³². Şair şu beyitte bu kelimeyi 2 anlamını da hatırlatacak şekilde kullanmıştır. Yani bu beyitte hem öd ağacı, hem de mûsikî âleti kastedilmiştir.

Mutrîb alsın eline ûdu yanınca biz de
Yanalım yakılalım bir dem-i dil-sûz edelim(G. 81/2)

Zîr ü Bem; sazın en ince ve en kalın teli demektir. 1 beyitte karşımıza çıkmıştır.

Hâkânîyim ben Muhteşem yanımda serheng-i haşem
Hâfız olur leb-beste dem dâmem edince zîr ü bem(K. 15/35)

bb) Nefesli Sazlar:

Ney; kamış demektir. Kamıştan yapılan, üflenince ses çıkaran, düdük nev'inde bir mûsikî âletinin de adı olmuştur. 8 beyitte karşımıza çıkmaktadır. Ney, edebiyatımızda ayrılık acısı için yakılan feryadın temsilidir. Çünkü ney, ana vatanından ayrılan kamıştan yapılır. Bu yüzden onun çıkardığı sesler feryat, inilti sesleri gibi acıklıdır.

Hûn-âbe değil bâdesi zehr-i gam-ı hicrân
Her nağme-i çeng ü neyi feryâd u figândır(K. 9/12)

Şair, 4 beyitte “ney” kelimesini kalem ve kalem manasına gelen kelimelerle birlikte kullanmıştır. Ney, “Ney-i hame, ney-i kalem-i huşk” gibi tamlamalar içinde yer almıştır. Bu çalgı âleti, iyice kurutulmuş olan kamıştan yapılır. Bu bakımdan ney daima kuru olarak vasıflandırılır. İlk beyit bu durumu örneklendirir niteliktedir:

³² İskender Pala; a.g.e, s: 403

Olur ney-i kalem-i huşki nahl-i bâr-âver
Kim etse sebt-i kelâmımda hâme cünbânı(K. 30/54)

Dinlesin gelsin sarîr-i hâmemi Nef'î benim
Anlayın neyde mezâyâ-yı terennüm n'eydügin(G. 89/5)

cc) Vurmalı Sazlar

Def, Kûs, Nekâre, Tabl

Def; Türkçe' de tef denilen bir kasağa gerilmiş deriden ibaret mûsikî âletidir. 2 kez tekrar edilmiştir. Yüksek ses çıkardığı için kimi zaman şiddetli ağlamak defin çıkardığı seslere benzetilmiştir.

Görüp çarhın bu zulmün derd ile def sîne döğmez mi
Kadeh kan ağlamaz mı çeng ü ney feryâda gelmez mi(G. 130/4)

Kûs; kös de denilir. Eski savaşlarda, alaylarda veya araba üstünde taşınarak çalınan büyük davul demektir. 7 defa karşımıza çıkmaktadır. Zaferler bu davulla müjdelenirmiş ki bu davullar normalinin 8- 10 kat büyüğü durumundadır³³. Aşağıdaki beyitlerden de davulun zaferi müjdelemek amacıyla çalındığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bu davullar sancak ile birlikte hükümdarlık alâmetlerinden sayılmaktadırlar.

Gulgu-i kûs-ı zafer tutdu cihânı o kadar
Cünd-i ervâh ü melek birbirin etdi tebşîr(K. 39/4)

Pür etdi âlemi gül-bang-ı kûs-ı müjde-i devlet
Görünmez oldu Ankâ gibi âlemde vücûd-ı gam(K. 38/2)

³³Hüsein Kazım Kadri; Büyük Türk Lügati, İstanbul/ 1928; Mehmet Zeki Pakalın, a.g.e, c: 328, s: 328

Şöhret davulunun gürültüsünün cihanı tuttuğunu belirten şair, kendisini kıskananların bu sesleri duymayacaklarını vurgulamaktadır. Burada dikkat çeken şöhretini davul gürültüsüne benzetiyor olmasıdır.

Tutdu cihânı debdebe-i kûs-ı şöhretim
İşitmez anı gûşu hasûdun girân olur(K. 28/65)

Nekâre: kös demektir. 1 kez kullanılmıştır. Yukarıda söylendiği gibi “nekâre” de zafer ve hükümdarlık müjdecisi olarak karşımıza çıkmıştır.

Çalındı bâm-ı felekde nekâre-i devlet
Pür etdi debdebe-i müjde gûş-ı eyyâmı(K. 21/2)

Tabl: davul demektir. 2 kez anılmıştır. Bunlardan birinde kelime “tabl-bâz” şeklinde ve davulcu anlamında, birleşik isim olarak kullanılmıştır.

Acep midir ki andan dahi pervâz etse dehşetle
Haberdâr olsa gülbang-ı bülend-i tabl-bâzından(KIT. 9/5)

Bilindiği gibi Osmanlı savaş kültüründe mehterin büyük önemi vardır. Mehter takımı içinde ise davullar önemli yere sahiptir. Şair aşağıdaki benzetmesinde bu ilişkiden yararlanmaktadır. Nef’î kalemi, mana ordusunun davulu olarak hayal etmiştir.

Gûyâ ki olur devât u hâmen
Tabl u alem-i sipâh-ı ma’nâ(KIT. 2/6)

6) SÜS ve SÜSLEME İLE İLGİLİ ÂLET ve MALZEMELER

a) Süs Olarak Kullanılan Eşyalar

aa) Genel Olarak:

Ârâyiş, Pirâyeye, Tırâz, Zîb, Zînet; süs, bezek, süslenilecek şeyler anlamına gelmektedirler. Bu kelimeler süslenmek için kullanılan bir nesneye direkt olarak isim olmamakla birlikte genel bir anlam ifade etmektedirler. Bu bakımdan hepsini aynı maddede değerlendirilmesi ve kısaca kullanım yerlerine değinerek örneklendirilmesi uygun bulunmuştur.

Ârâyişe 18, pirâyeye 15, tırâza 5, zîbe 10, ziynete 8 beyitte rastlanmıştır. “Ârâyiş-i tâc u dîhim, ârâyiş eyvân, ârâyiş-i devr-i kamer, ârâyiş-i dünya, ârâyiş-i taht-ı Süleymânî, ârâyiş-i bezm-i cihân, ârâyiş-i evreng, ârâyiş-i eyvân-i dîvân-hâne” gibi tamlamalar genellikle övgüsü yapılan padişah ya da paşalar için kullanılmıştır. Kimi zaman padişah taç ve tahtın, cihanın süsü iken kimi zaman da Onun adaleti alemin süsü, bezeği olarak hayal edilmiştir. Yani kelime genellikle şahısların kişilik özellikleriyle dünyayı süslediği gibi bir anlam çerçevesi içinde karşımıza çıkmaktadır.

Dest-gîr-i azamet dâver-i dîn ü devlet
Revnak-ı saltanat ârâyiş-i tâc u dîhîm(K. 7/24)

Hıdîv-i nâm-ver-i ârâyiş-i taht-ı Süleymânî
Cihân-gîr-i muzaffer saf-şikâf-ı rezm-i kerrârı(K. 13/30)

Adli ger ârâyiş-i bezm-i cihân etse olur
Şem’a şeh-perrin ile pervânenin bâl ü peri(K. 14/32)

Zihî ârâyiş-i eyvân-ı dîvân-hâne-i devlet
Ki cârûb-ı der-i âlem-penâhı bâl-i Ankâdır(K. 47/10)

“Saltanat-pîrâye-i hulk, pîrâye-i bezm-i sanem, pîrâye-i mülk ü milel, pîrâye-dih-i saltanat, pîrâye-i efser” tamlamaları da yine övülen herhangi bir devlet büyüğü için zikredilmiştir. Şair memdûhunun huylarıyla saltanatı süslediğini, bu kişilerin mülkleri süslediklerini şu beyitlerde vurgulamaktadır:

Memleket meşşâta-i adliyle ziynet-yâb olur
Saltanat-pîrâye-i hulkıyla hüsn ü ân bulur(K. 8/20)

Pîrâye-i mülk ü milel sermâye-i dîn ü düvel
K’olmuş nasîbi tâ ezel tâc-ı Ferîdûn taht-ı Cem(K. 15/20)

Örneğin yukarıdaki beyit Sultan Murat Han için söylenmiştir. Şair, Onun memleketi süslediğini ve ezelden beri Cem tahtına, Ferudun tacına layık olduğunu ifade etmektedir.

Zihî şâyeste vü bâyiste hâkân-ı hümâyûn-fer
Ki hem ârâyış-i evreng ü hem pîrâye-i efser(K. 20/1)

Aşağıdaki beyitte ise mana gece giyilen bir külâha benzetilmiştir. Sözler ise bu külâhı süsleyen inci taneleri olarak ifâde bulmuştur. Kelimenin yukarıdaki kullanımlardan farkı, burada direkt olarak bir giyim eşyasının süs olarak maddesel bir anlam taşıyor olmasıdır. Diğerlerinde ise cihanı ya da saltanatı süsleyen bir varlık kastedilmiş, maneviyattan bahsedilmiştir.

Her dürr-i sitâre tâb-ı nazmın
Pîrâye-i şeb-külâh-ı ma’nâ(KIT. 2/12)

Tıraz süs, elbiselere yapılan işlemeli süstür. Aşağıdaki 2 beyitte günler ve dönem eteğe benzetilmiş ve bunların süsü olarak da Sultan Murat ve Muhammet Paşa gösterilmiştir. Nef’î’nin şiirlerinde, Sultan Murat’ın ömrü yaşadığı dönemin eteğini süsleyen bir işleme olarak ifade bulmuştur.

Hazret-i Hân Murâd kim ömrü
Ola dâmân-ı rûzgâra tırâz(KIT. 5/1)

Gevher-i zâtın ola efser-i çarha zîver
Müddet-i ömrün ola dâmen-i eyyâma tırâz(K. 57/45)

Zîb ve ziynet genellikle birlikte anılan unsurlar arasındadır.

Husrev-i dîvân-ı nazmım kim berât-ı şâ'irî
Nakş-ı elkâbımla zîb ü zîver-i unvân bulur(K. 8/34)

bb) Sûs Eşyaları:

***Dîhîm, Efser, Evreng, Tâc**

Dîhîm; taç demektir. 5 kez tekrar edilmiştir. Genellikle taht, serîr, tâc, efser gibi hükümdarlık alâmeti unsurlarla birlikte karşımıza çıkmıştır.

Dest-gîr-i azamet dâver-i dîn ü devlet
Revnak-ı saltanat ârâyîş-i tâc u dîhîm(K. 7/24)

Şâhenşeh-i ferhunde-baht ârâyîş-i dîhîm ü taht
Bahtı kavî ikbâli saht İskender-i Yûsuf-şiyem(K. 15/23)

Efser; taç, kıymetli maden ve taşlardan yapılmış süslü başlık mânâsındadır. 19 beyitte karşımıza çıkmıştır. “Efser-i ikbâl” tamlaması 2 kez tekrar edilmiştir. “Talih tâcı” anlamındaki bu tamlamada dikkat çeken somutlaştırma yapılmış olmasıdır.

Âfitâb efser-i ikbâline yektâ gevher
Âsumân eblâk-ı câhına zer-endûde geçîm(K. 7/30)

Efserle ilgili olarak çeşitli kıymetli taşlarla süslendikleri, ışık saçtıkları ve bu yönleriyle de çoğunlukla güneşe, kimi zaman da aya benzetildiği yorumuna varabiliriz. Hatta bazı beyitlerde sadece güneş ya da ay değil çarh, felek tâca benzetilmiştir.

Ana taht âsumân-ı adl ü efser mihr-i devletdir
Bu tâc u tahtile dünyaya hükm eylerse erzânî(K. 11/10)

Gevher-i zâtın ola efser-i çarha zîver
Müddet-i ömrün ola dâmen-i eyyâma tırâz(K. 57/45)

Edebiyatımızda Cem'in ve Keyhüsrev'in taşları meşhurdur. Bilindiği gibi Cem'in Azerbaycan'a gelip burada yüksek bir tepede güneşin doğuşunu mücevherlerle süslü bir tahtta izlemesi ve güneş doğduğunda kaftanının ve taşlarla süslenmiş olan tacının parlaması ile ilgili bir efsâne vardır³⁴. Hatta halkın bu olaydan sonra Cem'e "Cem-şîd" ışık şahı, dediği rivâyet edilir. Nef'î de 3 beyitte Cem'i efserle birlikte anarak bu efsâneye telmih yapmıştır.

O şâhenşeh ki hâk-i râhı efser-i sengi gevherdir
Ser-i Cemşîd-i âlem-gîr ü tâc-ı Husrevân üzre(K. 5/18)

Âsumân-ı devletin hûrşîd-i kudsî-pertevi
Bezm-gâh-ı şevketin Cemşîd-i hûrşîd-efseri(K. 14/21)

O şâhenşâh-ı hûrşîd-efser ü Cemşîd-meşreb kim
Neşât-ı lutfu gâlibdir safâda keyf-i sahbâyâ(K. 18/27)

Şair, kimi zaman da meşhur hükümdarlar olan Âsaf, Dârâ, İskender, Süleyman ve Sultan Selim gibi şahısları anarak bunları tâcı ve tahtıyla övdüğü kişileri karşılaştırmıştır.

³⁴ Ahmet Talat Onay, a.g.e, s: 82

Sütûde Âsaf-ı zî-şâh ki fahr eyler vücûduyla
Süleymân u sipâh u taht u mülk ü efser ü Hâtem(K. 38/8)

Ne Âsaf efser-i Dârâyâ mâlik İskender
Ki tutdu âlemi dârât-ı şevket ü şânı(K. 30/16)

Tâc; 32 kez tekrar edilmiştir. Kaside şairi olarak bilinen Nef'î methiyeleriyle de meşhurdur. Şair çoğu şiirini padişah, paşa ya da vezirleri övmek maksadıyla yazmıştır. Hal böyle olunca hükümdarlık alâmeti olan “tâc, taht, efser” gibi kelimeleri de fazlaca kullanmıştır. Şair 3 beyitte Ethem efsânesini hatırlatmaktadır. Çölde kervan tarafından soyulup kaderine terk edilen bir adamı karganın beslediğini gören Ethem bu olaydan ibret alır ve tâcını tahtını bu adama bağışlar. Bir başka rivâyete göre de tâcını ve tahtını bırakıp dervişliğe soyunur. Tüm bu anlatılanlardan hareketle Ethem'in tâcı şiirlere sıkça konu olmuştur³⁵.

Şâh-ı aşkım âlem-i ma'nâ müsellemdir bana
Ser-nigûn peymâne-i Cem tâc-ı Edhemdir bana(G. 1/1)

Aşk ile gâhî harâbâta düşürsem gönlümü
Bâzgûne tâc-ı Edhem sâgar-ı Cemdir bana(G. 1/2)

Bir tutarsa pâdişâh ile gedâyı mey n'ola
Hem sifâl-ı meygede hem tâc-ı Edhemdir kadeh(G. 27/3)

Edebiyatımızda ay ve gül tâcla en çok benzerlik kurulan unsurlar arsındadır. Şair aşağıdaki beyitte gülün gurur sarhoşu olduğunu ve bir gün gelip tâcını düşündüğünü ifade etmektedir. “Tâc düşürmek” deyimleşmiş bir ifadedir ki itibar kaybetmek, makam kaybetmek anlamını karşılamıştır.

³⁵ Mehmet Zeki Pakalın; a.g.e, c: 3, s: 371; İskender Pala;a.g.e, s: 379

Dehre mağrûr olma kim tâcın düşürmezdi yere
Olmasa mest-i gurûr-ı devlet-i deh-rûze gül(G. 72/4)

Efser maddesinde belirtildiği gibi padişah tâcları değerli taşlarla, mücevherlerle süslenirdi. Kimi zaman tâc üstündeki gevher olarak padişahın paha biçilmez kişiliği, huyları hayal edilmiştir. Işık vurduğunda tâcın üstündeki bu işlemelerin, mücevherlerin daha da parlayıp ışık saçtığı vurgulanmıştır. Hatta bu yönüyle padişah âlemi aydınlatan, süsleyen güneşe benzetilmiştir.

Dür-i medhiyle müzeyyen ola silk-i eyyâm
Gevher-i zâtı ile fahr ede tâc u dîhîm(K. 7/60)

Neşât-ı ahd-i adliyle güşâde çehre-i eyyâm
Fürûğ-ı gevher-i tâcıyla rûşen dîde-i ahter(K. 20/6)

Rîzesinin haremi gevher-i tâc-ı hûrşîd
Gerd-i râh-ı kademi tuhfe-i a'yân-ı felek(K. 24/32)

Ali Paşa için söylediği bir kasidesinde şair, paşayı “O taht ve tâc sahibi olmasa da kalemini ve kılıcını tâc, taht kıskanır” diyerek övmüştür.

Felek Kışver-ârâ-yı kerem-pîşe AliPaşa kim
Reşk eder hâme vü şemşîrine tâc u evreng(K. 37/11)

cc) Takılar:

Âvîze-gûş, Engüşter, Gerden, Gûşvâr, Gûşvâre, Hamâ'il, Hâtem, Ikd, Kılâde, Mengûş, Nigîn, Tavk

Âvîze-gûş; küpe demektir. 3 kez tekrar edilmiştir. Bunların 2'sinde “kulağına küpe yapmak” anlamında deyim olarak kullanılmıştır. Şair, 2. beyitte hoş sözlerini, nağmelerini İrem bağının gülünün kulağına küpe olarak hayal etmiştir. Burada edebiyatımıza alışılacelmiş bir benzetme olan gül-kulak benzetmesinden de yararlanılmakla birlikte; şair, daha çok sözlerinin değerini

anlatabilmek maksadıyla, kulağa küpe olmaya layık sözlerinden bahsetmektedir.

Başlasam bu şevk ile fevrî hemân evsâfına
Dürr-i medhin eylesem âvîze-i gûş-ı bilâd(K. 25/12)

Destân-zen-i kudsî-nagamâtım ki terânem
Âvîze-i gûş-ı gül-i bostân-ı İremdir(K. 59/9)

Gûşvâr, Gûşvâre; küpe demektir. 1'er kez kullanılmışlardır. "Gûşvâr" ın kullanıldığı beyit "mengûş" maddesinde örnek olarak verileceği için burada tekrar ele alınmamıştır. Küpe ile ilgili "gûşvâr, gûşvâre, mengûş" gibi kelimelerin geçtiği beyitlerde şairin genellikle Zühre yıldızını, yıldızları hatırlattığı dikkat çekmektedir. Aşağıdaki beyitte de bu durum söz konusudur.

Ol dürr-i gûşvâre-i nâhîde nâz eder
Bu tercemân-ı râz-ı dil-i kudsiyân olur(K. 28/58)

Mengûş; küpe demektir. Nef'î bu kelimeyi 2 kez kullanmıştır. İlk beyitte şair, "nazmımın incileri gökyüzüne küpe olsa, devir Nef'î' nin şiiri midir yoksa 2 yıldız mıdır bilemez." diyerek şiirlerini inci küpe olarak hayal etmiştir. Zühre yıldızı, Divân Edebiyatında sık sık güneş tarafından ayın kulağına takılmış bir küpe olarak kullanılmıştır. 2. beyitte de buna benzer bir kullanım söz konusudur.

Dürr-i nazmım çarha mengûş olsa bilmez rûzgâr
Şi'r-i Nef'î midir ol yâ kevkeb-i Şi'râ mıdır(K. 6/34)
Dürr-i mengûşunla rûyun denli bulmaz nûr u tâb
Zühre ger olsa felekde gûşvâr-ı âfitâb(K. 61/25)

Engüşter; yüzük demektir. 2 defa kullanılmıştır. Bu 2 beyitte de Hz Süleyman'ın tüm varlıklara hükmeden, üzerinde İsm-i Âzam yazılı yüzüğü

hatırlatılmıştır. Şair ilk beyitte kendisini Süleyman'ın hayali olarak isimlendirirken, âlemi etkilemek için yüzüğe ihtiyacı olmadığını, güzel yaradılışının buna yeteceğini vurgulamıştır. 2. beyitte ise Hz. Süleyman'ın yüzüğünün dev tarafından çalınması hatırlatılmıştır. Bilindiği gibi Hz Süleyman sadece abdesthâneye girerken yüzüğünü çıkarır, eşine veya Asaf adlı vezirine emanet edermiş. Bir gün bir dev Onun kılığına girerek eşinden yüzüğü almıştır. Bu beyitte yukarıda anlatılanlara işaret edilmiştir.

Âlemi teshîr içün hâtem ne lâzım tab'ıma

Ben Süleymân-ı hayâlim n'eyleyim engüşteri(K. 14/59)

Ger Süleymânın sa'âdetle sen olsan Âsafı

Bir dem ârâm eylemezdi dîvde engüşterin(K. 56/26)

Hâtem; yüzük demektir. 8 kez tekrar edilmiştir. **Nigîn** de yüzük, yüzük kaşı, mühür anlamlarına gelir. Divânda 2 kez kullanılmıştır. Hâtem genellikle inci, yâkut ya da la'lden yapılmış. Bu yüzden kimi zaman sevgilinin ya da herhangi birinin dudağı yerine de kullanılır.

La'li ki reşk-i hâtem-i Cemdir zamânede

Hükm-i nigîn-im pâdişeh-i ins ü cân verir(K. 4/23)

Şair 4 beyitte direkt olarak Hz Süleyman'ın yüzüğünü hatırlatmıştır. Vezîr-i Âzam Hüsrev Paşa için yazdığı bir kasîdesinde, İskender'e ve Hz Süleyman'a böyle yüzük sahibi, güç kuvvet sahibi bir vezire sahip olmanın nasip olmadığını söylemektedir. Görüldüğü gibi burada, yüzük kelimesiyle yalnızca bir aksesuar değil de Hz Yusuf çevresinde bilinen hikâyeden dolayı hüküm gücü-kuvvet kavramları kastedilmiştir.

Ne Süleymân'a nasîb oldu ne İskender'e bu

Ki vezîri ola bir Âsaf-ı sâhib-hâtem(K. 40/11)

O şeh-i tahtgeh-i memleket-i dâniş kim
Mülk-i ma'nâda Süleymânlık eder bî-hâtem(K. 51/22)

Bilindiği gibi Süleyman'ın yüzüğü kuşları tesir altına alır, cinlere hükmederdi. Şu beyitte direkt olarak Hz Süleyman'ın yüzüğü hatırlatılmasa da sihir yapan, hükmeden bir yüzükten söz edilmektedir. Vezîr-i Âzam Halil Paşanın adı geçen ülkeleri elindeki yüzüğüyle tesir altına aldığı ifade edilmiştir.

Acem değil Arab u Hind ü Çin ü Bulgârı
Sana müsahhar eder hep elindeki hâtem(K. 36/4)

Gerden; boyun, gerdan demektir. Kimi zaman mecazen gerdanlık anlamında da kullanılmaktadır. 3 beyitte bu duruma rastlanmıştır. Şair, Şeyhülislâm Es'ad Efendinin uçsuz bucaksız bilgilere sahip bir insan ve sözlerinin kulaklara süs, kazâ ve kader levhalarına gerdanlık olduğunu vurgulamaktadır.

Sensin ol deryâ-yı bî-pâyân-ı dâniş kim olur
Dürr-i lafzın zîb-i gûş u gerden-i ümmü'l-kitâb(K. 55/24)

İkd; gerdanlık, inci dizmeye mahsus ip demektir. 6 kez karşımıza çıkmıştır. 1 beyitte ikd-ı Süreyyâ, 1 beyitte de ikd-ı lü'lû-yu Süreyyâ tamlaması kullanılmıştır. "İkd-ı Süreyyâ" Ülker denilen ikişer ikişer karşılıklı yıldız kümesi demektir. 1 beyitte de "ikd-ı pervîn" tamlamasıyla yine Süreyyâ yıldız kümesinden bahsedilmiştir. Toplam 7 yıldızdan müteşekkil olan bu yıldız kümesi edebiyatımızda sık sık gerdanlığa, ipe dizilen inciye benzetildiği için "İkd-ı Süreyyâ" tamlaması kullanılır³⁶.

Görüp bu silk-i mürvârîd-i pür-tâbı hicâbından
Acepdır hâke salmazsa felek ikd-ı Süreyyâyı(K. 27/50)

³⁶ İskender Pala; a.g.e, s:363

Edeyim olmaz isem silk-i le'âl-i mehdin
İkd-ı lü'lû-yı süreyyâ gibi arşa âveng(K. 37/32)

Kevkeb-efşân âfitâb olmazsa ger ol maşrıkın
İkd-ı pervîn-i güsiste-rîsmânıdır sözüm(K. 1/36)

Şair şu beyitte de şiirlerini ipe dizilmiş incilerden oluşan bir gerdanlığa benzetmekte ve değerinin fikir komisyoncusu tarafından anlaşılamadığını belirtmektedir.

Takdîr edemez kıymet-i ikd-ı dür-i nazmım
Endîşe ki simsâr-ı kelâm-ı fusahâdır(K. 33/44)

Kılâde; gerdanlık; akarsu anlamlarına gelmektedir. 2 beyitte kullanılmıştır. Şair, tabiatını, huylarını nazla, gösterişle yürüyen bir ata benzeterek felek onu görseydi ayı gümüş gerdanlık ederdi demiştir.

Göreydi şîve-i raftâr-ı rahş-ı tab'ım eger
Ederdi ana hilâlî felek kılâde-i sîm(K. 32/46)

Tavk; gerdanlık demektir. 5 beyitte karşılaşılmıştır. Şair şu beyitte fermanı gerdanlığa benzetmektedir. Şaire göre, fitnelerin boynuna geçen bu gerdanlık onların kötülük yapmasını engellemektedir, onları bağlamıştır.

Tavk-ı fermânı ile gerden-i fitne mağlûl
Satr-ı ahkâmı ile pâ-yı sitem der-zencîr(K. 39/21)

Aşağıdaki beyitte ise ayın etrafında oluşan parlak çizgiler süslü bir gerdanlığa benzetilmiştir.

Hâle bir tavk-ı murassa' kehkeşân bir sîm-raht
Çarh bir dikme abâlî mâh-ı nev zerrîn-rikâb(K. 61/23)

Tavkla ilgili alışılmışın dışında bir kullanım olarak aşağıdaki “tavk-ı tâ’lîm” tamlaması dikkat çekmektedir. Şair öğretmeyi bir gerdanlığa benzeterek somutlaştırma yapmıştır ve seslendiği kişiden bunu kendisinin boynuna takmasını ve kendisini irşat etmesini dilemiştir.

Tavk-ı tâ’lîme çekip gerdenim etsen irşâd
İltifâtınla kılıp silsile-cünbân-ı suhan(K. 60/30)

Nef’î 2 beyitte de “tavk-ı rikâb” tamlamasını kullanarak gerdanlık ve üzengi arasında bezerlik kurmuştur. Şeyhülislâm Esat Efendinin kölelerinin başını okşadığını, onlara çok iyi davrandığını ve bu yüzden de azat edilenlerin bile düşünmeden kölelik halkasını başlarına geçirdiklerini belirtmiştir.

Ol der-i çâker-nevâz u bende-perver kim eder
Halkasın bî-ihyâr âzâdeler tavk-ı rikâb(K. 55/5)

Hamâ’il: kılıç bağı, kayışı; muska, tılsım anlamlarını karşılar. Kelime burada muska anlamı dolayısıyla ele alınmıştır. 1 beyitte kullanılmıştır. Şair sevgilinin saçlarının boynuna dolandığını ve bir muska gibi belâları def ettiğini ifade etmiştir.

Bağladı boynuna zülfünü hamâ’il yerine
Bu bahâneyle acep def-i gezend etdi sabâ(G. 2/3)

b) Süslenme Araçları:

Âyîne, Mir’ât, Sürmedân, Şâne

Âyîne, âyene de denmektedir. Önceleri cilâlanmış demirden yapıldığı için âyen (=âhen=demir)’e nispetle bu ismi almıştır. 52 beyitte karşımıza çıkmıştır. Şair edebiyatımızda ayna ile ilgili mazmunlaşan ifadelerin hemen hepsinden yararlanırken bazı beyitlerde de farklı hayaller yakalamayı başarmıştır.

Divân Edebiyatında sevgilinin yüzünü, yanağını aynaya benzetmek gelenek olmuştur. Aşağıdaki beyit bu benzerliği hatırlatmaktadır.

Benzedirmiş kendüyi âyîne rûy-ı dilbere
Her işi aksine ancak kimseden etmez hicâb(G. 9/4)

Nef'î'nin ayna ile ilgili gelenekten aldığı ve en çok kullandığı benzetme "gönül"e olanıdır. Bilindiği gibi temiz gönüller için pas tutmamış, kirden uzak ayna benzetmesi, kötülük taşıyan gönüller için ise paslı ayna benzetmesi edebiyatımızda sıkça başvurulan benzetmelerdendir. Şair şu beyitlerde bu benzerliklerden yararlanmıştır. 2. beyitte sîne âlemi aydınlatan aynadır. Görüldüğü gibi ayna ışık saçması, ışığı aksettirmesi yönüyle de ele alınmıştır. 3. beyitte Muhammet Paşa'nın gönlü mana aleminin sûretini gösteren ayna olarak tasavvur edilmiştir. 4. beyitte ise direkt olarak gönül-ayna benzetmesi yapılmış da "dil-i sâf" ayna ile alakalandırılırken, tîg-ı gamze de tarağa benzetilmiştir. Son beyitte de sevgilinin temiz gönlü aynaya benzetilmiştir. Gömleği ise aynanın mahfazası olarak düşünülmüş ve hoş bir söyleyiş yakalanmıştır.

Darb-ı seng-i hicr ile âyîne-i dil münkesir
Câm-ı vaslından umarlar âşık-ı hâtır-şikest(G. 14/3)

N'ola olsa muztarib hâl-i dil-i uşşâkdan
Sînesi âyîne-i âlem-nümâdır n'eylesin(G. 90/5)

Dili âyîne-i sûret-nümâ-yı şâhid-i ma'nâ
Zamîri nûr-bahş-ı âfitâb-ı âlem-i sûrî(K. 34/26)

Tîg-ı gamzeyle dil-i sâfı ko sad çâk etsin
Çünkü ol şûha hem âyîne gerek hem şâne(G. 116/5)

Cism-i pâkinde letâfet o kadar kim sanasın
Sînesi âyînedir âyinedân pîreheni(G. 127/3)

Ayna gönlün, gönül de idrâkin merkezi olduğundan idrak de bir ayna olarak tasavvur edilir³⁷. Nef'î de aşağıdaki beyitte bu durumu örneklendirmiştir. Şair, aynı zamanda bu tamlama ile yine soyut bir unsuru somutlaştırmıştır.

Bî-vücûdum ol kadar âyîne-i idrâkde
Kim gubâr-ı dil cihân-ı lâmekânımdır benim(K. 12/12)

O letâfet ki var âyîne-i idrâkinde
Görünür hep sana râz-ı dil-i pinhân-ı felek(K. 24/15)

“Âyîne-i tâb, âyîne-i endîşe, âyîne-i re'î” gibi kullanımlarda şair, huyları ve fikirleri aynaya benzeterek somutlaştırma yapmıştır. Şair ilk beyitte Sultan Murat'ın huy aynasının temizliğini anlatamadığı belirtmektedir. Bilindiği gibi pas tutmamış ayna temizliğin, güzelliğin, saflığın sembolüdür.

Ta'bîr edemem safvet-i âyîne-i tab'ın
Mir'ât-ı Hudâ ab-ı rûh-ı cevher-i âlem(K. 23/16)

Fikr-i pür-mazmûn mudur âyîne-i tab'ımda yâ
Aks-ı nakş-ı kârgâh-ı âlem-i bâlâ mıdır(K. 6/38)

Şair bazı beyitlerde fikirlerini aynaya benzetmektedir. İlk beyitte “fikirlerinin aynasında tasvirler yapıp kaleminin nağmelerine ahenkler verdiğini” belirtirken 2. beyitte fikirlerinin aynasına cilâ yaparsa onun parlaklığının güneşin gözlerini kör edeceğini belirtmiş ve hoş bir söyleyiş yakalamıştır. 3. beyit de oldukça güzel bir anlam içermektedir. Şair, Esat Efendinin fikirlerinin aynasında güneşin aksinin, sevgilinin yüzündeki kara ben gibi göründüğünü

³⁷ Nahit Aybet; a.g.e, s: 258

söylemektedir. Birkaç benzetmenin iç içe girdiği bu beyitte güneş yuvarlaklığı nedeniyle kara benle eşleştirilmiş, sevgilinin yüzü ise parlak ve güzel oluşu nedeniyle (ayna-yüz benzetmesinden de hareketle) “âyîne-i re’y” e benzetilmiştir.

Sonra tasvîr edip âyîne-i endîşemde
Hem yazar hem tutarım nağme-i kilke âheng(K. 37/39)

Bir cilâ vereyim âyîne-i endîşeme kim
Eyleye şa’sa’ası dîde-i hurşîdi darîr(K. 39/43)

Görünür hâl-i siyeh gibi rûh-ı dilberde
Düşse ger âyîne-i re’yine aks-i hûrşîd(K. 54/27)

Feyz-i Hak berk urur âyîne-i endîşemden
Çeşm-i cân rûşen olur maşrık-ı idrâkimden(KIT. 8/4)

Edebiyatımızda “güneş, ay, felek, çarh” aynaya benzetilen başlıca unsurlardandır. İlk beyitte, güneş yuvarlak şekli, ışık saçması, parlaklık vermesi gibi hususlar göz önüne alınarak Sultan Ahmet’in fikirlerini aydınlatan aynaya benzetilmiştir.

Bir âyînedir mâşitâ-i re’yine hûrşîd
Kim ana nemed-pâre-i subh âyînedândır(K. 9/32)

Tâ ki âyîne-i hûrşîd-i cihân-tâb-ı felek
Levh-i pâk-ı dil-i endîşe gibi görmeye jeng(K. 37/44)

Şair çarhla ilgili benzetmelerini aynanın paslanması durumuyla birleştirerek kurgulamıştır. Bilindiği gibi demirden yapılan aynalar nemli yerlerde kaldıklarında pas tutar. Bu, aynanın parlaklığını alır, aksettirme özelliğini

yavaş yavaş giderir. Şu beyitte gökyüzü aynaya benzetilmiştir. Sıkıntılar yüzünden âh çekildiğinde gökyüzü aynasının paslandığı belirtilmektedir. Ancak şair, Muhammet Paşanın ışıık saçan adaletinin gökyüzü aynasına cilâ aleti sürdüğünü, onu cilâladığını söylemektedir. 2. beyitte ise “aynaya benzeyen gökyüzünün pası” gibi ifadeler yardımıyla hoş bir anlam yakalanmıştır. Nef’î gökyüzü aynasına baharın feyiz dolu ışığının eriştiğini gökyüzünün kara bulutların pasından arınmasının garip olmayacağını söylemektedir. Görüldüğü gibi bu beyitte de kara bulutlar, gökyüzü aynasının pasına benzetilmiştir.

Dûd-ı âh eyler idi âyîne-i çarhı siyâh
Pertev-i ma’deletin urmasa ana saykal(K. 53/36)

Erişdi pertev-i feyz-i bahâr âyîne-i çarha
Acep mi şimdi olsa jeng-i ebr-i tîreden ârî(K. 49/4)

Şu beyitte de yukarıdakilerle paralel bir kullanım söz konusudur. Beyit, Muhammet Paşanın parlaklığının, gökyüzünün keder dolu ayının aynasına cilâ yaptığını ve bu aynanın paslarını sildiğini ifade etmektedir. Görüldüğü gibi ayna ile ay arasında, ışığı aksettirmek açısından bir ilişki kurulmuştur.

Kim âyîne-i pür-keder-i mâh-ı sipihre
Hem lem’ası bir miskala-i jeng-zedâdır(K. 33/39)

İskender’in aynası da ayna ile ilgili klişeleşen ifadelerdendir. Büyük İskender’in Aristo tarafından yapılmış bir aynası varmış. Bakındığında çok uzakta olan nesneler bile görülebirmiş³⁸. Şair aşağıdaki beyitte İskender’in aynasını ve onun etrafında anlatılan efsaneyi hatırlatmaktadır.

Böyle cevher var elimde n’leyim dünyâyı ben
Başına çalsın felek âyîne-i İskenderî(K. 14/58)

³⁸ İskender Pala; a.g.e, s: 50

Suyun parlak yüzü de ayna gibi karşısındaki varlığı aynen aksettirir. Bu yüzden su da aynaya benzetilir. İçi su dolu olan havuz da görüntüyü aksettirmesi açısından aynaya benzetilmiştir.

Verir tab-ı safâ-bahşım keder âyîne-i âba
Eder kilik-i dür-efşânım hacîl ebr-i güher-zâyı(K. 27/48)

Yâ dilârâ bir arûs-ı hûbdur
Âyîne olmuş ana havz-ı pür-âb(KIT. 6/5)

Eskiden sihirle uğraşan kişiler küre aynalarla sihirler yapar ya da bu aynalara bakarak kehânetlerde bulunurlarmış. Şu beyitte direk olarak buna işaret edilmese de bu durum hatırlatılmıştır.

Sihr edersem de belâ bu ki edâ eyleyemem
Levh-i âyîne-i medhinde olan ma'nâyı(K. 44/27)

Kuşlara konuşmayı öğretmek için karşılıklarına ayna koyulmuş. Bu aynanın arkasından konuşuldukça papağan, konuşanın aksini gördüğü hemcinsi olduğunu sanır ve yavaş yavaş onu taklit etmeye başlarmış³⁹. Şu beyitte bu durum hatırlatılmaktadır. Aynı zamanda “çarh-âyîne” benzetmesinden de yararlanılmıştır.

Tûtî-i mu'cize-gûyum ne desem lâf değil
Çarh ile söyleşemem âyînesi sâf değil(G. 71/1)

Bütün bu benzetmeler, mazmunlar dışında şu beyitte “ayna” gerçek mânâsıyla, yansıtma özelliği ile ele alınmıştır.

³⁹ Cemal Kurnaz; a.g.e, s: 176

Böyle sâhib-hüsn olan etmez safâ âyîneden
Aksini gördükçe zîrâ kendüyi hayrân bulur(K. 8/6)

Mir'ât; ayna demektir. 10 beyitte karşımıza çıkmaktadır. Ayna maddesinde belirtilen benzetme ve mecazların mir'ât için de kullanıldığını görmekteyiz. (Güneş ile benzerlik kurulması, aynanın pas tutması, ayna-gönül benzetmesi vb.) İlk beyitte kalp aynaya, gam ise bu aynayı kirleten pasa benzetilmiştir.

Jeng-i gamdan pâk eder mir'ât-ı kalbin âşıkın
Zâhidâ iç mevsim-i güldür şarâb-ı la'l-i nâb(G. 9/2)

Kim bakar mir'ât-ı hûrşîde dururken rûy-ı yâr
Rûy-ı dil göstermede sâfîdir andan sînesi(G. 131/2)

Ayna ile ilgili yukarıda örneklendirilmemiş bir hususa “mir'ât” kelimesinin kullanımlarından birinde rastlamaktayız. Su üzerindeki kabarcıklar çoğu zaman top aynalara benzetilmiştir. Şair de aşağıdaki beyitte kadeh üzerindeki kabarcıkları aynaya benzetmiştir.

Gösterir dünyâyı mir'ât-ı habâbında tamâm
Kendi başka başına bir özge âlemdir kadeh(G. 27/4)

Sürmedân; sürme kabı, sürme hokkası demektir. 2 beyitte karşımıza çıkmıştır. Bilindiği gibi sürme siyahtır, doğal olarak sürmenin koyulduğu kap da siyah renktedir. Şair, tarifini yaptığı binanın ocaklığını rengi nedeniyle sürmedâna benzetmektedir.

Çekmeğe meyl-i şihâb ile felekler çeşmine
Dûdı kuhl-ı ruşenâdır dûdgâhı sürme-dân(K. 52/22)

Şâne; tarak anlamına gelir. 9 beyitte kullanılmıştır. Kelime 116. gazelde redif olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarak diş diş oluşu nedeniyle, tel tel duran

kirpiğe benzetilir. Yani tarak ve kirpik edebiyatımızda çoğu kez birlikte kullanılmıştır.

Urunca şâne gîsû-yı hayâl-i yâre müjgânım
Gülâb-efşân olur yâd-ı ruhuyla çeşm-i giryânım(MÜF. 1)

Kimse araların ıslâh edemez müşkil bu
Ser-i zülfünden eğer olur ise kem şâne(G. 116/2)

Olsa şâne yaraşır yâline bâl-i Cibrîl
Olsa pâ-bend-i mahal pâyına zülf-i havrâ(K. 17/74)

c) Süslenme Malzemeleri

aa) Kozmetik Malzemeler:

Hıdâb, Hınâ, Kuhl, Sürme, Tûtiyâ, Vesme

Hıdâb: boya, kına anlamlarına gelir. Aşağıdaki beyitte de renk veren bir madde, boya anlamında kullanılmıştır.

Reng-i rû öyle midir şâhid-i mazmûnumda
Ki ola çehre-nümâ olmada muhtâc hıdâb(K. 31/57)

Hınâ: kına demektir. 2 beyit için de göze çarpan bir husus atlardan, binicilikten bahseden beyitler olmasıdır. Yine 2 beyitte de ortak olan bir başka durum da kınanın kırmızı renginin beyitlerde kullanılan “gülgûn” kelimesiyle hatırlatılıyor olmasıdır.

Turfa gülgûn-ı firîbende-reviş kim sanasın
Cümle endâmına urmuş yed-i kudret hınâ(K. 17/34)

Ağa Alcası ol gülgûn-ı hoş-endam u ra'nâ kim
Değildir perçem ü yâl ü dümü muhtâc hınnâya(K. 18/2)

Kuhl: sürme demektir. 5 kez kullanılmıştır. Şu beyitte şair, Sultan Ahmet'in atının çok hızlı koştuğunu, kaldırdığı tozların ise gökyüzünün yıldızlarına görme gücü verdiğini vurgulamaktadır. Bilindiği gibi sürme göz sağlığı için faydalı bir maddedir. Görüş gücünü arttıran bir etkisi vardır. Nef'î bu beyitte sürmenin bahsedilen etkisini hatırlatmaktadır.

Gâhî ki gerd-i pûye-i rahş-ı sebük-revî
Gerduna kuhl-ı bâsıra-i ahterân verir(K. 4/31)

Sürme ile ilgili bir başka önemli nokta da toz halinde bulunduğu için genellikle gubar, gerd gibi kelimelerle birlikte kullanılıyor olmasıdır. Şair de şu beyitte “Sultan Murat'ın atı, şairlerin bulunduğu zeminden geçerse orada sürme yapmak için toz kalmaz” diyerek yine sürmenin toz halinde bulunduğunu hatırlatmaktadır. Ayrıca sevgilinin ya da kıymet verilen bir başka kişinin geçtiği yolların tozunu gözlere sürme yapmak, seven için bir gururdur. Şair aşağıdaki beyitlerde bu durumdan da yararlanmaktadır. O kişinin kapısının önündeki toz bile ayrı bir değer ifade eder. 2. beyitte ise, sürme siyah rengi dolayısıyla ele alınmıştır. Bahsi geçen hânenin ocağının dumanı sürme olarak hayal edilmiştir. Bilindiği gibi sürme de duman da siyah renktedir. Hânenin ocağı ise sürme hokkası olarak karşımıza çıkar.

Kuhl içün kalmaz idi gerd-i zemîn-i eş'âr
Olsa ger cilve-gehi arsa-i mülk-i ma'nâ(K. 17/25)

Çekmeğe meyl-i şihâb ile felekler çeşmine
Dûdı kuhl-ı ruşenâdır dûdgâhı sürme-dân(K. 52/22)

Fürûğ-ı şemse-i tâkî sipihre nûr-ı basar
Gubâr-ı dergehi hurşîd ü mâha kuhl-i uyûn(K. 58/5)

Sürme; 4 beyitte kullanılmıştır. Kuhl maddesinde örneklendirilen kullanım şekillerini burada da görmemiz mümkündür. Şair yine kapı tozunu sürme olarak hayal etmiş, yine dolaylı yollardan da olsa sürmenin göze şifa verici yönünü hatırlatmıştır.

Hâk-i pâylim sürme eylerse aceb mi rûz gâr
Unsur-ı rûh-ı Kemâl-i Isfahânîdir sözüm(K. 1/16)

Çeşm-i feth ü zafere gerd-i rikâbı sürme
Kimyâ-yı kereme hâk-i cenâbı iksîr(K. 39/22)

Aşağıdaki beyitte ise sürme ile ilgili deyimleşmiş bir ifade karşımıza çıkmaktadır ki bu da “sürme çekmek” deyimidir.

Ka’be-i ma’nâya bir yoldan iletdi beni kim
Kudsiyân sürme çeker gerd-i reh-i pâkimden(KIT. 8/6)

Tûtiyâ; da sürme anlamına gelir. Toz haline getirilmiş sürme taşıdır. 2 kez tekrar edilmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi sevgilinin ayağının tozu sürme ile karşılaştırılır, sürme gibi şifa için gözlere sürülür. Nef’î şu beyitte bu karşılaştırmayı yapmakta ve sevgilinin ayağının tozunu “tûtiyâdan” aziz bulmaktadır.

Rûzigâr anı siler miydi gözümden her dem
Tûtiyâdan da azîz olmasa ger hâk-i rehi(G. 124/2)

Vesme; rastık. Kaşlara şekil ve renk vermek için sürülen boyadır. 1 beyitte kullanılmıştır. Vesme koyu yeşil (siyaha yakın) renkte olduğu için bu beyitte yeşil ve parlak renklerin sahibi olan Zühre ile birlikte anılmıştır.

Vücûdu ol kadar kem-yâb olurdu kim felek bulsa
Ederdi vesme-i ebrû-yı zühre şâm-ı deycûrı(K. 34/8)

bb) İtiryat Olarak Kullanılanlar:

Abîr, Anber, Buhur, Cüllâb, Gâliye, Gülâb, Kâfûr, Misk, Mu'anber, Müşk, Nâfe, Üd, Zebâd

Abîr; bir ilaç terkididir. Bu ilaç beyaz sandal, sümbül kökü, kırmızı gül, turunç ve içde çekirdekleri, nârenç gibi güzel kokulu bazı otlarla bir miktar dövülmüş miskten meydâna getirilir. 4 beyitte karşımıza çıkmıştır. Şair şu beyitlerde abîrin toz halinde oluşunu hatırlatır durumdadır. 2. beyitte bahçede çiçeklerin saçtığı kokuyu şair, abîr olarak görür.

Gubârı ol kadar hoş-bû ki andırmaz dem-i subha
Abîr-i ceyb-i gîsû-yı bûtân-ı Çîn ü Ferhârı(K. 13/20)

Sabâ gerd-i gülistân ile varsa bâğ-ı Rıdvâna
Abîr-efşân olur pîrâhen-i hûr-ı cinân üzre(K. 5/8)

Anber; Nef'î bu kelimeyi 19 kez tekrar etmiştir. Hint denizlerinde yaşayan bir çeşit ada balığından elde edilen yumuşak, yapışkan ve siyah renkte, güzel kokulu bir maddedir. Anber bir ur olup balık tarafından dışarı atılır. Sudan hafif olduğu için su üstünde parça parça yüzer vaziyette veya sahile vurmuş olarak bulunur. Bazı rivâyetlere göre ise Hint diyârında bir cins arının yaptığı bal mumudur⁴⁰. Anberin denizden çıkarılmasını şairâne bir gözle yorumlayan Nef'î “şairlerin satırlarında Onun güzel huylarının kokusunun özelliklerimi anlatılıyor, yoksa onlar söz söyleyenlerin denizindeki saf anber midir?” demektedir.

Vasf-ı bûy-ı hulkı mı satr-ı hat-ı şâ'irde yâ
Mevc-i deryâ-yı suhande anber-i sârâ mıdır(K. 6/27)

⁴⁰ Nahit Aybet; a.g.e, s: 261

Anber siyahlı beyazlı rengi dolayısıyla kağıt üstündeki yazıya benzetilir. Hatta kaleminden damlayan mürekkepler, kalemin anber saçışı olarak değerlendirilir. Şair şu 3 beyitte kalemlerin anber saçtığını ifade etmektedir. İlk beyitte “eğer kalemim mürekkebiyle denize yardım etseydi, denizin kenarı mücevherden ve anberden görünmezdi.” diyerek yukarıda açıklamasını yaptığımız kullanımı örneklendirmiştir.

Görünmez idi kenârı güherle anberden
Midâd-ı hâmem eger bahra eylese imdâd(K. 29/60)

Gören ibâret-i şîrîn ü dil-keşini sanır
Ki ney-şekerden ola kilk-i anber-efşânı(K. 30/6)

Nokta-i kilk-i anber-efşânım
Âlemin dâğ-ı mihr ü mâhıdır(KIT. 1/5)

Anber rengi dolayısıyla sık sık diğer siyah renkteki unsurlarla birlikte anılır. Bunlardan biri de zülüftür. Ayrıca sevgilinin saçı çok hoş koktuğu için anber saçtığı ifade edilir.

Zülf-i siyehin mi hat-ı anber-şiken üzre
Yâ sâye-i sünbül mü döşenmiş çemen üzre(G. 111/1)

Anber-i sârâ ya da Anber-i nâb saf anberler oldukları için yakılmaları gerekir. Bu yüzden kimi anberlerin yakıldığı kap olan “micmer” ile birlikte kullanılabilir. Şu 2 beyitte şair bu alâkayı hatırlatmaktadır. Ayrıca anberin çıkarıldığı Hindistan da doğrudan zikredilmiştir.

Micmer-fürûz-ı bezmine hod ûd u anberi
Şâhenşeh-i memâlik-i Hindûstân verir(K. 4/4)

Şemîm-i turra-i hulku erişse evc-i a'lâya
Olurdu gûyiyâ çarh-ı müşebbek micmer-i anber(K. 20/16)

Lâle, ortasında bulunan siyahlık nedeniyle renk ilişkisi kurularak anberle birlikte kullanılır. Kimi zaman da şekil benzerliği münasebetiyle lâle, içinde saf anber dövülen havana ya da tûtsü yakılan bir kaba benzetilebilmektedir.

Yine her lâle bir şem'-i mu'anber yakdı dûdundan
Sehâb-ı anber-efşân oldu peydâ bûstân üzre(K. 5/2)

İtr-sûz olmağ için bezm-i güle dahi nesîm
Hâven-i lâlede sahk etmez idi anber-i hâm(K. 50/32)

Bahar tasviri yapılırken çiçek açmış bahçelerin etrafa yaydığı güzel kokuları anlatmak maksadıyla da sık sık anberden yararlanılır. Nef'î de şu beyitte buna başvurmuştur.

Erdi yine ürd-i behişt oldu hevâ anber-sirişt
Âlem behişt-ender-behişt her kûşe bir bâğ-ı İrem(K. 15/2)

Buhûr; tûtsü demektir. 2 beyitte karşımıza çıkmıştır.

Bahâr-ı gülşeni endîşe-i Firdevsî-i Tûsî
Buhûr-efrûz-ı bezmi rûh-ı Attâr-ı Nişâbûrî(K. 34/13)

Cüllâb; gülsuyunun Arapça söyleniş biçimidir. 2 kez tekrar edilmiştir. Gülsuyu özel kaplara koyularak serpilme suretiyle kullanılırdı. Aşağıdaki beyitte şair Sultan Murat'ın lütfunu camdan bir gülsuyu kabına benzetmektedir.

Beni cüllâb-ı câm-ı lutfun etdi şöyle şîrîn-kâm
Ki şî'rimde bulur her kim okursa lezzet-i sükker(K. 20/24)

Gâliye; misk, anber gibi güzel kokulu şeylerin karışımıdır. Siyah renktedir ve saçlara, sakallara, ayva tüylerine sürülür. 2 beyitte karşımıza çıkmıştır. Bunlardan birinde “gâlye-sây” şeklinde Farsça birleşik kelime olarak kullanılmıştır. Attar, galiye yapan kişi anlamında kullanılmıştır.

Nev-bâhar erdi hevâ gâliye-sây oldu yine
Nefes-i bâd-ı sabâ nâfe-güşây oldu yine(G. 107/1)

Gülâb; gül suyu demektir. 7 kez tekrar edilmiştir. Şair sevgilinin yanaklarını anımsadığında ağlayan gözlerinden gülsuyu döküldüğünü ifade etmektedir.

Urunca şâne gîsû-yı hayâl-i yâre müjgânım
Gülâb-efşân olur yâd-ı ruhuyla çeşm-i giryânım(MÜF. 1)

Şu beyitte şair, Nasuh Paşanın ince fikirlerinin, huylarının temiz vadisine gülsuyu kokusu verdiğini ifade etmektedir.

Vâdî-i midhat-ı hulkunda ger etse tek u pû
Arak-ı cebhe-i endîşe verir bûy-ı gülâb(K. 31/41)

Kâfûr; Uzak Doğu’da yetişen bir çeşit taflandan elde edilen ve hekimlikte kullanılan, beyaz yarı saydam, kolaylıkla parçalanan, ıtırı kuvvetli bir maddedir⁴¹. Eserde 1 defa kullanılmıştır. Nef’î “bir şair ağustos gülünün ve sümbülün kokusunu ansa şiirleri anber ve kâfûr tütsüsü olur.” demektedir.

Şemîm-i sünbül ü nesrînini yâd etse bir şâ’ir
Buhûr-ı anber ü kâfûr olur tûmâr-ı eş’ârı(K. 13/19)

⁴¹ Ahmet Talat Onay; a.g.e, s: 219; İskender Pala; a.g.e, s: 286

Misk ya da Müşk; bildiğimiz güzel kokudur. Hatâ diyârında (Doğu Türkistan) yaşayan bir çeşit ceylanın göbeğindeki urdur. Kelimenin Arapçalaşmış şekli “müşk” tür. Eserde 3 kez misk olarak, 25 kez de müşk olarak kullanılmıştır. (3 beyitte ise müşgîn şeklinde sıfat olarak kullanıldığı belirtmemiz gerekmektedir.) Misk toz halinde kullanılabildiği için gerd, gubar, hâk gibi kelimelerle birlikte anılmaktadır. Şair ilk beyitte “Muhammet Efendi’nin kapısının toprağı Çin’e armağan olarak gönderilirse onların bu toprağı güzel kokulu misk yerine kullanacaklarını” ifade etmektedir. 2. beyitte ise “Hafız Ahmet Paşa’nın tabiatının kokusu âleme bulaşsa, bir avuç toprak miske galip gelir.” diyerek toprakla miski karşılaştırmaktadır.

Misk-i ezfer yerine korlardı anı nâfeye
Ger sabâ hâk-i derin ilet eyidi Çîne armağan(K. 52/10)

Kimse sirâyet etse bûy-ı hulku ger dünyâya olurdu
Bir avuc hâk gâlib tûde-i müşk ü zebâd üzre(K. 43/29)

Düşdü hâk-i Mısır u âb-ı Nîle zıll-i re’fetin
Âbı Kevser oldu anın hâki güyâ müşk-i nâb(K. 61/7)

Ceylân miskini gezerken dökmektedir. Buradan hareketle şairler, kalemin yazı yazarken kağıt üzerine döktüğü mürekkepleri misk olarak hayal ederler. Şair ilk beyitte “kaleminin âlemi miskle doldurduğunu” söylerken bu hayalden yola çıkmıştır. 2. beyitte ise hem “kalem-misk” hem de “hâk-misk” ilişkisini hatırlatmaktadır.

Endîşem olur bûy-ı latîfiyle mu’attar
Andan kalemim âlemi pür-müşk-i ter eyler(K. 10/39)

Yazsa vâsf-ı nûkhet-i hülkun verirdi âleme
Gerd-i hâk-pây-ı hâme bûy-ı müşk-i ezferi(K. 14/36)

Misk, Tatar'da yapıldığı ve Anadolu'ya da buradan getirildiği için sık sık Tatar'la birlikte kullanılır.

Sabâ dellâl-i bender-gâh-ı Çin olmuş mezâd eyler
Meyân-ı çarsû-yı gülşeninde müşk-i Tâtârı(K. 13/18)

Gül- lâle- sümbül gibi çiçekler saçtıkları güzel kokular nedeniyle miskle birlikte anılır. Hatta kimi zaman gül kimi zaman da ortasındaki siyahlık nedeniyle lâle, içine misk konan kaplara benzetilir.

Dönerdi gül kefi attâra lâle nâfe-i müşge
Sabâ bir şemmesiyle uğrasa ger kûh u sahrâya(K. 18/31)

Kaşlara da renk vermesi ve güzel koku vermesi için misk sürülürmüş. Şu beyitteki “ebrû-yı müşk” tamlaması bu durumu hatırlatır niteliktedir.

Çeşm-i mesti tîg çekmiş gamzeden bir Kahramân
Ebrû-yı müşkini bir şemşîrden hâlî-kırâb(K. 5/43)

Nâfe; Hatâ ve Hoten ceylânlarının göbeğinden toplanan kandan husule gelen miske denir. Anber ve misk maddelerinde belirtilen “güzel kokular” ile ilgili kullanımlar, nâfe kelimesi için de geçerlidir. Eserde 12 kez kullanılmıştır. Şair, nâfe kelimesi etrafında kimi zaman gülden, lâleden bahsederken kimi zaman da sevgilinin kokular saçan saçalarını şiirine konu etmiştir.

Bin nâfe mi var her ham-ı zülf-i siyehinde
Bu bûy-ı dil-âvîz nedir hâk-i rehinde(G. 109/1)

Aşağıdaki beyitte nâfenin ceylanın göbeğindeki kandan yapıyor olması “bülbulün kan dolu gönlünde gül kokusu yer etti.” ifadesiyle ve gül-bülbul aşkı kullanılarak hatırlatılmıştır.

Yer etdi bûy-ı gül şöyle dil-i pür-hûn-ı bûlbülde
Ki oldu cismi reşk-i nâfe-i âhû-yı Tâtârî(K. 49/9)

Diğer maddelerde dile getirilmeyen bir başka husus da Çin'in güzel misk, anber, nâfe gibi kelimelerle birlikte kullanılıyor olmasıdır. Çünkü Çin'de Hitâ ülkesinden güzeller yaşar. Bu ilişki dolayısıyla Çin de güzel kokular diyârı olarak şiirlerde yer bulur.

Kişver-i Çîne mi düşdü güzerin
Yâ nedir bu nefes-i nâfe-şemîm(K. 2/3)

Uğrasa memleket-i Çîne eğer şerminden
Dilde habs eyler idi nâfe dem-i bûyâyı(44k-16b)

Üd: Hindistan ve Güneydoğu Asya'da yetişen, yanarken güzel kokulu dumanlar çıkaran bir ağaç ve bu ağacın buhur için kullanılan parçalarına denir. 2 beyitte karşımıza çıkmıştır.

Riyâz-ı hulkudur ol gayret-i gülzâr-i firdevsi
Ki âb u hâk ü eşcârı gülâb u üd u anberdir(19k-27b)

Zebâd: kalemis yağı, misk kedisi demektir. Şiirlerde güzel kokulu bir nesne anlamını karşılayacak şekilde kullanılmıştır. 2 beyitte karşımıza çıkmıştır. Ancak bu beyitler "müşk" maddesinde örnek olarak verildiği için burada tekrar etmeye gerek duyulmamıştır.

4) TIBBÎ ÂLET ve MALZEMELER

a)Keyif Verici Unsurlar:

Afyon, Beng

Afyon; haşhaş kozalağının sütünden ibaret olup keyif verici maddeler arasında sayılır. Tiryakilik yaratan bir maddedir. 1 kez kullanılmıştır. Şair, seslendiği kişinin verdiği keyfi afyon ile karşılaştırmaktadır.

Sana hâşâ benzedem afyon u bengin neşvesin
Anların dahi husûsâ keyfini kem bulmadım(TER. 4/3)

Beng; afyon gibi uyuşturucu ve keyif verici “ban” denilen bir nebat ve bunun tohumu, esrardır. 1 beyitte karşımıza çıkmıştır. Bu da yukarıda örnek olarak verdiğimiz beyittir.

b) Tedavi Edici Malzemeler:

Dârû, Dermân, Habb, İlâc, Kâfûrgûn, Merhem

Dârû; ilaç demektir. 2 beyitte kullanılmıştır. Şair ilk beyitte sevgiyi ilaca benzeterek somutlaştırma yapmıştır. Sevgi ilacının akli baştan aldığını belirtmektedir. 2. beyitte ise mecazen aşk hastalığından ve bunun dermanı olan ilaçtan bahsedilmiştir.

Nef’î gibi mest anlama bîhûş görürsen
Almışdır olan aklımız dârû-yı mahabbet(K. 19/35)

Bir bî-vefâ ki her dem esîrân-ı aşkına
Dârû-yı sıhhati ecel-i mihribân verir(K. 4/17)

Dermân; ilaç, çare; kuvvet, güç anlamlarına gelir. 4 beyitte zikredilmiştir. Bilindiği gibi edebiyatımızda âşık, aşk derdine düşmüş hasta bir kimse olarak ele alınır. Sevgilinin derdi, gamı, kederi âşığı hasta edendir; ancak âşık bu

dertten kurtulmak, iyileşmek istemez, bu yüzden tabiplerin de kendisini tedavi etmeye çalışmasından rahatsızdır. Nef'î aşağıdaki beyitte bu durumu örneklendirmiştir.

Ol ilâc etmekde âciz derdimin meftûnu ben
İkimiz de kurtulurduk geçse dermândan tabîb(G. 11/2)

Habb: tane, tohum, çekirdek, yutulacak yuvarlak ilaç, hap anlamlarına gelmektedir. 1 beyitte karşımıza çıkmıştır.

Hâller zîbâ yaraşmış leblerinde câbecâ
Hak bu kim hûb imtizâc etmiş şarâb u habb-i nâb(K. 61/28)

İlâc: Arapça' da bir nesneyi yerinden yok edip gidermek anlamındadır. Hastalığı gidermek için kullanılan maddelere de isim olmuştur. Eserde 1 kez karşılaşılmıştır. Bu beyit “dermân” maddesinde örnek olarak verildiği için tekrar ele alınmamıştır.

Kâfûr-gûn; Uzak Doğu'da yetişen bir çeşit taflandan elde edilen ve hekimlikte kullanılan, beyaz ve yarı saydam, kolaylıkla parçalanan, ıtırı kuvvetli bir maddedir. Şair bu kelimeyi 1 beyitte ve rengi dolayısıyla kullanmıştır.

Cebhe-i berrâk ile ol gerden-i kâfûr-gûn
Zâhir oldukça girîbân-ı siyeh semmûrdan(KIT. 4/4)

Merhem: yara üzerine sürülecek yumuşak devâya denir. Eserde 4 beyitte karşımıza çıkmıştır. Sevgili âşığın gönlünde yara üstüne yara açar. Hatta açtığı yeni yaralar diğerlerinin merhemi olarak tasavvur edilir. Şu beyit bu duruma örnektir:

Olmaz ol gamze-i câdû gibi dil-cû âfet
Zahm ile merhem urur âşıkının yâresine(G. 108/2)

Şair 3 beyitte “merhem” i “mürekkep” ya da kalem kelimeleriyle birlikte kullanmıştır. Ele aldığımız ilk beyitte Vezir-i Âzam Hâfız Ahmet Paşa için “özelliklerinin kaleminin mürekkebiyle gönül sakinleştirici merhemi sürdü.” diyerek o dönemde Ahmet Paşanın vasıflarını acıları yatıştıran bir merhem olarak tasavvur etmiştir.

Midâd-ı kil-i vasfınla urur dil merhem-i teskîn
Olur derd-i zahmı rûzgârın istidâd üzre(K. 43/47)

Derd-i hırmana tabîb olsa revâdır kalemin
Hokka-i Çinî devât ana mürekkeb merhem(K. 51/35)

c) Tıbbî Mahiyetteki Diğer Malzemeler:

Nîş, Nûşdârû, Semm, Şereng, Tiryâk, Zehr

Nîş; iğne, diken; zehir, ağrı anlamlarındadır. Nef’î bu kelimeyi 2 beyitte anmıştır. Muhammet Efendinin adaletinin, cihanın zararlarını gidereceğine, yazıların-rakamların zehrinin Onunla şifa dağıtan panzehir olacağına değinilmiştir.

Adli ger istese ıslâh-ı mazarrât-ı cihân
Nûş-dârû-yı şifâ-sâz ola nîş-i erkam(K. 51/28)

Nûş-dârû; tiryak, panzehir; şarap anlamlarına gelir. 1 beyitte kullanılmıştır. Bu beyit ise yukarıda ele alınan beyittir.

Semm; zehir, ağrı manalarına gelir. 3 kez tekrar edilmiştir. 3 kullanımda da kelime “reşha-i semm” tamlaması içinde karşımıza çıkmıştır. Şair ilk beyitte “kaleminden sızan mürekkeplerin adi insanlara zehir olduğunu” vurgulamıştır.

2. beyitte ise Hüsrev Paşanın hükümleriyle lezzetleri bile değiştirebileceğini, hatta zehir damlalarının Cem'in şarabı kadar zevk vereceğini ifade etmiştir.

A'dâya midâd-ı kalemim reşha-i semdir
Ahbâba şemîm-i suhanim nûkhet-i cândır(K. 9/61)

Hükmü ger istese tağyîr-i mezâk u meşreb
Câm-ı Cemşîd kadar neşve verir reşha-i semm(K. 40/34)

Şereng; zehir anlamındadır. Nef'î bu kelimeyi 3 kez tekrar etmiştir. Şair, Ali Paşanın metih şarabının kendisini sarhoş ettiğini ve bu yüzden kendisine zehirle balın farksız geldiğini ifade etmiştir.

Şöyle mest etdi beni keyf-i şarâb-ı mehdin
Ki mezâk-ı dile yeksân görünür şehd ü şereng(K. 37/36)

Tiryâk; zehirlenmeye ve bâzı hastalıklara karşı kullanılan mâcun; panzehir, afyon demektir. Şair şu beyitte “sihir yaparak zehri bile panzehir haline getirebileceğini” ifade etmiştir.

Nazmımızla n'ola kılsak gamı şevka tebdîl
Zehri ey Nef'î biz efsûn ile tiryâk ederiz(G. 48/5)

Zehr; ağı, zehir demektir. 12 beyitte karşımıza çıkmıştır. Şair “zehr-i gam, kâse-i zehr-i gam, zehr-i cefâ, zehr-i sitem” gibi tamlamalarda kelimeyi soyut anlamlı kelimelerle birlikte kullanmıştır. Ve bu kullanımlarda genellikle sevgiliye duyulan özlem ya da sevgilinin nazi, âşığa çektirdiği sıkıntılar zehre benzetilmiştir.

Hûn-ı dili bir zevk ile nûş etmede gamze
Ol lezzet ile zehr-i cefâyı çekemez dil(G. 76/3)

Yâr olmayıcak zehr-i sitemdir bana bâde
Bilmem nice def'-i gam-ı hicrân ederim ben(G. 93/4)

Sahbâ yerine zehr-keşân-ı gam-ı aşkız
Reşk etme bizim câmımıza biz Cem-i aşkız(G. 50/1)

Şair kendisinde bir keramet olduğunu söylediği şu beyitte, kalemindeki mürekkebin dostuna hayat suyu, düşmanlarına ise zehir gibi geldiğini de vurgulamıştır.

Bu kerâmet bana besdir ki midâd-ı hâmem
Dosta Âb-ı hayât ola adûya zehr-âb(K. 31/53)

Görüldüğü gibi zehir anlamını karşılayan “nîş, nûş-dârû, şereng, semm, tiryâk, zehr” gibi kelimeler genellikle karşıtları olan şarap, şeker, bal kelimeleriyle birlikte kullanılmıştır. Şair, kendisini ya da memdûhunu hükümleriyle zehirleri şekere çevirebilen varlıklar olarak tahayyül etmiştir.

5) KİTAP ve YAZI İLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR

1) Yazılarak Meydana Getirilmiş Olanlar

a) Bir Bütün Teşkil Edenler:

Defter, Dîvân, Dîvânçe, Erjeng, Kitâb, Kitâbe, Mecmû'a, Nüşa, *Kur'an, Mushaf

Defter: birbirine eklenmiş sayfalardan meydana gelen nüshaya, hesap ve şiir mecmuasına denir. 5 beyitte kullanılmıştır. Bunların 2'sinde kelime “ser-defter” şeklinde yani defterin en başına yazılmış yazı anlamında kullanılmıştır. Nef'î ilk beyitte Sultan Murat'ın ilim irfan sahibi insanlara yol gösterici olduğunu ve âlimlerin Ondan yararlanacağını ifade etmek için sultânı “ser-defter” olarak ele almıştır.

Buna âlem eder şimdi şehâdet ittifâk üzre
Ki sensin ehl-i tab' u dâniş ü idrâke ser-defter(K. 20/40)

Tab'ım gibi bir pür-hüner-i bü'l-acep olmaz
İhrâz-ı kemâl etmede ser-defter-i âlem(K. 23/31)

Aşağıdaki kullanımda ise yazıcı melekler tarafından insanların bu dünyada yaptıkları iyi ve kötü işlerin yazıldığı “amel defteri” hatırlatılmıştır.

Rûz-ı şumâr u defter-i a'mâle kâ'iliz
Ger derdimiz bilinse hisâb u kitâb ile(G. 106/4)

Dîvân; bir şairin kasîde, gazel, rubâî vs. şiirlerinin belli bir düzenle yazıldığı şiir kitabının adıdır. Ayrıca dîvân; önceleri askerlerin isim ve ulûfelerinin yazıldığı defter manasında kullanılırken sonraları bunların yazıldığı, davaların, devlet işlerinin görüldüğü yerlere de isim olmuştur. Kelime 13 beyitte tekrar edilmiştir. Aşağıdaki beyitlerde kelime direkt olarak gerçek anlamında yani şiirlerin derlendiği defter manasında kullanılmıştır. 2. beyitte bu kelime “dîvân tertip etmek” deyimini içinde karşımıza çıkmaktadır.

Nef'î gibi yârâne demem dahi nazîre
Yâ bu gazeli zîver-i dîvân ederim ben(G. 93/7)

Biz de ey Nef'î n'ola tertîb-i dîvân eylesek
Az ise eş'ârımız pâkîze-güftâriz hele(G. 102/5)

Her şi'ri gerçi tâ ezel düşdükçe söyler bî-bedel
Nef'î'nin ammâ bu gazel zeyn etdi dîvânın yine(G. 103/5)

Edebiyatımızda sevgilinin yüzü, güzellikleri bir araya toplaması açısından deftere ya da dîvâna benzetilmiştir. Hatta benler defter sayfası olarak düşünülen yüz üstündeki yazıların harfi ya da birer noktası olarak hayal edilir.

Kimi zaman da güzellerin perîşan saçları defterlerin dağılmış sayfaları olarak karşımıza çıkar. Yani yüzdeki güzellik unsurlarının defter ve yazı ile ilgili diğer unsurlarla birlikte kullanılması edebiyatımızda alışılmış bir durumdur. Nef'î aşağıdaki beyitlerde bu anlam çerçevesinden yararlanmıştır. Şair ilk beyitte sevgilinin dağınık saçları karşısına derlenmiş-toplanmış dîvânı koymuş ve bu karşıtlıktan da ustalıkla yararlanmıştır.

Ol hatt-ı dilâşûb ile ol zülf-i perîşân
Sunmakda acep âleme dîvân-ı müretteb(G. 10/4)

Ol ebrûlar ki levh-i cebhe-i cânâne yazmışlar
Cemâlî matla'ıdır kim ser-i dîvâne yazmışlar(G. 30/1)

Dîvânçe: ise küçük şiir mecmûası demektir. 1 beyitte karşımıza çıkmaktadır. Şair şiirlerini ve sözlerinin kuvvetini anlattığı beyitlerin birinde aydınlatıcı ve hikmet dolu sözlerinin dîvânçesine, evreni aydınlatan güneşin yaldızlı bir cilt olduğunu ifade etmiştir.

Nice divânçe metn-i hikmetü'l-işrâk-ı endîşe
Ki hurşîd-i cihân-tâb ana bir cild-i mutallâdır(K. 47/58)

Erjeng: İran hurâfelerine göre meşhur ressam “Mani” nin yaptığı resimleri ihtivâ eden mecmûadır. Eserde 1 kez kullanılmıştır. Şair “kaleminin Mânî gibi mucizeler saçtığını ancak ondan üstün olduğunu; hatta Mânî’nin resimlerinin toplandığı o eserin kendisinin sözlerindeki “nun” harfinin noktası kadar ufak kalacağını belirtmiştir.

Hâmem ol Mânî-i i'câz-nümâdır ki eder
Nokta-i nûn-ı suhan üstüne tarh-ı Erjeng(K. 37/40)

Kitâb: deri, kırba gibi şeyleri, sıırım ile dikmek demektir. Yazı ile harfleri birbirine bağlamak, kelimeleri nazım ile birbirine eklemek manasında

kullanılmıştır. Yazı yazılmış sahifeye, yazı yazılacak kağıt, deri gibi levhalara da denir. Nef'î bu kelimeyi 12 kez tekrar etmiştir. Aşağıdaki 2 beyitte beyit ve kasîde kelimelerinin karşısına bunların derlendiği, birçoğunu içinde bulunduran nesne olan kitap koyulmuş ve anlamsal olarak bu karşılaştırmadan yararlanılmıştır. Nef'î ilk beyitte “her beytim ayrı bir kitap olsa yine de Esat Efendinin mehdine yeterli olmaz.” demiştir.

Medhine ma'nen yine etmez kifâyet olsa ger
Nazmımın her sâde beyti bir kitâb-ı müstetâb(K. 55/33)

Nice kasîde ki her beyti bir kitâb-ı metîn
Nice kitâb ki her fasl u bâbı şerh-i mütûn(K. 58/41)

Şair, kitap kelimesini kullandığı 2 beyitte Yusuf ile Züleyha hikayesini hatırlatmıştır. İlkinde, İlyas Paşanın temiz tabiatının gönlünde yer ettiğini ifade etmiş ve hatta Onun huylarının güzelliğini kitap içine nakşedilmiş Yusuf ve Züleyha figürüne benzetmiştir.

Dilimde bîkr-i fikrimle hayâl-i şâhid-i hulkun
Yazılmış bir kitâba nakş-ı Yûsufî Züleyhâdır(K. 47/48)

Uyurken seyr eden ol dilrübâyı câme-hâb içre
Sanır tasvîr-i Yûsufdur yazılmışdır kitâb içre(MÜF. 8)

Şu beyitte Nef'î; Sultan Ahmet'in vasıflarını kısaltarak bir şekle koymaya çalıştığını, cevherler saçan hayallerinin bu huyları kısaltarak anlatmaya çalıştığını; ancak ufak bir nüktesini bile açıklamamanın kitap olacağını belirtmiştir.

Kasd etse husûsâ ki güher-senc-i hayâlim
Bir nüktesini şerh-i kitâb-ı Dürer eyler(K. 10/42)

Kitâbe; kazılmış yazı, yazıt, mezar taşı yazısı demektir. 1 kez kullanılmıştır.

O kim kitâbe-i cild-i kitâb-ı dânişidir
Hulâsa-i suhan-ı Bû Alî vü Eflâtûn(K. 58/17)

Mecmû'a; bir konuda ya da muhtelif konularda seçilmiş şeylerin yazıldığı defterdir. Kelime 7 kez tekrar edilmiştir. Şair 3 beyitte “gizli şeylerin saklandığı, ifade edildiği mecmuadan” bahsetmiştir. İlk beyitte sözlerini gizli sırların saklandığı bir defter olarak görmekteyken 2. beyitte Esat Efendinin isminin, ezelden gelen sırları barındıran defterin bir nüshası olduğunu vurgulamaktadır.

Binde bir ma'nâyı nazm etmem yine bir lafz ise
Yoklasan mecmû'a-i râz-ı nihânîdir sözüm(K. 17/22)

Nâmesi nüsha-i mecmû'a-i esrâr-ı ezel
Hâmesi lûle-i ser-çeşme-i feyz-i câvîd(K. 54/26)

Dîvân Edebiyatında hatır-gönül, defalarca içinde güzel şeylerin bulunduğu, yazıldığı bir deftere benzetilmiştir. Aşağıdaki beyitte şair, Vezîr-i A'zam Hüseyin Paşanın özelliklerinin hayaliyle gönlünün mecmû'aya döndüğünü ifade etmiştir.

Hayâl-i fikr-i evsâfınla bir mecmû'adır hâtır
Hevâ-yı hüsn-i ahlâkınla bir gülzârdır sînem(K. 38/42)

Musa Çelebiyi anlattığı şu beyitlerde “gece gündüz cihan şahının arkadaşı olması garip değil, Onun zatı sonsuz ahlâkın toplandığı bir defter gibidir.” demektedir.

Hemdem-i şâh-ı cihân olsa acep mi rûz u şeb
Zâtı bir mecmû'adır ahlâk-ı nâ-mahsûrdan(KIT. 4/6)

Nüsha; bir kitabın yazılmış sûretine denir. Eserde 13 defa karşılaşılmıştır. “Kendi sözlerinin şairlerinin dilinin şiire çevrilmiş halinin kitabı” olduğunu vurguladığı bir beyitten şair, nüsha kelimesini kullanmıştır. Burada şiirlerini, şairlerin güzel sözlerinin toplandığı eserlerin bir sûreti olarak ifade etmiştir.

Nüsha-i akd-ı lisân-ı şu'arâdır suhanım

Edemez ben söze geldikçe biri bast-ı makâl(K. 35/52)

Şeyhülislâm Muhammet Efendinin hânesinin anlatıldığı bir kasidede “her köşesinin bir gül bahçesi olduğu, bu gül bahçesinde yer yer Hz. Süleyman’ın mührüne eş (mührü gibi) tuğraların olduğu ifade edilmiştir. Yani şair anlatılan hânenin bahçesini, Süleyman mührü taşıyan bir eserin nüshasına benzetmiştir. Cemâlin, Kur’an’a benzetilmesi ise üzerinde bulunan ayva tüylerine ve bunların da ilâhî güzelliği ifade eden bir yazı olarak hayal edilmesine dayanmaktadır. Nef’î de bu durumu aşağıdaki beytiyle örneklendirmiş, bu anlam çerçevesinden yararlanmıştır.

Ya’nî ki hakikatde ruh-ı pâk-i hat-âver

Ehl-i nazara nüsha-i esrâr-ı Hudâdır(K. 33/2)

Padişahın vasıflarını anlatmakta kısaltmaya gittiği için af dilediği bir beytini takip eden aşağıdaki beyitte de “gönlüm hoş olursa, inşallah vasıflarının bir nüshasını dîvân haline getireyim.” demek ve hükümdarın özelliklerini yazılmış bir eser olarak hayal etmektedir.

İnşâallâh eğer olursa safâ-yı hâtır

Edeyim nüsha-i evsâfını başka tedvîn(K. 46/35)

***Kur’an**; İslâm dîninin kutsal kitabıdır. Nef’î bu kelimeyi 3 beyitte tekrar etmiştir. Gönül temiz duygular beslediği, kutsal olan sevgi ile dolu olduğu, güzellikler beslediği için kimi zaman Kur’ân’a benzetilmiştir. Şair, aşağıdaki

beyitte gönül karanlığında Kur'ân'ın âyetlerinin sırlarının bulunabileceğini vurgulamaktadır.

Yâ sevâd-ı nüsha-i sun'-ı İlâhîdir ki dil
Dikkat etse anda sırr-ı âyet-i Kur'ân bulur(K. 8/3)

Şair sözlerinin güvenilirliğini şu beyitte “Kur'ân'ın yanlış açıklamalarının tuzağına düşmeyeceğini, onun doğruluğunu kanıtlamak için sözlerinin kendisine yeteceğini” belirterek anlatmaya çalışmıştır.

Sözüm şâhid yeter isbât-ı isti'dâd için bana
Ne lâzım dâm-ı tezvîr eylemek tefsîr-i Kur'ânı(K. 11/45)

Mushaf; sahife haline getirilmiş şey, kitap. Genellikle Kur'ân-ı Kerîm yerine kullanılır. Eserde 2 beyitte zikredilmiştir.

Hat değil âyât-ı hûbîdir ki anınla ruhu
Ziynet-i tahrîr-i satr-ı Mushaf-ı Osmân bulur(K. 8/2)

b) Diğer Yazılmış Şeyler:

Berât, Cerîde, Fermân, Hatt, Hücet, Mektûb, Nâme, Nişân, Şehnâme, Takvîm, Ta'mîm, Tuğra

Berât; rütbe, nişan ve imtiyaz verildiğini bildiren fermanıdır. Eserde 6 beyitte bu kelime ile karşılaşmıştır. Örnek aldığımız ilk beyitte şair, kendisini şiir divânının padişahı ilan eder ve şairlerin fermânının, kendi ünvanının resmi ile (tuğrası ile) süsleneceğini, kıymetleneceğini belirtir. Burada berâtlarda bulunan padişah tuğrasına işaret edilmiştir.

Husrev-i dîvân-ı nazmım kim berât-ı şâ'irî
Nakş-ı elkâbımla zîb ü zîver-i unvân bulur(K. 8/34)

Vezîr-i A'zam Halil Paşa için söylenmiş şu beyitte, vezîre Hak tarafından iyilik elinin sunulduğu, kendisinin büyük hükümdar tarafından rütbelendirildiği ifade edilmiştir.

Sunuldu bahtına dest-i inâyet Hakdan

Berât-ı mansıb-ı sâhib-kırânî-i âlem(K. 36/2)

Aşağıdaki beyit ise gül-bülbül motifinin, berât ile birlikte anılmasıyla oluşturulmuş oldukça güzel bir beyittir. Bülbülün gönlünde gül kokularının yer ettiğini söylediği beyti müteakip olan şu mısralarda şair, aşkın büyük hükümdarı olan bülbülün gönlündeki bu güller açıldıkça görünenin gonca tomarı değil, şevk dolu bülbülün berâtı olduğunu vurgulamıştır. Burada âdetâ; bülbül aşk acısına katlandıkça ödüllendirilmekte, rütbesi arttırılmaktadır ve bu da berâtla kendisine sunulmaktadır.

Açıldıkça görünür mihr-i âli Husrev-i aşkın

Berât-ı şevk-ı bülbüldür değildir gonca tûmârı(K. 49/10)

Cerîde; gazete; zabıtnâme, tutanak anlamlarına gelmektedir. Nef'î kelimeyi 1 kez kullanmıştır. Nasuh Paşanın “canının kitabının yanında feleğin gazetesinin 9 sayfalı dağınık ve eski bir takvim gibi kaldığını” ifade etmektedir. Burada gazetelerin de sayfa sayfa oluşu ile feleğe isnat edilen dağınık sayfalı oluş arasında ilişki kurulmuştur.

Kitâb-ı cânına nisbet cerîde-i eflâk

Dokuz varaklı perîşân u köhne bir takvîm(K. 32/32)

Fermân; emir, buyruk ve padişah tarafından verilen ve uyulması gereken yazılı emirlere denir. Eserde 33 kez tekrar edilmiştir. Padişahın fermanla belirttiği emirlerin mutlak suretle yerine getirilmesi gerekir. Şair bu durumu aşağıdaki beyitte mübâlâgalı bir dille anlatmıştır. Nef'î'ye göre Sultan Ahmet'in emri dışında bu dünyada hiçbir iş yapılamamaktadır. Çünkü O'nun

fermanı bir daire olmuş ve feleği nokta gibi çevrelemiştir. Yani sultanın emirleri evreni hükmü altına almıştır.

Nola hükmünden anın taşra bir iş olmasa hiç
Çarh bir nokta ana dâ'iredir fermânı(K. 3/9)

Aşk derdine düşen âşık sevgilini kölesi olmuştur. Sevgili ise âşık karşısında güçlü bir duruşa sahiptir, her şeye hükmeden, emir veren kişidir. Bu durumdan hareket edildiğinde sevgili ferman verebilen bir hükümdar olarak ele alınır. Şair aşağıdaki beyitte sevgiliye seslenerek “bakışlarına emir ver de naz ile bir bakış verip gönlümün dileğini yerine getirsin” demektedir.

Garazın cân ise ger gamzene fermân eyle
Eylesin nâz ile bir şîve-i dil-hâh meded(G. 28/2)

Ferman gücünü, etkisini taşıdığı tuğradan, padişah mühründen alır. Şu beyitte fermanın taşıdığı bu mührü işaret edilmiştir. Şair ferman kelimesini 2 beyitte “dâğ-ı ferman” tamlaması içinde kullanmış ve fermanda bulunan padişah mührünü hatırlatmıştır.

Cihân-bân-ı kader-i-kudret ki hurşîde olur sâni
Nişân-ı dâğ-ı fermânı cebîn-i âsumân üzre(K. 5/20)

Fermanda bulunan nişân, mühür dolayısıyla fermanla birlikte Hz. Süleyman'ın ismi de sıkça anılmaktadır. Şair, Sultan Ahmet'in fermanının gücünü anlatmak için “Süleyman” kıssasından yararlanmakta ve hükümlerinin tüm canlılar üzerinde etkili olduğunu söylemektedir.

Sikenderdir ki heft-iklîme bir seylâb eder cârî
Süleymândır ki fermânı revândur ins ü cân üzre(K. 5/27)

Sultan Murat'a dua eden şair, dünyayı baştan başa O'nun nûrunun kaplamasını, cihan padişahlarının hepsinin O'nun fermanına boyun eğmesini dilemektedir. Ferman burada padişahlık alâmeti, hüküm gücü olarak gösterilmiştir.

Kaplaya başdan başa dünyâyı nûr-ı kevkebi
Göstere fermânına şâhân-ı âlem inkıyâd(K. 25/52)

Fermanda mührün yeri baş kısmıdır. Bu durum göz önüne alındığında şairler gökyüzündeki güneşi, ayı hem şekil hem de evrenin üstünde bulunuşu nedeniyle padişahın fermanlardaki mührüne benzetirler. Nef'î de bu benzetmeden yararlanmıştır.

Görünen mâh değildir etdi
Dâğ-ı fermânı ile çarhı vesîm(K. 26/33)

Güzellik ülkesinin hükümdarı olan sevgilinin fermanının tuğrası, alnını süsleyen kakülüdür, saçıdır. Sevgili güzel kokulu saçlarıyla âşıkları hükmü altına alır. Aşağıdaki beyitte turra-tuğra arasında kurulan ilişkiden yararlanılmıştır. Ancak şair, Hüsrev Paşanın fermanı memleketlere ulaştıktan sonra, güzellerin kaküllerinin âşıkları esir edemeyeceğini ifade etmiştir. 2. beyitte yine kıvrım kıvrım alna dökülen saçlarla fermanın mührü arasında kurulan benzerlik ilişkisi hatırlatılmaktadır.

Olsa fermânı revân memleket-i hüsne dahi
Edemez turra-i dilber dil-i uşşâkı esîr(K. 39/25)

Eğer sultân-ı kahrı habse fermân etse hurşîdi
Zamâne ana zengî-pâsbân eyler şeb-i târı(K. 49/28)

Hatt; çizgi, satır, yol, yazı; padişaha yazısı, ferman, buyruk anlamlarını karşılar. Bilindiği gibi edebiyatımızda sevgilinin yanağındaki ayva tüyleri de

“hatt” olarak anılır. Şair aşağıdaki beyitlerde hatt kelimesini sevgilinin güzellik unsuru olan ayva tüylerini kastederek kullanmıştır.

Lebleri üzre gubâr-ı hatt-ı nev-hîzi değil
Nâfe-i âhû-yı çeşminden dökülmüş müşk-i nâb(G. 7/3)

Terlese rûyun hatt-ı müşgîn anı hoş-bûy eder
Hûb olur ger perveriş bulsa benefşeyle gülâb(K. 61/29)

Kelime 12 beyitte yukarıdaki kullanımının dışında “yazı ya da padişah buyruğu, ferman” anlamıyla karşımıza çıkmıştır.

Hattı ki zâhir olsa gerek dahi âleme
Havfi zuhûr-ı fitne-i âhır zamân verir(K. 4/22)

Her seher dehre tulû’ etmeğe âb-ı zer ile
Destine re’y-i münîrinden alır hatt-ı cevâz(K. 57/30)

Ahsentü zihî hatt-ı hümayûn-ı mübârek
El-kudretü lillâhi Te’âlâ ve tebârek(MER. 1/1)

Hüccet: delil ve hüküm-name anlamlarına gelir. Eserde 1 beyitte kullanılmıştır.

Oİ ki imzâ-nüvis-i hüccet-i dîn
Hâme-i mu’ciz-iştibâhıdır(KIT. 1/30)

Mektûb: 6 kez tekrar edilmiştir. Dîvân’da 48. kasîde Vezîr-i A’zam İlyas Paşanın mektubuna cevap olarak kaleme alınmıştır. Aşağıdaki 2 beyit bu kasidede geçmektedir.

Zihî mektûb-ı ferhunde-edâ kim
Dili şâd eyler okunmazdan akdem(K. 48/16)

Buna Allâh Te'âlâ şâhidimdir
Ki mektûb-ı şerîfinden mukaddem(K. 48/37)

Şu beyitte ise kutlu zamanda gelen ve mutlu bir haber taşıyan (mektûb-ı Behçet-âmîz tamlaması vesîlesiyle) bir mektuptan bahsedilmektedir

Bir mübârek zamân-ı ferrûhda
Geldi mektûb-ı behcet-âmîzî(KIT. 7/10)

Nâme; mektup, ferman, kitap, mecmûa anlamlarına gelir. Kelime 5 kez tekrar edilmiştir. Sultan Murat'ın yazısının, fermanının oldukça beğenilmiş olduğunu, âşıklarca sevgilinin mektubu nasıl beğeniliyorsa öyle kıymetli bulunduğunu, beğenildiğini ifade etmektedir. Şair bu beyitte “nâme” ile daha çok padişahın güzel yazısıyla yazmış olduğu fermanını kastetmiştir.

Bu hatt-ı dilâşûb ile bir nâme-i mergûb
Dildârdan olaydı eğer âşık mektûb(MER. 1/5)

Nişân; tuğra, taltif için verilen madalya, ferman anlamlarına gelir. 3 beyitte karşımıza çıkmıştır. Şair aşağıdaki beyitte nişan kelimesini “nişan çekmek” deyimini içinde kullanmıştır. Nef'î kendisini söz söyleyenlerin ülkesinin padişahı olarak ilan etmektedir. Ve bu vadîde hiçbir şairin kendisini taklit edemeyeceğini, kendisinin yerini tutamayacağını anlatmak için de “fitne nişânım çekemez” demiştir. İlk mısrada ise “gönül ehli Rüstem” olduğunu söylemiş ve kimsenin yayını çekemeyeceğini, kullanamayacağını vurgulamıştır. Burada “kemân” kelimesinin tercih edilmesi de tesâdüf değildir. Bilindiği gibi kemân, mecâzen kaş yerine de sıkça kullanılan bir kelimedir. Kaşın yeri ise yüzün üst kısmındadır ki bu durum fermanlarda tuğranın,

nişanın üstte bulunmasıyla alakalandırılmaktadır. Şair, bu beyitte dolaylı olarak bu ilişkiyi de hatırlatmaktadır.

Rüstem-i ehl-i dilim aşk kemânım çekemez
Pâdişâh-ı suhanım fitne nişânım çekemez(G. 58/1)

Seh-nâme; Osmanlı tarihine âit muhârebelerin evvelâ manzum, sonra manzum mensur karışık olarak yazılmışıdır. 1 kez kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte şair fikirlerini yazılmış bir tarihe benzetmektedir.

Hired allâme-i idrâkimin bir köhne şâkirdi
Felek şeh-nâme-i endîşemin bir cild-i zerkârı(K. 13/46)

Takvîm; 2 kez tekrar edilmiştir.

Bir de sâbit ü seyyâr ü müneccimler ele
Hükm içün dahi ne takvîm ala ne usturlâb(K. 31/15)

Ta'mîm; genelge ya da umûmîleştirme demektir. 1 beyitte karşımıza çıkmıştır. Burada hükümlerin genelge haline getirildiğinde hükmetme gücünün daha da artacağından bahsedilmektedir.

Eser-i takviyet ü hıfzını gör
Meselâ hükmünü etse ta'mîm(K. 26/31)

Tuğrâ; ferman, menşur, berat gibi evraklar üstüne padişahın imzası olmak üzere yapılan şekildir. Eserde 3 kez tekrar edilmiştir. Nişan, berat, ferman maddelerinde de belirtildiği gibi “tuğrâ” hükümdarlık alâmetlerinden biridir. Kelime aşağıdaki beyitlerde direkt olarak bu anlam çerçevesi dahilinde kullanılmıştır. 2. beyitte “nâmına çekildi” ifadesiyle tuğralarda padişah isimlerinin yer alması durumuna işaret edilmiştir.

Ne şeh şehenşeh-i sâhib-kırân-ı heft-iklîm
Ki tuttu âlemi tuğrâ-yı fethile nâmı(K. 21/8)

Çekildi nâmına dîvân-ı arş-ı a'lâda
Bilâ-mücâdele tuğrâ-yı feth-i mülk-i Acem(K. 36/3)

c) Kitapla İlgili Diğer Unsurlar:

Cild, Dibâce, Ser-levhâ, Ser-nâme, Şemse, Şirâze

Cild; deri, kap, kitap, meşin anlamlarına gelmektedir. 4 beyitte tekrar edilmiştir. Aşağıdaki beyitte divançeye güneşin yaldızlı bir cilt olduğu söylenerek, ciltlerin süslü oluşuna dikkat çekilmiştir.

Nice divânçe metn-i hikmetü'l-işrâk-ı endîşe
Ki hurşîd-i cihân-tâb ana bir cild-i mutallâdır(K. 47/58)

Dîbâce; başlangıç, önsöz manasındadır. Nef'î bu kelimeyi 2 beyitte kullanmıştır. Aşağıdaki beyitte şair, mucizelerle dolu sözlerinin, hikâyelerinin hikmetli sözlerin divânının önsözünün süsü olduğunu belirtmektedir.

Nazm-âver-i mu'ciz-kelimâtım ki fesânem
Ârayış-i dîbâce-i dîvân-ı hikemdir(K. 59/10)

Ser-levhâ; başlık demektir. 1 beyitte kullanılmıştır. Şair burada matla beytini söz söyleyenlerin hareket noktası ilan etmektedir. Yani şair sözlerini söz söyleyenlerin çardağına asılmış bir süs gibi görmektedir.

Kilk-i üstâd-ı kader eyleye bu matla'ımı
Hallile ziynet-i ser-levha-i eyvân-ı suhan(K. 60/34)

Ser-nâme; mektup başlığı anlamındadır. Eserde 2 kez tekrar edilmiştir. Şu beyit, “Akıl kâtibim fikir kalemini eline alıp gönül levhasının başlığına söz söyleyenlerin ünvânını yazdı.” anlamındadır.

Hâme-i fikri alıp destine münşî-i hîred

Yazdı ser-nâme-i levh-i dile ünvân-ı suhan(K. 60/2)

Semse; güneş şeklinde yapılan işleme resim, yazma kitapların başına yapılan süs; cildin ortasında bulunan beyzî süslemedir. Nef’î bu kelimeyi 5 beyitte kullanmıştır. Bu kullanımların 4’ünde de “zerre, ışık, ziyâ, afitab, tâb” gibi güneşle ilgili kelimelerle karşılaşılmaktadır. Dikkat çeken başka bir ifade de işlemelerin altından yapılmış olduğunun söylenmesidir. Bu, hem işlemelerin güzelliğini anlatmakla hem de işlemelerin güneş şeklinde yapılıyor olmasıyla ilgili bir durumdur. Bilindiği gibi güneşin rengi de altın gibi sarıdır.

Zerredir ammâ ki tâb-ı âfitâb-ı aşk ile

Rûzigârın şemse-i tâk u revâkındır gönül(G. 79/4)

O denli tâb-nâk etmiş o zerrîn-şemse etrâfın

Görünmez sâyesinde âfitâb-ı subhun âsârı(K. 13/5)

Sirâze; kitabın yapraklarının muntazam bir şekilde durmasını sağlayan bağ veya örgüye verilen addır. Eserde 1 defa kullanılmıştır. Nef’î Sultan Murat’ın adalet ipini dönemin kitabına bir şiraze olarak düşünür ve bu adalet sayesinde döneminin dağılmaktan kurtulduğunu ifade eder.

Rişte-i adliyle ger bend etmese şîrâzesin

Târ u mâr olurdu eczâ-yı kitâb-ı rûzgâr(K. 16/23)

2) Üzerine Yazı Yazılan Malzemeler:

Beyâz, Kâğıt, Levh, Levha, Varak

Beyâz: ak demektir. Süte, rengi beyaz olan şeylere denir. Bu sebeple kâğıt için de kullanılır. Şair 2 beyitte beyaz kelimesini, kâğıt anlamını hatırlatacak şekilde kullanmıştır. Aşağıdaki beyit oldukça hoş bir söyleyişe sahiptir. Şair burada gözdeki beyazlıkla kâğıdın beyazlığı arasında ilişki kurmuş ve gözün beyazını üzerine yazı yazılan kâğıda benzetmiştir.

Değildir gözlerinde sâye-i müjgânı uşşâkın
Hatın resmin beyâz-ı dîde-i giryâne yazmışlar(K. 5/3)

Kâğıt: 1 kez kullanılmıştır. Şair, “Nasuh Paşanın kılıcının özelliklerini kim yazarsa kâğıda kaleminin üstüne mürekkep yerine kanlı su, gözyaşı dökülür” demektedir.

Vasf-ı şemşîrini kim yazsa mürekkeb yerine
Dökülür kâğıda nevk-i kaleminden hûn-âb(K. 31/40)

Levh-Levha: üzerine yazı yazılan nesnedir. Levh 19, levha ise 1 beyitte kullanılmıştır. Şu beyitte, sevgilinin yüzü levhaya benzetilmiştir. Kaşlar ise o levhadaki yazılar olarak hayal edilmiştir.

Ol ebrûlar ki levh-i cebhe-i cânâne yazmışlar
Cemâlî matla'ıdır kim ser-i dîvâne yazmışlar(G. 30/1)

“Levh-i hayâl, levh-i ma'ânî, levh-i sâde tab” tamlamaları kelimenin soyut unsurlarla birlikte anıldığı tamlamalardır.

Düşde fikr eylerim evsâfını bî-dâr olıcak
Bulurum levh-i hayâlimde ser-â-ser bî-reng(K. 37/38)

Keşf olur kûşe-i çeşmiyle bakınca zîrâ
Tab'ıma levh-i ma'ânîdeki râz-ı mübhem(K. 40/42)

Zamân düşer ki olur levh-i sâde-i tab'ım
Nukûş-ı sihr ile reşk-i cihân-ı bûkalemûn(K. 58/46)

Şu beyit de “levh” kelimesinin soyut anlamlı bir kelime ile aynı tamlama içinde yer alması açısından dikkat çekmekle birlikte, bir başka dikkate değer husus da levha ile ayna arasındaki şekil benzerliğinin bu tamlamanın kurulmasına olan desteğidir. Şair, her 2 varlığın da düz ya da yassı şeklinden hareketle bu tamlamayı kurmuştur.

Sihr edersem de belâ bu ki edâ eyleyemem
Levh-i âyîne-i medhinde olan ma'nâyı(K. 44/27)

Gönlün “levh” a teşbihi edebiyatımız açısından alışılmış bir durumdur. Üzerine hiçbir şey yazılmamış, kirlenmemiş levhanın temizliği ile gönül arasında ilişki kurulur. Şairimiz de bu alakadan yararlanmıştır.

Böyle eder evsâfını levh-ı dile tahrîr
Nevk-i kalem-i nâtika-peymâ-yı zamâne(K. 41/14)

O hamle-güster-i leşger-şiken ki lâyıkdır
Yazılsa levh-i dile dâsitân-ı peykârı(K. 45/22)

“Levh-i kader” tamlaması ise bizlere “levh-i mahfûz” u hatırlatmaktadır. Bilindiği gibi levh-i mahfûz, Allah ü Tealâ'nın her şeyden önce yarattığı levhanın adıdır ve bu levhada Allah tarafından takdir edilen her şey, olay yazılıdır⁴².

Alır levh-i kaderden cezbe-i fikr ile mazmûnu

⁴² İskender Pala; a.g.e, s: 255

Tabî'at zâtını ta'rîfe hasr etdikçe güftârı(K. 49/48)

Safha; bir şeyin yassı yüzü, yazılmış ya da yazılabilir sahife anlamındadır. 2 beyitte kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte şair, gönlü bir sayfaya benzetmiştir. Nef'î metih için bir kasidenin yetmediğini, içinden bir gazel söylemek geldiğini söylemektedir.

Bir kasîdeyle kanâ'at etmedi medhinde dil
Safha-i hâtırdan etdim bir gazel de intihâb(K. 61/24)

Varak; yaprak, kağıt ya da kitap yaprağı, yazılmış kağıt anlamındadır. 1 kez karşımıza çıkmıştır. Bu beyit takvim maddesinde ele alınmıştır.

3) Yazı Âlet ve Malzemeleri:

Aklâm, Cedvel, Damga, Devât, Hâme, Hokka, Kalem, Kilk, Mıstâr, Midâd, Mühr, Mürekkeb, Nâvdân, Pergâr

Aklâm; yazı âletleri, memurların çalıştıkları dâireler demektir. 2 kez kullanılmıştır. Şair aşağıdaki beyitte, Muhammet Efendinin vasıflarını yazarken kalemin ucundaki ışığın muma galip olduğunu söylemektedir.

Re'yi bir mertebe rûşen ki yazarken vasfın
Şem'a gâlib görünür şu'le-i nevk-i aklâm(K. 50/34)

Cedvel; 2 kez karşımıza çıkmıştır.

Nîzesidir o kalem cedvel-i takvîm-i zafer
Ki adûnun ana surh olmuş ucunda kanı(K. 3/16)

Damga; mühür manasındadır. 3 beyitte karşımıza çıkmıştır. Şair, 2 beyitte damga ya da mühürle güneş arasındaki şeklî benzerlikten yararlanmıştır.

Dönerdi mihr ana nisbetle bir damgâ-yı zerrîne
Eğer aks-i çerâğ-ı re'yi düşse çarh-ı vâlâya(K. 18/33)

Sanır damgâ-yı zerrîndir gören bir mâ'î hârâda
Niyân-ı âba düşmüş aks-i hûrşîd-i pür-envârı(K. 49/8)

Devât: 9 kez karşımıza çıkmıştır. Kelime genellikle hokkayla, hokkanın çukur kısmı vesilesiyle çukur anlamına gelen kelimelerle birlikte kullanılmıştır. Bilindiği gibi divit, hokka ile birlikte bele çapraz olarak bağlanırdı. İlk beyitte “divitinin çukuru eğer Hızır çukuru olmasaydı harflerin hareket etmesi mümkün değildi” denilerek divitte hayat suyu bulunduğunu söylenmektedir.

Ser çeşme-i Hızır olmasa ger çâh-ı devâtı
Mümkün mü idi hîç hurûfun harekâtı(MES. 1/11)

Hokka çukurundan hareketle şu beyitte Yusuf Peygamber'in kardeşleri tarafından kuyuya atılması olayına telmih edilmiştir.

Çeh-i Ken'ân-ı şebistân-ı devâtımdır ki Yûsuf'dan
Alır kîn-i zenân-ı Mısır seyr-i hüsn-i ebkârı(K. 13/56)

Divitlerde mürekkep koyulacak haznelerin olması, mürekkeplerin renginin siyah olması durumuna şu beyitte kullanılan “çeşm-i siyeh” tamlaması ile işaret edilmiştir.

Şâhid-i memlekete çeşm-i siyehdir o devât
Nâvek-i gamze-i dil-dûzudur anın o kalem(K. 51/36)

Hâme: kalem demektir. 61 beyitte karşımıza çıkmıştır. 1 beyitte ise “kümeýt-i hâme” şeklinde kullanılmıştır. Kelime gurubu “söz meydanının atı” anlamına gelmektedir.

Kümeýt-i hâme gibi âlem-i tahayyülde
Müsellem olsa ana ger tarîk-ı reh-vârı(K. 45/15)

Şair sözlerinin kusursuzluğunu “hâme-i i’câza” tamlamasını kullanarak anlatmaya çalışmaktadır.

Nice mümkün böyle vâdîde bu gûne penc-beyt
Urmayınca tab’-ı Nef’î hâme-i i’câza dest(G. 15/6)

Şiirlerinin güzelliğini anlatmak için kalemi oldukça hoş bir araç olarak kullanan Nef’î, farklı benzetmeler de kurmuştur. Kalem Nef’î’nin aşağıdaki mısralarda; en hoş nağmeleri söyleyen mutrip, yerinde duramayan, atılan bir ok, tatlı dilli tûtî kuşu, mürekkep yerine âb-ı hayat saçan bir çeşme olarak karşımıza çıkmaktadır.

Meşk istemezse mutrib-i hâmem acep midir
Bî-perde her terâneye demsâzdır sözüm(G. 78/5)

Atılır hâmesi ok gibi elinde durmaz
Etse bir şâir eger medh-i şitâbın imlâ(K. 17/11)

Ne kand-ı nazm-ı şîrînim gibi sükker olur hâsıl
Ne hâmem gibi gördü kimse tûtî-i şeker-hâyı(K. 27/47)

Acep mi hâmesine Hızr-ı pey-huceste desem
Ki gezdiği yeri etmiş riyâz-ı Rıdvânî(K. 30/7)

Der gören reşha-i hâmem ne temâşâdır bu
Çeşme-i âb-ı hayât ola dehân-ı erkam(K. 40/46)

Nef’î için mana paha biçilemez bir hazînedir. Söz söyleme gücüne çok güvenen şairimiz, bu hazîneye sahip olduğunu ifade etmektedir. Bu hazîne

benzetmesinin etrafında kalem kelimesi de farklı benzetmeler içinde karşımıza çıkmaktadır. Kalem, mana hazînesini koruyan bir ejderha ve hazînenin kilidi ya da hazîneye ulaşmayı sağlayan bir anahtar olarak şairimizin mısralarında yer bulmuştur. Hatta kimi zaman bizzat kalem mücevherler saçan bir varlık olarak vasıflandırılmıştır.

Hâmem ol ejder-i gencîne-i ma'nâdır kim
Nûr-ı ma'nâ deheninden görünür şu'le misâl(K. 35/54)

Eyledi sun'-ı meded-kârî-i feyyâz-ı ezel
Hâmemi kufl-ı der-i genc-i ma'ânîye kilîd(K. 54/15)

Hâmem ol ebr-i güher-pâş-ı suhandir kim eder
Sadef-i sâmi'a-i âlemi pür-mürvârîd(K. 54/41)

Aşağıdaki beyit ise “kalem” kelimesinin soyut anlamlı bir kelimeyle birlikte kullanıldığı durumlara örnektir. Burada fikir somutlaştırılmış ve kaleme benzetilmiştir.

Hâme-i fikri alıp destine münşî-i hîred
Yazdı ser-nâme-i levh-i dile ünvân-ı suhan(K. 60/2)

Kalem, kağıt üstünde ilerlerken sesler çıkarır. Bu durum göz önüne alındığında bu ses kimi zaman ney denen müzik âletinin çıkardığı seslere benzetilmiştir. Kimi zaman da kaleminin çıkardığı sesleri herkesin dinlemesi gerektiğini ifade eder.

Cihânı etmede reşh-i midâdım dem-be-dem ihyâ
Ney-i hâmem meğr Âb-ı hayât ile murabbâdır(K. 47/60)

Dinlesin gelsin sarîr-i hâmemi Nef'î benim
Anlayın neyde mezâyâ-yı terennüm n'eydügin(G. 89/5)

Kalem siyah mürekkep içinde olduğu ve kendini ele alan kişinin irâdesinde olduğu için zenci bir köleye benzetilmiştir.

Bir şebistândır hayâlim hâme zengî hâdimi
Ol şebistânın arûs-ı dil-sitânıdır sözüm(K. 1/12)

Kalemi birkaç beyitte kesici âletlerle birlikte kullanan, hançere ya da kılıca benzeten Nef'î "kalem kılıçtan keskindir" düşüncesini hatırlatır gibidir.

Hevâ-yı ebr-i tîgıyla bahâr-ı ma'reke şâd-âb
Necîs-i hâme-i rumhıyla zırh-ı safderi mu'lem(K. 38/16)

Hokka; içine mürekkep koyulan küçük kaba denir. Kimi zaman içine afyon ya da esrar koyulan kaplara da hokka denilirdi. Eserde 2 beyitte karşılaşılmıştır. Hokka kimi zaman topraktan, bakırdan ya da camdan yapılırdı. Aşağıda kullanılan "hokka-i Çinî" tamlaması da camdan yapılabildiklerine işaretir.

Derd-i hırmana tabîb olsa revâdır kalemin
Hokka-i Çinî devât ana mürekkeb merhem(K. 51/35)

Kalem; 59 beyitte karşılaşılmıştır. Hâme maddesinde belirtildiği gibi kalemin kağıt üstünde çıkardığı sesler neyin çıkardığı seslere benzetilmiştir.

Nef'î nedir ney-i kaleminde bu nağmeler
Güyâ ki her terânedede bir sâza başladı(G. 126/5)

Şu mısralarda ise kalem, gönül hazînesinin bekçisi olarak karşımıza çıkmıştır.

Pâsbân olmuş bir ejderdir kalem genc-i dile
Kim o gencin şebçirâğı-ı pâsbânıdır sözüm(K. 1/27)

Kalemin ucunun siyah mürekkebe bulanmış oluşu sık sık rengiyle ilgili benzetmelerin kurulmasına vesile olmuştur. Şu beyitte kalemle sürmedân arasında renk açısından benzerlik kurulduğu dikkat çekmektedir.

Tab'ım arûs-ı ma'niye meşşâtelik eder
Endîşem âyîne kalemim sürmedân verir(K. 4/9)

Sivri dili ve eleştirileri ile tanınan Nef'î “düşkün, adî insanlara kaleminin mürekkebinin zehir damlası gibi geleceğini” söyleyerek adeta kendi tabiatını tahlil etmiştir.

A'dâya midâd-ı kalemim reşha-i semdir
Ahbâba şemîm-i suhanim nûkhet-i cândır(K. 9/61)

Şair, sözlerinin güzelliğini “kaleminin hoş kokular saçtığını” söyleyerek anlatmayı tercih etmiştir.

Endîşem olur bûy-ı latîfiyle mu'attar
Andan kalemim âlemi pür-müşk-i ter eyler(K. 10/39)

Bilindiği gibi evrende hiçbir şey yaratılmadan evvel Allah ü Tealâ “levh ü kalem” i yaratmıştır. Kalemle levha üzerine olacakların yazılmasını uygun bulmuştur. Şu beyitlerde bu “levh ü kalem” mefhumuna telmih yapılmıştır.

Bir câm sun Allah için bir kâse de ol mâh için
Tâ medh-i şâhenşâh için alam ele levh u kalem(K. 15/17)

Fermân-dih-i âlem ki zebân-ı kaleminden
Cârî olan ahkâmı hemân hükmi-i kazâdır(K. 33/25)

Hâme maddesinde değindiğimiz “kalemin ata benzetilmesi” durumu ile kalem kelimesi dahilinde de karşılaşmaktayız.

Zabt olunmazdı kümeýt-i kalemi destinde
Hat-ı şî'rinden eger urmasa pâýına şikâl(K. 35/35)

Aşağıdaki beyitte kalem, hayal dünyasının bahçesine bereket veren bir yağmur olarak karşımıza çıkmıştır. Bu benzetmede kalemle yazı yazarken mürekkep sızması durumunun da etkisi vardır.

Gülşen-i ma'nâya feyz-ı nefesim bâd-ı bahâr
Çemenistân-ı hayâle kalemim ebr-i matîr(K. 39/49)

Kilk: genel olarak kamış demektir. Özellikle kalem yapılan kamışa ve kaleme denir. Şair bu kelimeyi 43 kez tekrar etmiştir. Kalemle ilgili diğer maddelerde belirtilen güzel sözler söyleyen kalemin inci saçması, tatlı dilli olarak algılanışı, "levh-i mahfûz" durumunun hatırlatılması kilk kelimesinin de kullanım alanında yer almıştır.

Söylemez söylemez ammâ söze gelse Nef'î
Ne cevâhir dökülür kilk-i dür-efşânından(G. 91/5)

Kelîm-i Mısır hem kilk-i şeker-hâ-yı revânımdır
Ki cüllâb-ı ma'ânîdir cihâna Nîl-i güftârı(K. 13/57)

Kilk-i üstâd-ı kader eyleye bu matla'ımı
Hallile ziynet-i ser-levha-i eyvân-ı suhan(K. 60/34)

Aşağıdaki beyitte kalem buluta benzetilmiştir. İncinin oluşmasını hatırlatan kelime örgüsüyle oldukça güzel bir söyleyiş yakalanmıştır.

Ebr-i kilki sedef-i keffini pür-gevher eder
Vasf-ı bahr-ı keremin her kim ederse terkîm(K. 7/34)

“Kilk-i i’câz, kilk-i kudet” tamlamaları ise kelimenin soyut anlamlı kelimelerle oluşturduğu tamlamalara örnektir.

Düşer bir böyle matbû’u hoş-âyende gazel işte
Alınca destine Nef’î-i sâhir kilk-i i’câzı(K. 22/37)

Hurûf-ı câhını meşk etse kilk-i kudret olur
Güsiste dâ’ire-i âsumân numûne-i nûn(K. 58/33)

Mistar; satır yapılacak âlettir. Mukavva üzerine iplerin geçirilmesiyle oluşmuştur. “Târ-ı mistar” tamlamasıyla da mukavvaya gerilmiş bu ipler anlatılmaya çalışılmıştır.

Hâmemin râh-ı sülûk-ı fitne hatt-ı sâyesi
Şi’rimin habl-i metîn-i feyz târ-ı mistarı(K. 14/52)

Midâd; mürekkep anlamındadır. 12 kez tekrar edilmiştir. Şair, kaleminden süzülen mürekkebin damlalarıyla âb-ı hayata canlılık verdiğini söylemektedir.

Hâmem ki nazmımı eder ihyâ midâd ile
Âb-ı hayâta reşhası rûh-ı revân verir(K. 4/10)

Nef’î, cennette akan ırmak olan Kevser’in, Sultan Murat’ın kalemini kıskanacağını belirtmektedir. Yani O’nun mürekkebinin Kevser ırmağından üstün görmektedir.

Safâ-yı meşreb-i pâkin eger yâd etse bir şâ’ir
Midâd-ı hâmesine reşk ederdi reşha-i Kevser(K. 20/18)

Şair, kalemindeki mürekkebinden mücevherler saçıldığını “eğer kalemimin mürekkebi denize yardım etse, kıyısı mücevherden görülmezdi.” diyerek şiirleştirmiştir.

Görünmez idi kenârı güherle anberden
Midâd-ı hâmem eger bahra eylese imdâd(K. 29/60)

Mürekkebin siyah rengine şu beyitte işaret edilmiştir.

Nazm-ı rengînimi kim yazsa midâd-ı siyehin
Gösterir aks-i safâ-güsteri yâkût-ı müzâb(K. 31/55)

Mühr; mühür, imza demektir. 8 kez tekrar edilmiştir. Hz. Süleyman'ın tüm kuşlara cinlere hükmeden mühürlü yüzüğüne telmih yapılmıştır.

Tâ ki bir Âsaf-ı zî-şana Süleymân-ı zamân
Mührü teslîm ede zabt etmeğiçün dünyâyı(K. 44/45)

Şu beyitte mühür ile rütbelerin alınıp verilmesi arasındaki ilişkiden yararlanılmıştır. Anlaşıldığına göre herhangi bir göreve başlanırken kişiye o rütbeye has mühür verilir, kişi görevi bırakırken de bu mührü teslim eder.

Ki emr etdi vezâret hidmetin teslîm edip mührü
O sâhib-rüşde kim ahvâl-i dehri intikâd üzre(K. 43/1)

Şair sultanını övmek haddini kendinde bulamaz. Sultan o kadar yücedir. “Haddimi bilip ağzıma sessizlik mührünü neden vurmuyorum?” diyerek kendini yargılamaktadır. “Sükût mührü” tamlamasıyla bir yeri ya da bir şeyi kapatmak için mühür vurulması durumuna işaret edilmiştir.

Ki ben kande edâ-yı medh-i Sultân-ı cihân kande
Niçün haddim bilip mühr-i sükût urmam dehân üzre(K. 5/41)

Mürekkeb; 3 kez karşılaşılmıştır. Şair, kaleminin sızıntıları bitse de Muhammet Efendi'nin methi için yeterli olmayacağını, göz bebeğini mürekkep yerine akıtsa da buna yeterli olmayacağını belirtmektedir.

Tükendi reşha-i hâme tükenmez kıssa-i mehdin
Meğer göz merdümün edem mürekkeb yerine cârî(K. 49/41)

Nâvdân; kelime oluk anlamına gelmektedir ve aşağıdaki beyitte kalem oluğu, hokka gibi bir anlam ifade etmektedir.

Çeşme-i âb-ı hayât-ı feyzdur tab'ın n'ola
Kilk-i halkârî olursa ana zerrîn-nâvdân(K. 52/43)

Pergâr; pergel demektir. 5 beyitte karşımıza çıkmaktadır. “İyilik pergel” anlamındaki “pergâr-ı himmet” tamlaması ile şair, somutlaştırma yapmıştır.

Mîm-i mekâna istese pergâr-ı himmeti
Mikdâr-ı devr-i dâ'ire-i lâmekân verir(K. 4/48)

Pergel yuvarlak çizmek için kullanılan bir yazı aleti olduğu için “daire, mim, çember, gerdân” gibi yuvarlaklığı hatırlatan kelimelerle birlikte kullanılmıştır.

O kutb-ı çarh-ı sa'âdet ki döndürür bahtı
Ne yana istese pergâr-ı çarh-ı gerdânı(K. 30/23)

6) SAVAŞ ÂLET ve MALZEMELERİ

Savaş âlet ve malzemeleri Nef'î dîvânında oldukça fazla yer tutan kelime gurupları içinde yer almaktadır. Şair belki de hırçın üslûbunun bir yansıması olarak bu kelimelere fazlaca yer vermiştir. Şiirlerinde savaş âletlerinin çok yer almasını kaside şairi oluşuna daha da doğru bir ifade ile kasidelerini padişahlar, paşalar ve vezirler için yazıyor olmasına bağlamak da mümkündür. Çünkü şair onların zaferlerini, seferlerini, yiğit karakterlerini anlatırken doğal olarak bu kelimelerden yararlanmıştır.

1) Savaş Âletleri

a) Uzak Döğüşte Kullanılanlar:

Dâne, Fişek, Hadeng, Kavs, Kemân, Nâvek, Ok, Peykân, Sâz, Sehm, Seleb, Seyf, Sihâm, Silâh, Sufâr, Tîr, Top, Yây

Fişek: eserde 1 kez kullanılmıştır. Kelime “fişek-bâz” şeklinde birleşik kelime olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu beyitte fişekle güneş ışıkları arasındaki şekli benzerlikten yararlanılmıştır.

Revândır ol kadar fermânı kim fevrî olur hâzır
Murâd etse geceyle seyre hurşîd-i fişek-bâzı(K. 22/19)

Hadeng: aslında kayın ağacına denir. Ok imâlinde kullanıldığı için oka da isim olmuştur. 15 kez tekrar edilmiştir. Bilindiği gibi edebiyatımızda sevgilinin kirpiği oka benzetilir. Bu yüzden çoğunlukla gamze, nazar, peykân gibi kelimelerle birlikte anılmaktadır. Nef’î de bahsi geçen benzetmeden yararlanmıştır. Şair, sevgilinin bakışının sertliğini ise “hadeng-i çeşm” tamlamasıyla anlatmaya çalışmıştır.

Çeşmi hadeng-i hışmı yine kıldı der-kemân
Ebrûlarına düşse n’ola pîç ü tâb-ı nâz(G. 53/4)

Tab’ım ol büt-hânedir kim sûret-i dîvârının
Taşa kâr eyler hadeng-i gamze-i nâzik-teri(K. 14/47)

Zamânında bulunmaz fitneye bir cây-ı âsâyiş
Meger kim nevk-i peykân-ı hadeng-i gamze-i dilber(K. 20/15)

Şair 2 beyitte “hadeng-endâz-ı fikr” tamlamasını kullanmış ve fikirlerini kişileştirerek ok akan bir kişiye benzetmiştir. Bu ifade şairin sert üslûbuna kendi yorumu olarak da algılanabilir.

Husûsâ ol hadeng-endâz-ı fikrim ben ki bu fennin
Dahi bir pehlivânı çekmemişdir çekdiğim yâyı(K. 27/43)

Kavs; yay, keman demektir. 1 kez kullanılmıştır.

Oklar sihâm-ı kavs-i kazâdan nişân verir
Peykân-ı tîr ise ecel-i nâgehân olur(K. 28/46)

Kemân; yay manasındadır. 16 kez tekrar edilmiştir. 1 beyitte de “kemân-dâr” şeklinde birleşik kelime olarak kullanılmıştır. Edebiyatımızda kaşların yaya benzetilmesi oldukça sık rastlanan bir durumdur. Aşağıdaki ilk beyitte şair, kaşları kişileştirmiş ve yay tutan bir kişi olarak hayal etmiştir. 2. beyitte ise kaşlar yay, kirpikler ise ok alarak vasıflandırılmıştır.

Sînemi deldi müjen okları tâ cânıma dek
Söyle ebrû-yı kemândârına tutsun çekerek(G. 65/1)

Müjgânlarınla seyr eden ol ebruvânı der
Birden bu denlü tîr nice der-kemân olur(K. 28/4)

Yay şekil açısından benzerlik kurularak felekle, çarhla birlikte kullanılabilir. Aşağıdaki beyitler bunun örnekleridir.

Eremez gerdine sür’atde hadeng-i Rüstem
Çarh destinde kemân olsa hilâli zihgîr(K. 39/31)

Ol şeh ki seyre çıksa yanınca götürmege
Çarh âfitâba tîg u hilâle kemân verir(K. 4/26)

Kahramanlıktan ve savaşçı yaradılıştan bahsederken şairimizin en fazla andığı padişahlardan olan Rüstem, kemân kelimesiyle aynı beyitte karşımıza

çıkılmaktadır. Nef'î Rüstem gibi kahramanca yaya el uzatmaktan bahsetmektedir.

Rüstemâne kemâne sunsa elin
Zûr-ı bâzûda gösterir i'câz(KIT. 5/5)

Nâvek; küçük ok demektir. Eserde 9 beyitte karşılaşılmıştır. Kirpiklerin oka benzetildiğini görülmektedir. Sevgilinin bakışları âşığın yüreğine işler, gönlünde yaralar oluşturur. Ya da şairin ifadesiyle teninden yüreğine geçer.

Nâvek-i gamzelerin şöyle geçer tenden kim
Nevk-i peykân-ı ciger-dûzu bulaşmaz kane(G. 105/2)

Nef'î aşağıdaki beyitte somutlaştırma yaparak “âh” ı oka benzetmiştir. Aynı tamlama 1 beyitte daha kullanılmıştır. Âhın ok özelliği göstermesi edebiyatımızda alışılmış kullanımlardandır.

Sûzenin dikse nişân tîrine ger nâvek-i âh
Ok atıp gezdiği yerlerde ururdı anı(K. 3/18)

Ok; 9 kez kullanılmıştır. Kirpiğin oka benzetildiğine şahit olduğumuz şu beyitte şair, kirpik oklarının gönlünü deldiğini ifade etmektedir.

Sînemi deldi müjen okları tâ cânıma dek
Söyle ebrû-yı kemândârına tutsun çekerek(G. 65/1)

Okun ucundaki sivri kısma peykân denir ve genellikle demirden yapılır. Nef'î aşağıda mumdan yapılmış olsa da Sultan Ahmet'in okunun peykânının taşı debileceğini ifade etmiştir.

Âferin şest-i hümayûnuna kim oklarının
Mûmdan olsa yine taşı deler peykânı(K. 3/17)

Gergin yaydan atılan ok oldukça hızlı ilerler. Şairimiz zabtedemediği, durduramadığı kalemini oka benzetmektedir.

Atılır hâmesi ok gibi elinde durmaz
Etse bir şâir eger medh-i şitâbın imlâ(K. 17/11)

Peykân; okun temrenine, ucundaki sivri demire denir. 13 kez kullanılmıştır. Çeliğe su verilip keskinleştirilmesi durumundan hareketle temrende hala su olduğuna ve âşığın gönlüne bu suyun aktığına inanılır. Bu yüzden peykân ile âb sık sık bir arada kullanılır.

Gelse peykân-ı hadeng-i yâr kalmaz sûz-ı dil
Gör nice teskîn eder bir külheni bir katre âb(G. 8/4)

Peykânın yeri âşığın gönlüdür. Âşık kirpik okları gönlüne rahatça girebilsin diye gönlünü peykâna siper etmektedir.

Çekmesin diyü ta'ab girmede peykânı dile
Tîrine karşı durup sînemizi çâk ederiz(K. 48/3)

Döküldü sîneden peykân-ı yâr u penbe-i dâğım
Dıraht-ı huşke döndüm hâke düşmüş berg ile bârı(K. 49/44)

Sâz; silâh anlamındadır. Bu anlamı karşılayacak şekilde eserde 1 kez kullanılmıştır.

Ceng etse düşmenle ne gün olur o gün sûr u düşün
Tedbîri besdir ceng içün lâzım değil sâz u seleb(K. 62/3)

Seleb; savaş âleti demektir. Genel bir ad durumundadır. Eserde 1 kez kullanılmıştır. Bu da yukarıdaki beyittir.

Sehm; ok anlamına gelir. 1 kez karşımıza çıkmıştır. Görüldüğü gibi şair somutlaştırma yapmış ve saadeti oka benzetmiştir.

Zîr-ı tâkında fûrûzân şem'-i kâfûrî değil
Oldu zer-peykân ile sehm-i sa'âdet der-kemân(K. 52/14)

Seyf; kılıç demektir. Nef'î bu kelimeyi de 1 kez kullanmıştır. Vezîr-i A'zâm Murat Paşanın gücünü anlatmak için “devrin kılıç sahibi” tamlaması kurulmuştur.

Sen ol Mehdî-i sâhib-seyf-i devrânsın ki devrinde
Mesîhâ gelse icrâ edemez âyîn-i ahyâyı(K. 27/28)

Sihâm; oklar demektir. 1 kez kullanılmıştır.

Silâh; 1 kez kullanılmıştır. 1 beyitte de “silâhdâr” şeklinde birleşik kelime olarak geçmektedir.

Süрдükçe hasma yek-tene bakmaz silâh u cevşene
Yer kalmaz aslâ düşmene illâ beyâbân-ı adem(K. 15/30)

Sûfâr; iğne deliği, ok gezi manalarına gelmektedir. 1 kez karşılaşmıştır. Aşağıdaki beyitte kelime ok, okun hedefi anlamında kullanılmıştır. Beyit, hedefe atılan okun aksi yöne dönüp saplandığından bahsedilmektedir.

Dönerdi aksine sûfârı nısf-ı menzilden
Olurdu puşt-ı kemâne halîde peykânı(K. 30/33)

Tîr: ok anlamına gelir. 31 kez tekrar edilmiştir. (Bunun içinde aşağıda değinileceği gibi kelimenin birleşik kullanımları da vardır.) Sevgili bakışları ile âşığa ok atar. Âşık ise kendini bu oklara nişan eder. Âşık gönlüne saplanan bu okların verdiği ıstıraptan memnundur. Çünkü onlar sevgiliden birer armağandır. Aşağıdaki beyitlerde edebiyatımızın alışılmış bu söyleyişleri ile karşılaşmamız mümkündür. Şair, sevgilinin okları gönle girerken zorluk çekmesin diye kendini siper ettiğini, sînesini parçaladığını ifade etmektedir.

Nice tutsun tîr-i yâra sînesin Nef'î nişân
Anı kor mu bir karâr üzre dil-i pür-ıztırâb(G. 7/5)

Çekmesin diyü ta'ab girmede peykânı dile
Tîrine karşı durup sînemizi çâk ederiz(G. 48/3)

Âşığın âhı yükselerek gökyüzüne çıkar, ok da yukarı doğru atılabilmektedir. Âhla ok arasında benzerlik kurulduğuna yukarıda değinilmiştir. Aşağıdaki beyitte de bu durum söz konusudur. Ayrıca şairimiz meleklerin kanatlarıyla da ok arasında şekli benzerlikten hareketle bu iki unsuru birlikte anmıştır.

Tîr-i âhım yine bir demde erişdi feleğe
Şehper-i bâl-i melekdendir ana sanki yelek(G. 65/2)

Âh-ı âşık der idim tîrine ger nâvek-i âh
Delse eflâki geçip küngüre-i keyvânı(K. 3/19)

Gökyüzünün şekil olarak yaya benzetildiğini biliyoruz. Bundan hareketle yaya benzeyen gökyüzünün insanlar üstüne kaza veya kader oklarını attığına dair bir inanış vardır. Yani baht ve talihle ilgili durumlardan gökyüzünün attığı kaza okları sorumludur. Şair aşağıdaki beyitlerde bu inanışlardan yararlanmıştır.

Menzile nûr-ı basar gibi berâber erişir
Olsa her birine hem-pûye eger tîr-i kazâ(K. 17/29)

Nâvek-i fikrim eder tîr-i kazâ gibi güzer
Olsa pûlâd-ı Dımışkîden eğer heft-ecrâm(K. 50/49)

Kelime “tîr-endâz” ve “tîr-keş” şeklinde birleşik kelime olarak da kullanılmıştır. Bunlarla birlikte divânda kullanım sayısı 32’ye ulaşmaktadır.

Çeşmi yüz bin kan eder bir cünbiş-i müjgan ile
Dest-i kudretdir meğher ol mest-i tîr-endâza dest(K. 15/2)

Meğher ki cezb ede âşık nigâh-ı hasret ile
Hadeng-i tîrkeş-i nâz u tegâfûl-i yârı(k. 45/36)

Top; eserde savaş âleti maddesinde değerlendirilebilecek şekilde 1 kez kullanılmıştır.

Mevc-i per-der-peydir ol bahra sipâh-ı saf-be-saf
Bir neheng olsa n’ola her top-ı ejder-peykeri(K. 14/14)

Yây; 1 kez karşımıza çıkmaktadır. Bu beyit “hadeng” maddesinde örnek olarak ele alındığı için tekrar etmeye ihtiyaç duyulmamıştır.

b) Yakın Döğüşte Kullanılanlar:

Çûb, Deşne, Gaddâre, Hançer, Nîze, Rumh, Sinân, Şemşîr, Şeş-per, Tîg, Tûğ

Çûb; ağaç değnek, odun, sopa; çöp anlamına gelir. Eserde 1 kez kullanılmıştır. Bu beyitte “balta sopası” manasındaki bir tamlama içinde yer almaktadır. Bu kelime gurubu sayesinde Hz. İbrahim’in balta ile putları kırması olayına telmih yapılmıştır.

Reşk-i kil-k-i kef-i Mânî olur alsam elime
Deste çûp-ı teber-i bût-şiken-i İbrâhîm(K. 7/56)

Deşne: hançer demektir. 3 beyitte hançer manasını ihtiva etmektedir. Şair aşağıdaki ilk beyitte sevgilinin bakışını hançere benzetmektedir. Sevgili âşığı umursamaz, hor görür. Bu durum bakışlarına da yansır ve umursanmadığını bilmek âşığın canını yakar. Bu yüzden sevgilinin bakışları kesici bir nesne olan hançere benzetilmiştir. Beyitte dikkat çeken bir başka husus da edebiyatımızda gücün-kuvvetin, güç yetmezliğin sembolü olan Rüstem’le birlikte hançer kelimesinin kullanılmış olmasıdır.

Deşne-i gamzesi yetmez mi ki bir demde urur
Dil-i mecrûhuma bin hançer-i Rüstem şâne(G. 116/6)

Muhammet Paşa’nın övgüsünü yapmayı cevhere benzeten şair, bu cevher ile keskin bir hançer gibi olan sözlerinin ışıklar saçan bir kılıca döndüğünü ifade etmektedir. Nef’î’nin kendi sözlerini keskin bir hançere benzetmesi yaptığı eleştirilere ve pervâsız üslûbuna işarettir.

Ol cevher ile deşne-i ser-tîz-i zebânım
Bir tîg-ı celî pertev-i hurşîd-i zıyâdır(K. 33/38)

Gaddâre: büyük bıçak; küçük tabanca demektir. Kelime 1 kez kullanılmıştır. Şair yine sevgilinin bakışını keskin bir âlet olan bıçağa benzetmektedir. Aynı zamanda bakışları kişileştiren Nef’î, onun bıçağın sapına el uzattığını söylemektedir.

Gamze sundukça elin kabza-i gaddâresine
Acır ağyâr dahi âşık-ı bîçâresine(G. 108/1)

Hançer: büyük bıçaklar için kullanılır. 13 kez tekrar edilmiştir. Kelime 3 beyitte “hançer-i bürrân” tamlaması içinde kullanılmıştır. Şair, ilk beyitte

sevgilinin keskin bir hançer gibi olan bakışlarına gönlü yaralı olsa da susamış olduğunu, hatta tüm âlemin buna susamış olduğunu vurgulamıştır.

Tîg-ı ser-tîz ile ben âşüfte dil mecrûh iken
Teşnedir âlem yine ol hançer-i bürrâna hep(G. 13/4)

Dil verdi ise gamze-i hûn-rîzine Nef'î
Biçâre hemân hançer-i bürrânına düşsün(G. 94/5)

Demirden yapılmış âletler keskinleştirilmek için suyla dövülürdü. Bu yüzden hançer ya da peykânın ucunda bu sudan zerrelere kaldığı düşünülür. Hatta kimi zaman su olarak değil de zehir ya da bazı yaralara panzehir olarak ele alınır. Şair şu beyitte bu durumu örneklendirmiştir.

Hımmile geh bir nigâh eyler ki te'sîrinde cân
Nîş-i zehr-âlûd-ı zahm-ı hançer ü peykân bulur(K. 8/13)

Hançerin çelikten yapıldığını, kimi zaman altınla ya da diğer mücevherlerle süslenebildiğini aşağıdaki beyitlerde geçen “hançer-i pûlâd, cevher-i hançer, zerrîn-hançer” tamlamalarından çıkarmak mümkündür:

Olmaz ol gamze-i cellâd gibi bir âfet
Ki ne tîg-ı müje ne hançer-i pûlâd ister(G. 35/2)

Mâh-ı nev sanma felekde göricek peykârını
Ditredi Behrâm elinden düşdü zerrîn-hançeri(K. 14/6)

Gevher-i mazmûn halâs olmaz elimden ger yeri
Cevher-i hançer gibi olsa hisâr-ı âhenîn(K. 56/36)

Nîze: kargı, mızrak, süngü, harbe manalarına gelir. 6 kez tekrar edilmiştir. Vezîr- A'zam Murat Paşanın yiğitliğini anlatırken, “Eli mızraklı yiğitler her

hamlede düşman sürüsünü afete uğratar.” diyen Nef’î, “nîze” yi birleşik kelime olarak kullanmıştır.

Her hamlede hüçûm-ı dilîrân-ı nîze-dâr
Hayl-i adûya ol kadar âfet-resân olur(K. 28/48)

Nîze ya da hançer gibi kesici âletlerin ucu kana bulanmıştır. Şair aşağıdaki beyitte kalemle nîze arasında benzerlik kurmakla beraber, hançere benzeyen bu kalemin ucunun kana bulandığını ifade etmiştir.

Nîzesidir o kalem cedvel-i takvîm-i zafer
Ki adûnun ana surh olmuş ucunda kanı(K. 3/16)

Rumh: kargı, mızrak, süngü, anlamlarına gelir. 2 beyitte karşımıza çıkmıştır. Şair Hüseyin Paşanın kalemini süngüye benzetmiştir.

Hevâ-yı ebr-i tîgıyla bahâr-ı ma’reke şâd-âb
Necîs-i hâme-i rumhıyla zırh-ı safderi mu’lem(K. 38/16)

Sinân: mızrak, süngü demektir. 8 kez tekrar edilmiştir. Şair, Sultan Murat’ın kahramanlığını anlatmak için sultanı Rüstem’le karşılaştırır. “Rüstem’in bakışına kirpileri süngü verir” diyerek kirpik-süngü münasebetinden de yararlanarak O’nun Rüstem’den daha üstün olduğunu anlatmaya çalışır. 2. beyitte yine “sinân-ı gamze” tamlamasıyla kirpik-mızrak benzerliği konu edinilmiştir.

Geh Kahramân-ı çeşmine ebrû kemân sunar
Geh Rüstem-i nigâhına müjgân sinân verir(K. 4/21)

Dikdi na’l-i sîneme çeşmin sinân-ı gamzesin
Nîzesini halkadan gûyâ geçirdi Kahramân(K. 52/48)

Şemşîr: aslan kuyruğu demektir. Teşbih yoluyla kılıç, pala gibi âletlere isim olmuştur. 46 beyitte karşımıza çıkmıştır. Yukarıda ele alınan birçok maddede olduğu gibi “şemşîr” kelimesinde de kirpikle kesici bir âlet olan kılıç arasında 10 beyitte ilgi kurmuştur.

Katl-i uşşâk etmeden âr eylemezdi gamzesi
Olmasa şemşîr-i istiğnâsı ger şâdâb-ı nâz(G. 52/2)

Sivri dili en büyük silâhı olan Nef'î, 12 beyitte “şemşîr” i zebânla birlikte kullanmıştır. Şair ya direkt olarak “şemşîr-i zebân” tamlamasını kurarak ya da bu iki kelimeyi aynı tamlama içinde buluşturarak somutlaştırma yapmıştır. İlk beyitte sevgilinin gamzesi ile söyleşilemeyeceğini, sanki her birinin kılıç gibi keskin dilli olduğunu ifade etmektedir. 2. beyitte ise “her savaşta, hayal meydanında düşmanları yere seren Nef'î'nin kılıç (gibi)sözlerinin” olduğunu vurgulamaktadır. 3. beyitte ise keskin kılıç gibi sözlerinin ucundaki kanla fitneye renk verdiğini söylemektedir.

Gamzeler hod çâkçâk etmekde dâ'im dilleri
Söyleşilmez tut ki şemşîr-i zebândır her biri(G. 132/3)

Ammâ yine hasm-efken-i meydân-ı tahayyül
Her ma'rekede Nef'î-i şemşîr-zebândır(K. 9/53)

Tab'im ol gamze-i şûh-ı büt-i ma'nâdır kim
Hûn-ı şemşîr-zebân ile verir fitneye reng(K. 37/41)

Sînesin çâk eyledim çarhın değildir kehkeşân
Zahm-ı şemşîr-i zebân-ı kîn-sitânımdır benim(K. 12/2)

Şair, dost gibi görünüp kötülük yapanların, kılıç (gibi) sözleriyle cezalarını bulacaklarını vurgulamaktadır.

Şemşîr-i zebânımla cezâsını bulurlar
Bahteklik ederlerse ahibbâ-yı zamâne(K. 41/45)

Aşağıdaki beyitlerde kelime direkt olarak gerçek anlamıyla karşımıza çıkmaktadır. Sultan Ahmet'in âleme kılıcıyla hem kan döktüğünü hem de âlemi temizlediğini söylediği beyit hoş bir kuruluşa sahiptir.

Eger hem kan döküp şemşîri hem pâk etmese dehri
Kalırdı hûn-ı fitne dâmen-i âhır zamân üzre(K. 5/33)

Ol kadar kan dökdü şemşîrin ki aksile anın
Kâse-i yâkûta döndü künbed-i nîlûferî(K. 14/7)

Şair, aşağıdaki beyitlerde de Nasuh Paşa'nın ve Sultan Murat'ın özelliklerini, yaradılışlarını kılıca benzeterek somutlaştırmıştır. Şüphesiz, bu tamamen ile anlatılmak istenen bahsi geçen kişilerin sert, güçlü- kuvvetli tabiatlarıdır. 3. beyitte de "şemşîr-i cefâ" kelime gurubuyla somutlaştırma yapılmıştır.

Vasf-ı şemşîrini kim yazsa mürekkeb yerine
Dökülür kâğıda nevk-i kaleminden hûn-âb(K. 31/40)

Vasf-ı şemşîrine had yukturalım bir demde
Peyk-i endîşe ne Hindi koya ne Kirmânı(K. 3/15)

Dil-beste esîrân-ı ham-ı zülfüne gerçi
Ebrûlarının çekdiği şemşîr-i cefâdır(K. 33/14)

Şu beyitte Sultan Murat'ın kılıcı Hz. Ali'nin kılıcına benzetilmiştir. Bilindiği gibi Zülfikâr, Hz. Muhammet tarafından Hz. Ali'ye verilen kılıcın adıdır⁴³. Burada bu hadiseye telmihte bulunulmuştur.

⁴³ Cemal Kurnaz; a.g.e, s: 244

Devri zamân-ı Ahmed-i Muhtârı andırır
Şemşîri Zülfikâr-ı Alî'den nişân verir(K. 4/35)

Kılıçla fethedilmiş kiliseler câmiye tahvîl edilirse bu câmilerin imamaları hutbe okumak için minbere kılıç ile çıkarlarmış⁴⁴. Şair, şu beyitte “şemşîr-i hatîb” tamlaması ile bu geleneği hatırlatmıştır:

Dönse şemşîr-i hatîbe nola şemşîr-i zebân
Mülk-i nazmın hutbe-i emn ü emânıdır sözüm(K. 1/25)

Ses-per; eski harp aletlerinden altı dilimli topuzun adıdır. 1 beyitte kullanılmıştır. Şair Sultan Osman’ın süslü topuzunu düşmana salladığında bir avuç cevheri üstlerine saçtığını ifade etmiştir.

Bir avuç gevher saçardı âleme gûyâ kefin
Saldığınca düşmene gâhî murassa’ şeş-peri(K. 14/12)

Tîg; kılıç, gaddâre gibi kesici âletlere denir. Kelime 105 kez tekrar edilerek dîvân içinde en fazla tekrar edilen kelimelerden birisi olmuştur. Şairin “tîg”i en fazla kullandığı benzetmeler arasında kirpikle olan da vardır.

Çeşm-i mesti tîg çekmiş gamzeden bir Kahramân
Ebrû-yı müşgîni bir şemşîrden hâlî kırâb(G. 7/4)

Uşşâkı niçün kırmaz gamzen ne durur bilmem
Keskin mi değil tîgî mestâne değil mi yâ(G. 6/5)

Şair, sivri sözlerini kılıca benzeterek “tîg-ı zebân” tamlamasını kurmuştur. Gönlündeki kinin kılıç (gibi) keskin sözlerine cilâ olacağını vurgulamıştır.

⁴⁴ İskender Pala; a.g.e, s: 239

Nice bir kîn ile tîg-ı zebâna dil cilâ versin
Usandım rûzgâra sögmeden Allâh belâ versin(MÜF. 13)

“Dünyaya ışık veren naz kılıcı aşıkları kırmakta” diyen şair, sevgilinin nazını, nazlı bakışını kılıca benzeterek somutlaştırma yapmıştır.

Kırmada uşşâkı hep tîg-ı cihân-tâb-ı nâz
Gamzesi ammâ yine mest-i şeker-hâb-ı nâz(G. 54/1)

Aşağıdaki beyitte kılıç şimşeğe benzetilmiştir. Hışımlla sallanan kılıcın çıkardığı sesler ve çeliğinin güneşte parlaması gibi durumlardan hareketle kılıç şimşekle birlikte anılır.

Berk-ı tîgîn ten-i a'dâda eder cevşeni âb
Döner üstünde habâba ser-i bî-sâmânı(K. 3/34)

Bilindiği gibi kılıç imâlinde çelik kullanılır. Eskiden iyi cins aynalar da çelikten yapılmış. Divân Edebiyatında bu iki unsur bu açıdan düşünüldüğünde sık sık aynı beyit içinde kullanılmaktadır. Tarak ise saçı tel tel ayırması açısından keskin kılıçlara benzetilebilmektedir. Şair bu çerçevede tîg- âyîne- şâne kelimelerini aynı beyit içinde kullanmıştır. 2. beyitte de aynı kullanım söz konusudur.

Tîg-ı gamzeyle dil-i sâfı ko sad çâk etsin
Çünkü ol şûha hem âyîne gerek hem şâne(G. 116/5)

Kendüyi hayrân da bulmazsa eger âyîne
Havf-i tîg-ı gamzesiyle aksini lerzân bulur(K. 8/7)

Aşağıdaki beyitlerde kelime kılıç çekmek, kılıç asmak, kılıca sunmak deyimleri içinde yer almıştır.

Çekse tîğın kırılır birbiri üzre âlem
Fitne cellâdı mıdır gamze-i mestin bilmem(MÜF. 7)

Göreydi cevher-i şemşîrini ger gamze-i dilber
Gamından dahi tîğ asmazdı tâk-ı ebruvân üzre(K. 5/32)

Gamzesi bir mest-i hâb-âlûde-i pür-fitne kim
Düşde ger el sunsa tîga dâmeninde kan bulur(K. 8/8)

Kılıçların uç kısmı biraz eğri ve de biraz ince olur. Bu açıdan kılıçla hilâl-yay arasında ilişki kurulur. Nef'î de aşağıdaki beyitte bu kelimeleri birlikte zikretmiştir.

Ol şeh ki seyre çıksa yanınca götürmege
Çarh âfitâba tîğ u hilâle kemân verir(K. 4/26)

Kılıcı keskinleştirmek için suyun kullanıldığı ifade edilmişti. Aşağıdaki beyitte şair bunu hatırlatmakla birlikte “düşmanlarına şiir kılıcının suyunu içirdiğinde” olacakları anlatmaktadır.

İçirsem düşmene ger âb-ı tîğ-ı nazm-ı şîrînim
Eder hâkinde gavgâyı hümâlar üstühân üzre(K. 5/50)

Sultan Ahmet'in hayali kılıca benzetilerek somutlaştırma yapılmıştır. “Onun hayalinin kılıcı düşmanın gözünün önünden geçse dünya gibi iki parçaya ayrılırdı.” anlamını karşılayan şair, hoş bir ifade sağlamıştır. Diğer beyitlerde de “tîğ-ı adl, hayâl-i tîğ, tîğ-ı kah” tamlamalarıyla yine somutlaştırma yapıldığı dikkat çekmektedir.

Çeşm-i düşmenden eger geçse hayâl-i tîğı
Merdüm-i dîdesi cevza gibi olurdu dü-nîm(K. 7/36)

Değildir kehkeşân cellâd-ı kahırî tîg-ı adliyle
Çalıp çâk eyledi fark-ı ser-i çarh-ı sitem-kârı(K. 13/34)

Safâ-yı câvidânîdir neşât-ı lutfu ahibbâba
Belâ-yı nâ-gehânîdir hayâl-i tîgı a'daya(K. 18/29)

İkisi de tîg-ı kahrınla cezâsın buldular
Koluna kuvvet ola günden güne ömrün ziyâd(K. 25/39)

Keskin sözleriyle dikkat çeken şairimiz yine sözlerini kılıca benzetmiştir. “Kılıç gibi sözlerinden saçılanın kan sanıldığını” söyleyen Nef’î, kan sanılanın yakut olduğunu ima etmektedir. Başka bir beyitte ise, büyülercesine söz söyleyen kaleminin, kılıcı olduğunu söylemiştir. Kalemle ilgili maddelerde de vurgulandığı gibi şair, “kalem kılıçtan keskindir” sözünü hatırlatır gibidir.

Sanırlar katre-i hûn saçılır tîg-ı zebânımdan
Sözüm oldukça rengîn-fıkr ile yâkût-ı rümmânî(K. 11/42)

Kahramânım nîze vü şemşîre çekmem ihtiyâc
Hâme-i câdû-zebân tîg u sinânımdır benim(K. 12/3)

Kılıç üstüne fetihle ilgili âyetlerin yazılması, askerlerin bu kılıçlar üstüne yemin etmesi askerlik geleneklerindendir⁴⁵. Şu beyitte bu durum hatırlatılmaktadır.

Tîgına n’ola yemîn eylerse rûh-ı Murtazâ
Bir gazâ etdin ki hoşnûd eyledin peygamberi(K. 14/4)

Değerli madenlerle kılıçlara süsleme yapılmaktadır. Aşağıdaki beyitte “tîg-ı pür-gevher” tamlamasıyla bu duruma işaret edilmiştir.

⁴⁵ İskender Pala; a.g.e, 239

Berk uran destinde tîg-ı pür-güher midir yahud
Eyledi deryâya gavta âfitâtab-ı hâveri(K. 14/11)

Tûğ: at kuyruğu bağlanmış, ucu altın yaldızlı bir çeşit mızraktır. 3 kez kullanılmıştır. Kelime püskül anlamına gelen perçemle birlikte anılmıştır. “Tuğunun perçemi meleklerin gönüllerini avlasın” denilmektedir.

Dil-i kerrûbiyânı sayd etsin
Tûğunun perçem-i dil-âvîzi(KIT. 7/9)

c) Koruyucu Araçlar:

Cevşen, Siper, Zırh

Cevşen: madeni plâkaları bulunan ve savaş esnâsında kullanılan bir çeşit zırhtır. 3 kez anılmıştır. Nef’î, Vezîr-i A’zâm Murat Paşanın güzel huylarına duyulan muhabbetin Rüstem ve Kahraman’ın zırhlarını erittiğini belirtmektedir. Şairin bu vesile ile veziri, Rüstem’den ve Kahraman’dan üstün tuttuğunu görmek mümkündür.

Ol safder-i yegâne ki tâb-ı mehâbeti
Cevşen-güdâz-ı Tehmeten ü Kahramân olur(K. 28/19)

Siper: kalkan manasındadır. 5 beyitte karşımıza çıkmıştır. Şair, “mânânın savaş alanına girmeden evvel kılıcı bırakıp fikirlerini kendilerine zırh, kalkan ettiğini ifade etmektedir. Burada kurulan tamlama ile somutlaştırma yapmıştır. 2. beyitte ise keskin sözlerin kalkan olduğunu vurgulamıştır.

Ammâ giricek ma’reke-i ma’nîye evvel
Şemşîri kor endîşe-i zırh u siper eyler(K. 10/51)

Yâ ol kişi kim tîr-i ciger-dûz-ı kazâya
Hasmâne çekip tîg-i zebânın siper eyler(K. 10/17)

Zırh; 2 kez anılmıştır.

Hevâ-yı ebr-i tîgıyla bahâr-ı ma'reke şâd-âb
Necîs-i hâme-i rumhıyla zırh-ı safderi mu'lem(K. 38/16)

d) Savaş Âletleriyle Birlikte Kullanılan Malzemeler:

Hedef, Kırâb, Miğfer, Nişân, Niyâm, Pûte, Şest, Tabla, Zihgîr

Hedef; ok nişanıdır. 1 defa kullanılmıştır. Şair bu beyitte feleğin daire yapan ayını, ok için hedef olarak hayal eder. Burada hedef tahtalarının genellikle yuvarlak yapılmasıyla feleğin yuvarlaklığı arasında ilişki kurulmuştur.

Yaraşır ger felekde nâvekinde
Hedef olsa hilâl-i dâ'ire-sâz(KIT. 5/6)

Kırâb; kılıç ve bıçak kını demektir. 2 kez kullanılmıştır. Divân'da 7. gazelinin 4. beytiyle, 55. kasîdenin 43. beyti aynıdır. Kelime "hâlî-kırâb" karşımıza çıkmaktadır ve boş kılıf anlamını karşılamıştır.

Çeşm-i mesti tîg çekmiş gamzeden bir Kahramân
Ebrû-yı müşkini bir şemşîrden hâlî-kırâb(K. 55/43)

Miğfer; savaşta başa giyilen demir tas, çelik başlık, tulga anlamlarına gelir. 1 kez kullanılmıştır.

Safder-i kişver-güşâ kim cenge çıkdıkça olur
Cebra'îl innâ fetehnâ-hân-ı tîg u miğferi(K. 14/25)

Nişân; ok ve tüfek atışları yapılan pota, hedef demektir. 3 kez karşımıza çıkmıştır. Aşağıdaki beyitte sevgilinin bakış oklarına gönlün hedef olduğu ifade edilmiştir.

Nice tutsun tîr-i yâra sînesin Nef'î nişân
Anı kor mu bir karâr üzre dil-i pür-ıztırâb(G. 7/5)

Niyâm; kın demektir. 1 kez karşımıza çıkmıştır. Murat Paşayı doğunun güneşi olarak isimlendiren şair; O kılıcını kınına koysa da huylarının kılıcının dünyaya teselli vermeye yeteceğini belirtmiştir.

Kosun şimdengeri tigin niyâma Husrev-i hâver
Ki âb u tâb-ı şemşîri verir dehre tesellâyı(K. 27/16)

Pûte; içinde mâden eritilen kap, nişan tahtası anlamlarına gelir. 1 defa kullanılmıştır. Örnek aldığımız, su üstündeki halka şeklindeki kabarcıklarla hedef tahtalarının yuvarlak oluşu arasındaki şeklî benzerlikten yola çıkılarak oluşturulmuş bir beyittir.

Dönerdi pûte-i pertâb-ı ser-nigûna habâb
Olurdu hızr-ı Mesîhâ-nefes izâm-ı remîm(K. 32/34)

Sest; okçuların parmakların geçirdikleri yüksüktür. 2 beyitte karşımıza çıkmıştır. Şair ilk beyitte “Sultan Ahmet’in okçu yüzüğüne âferin ki okları mumdan olsa da taşı delebilecek durumda” demektedir.

Âferin şest-i hümayûnuna kim oklarının
Mûmdan olsa yine taşı deler peykânı(K. 3/17)

Şest-i destin göreydi Toz Koparan
Dergehine sürerdi rûy-ı niyâz(KIT. 5/7)

Tabla; hedef, nişan tahtası anlamına gelmektedir. 1 kez kullanılmıştır. Şair sözleriyle melekleri bile etkileyebileceğini “Ok atan fikirlerim ele ok ve yay

alsa, meleklerin gönlündeki kara noktaya hedef tahtası diker.” anlamındaki beytiyle ifade eder.

Ele tîr ü kemân alsa hadeng-endâz-ı endîşem
Diker tabla süveydâ-yı dil-i kerrûbiyân üzre(K. 5/49)

Zihgîr; okçuların taktığı yüzüktür. 1 kez kullanılmıştır. “Felek yay, ay ise okçu yüzüğü olsa da Rüstem’in oku Hüsrev Paşanın okunun sür’atine yetişemez” diyen şair oldukça sade ve güzel bir beyit oluşturmuştur.

Eremez gerdine sür’atde hadeng-i Rüstem
Çarh destinde kemân olsa hilâli zihgîr(K. 39/31)

2) Savaşla İlgili Âlet ve Malzemeler:

‘Alem, Livâ, Mühimmât, Perçem, Râyet (Râyât)

‘Alem; bayrak, sancak demektir. Kumaşın kenarındaki damgaya da bu isim verilir. 1 kez kullanılmıştır. Kelime aşağıdaki beyitte her iki anlamını da hatırlatacak şekilde kullanılmıştır.

Ya şeh-i zer-alem-i mülk-i tarabdır kim anın
Çetr-i atlas çeker üstüne sipihr-i a’zam(K. 51/7)

Livâ; bayrak demektir. 5 kez tekrar edilmiştir. Aşağıdaki beyitte kullanılan “livâ’ü’l-hamd-i dîn-i Ahmed” kullanımı ile Hz. Muhammet’in sancağına işaret edilmektedir. Bilindiği gibi mahşer yerinde mü’minler bu sancağın gölgesinde toplanacaktır.

Ser-firâz etdin livâ’ü’l-hamd-i dîn-i Ahmedî
Kâfire gösterdin el-hakk dest-bürd-i Hayderî(K. 14/3)

Bayrak zaferin, başarının sembolüdür. Aşağıdaki beyitte şair, savaş meydanında İslâm bayrağının zafer kazanması için dua etmektedir.

Hemîşe tâ ki bu meydân-ı pür-muhârebede
Muzaffer eyleye bârî livâ-yı İslâmı(K. 21/60)

Mühimmât; lüzumlu şeyler, harp malzemesi anlamına gelmektedir. 2 kez kullanılmıştır.

Hep mühimmâtın müheyyâ görse ikbâli nola
Her ne emr etse kazâyı tâbî'-i fermân bulur(K. 8/24)

Perçem; mızrak, bayrak gibi şeylerin başlarına konulan püskülümsü şeyler demektir. 1 kez kullanılmıştır ve bu beyit “tûğ” maddesinde ele alındığı için burada tekrarına gerek duyulmamıştır. (Kelime “savaş âletleri” açısından değerlendirildiğinde 1 kez kullanılmıştır. 2 beyitte de atın perçemi kastedilmiştir.)

Râyât- Râyet; sancak, sancaklar demektir. Gerdanlık, kaçan kölelerin boynuna geçirilen halka demektir. Râyât 1, râyet ise 7 kez karşımıza çıkmaktadır. Kasidenin dua bölümünde yer alan aşağıdaki beyitte şair, Allah'ın padişah sancağını daha da yükseltmesini dilemektedir.

Hakk ser-efrâz eylesin râyât-ı dîn ü devletin
Kande azm eyleser olsun feth ü nusret rehberi(K. 14/63)

Osmanlı zamanında sarı-yeşil ve kırmızı bayrakların olduğu bilinmektedir. Şair râyet kelimesi ile “şukka-i vâlâ” tamlamasını kullanarak kırmızı bayraklara işaret etmiştir.

Atlas-ı gerdûn mu peyveste nihâl-i Sidreye
Yâ firâz-ı râyetinde şukka-i vâlâ mıdır(K. 6/19)

“Râyet-i baht, râyet-i iclâl” tamlamalarla soyut unsurlar somutlaştırılmıştır. Bilindiği gibi bayrak, gücün, kuvvetin sembolüdür. “Râyet-i iclâl” tamlaması da

bunu ifade eder. Şair ilk beyitte padişahın baht bayrağının yükselmesi için dua etmiştir.

Mansûr ede her yerde Hudâ râyet-i bahtın
Tâ Husrev-i seyyâre felekde sefer eyler(K. 10/63)

Râyet-i iclâline mihr-i zafer mâh-ı alem
Hâtem-i ikbâline resm-i kerem nakş-ı nigîn(K. 56/15)

7) NAKİL VASITALARI

1) Kara Nakil Vasıtaları

a) Vasıta Olarak Kullanılanlar:

Kârbân: bir nakil vasıtasının direkt adı olmamakla birlikte eskiden uzun seyahatler ve ticarî yolculukların yapılması için oluşturulan kafilenin adıdır. Bu kervânlarda deve, at, katır olurdu. Şair bu kelimeyi 5 kez kullanmıştır. Her kervanın başında bir kervanbaşı bulunurdu. Şair de “mânâ ülkesinin kervanının başı olarak” hayal kabiliyetini göstermektedir.

Hayâlim kâr-bân-sâlâr-ı iklîm-i ma’ânîdir
Dilim gencîne-i pür-gevher-i esrâr-ı rûhânî(K. 11/39)

Aşağıdaki beyitte kervanların ticarî amaçlı yolculuklarına işaret edilmektedir. Nef’î, yedi iklimin kervanlarının kendisinin nazım sermâyesi için Anadolu’ya geldiğini söylemektedir.

Koyup memâlik-i gayrı metâ’-ı nazmım içün
Diyâr-ı Rûma gelir kârbân-ı heft-iklîm(K. 32/49)

Şair, mana ülkesinden uğrayan kervanlar yüzünden gönlünün misâfirhânesinde yer bulunmadığını vurgulamıştır.

Yer bulunmaz gâh olur mihmân-serây-ı sînede
Ol kadar uğrar ma'ânî kişverinden kârbân(K. 52/53)

b) Nakil Vasıtası Olarak Kullanılan Hayvanlarla İlgili Eşya ve Malzemeler:

Bu maddede genellikle atla ilgili kelimelerle karşılaşılmiştir. Divân'da bulunan “rahşiyeler” ve şairin padişah, paşa ve diğer övgüye değer bulduğu kişileri överken biniciliklerinden bahsediyor olması bu durumun başlıca sebebidir.

Bergüstvân, Ceres, Düvâl, Hıtâm, 'Înân, Mîh, Na'î, Ni'âl, Pâleheng, Perçem, Raht, Rikâb, Şikâl, Zimâm, Zinpûş

Bergüstvân; at eyerinin altına örtülen sırmalı veya şeritli örtü, haşa demektir. 3 kez kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte Sultan Murat'ın atının eyerinin örtüsünün eteği Anka kuşunun kanadına benzetilmiştir.

Uçar kuşdur şitâb etdikçe gûyâ benzer anınçün
Kenâr-ı dâmen-i bergüstvânı bâl-i Ankâya(K. 18/11)

Şeyhülişlâm Muhammet Efendiye “övgü vadinde dolaştığı için tabiatımın atına gökyüzünün atlası eyer örtüsü olsa yakışır.” diyen şair, hoş bir söyleyiş yakalamıştır.

Vâdî-i medhinde cevân etdiğiçün yaraşır
Atlas-ı çarh olsa rahş-ı tab'ıma bergüstvân(K. 52/56)

Ceres; çan, hayvanın boynuna takılan çingirak; zindan anlamlarına gelir. 1 beyitte karşımıza çıkmıştır. Şu beyitte şair, aşıkların inlemelerini çingirak seslerine benzetmiştir.

Ol kâfile-sâlâr-ı reh-i Ka'be-i aşkım
Kim nâle-i uşşâk-ı sadâ-yı ceresimdir(G. 39/4)

Düvâl; kayış, tasma anlamına gelmektedir. 1 kez kullanılmıştır. Beyitte kelime “atın boynundaki kayış” anlamında kullanılmıştır. “Rakibi yanlışlıkla (atının) kayışını oynatsa, (kendisi) doğuda iken gölgesi batıya ulaşır.” diyerek Muhammet Paşa’nın atının hızını anlatmaya çalışmıştır.

Erişir mağribe ol sâyesi maşırıkda iken
Sehv ile râkibi ger eylese tahrîk-i düvâl(K. 35/37)

Hıtâm; yular, dizgin demektir. 1 beyitte karşılaşılmıştır.

Nâmını nazm-ı bülendimle çıkardım feleğe
Ede tâ hâzin-i esrâr-ı kazâ nakş-ı hıtâm(K. 50/45)

İnân; at dizgini; kement anlamlarına gelir. 8 kez tekrar edilmiştir. Kelime 1 beyitte “çâpük-inân” şeklinde birleşik kelime olarak karşımıza çıkmaktadır. Kelime “dizginine çabuk, atını hızlı süren” anlamına gelmektedir.

Sanırlar subha çıkmış âfitâb-ı âlem-ârâdır
Görenler tâc-ı zerle eşheb-i çâpük-inân üzre(K. 5/35)

Şair, Sultan Murat’ın atının hızını “Rakipleri yanlışlıkla atının dizginini gevşetse, gölgesi toprak üstüne düşmeden dünyayı geçer(gezer).” diyerek anlatmaya çalışmıştır.

Düşmeden sâyesi hâk üzre eder âlemi tayy
Sehv ile râkibi gösterse inâna irhâ(K. 17/4)

Mîh; mih, çivi, enser; kazık anlamlarına gelir. 5 beyitte karşımıza çıkmıştır. Bunlardan 4’ünde na’l ile birlikte kullanılmıştır. Bilindiği gibi atın nallarını çakmak için mih kullanılır. Şair “na’l” ı şekli açısından güneşe benzetirken

“mih” ı da yıldıza benzetir. Bilindiği gibi bazı çivilerin uç kısmı yıldız gibi girintili çıkıntılıdır.

Şehsüvâr-ı âlem-ârâ kim revâdır olsa ger
Na'l u mîh-ı rahşı çarhın âfitâb u ahteri(K. 14/24)

“Sultan Murat’ın atının ayağı dünyayı boynuzunda taşıyan öküzün başına çarpınca onu kırar ve şiddetle fırlattığı mihî yıldızlara ulaşır.” diyen şair, oldukça mübâlâğalı bir anlatımla atın hızından bahseder.

Şikest eyler ser-i gâv-ı zemîni sadme-i pâyı
Çıkar şiddetle pertâb etdiği mîhî süreyyâya(K. 18/14)

Na'l: ayakkabı, pabuç; nal, oturulacak yerin en aşağısı anlamlarına gelmektedir. 21 beyitte kullanılmıştır. Nal ile güneş arasında tam olmasa da şekli bir benzerlik kurulmaktadır. Şair, ilk beyitte “güneş doğmasa da bunun gam olmadığını, Sultan Ahmet’in atının altın nalının, güneşin yerini tutacağını vurgulamıştır.

Gam değil doğmasa hurşîd-i cihân-tâb-ı felek
Tutar anın yerini na'l-i zer-i yek-rânı(K. 3/24)

Pîş-i pâyında melek gâşiye-dâr olsa mahal
Na'l-i zerrînine hûrşîd yüzün sürse revâ(K. 17/52)

Yine Sultan Ahmet’in atından bahsedilirken atının nalları yeryüzüne her değdiğinde yeri kuvvetle salladığı söylenmektedir.

Her bir kademde sadme-i pür-zûrı na'linin
Gâv-ı zemine zelzele-i üstünvân verir(K. 4/32)

Şu beyitte ise ay ile nal arasındaki şeklî benzerlikten yararlanmıştır. Aynı beyitte ve sonrakinde Hüsrev Pervîz'in atı da hatırlatılmıştır.

Husrev-i Cem-haşem-i devr-i zamân kim yaraşır
Na'l-i Şebdîzi olursa meh-i tâbân-ı felek(K. 24/28)

Husrev-i kâmrân ki lâyıkdır
Âfitâb olsa na'l-i Şebdîzi(KIT. 7/3)

Şair “nâ'l-i sîne” tamlamasıyla somutlaştırma yapmıştır. Gönülünü nala benzeten şair onun yuvarlak şeklini hatırlatarak Kahraman'ın oklarını o halkadan geçirdiğini söylemektedir.

Dikdi na'l-i sîneme çeşmin sinân-ı gamzesin
Nîzesini halkadan gûyâ geçirdi Kahramân(K. 52/48)

Nî'âl; nallar demektir. 1 kez kullanılmıştır.

Pâleheng; (Pâlâheng) dizgin, yular, bir çeşit büyük kement anlamlarını karşılar. 2 kez karşımıza çıkmıştır.

Eyleye tâ Husrev-i sâhib-kırân-ı şark u garb
Eşheb-i zer pâleheng-i subh ile cevân-geri(K. 14/62)

Perçem; atların baş kısmına takılan püsküldür. 3 kez karşılaşılmıştır. Bunlardan birinde saç anlamında kullanılmıştır. Diğerlerinde ise, tuğa takılan püskül ve ata takılan püskül anlamları karşılanmıştır.

Gören ol perçem-i müşgîn ile reftârını anmaz
Temâşâ-yı hırâm-ı dilber-i kâkûl perîşânı(K. 11/30)

Ağa Alcası ol gülgûn-ı hoş-endam u ra'nâ kim

Değildir perçem ü yâl ü dümü muhtâc hınnâya(K. 18/2b)

Raht; at takımı demektir. 1 kez kullanılmıştır. Şair Esat Efendiyi Ethem kadar kuvvetli görmüş, ona saman yolunun gümüş at takımı olduğunu ifade etmiştir.

Edhem-i iclâline bir raht-ı sîmîn Kehkeşân
Eşheb-i ikbâline bir na'l-i zerrîn âftâb(K. 55/17)

Rikâb; üzengi demektir. 18 kez tekrar edilmiştir. Şair üzengiden çıkan tozları sürmeye benzetmiştir.

Çeşm-i feth ü zafere gerd-i rikâbı sürme
Kimyâ-yı kereme hâk-i cenâbı iksîr(K. 39/22)

Kelime bu beyitte birleşik kelime olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada hem “beraber, at başı” anlamı karşılanmış hem de üzengi anlamı hatırlatılmıştır.

Ben öğünmem rahş-ı tab'ı her kimin çâlâk ise
İşte meydân-ı hüner olsun benimle hem-rikâb(K. 55/50)

Şikâl; devenin ayağına bağlanan ip, el ayak zinciri demektir. Kelimenin diğer bir mânâsı da 3 ayağı sekili beyaz attır. 1 kez karşımıza çıkmıştır. Şair kalemini deveye benzetir ve eğer ayağında zincir olmasaydı zapt olunamayacağını belirtir. Bu beyitte kelime her 2 anlamını da hatırlatacak şekilde kullanılmıştır.

Zabt olunmazdı kümeýt-i kalemi destinde
Hat-ı şî'rinden eger urmasa pâyna şikâl(K. 35/35)

Zimâm; yular, hayvan yuları demektir. 3 kez kullanılmıştır. Şair, “iktidarının eline işlerinin yularını versin” dediği şu beyitte işleri yulara benzetmiştir.

Vere zimâm-ı umûru kefi kifâyetine
Bir ehl-i mekremetin kim ede bu fırkayı şâd(K. 29/17)

Zinpûş; eyer örtüsü demektir. 2 kez tekrar edilmiştir. Beyitte misk kokulu, ipek kumaştan yapıldığı hayal edilen bir eyer örtüsü hayal edilmektedir.

Dönerdi Edhem-i şâm-ı mu'allâ kadr-i mi'râce
Eger kim ana zîn-pûş etseler bir miskî kemhâyı(27k-26b)

2) Deniz Nakil Vasıtaları

a) Deniz Vasıtaları:

Fülk, Keştî, Zevrak

Fülk; gemi demektir. 1 defa kullanılmıştır. "Kan saçan kılıcı geri döndüğünde belki gönül gemisi gibi kan denizine karışırdı." anlamına gelen beyitte şair gönlünü gemiye benzetmiştir.

Belki gark-ı bahr-ı hûn olurdu fülk-i dil gibi
Etdiğince tîg-ı hûn-efşân ile cevân-geri(K. 14/4)

Keştî; gemi demektir. 7 kez tekrar edilmiştir. Şair âlemi bir gemiye benzetmiş, beden gemisinin fenalık denizine düştüğünü söylemiştir.

Keştî-i âleme endîşesi bir lenger olur
Etse bir şâ'ir eger medh-i vakârın tasmîm(K. 7/35)

Dostlar düşdü fenâ bahrine bu keştî-i ten
Himmet eylen ki bekâ yakasına çıka esen(MÜF. 15)

Zevrak; sandal, kayık demektir. 1 defa kullanılmıştır. Altın (sarı) kayık tamlaması içinde karşımıza çıkmaktadır.

Düşeydi zıll-ı temkîni muhîti çarh-ı vâlâya
Ederdi zevrak-ı zerrîn mihre zerreyi lenger(K. 20/19)

b) Deniz Vasıtaları İle İlgili Malzemeler:

Bâd-bân, Lenger

Bâd-bân: gemi yelkeni, geminin ortasındaki direk demektir. 2 kez kullanılmıştır. “Ağır başlılığının dağının yüzü yelkeninin üstüne çekilse denizin yüzünde rüzgârın yoluna bir set olurdu.” diyen şair Sultan’ın olgun yaradılışını bir yelken olarak hayal eder.

Olurdu rehğüzâr-ı bâda bir sedd rûy-ı deryâda
Çekilse peyker-i kûh-ı vakârı bâdbân üzre(K. 5/34)

Lenger: gemiyi yerinde mıhlamak için denize atılan zincir ve bu zincirin ucundaki çapa anlamına gelir. 4 beyitte karşımıza çıkmaktadır. Şair, âlemi bir gemi olarak ele almış ve Sultan Ahmet’in fikirlerini de bu geminin sabit kalmasını sağlayan lenger olarak hayal etmiştir.

Keştî-i âleme endîşesi bir lenger olur
Etse bir şâ’ir eger medh-i vakârın tasmîm(K. 7/35)

8) DİĞER ÇEŞİTLİ İMÂLÎ UNSURLAR

Akd, Asâ, Asnâm, Âveng, Bend, Bût, Bûtân, Cilâ, Çenber, Dâm, Dolap, Evtâd, Evtâr, Fevvâre, Girih, Habl, Hayta, Heykel, Kafes, Kayd, Kemend, Nigâr, Perde, Rîsmân, Sanem, Silsile, Sûtûr, Tel, Teng, Tînâb, Ukde, Zincir, Zincîr, Zincir

’Akd: düğüm, düğüm bağlamak anlamına gelir. 3 kez tekrar edilmiştir. Aşağıdaki beyitte kelime “mücevher düğümü” anlamına gelecek bir tamlama içinde kullanılsa da kastedilen daha çok mücevherin ipe dizilmiş oluşudur. 2.

beyitte de “nazım incisinin bağı satışa çıkarılsa” manasına gelen mısra içinde kaşımıza çıkmıştır.

Akd-i gevher gibi manzûm ola tab’a vârid
Çekmeye nâzım olan zahmet-i kayd-ı tanzîm(K. 7/3)

Kudsiyân olurdu nakd-i cân ile hep müşteri
Akd-ı mürvârîd-i nazmın ger felek etse mezâd(K. 25/22)

Asâ: deynek, sopa anlamına gelir. 2 beyitte karşımıza çıkmıştır. Kur’ân-Kerîm’de Hz. Mûsa’ya ait olduğu ifade edilen bir asâ vardır. İnanişâ göre bu asâ Âdem Peygamber tarafından dünyaya getirilmiştir. Şair aşağıda Hz. Mûsa’nın asâsını hatırlatmıştır. Şair, kaleminin sihrini görenlerin Hz. Mûsa’nın mucizelerini hatırladığını vurgulamaktadır. Bilindiği gibi Mûsa Peygamber bu asâ ile Kızıldeniz’i ikiye ayırmıştır, ayrıca Musa peygamberin asası istediği zaman ejderhaya dönüşebilmektedir.⁴⁶

Anarlar seyr edenler sihr-i kilk ü mu’ciz-i nazmım
Âsâ-yı dest-i Mûsâyı dem-i nutk-ı Mesîhâyı(K. 27/46)

Asnâm; putlar, sevgililer demektir. Şair, “bir yudum içki içse mezar taşı ile putlar aynı görünür.” diyerek mezar taşı ile put arasında alâka kurmaktadır.

İçse bir cür’asını ber hemen-i sad sâle
Bir olur seng-i mezâr ile yanında ansâm(K. 50/14)

Âveng; hevenk, ipe geçirilmiş üzüm, kiraz vb meyve askısı demektir. 1 beyitte karşımıza çıkmıştır. Şair Ali Paşaya “Metih incilerinin ipi olmazsam, Süreyya incilerinin düğümü gibi (aslında kastedilen Süreyya yıldız kümesidir.) gökyüzüne hevenk edeyim(olayım)” diyerek seslenmiştir.

⁴⁶ Harun tolosa; a.g.e, s: 42; İskender Pala; 37

Edeyim olmaz isem silk-i le'âl-i mehdin
İkd-ı lü'lû-yı süreyyâ gibi arşa âveng(K. 37/32)

Bend: bağ, yular, râbta, bağlama anlamlarına gelmektedir. 11 kez tekrar edilmiştir. Aslında kelimenin dîvân içindeki tekrar sayısı bundan fazladır. Ancak kimisi “bağlamak” anlamını karşılamaktadır. Yani kelime fiil olarak kullanılmıştır. (Bu yüzden “bağ” anlamıyla ele alınavilecek beyitler çalışmamıza dahil edilmiştir.) Âşık sevgilinin saçlarına âşık olur. Hatta bu saçlar öyle güzeldir ki âşığın sevgisinin daha da kuvvetlenmesini, âşığın daha da bağlanmasını sağlar. Şair bu düşünceden hareketle “bend-i zülf” tamlamasını kullanmıştır.

Dil giriftâr olmamak kâbil mi bend-i zülfüne
Anı dâma çekmeğe her halka bir kullâb olur(G. 34/4)

Dil ise bend-i ham-ı silsile-i zülfünde
Ne döyer mihnete ne cânını âzâd ister(G. 35/3)

“Bend-i belâ” tamlamasında ise somutlaştırma yapılmıştır. Şair sevgilinin, âşıklarının belâ bağına çekmeye ve belâ bağına bağlı kalmaya alışmış olmasını istediğini söylemektedir.

O sitemkâr-ı dilâşûb ise dil-dâdesini
Dâ'imâ bend-i belâ çekmeğe mu'tâd ister(G. 35/4)

Şair deli gönlün bir bağ ile zapt edilmesinin mümkün olmadığını, sevgilinin saçlarının bu yüzden iki kıvrım olduğunu” söylediği şu beyitte oldukça hoş bir anlatım sağlamıştır.

Zabtı bir bend ile müşkildir dil-i dîvânenin
İki zencîr ister anınçün dütâdır turası(G. 129/4)

Büt-Bütân; put, mecâzen güzel; putlar, mecâzen güzeller anlamlarına gelmektedirler. Büt 6, bütân ise 9 kez tekrar edilmiştir. İnsanın kendi elleriyle yaptığı putlar en güzel düşünülerek ve kusursuz olarak yapılırlar. Bu yüzden âşık sevgilisini kusursuz güzellikteki putlara benzetir.

Gördüğün âşık eder bir büt-i ra'nâsın sen
Acep üftâdesi çok dilber-i yektâsın sen(G. 98/1)

Şair genç bir sevgilinin aklını başından aldığını şu beyitte ifade etmiştir.

Almışdır olan aklımızı bir büt-i nev-res
Kim aşkı mey-i köhne gibi hûş-rübâdır(K. 33/12)

Kelimenin aşağıdaki beyitteki kullanımı diğerlerinden farklıdır. Şair, “huylarının mânâ putunun şuh bakışı olduğunu” söyleyerek mânâyı puta benzetmiştir. Kelime burada somutlaştırma yapacak şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Tab'ım ol gamze-i şûh-ı büt-i ma'nâdır kim
Hûn-ı şemşîr-zebân ile verir fitneye reng(K. 37/41)

Ferhâr'da bir put-hânede yetmiş güzel kız putlara hizmet edermiş. Kendi dininden olmayan birinin gelip o putlara tapınmasıyla rahipler tarafından bu kızlardan biri o kişiye armağan edilirmiş. Ayrıca bilindiği gibi Çin'de yapılan putlar da meşhurdur⁴⁷. Şair tüm bu anlatılanlardan hareketle Çin-Ferhâr ve büt kelimelerini aşağıdaki beyitte birlikte kullanmıştır.

Gubârı ol kadar hoş-bû ki andırmaz dem-i subha
Abîr-i ceyb-i gîsû-yı bütân-ı Çîn ü Ferhârı(K. 13/20)

⁴⁷ İskender Pala; a.g.e, s: 139

Bütân kelimesi aşağıdaki beyitte mecaz anlamda yani sevgililer, güzeller anlamında kullanılmıştır.

Adli ger muhtesib-i kişver-i hüsn olsa dahi
Çeşm-i mahmûr-ı bütân çekmez idi sâgar-ı nâz(K. 57/28)

Putların değerli taşlarla süslenebildiğini ya da dîvân şairlerinin bunu böyle ifade ettikleri bilinmektedir. Nef'î de şu beyitte buna işaret ederek “la’l-i bütân-ı nâzenin” tamlamasını kullanmıştır.

Lafz-ı ma’nî-dâr-ı meh câm-ı şarâb-ı pür-neşât
Ma’ni-i rengînime la’l-i bütân-ı nâzenîn(K. 56/35)

Cilâ: 2 kez karşımıza çıkmıştır. Eskiden yapılan demir aynalar zamanla paslandığı için cilâlanırlardı. Şair cilânın bu kullanım alanına işaret ederek “fikir aynama bir cilâ vereyim” anlamına gelen şu mısrayı söylemiştir:

Bir cilâ vereyim âyîne-i endîşeme kim
Eyleye şa’şa’ası dîde-i hurşîdi darîr(K. 39/43)

Çenber: tahtadan ya da demirden yapılan dairedir. 1 kez karşılaşılmıştır. Şair, Sultan Murat’ın “bir emri ile feleğin dönen çemberinin aksi yöne dönmeye başlayacağını” ifade etmektedir. Bu beyitte çemberin yuvarlak oluşu ile felek arasındaki şekil benzerlikten yararlanılmıştır.

Ol kadar hükmüne münkâd ki ger emr etsen
Fevrî aksine döner çenber-i gerdân-ı felek(K. 24/19)

Dâm: vahşî hayvan, kuş veya balık yakalamak için kullanılan âlet veya düzene denir. Dağlarda gezen yırtıcı olmayan hayvanlara da denir. 15 kez tekrar edilmiştir. Sevgilinin saçları âşığı aşk derdine bağlayan iplere benzetilir. Tuzakların içinde düşen hayvanı, ya da varlığı ayağından ya da

boynundan bağlaması için ipler bulundurulur. Sevgilinin saç telleri, saçının kıvrımları da bu iplere benzetilir⁴⁸. Şair, gönlü kuşa benzetir ve bu kuşun, saçın kıvrımlarının tuzağına düştüğünü ifade eder.

Rûz u şeb kûyunda feryâd etse âşıklar n'ola
Murg-i diller düşdü dâm-ı turra-i pîçâna hep(G. 13/3)

Âşık olduk dâm-ı zülf-i yâre düşdü gönlümüz
Akla uyduk bir garîb âvâre düşdü gönlümüz(G. 46/1)

Edebiyatımızda “dâm”la ilgili en çok “dâm-ı belâ, dâm-ı gam” gibi tamlamalarla karşılaşılmalıdır. Nef'î de şu beyitte belâyı içine düşülen bir tuzağa benzetmiştir:

Gamzesi âşûb-ı cândır turrası dâm-ı belâ
Fitnedir ser-tâ-kadem ol dil-sitânı bilmiş ol(G. 75/3)

Şair şu beyitlerde yine “dâm-ı tezvîr, dâm-ı hayâl” tamlamalarını kurarak somutlaştırma yapmış ve yalan dolanı tuzağa benzetmiştir.

Sözüm şâhid yeter isbât-ı isti'dâd için bana
Ne lâzım dâm-ı tezvîr eylemek tefsîr-i Kur'ânı(K. 11/45)

Düşmedin dâm-ı hayâle dahi bir demde eder
Tâb-ı endîşesi murgân-ı ma'ânîyi kebâb(K. 31/9)

Dolâb; 2 kez kullanılmıştır. Dolâb kelimesiyle her iki beyitte de değirmen kastedilmiştir. Aşağıdaki beyitte şair, Nasuh Paşanın adliyle cihan bağının değirmeninin döndüğünü ifade etmiştir.

⁴⁸ Harun Tolosa,; a.g.e, s: 169

Tâzelense n'ola gül gibi yine bâğ-ı cihân
Âb-ı adliyle döner şimdi bu köhne dolâb(K. 31/36)

Evtâd; ağaç veya demir kazıklar demektir. Eserde 1 defa karşımıza çıkmıştır. Bu beyitte kelime, çadırı ayakta tutan kazıklar anlamında kullanılmıştır. Nasuh Paşanın doğruluğunun çadırına feleğin yıldızlarının kazık olduğunu söyler, yani O'nun doğruluk çadırını yıldızların ayakta tuttuğunu vurgular.

Serây-ı devletine şehper-i melek cârûb
Hıyâm-ı rif'atine encüm-i felek evtâd(K. 29/35)

Evtâr; yaya gerilmiş ipler, teller; bir kavsın iki ucuna bağlanmış düz çizgiler demektir. Kelime 2 beyitte kullanılmıştır. Şair, ikisinde de tellerden yapılmış olan mûsikî âleti olan çengle, bu kelimeyi aynı beyitte kullanmıştır. Her iki beyitte de kelime "tel" anlamını karşılamıştır. Feleğin telleri olsaydı, bahsi geçen sarayın meclisine çeng olacağı ifade edilmiştir.

Nedir ol işret-âbâd-ı bülend ol kasr-ı âlî kim
Felek bir çeng olurdu bezmine ger olsa evtârı(K. 13/2b)

Konup çeng edicek bülbül nihâl-i gülbün-i sebzi
Gümüş telden dizer ebr-i bahârî ana evtârı(K. 49/13)

Fevvâre, içinden su fışkıran şey, fıskiye manasına gelir. 1 defa kullanılmıştır. Şair, mânâyı bir fıskiyeye benzetmiş ve bunun da ağzı olduğunu vurgulamıştır. Görüldüğü gibi bu kullanımda da somutlaştırma yapılmıştır.

Mest-i câm-ı aşkım ilhâm olmayınca söylemem
Gerçi kim fevvâre-i ma'nâ dehânımdır benim(K. 12/20)

Girih; düğüm, bağ anlamına gelir. 2 kez tekrar edilmiştir. Şu beyitte kelime düğüm anlamına gelen "bend, ukde" gibi kelimelerle birlikte kullanılmıştır.

Diğer beyitte ise “mim harfinin halkasının düğümü âlemi çevrelese” denilerek mim harfinin yuvarlak kısmı düğüme benzetilmiştir.

Kalemim nâtıka-bend-i dehen-i sihr ü füsûn
 Suhanım ukde-güşâ-yı girih-i fikr-i hakîm(K. 7/48)
 Âsumân dâ'ire-i câhını olurdu muhîr
 Âlemi etse ihâtâ girih-i halka-i mîm(K. 7/41)

Habl; ip, urgan, halat demektir. 2 beyitte karşılaşılmıştır. Şeyhülislâm Esat Efendinin adaletinin verdiği cezaların zincirinin fitnelerin boynuna damar ipi gibi dolanacağını ifade eden şair, oldukça hoş bir benzetme yapmıştır ve ipi insan vücûdunda bulunan damarlara benzetmiştir.

Adli ger nehy-i fesâd etse umûm üzre olur
 Gerden-i fitnede zencîr-i cezâ habl-i verîd(K. 54/30)

Hayta; urgan, ip, çadır ipi, kazık anlamlarını karşılamaktadır. Yalnızca aşağıdaki beyitte karşımıza çıkmıştır.

Ol demde kim siyâkat-ı ta'dâd-ı küştegân
 Bîrûn-ı hayta-i ser-i kilik-i beyân olur(K. 28/51)

Heykel; 1 beyitte kullanılmıştır. Şair, İsmail Ağanın mübârek heykelinin baştan ayağa canlı olduğunu söylediği beyitte Hz. İsa'nın cansızlara can veren mûcizevî kişiliğini de hatırlatmıştır. Yani heykel bu beyitte cansız oluşu nedeniyle yer bulmuştur.

Rûhdur ser-tâ-kadem güyâ mübârek heykeli
 Olmuş anınçün mücerred İsf-i Meryem gibi(KIT. 3/5)

Kafes; 5 kez tekrar edilmiştir. Aşk âşığı hapseden, kendisine esir eden bir duygu olarak sık sık kafese benzetilir. Şair tuzak anlamındaki “dâm” la kafesi aynı beyitte kullanmakla birlikte aşkı da kafese benzetmiştir.

Bir dâma tutulmaz dilimiz turradan özg
Zîrâ kafes-i aşkdan âzâde Hümâyız(G. 55/5)

Şair ilimi bir kafese benzeterek somutlaştırmıştır. Bu beyitte “ilim kafesine huylarının konuşan bir papağan olduğunu” vurgulamıştır. Tûtî kafeste yaşayan taklit yapan bir kuştur.

Tab’ım kafes-i dânişe bir tûtî-i gûyâ
Hâmem çemen-i ma’niye bir serv-i çemândır(K. 9/57)

Edebiyatımızda sîne sık sık kafese benzetilir. Bu gönlün, kalbin vücut içinde kafese benzer kemikler içinde yer alıyor olmasıyla da alakalıdır. Bir başka açıdan düşünüldüğünde âşığın sînesi aşkını içinde saklayan bir kafes gibidir.

Dil bu hevâ ile kafes-i teng-i sînede
Mânend-i murg-ı bâl-şikeste tapân olur(K. 28/12)

Kayd; bukağı demektir. Tutsağın kollarını arkadan çekip bağladıkları bağa, semerin iskeletini teşkil eden ağaçları birbirine eklemek için sarılan sargıya denir. 5 kez tekrar edilmiştir. Yukarıda düğümle, bağla ilgili maddelerde değinildiği gibi şair, sevgilinin saçları ile bağ arasında ilişki kurmaktadır.

Olduk esîr-i nîm-nigâh-ı tegâfûlün
Bir kayda dahi düşmeyelim çözme kâkûlün(NAZ. 3)

Söz söyleme sahasında kendisine rakip tanımayan Nef’î, “sözlerinin bağı ile söz söyleyenlerin ayağını zincirlediğini” söylemektedir.

Kayd-ı tahrîrim ile pâ-y-ı suhan der-zincir
Dâg-ı fermânım ile cebhe-i endîşe vesîm(K. 7/49)

Kemend; uzakta bulunan bir şeyi tutup çekmek için atılan ucu ilmekli uzun iptir. 7 kez tekrar edilmiştir. Saç ile kement arasında benzerlik kurulmuştur. İlkinde saçın rüzgarla savruluşu kemendin atılmasına benzetilerek oldukça hoş bir söyleyiş yakalanmıştır.

Ne acep kendi de ger dâma giriftâr olsa
Dilleri dâne vü zülfünü kemend etdi sabâ(G. 2/2)

Sal mihr ü mâha hüsn ü letâfet kemendini
Göster yüzünde kâkülünü pîç ü tâb ile(G. 106/2)

Fikirleri kemende benzeten Nef'î somutlaştırma yaparak, bu fikir kemendinin gündüz bile gece görünen Samanyolu gibi görünür olacağını belirtmektedir.

Atsa endîşesi ger çarha kemend-i re'yin
Gündüz olur gecede kâhkeşân gibi bedîd(K. 54/28)

Nigâr; put demektir. 6 kez karşımıza çıkmıştır. Bunlardan 4'ünde resim, nakış anlamını karşılamaktadır. 2. beyit bu kullanımına örnek olarak verilebilir.

Kelime Divân şiirinde genellikle mecazen sevgiliyi, güzel kıızı karşılamak için kullanılır. Şu beyitte de güzel kız anlamını karşılamıştır. Şair güzel kızları değil delikanlıları sevdiğini söylemektedir.

Ne kadar nâzik ü nerm olsa nigârı sevmem
Ne kadar âfet-i cân olsa cevânı severim(G. 99/5)

Habbezâ kasr-ı latîf ü zer-nigâr
Kim nazîrin görmemiştir şeyh ü şâb(KIT. 6/1)

Perde; peçe, yüzü örten şey anlamında kullanılmış olup mûsikî âletlerinin kolundaki bendlere de perde denir. Ayrıca evlerde güneş önleyen örtüye de denir. Eserde 18 kez tekrar edilmiştir. (Kelime, yüzü örten bir nesne anlamını karşıladığı için -giyeceklerle birlikte kullanılan unsurlar- maddesinde de ele alınabilirdi. Ancak burada tüm kullanımlarını birlikte değerlendirilmesi uygun bulunmuştur.) Perde genellikle örten, gizleyen, saklayan bir nesne olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk beyitte şair, “gözüm baht gelininin yüzünü görmesin diye, âhım feleğe utanmanın kapkara perdesini çeker.” demektedir. Burada gelinlerin yüzüne örtülerin örtülmesi durumuna işaret vardır.

Görmesin deyü gözüm rûy-ı arûs-ı bahtı
Çeker âhım felege perde-i müşgîn-i hacel(K. 53/10)

Nice keşf eylesin dil râzını ol gamze-i şûha
Ki kat kat perdede pinhân iken bir mest-i rüsvâdır(K. 47/37)

Perde, şu beyitte de mûsikî terimi anlamını hatırlatacak nitelikte kullanılmıştır.

Âlemi âvâze-i adlin tutaldan havf edip
Perdeden çıkmaz arûs-ı nağme-i çeng ü rebâb(K. 61/21)

Bahar tasviri yapan şair, gülü perdesinden kurtulup yüzünü gösteren bir güzel olarak hayal etmiştir.

Başladı cilveye nâz ile arûsân-ı bahâr
Perdeden şâhid-i gül çehre-nümây oldu yine(G. 107/3)

Gül gibi k’ide duhter-i rez perde-figenlik
Lâzım gelir erbâb-ı dile tevbe-şikenlik(G. 70/1)

Şair, mavi gökyüzünde sabahın ışıklarını, gökyüzüne çekilmiş beyaz renkli bir perde olarak adlandırmaktadır.

Felek fîrûzeden bir taht-ı âlî kurdu şâhâne
Ana bir ak dîbâ perde çekdi subh-ı nûrânî(K. 11/6)

Rîsmân; ip, halat demektir. 4 kez karşılaşılmıştır. Sözlerini inci kadar değerli bulan Nef'î onları ipe dizmekten bahsetmektedir.

Çekerdim târ-ı zülf-i Zühre-i Zehrâ-yı gerdûna
Eğer dizsem dür-i şehvâr-ı nazmım rîsmân üzre(K. 5/45)

Şair, güneşin tel tel ışıklarını ipe benzetmektedir:

İrtifâ'ın almağa olmuş mühendis çarh ana
Mihri usturlâb edip kılmış şu'â'ın rîsmân(K. 52/11)

Sanem; müşriklerin tapındıkları puta denir. Sanem altın gümüş gibi kıymetli madenlerden yapılır ve bu kelime, bunlarla süslenen putlar için kullanılır. Eserde 9 kez tekrar edilmiştir. Nef'î Sultan Murat'ın atının yürüdüğü zaman güzeller güzeli bir kıza, sevgiliye döneceğini belirtmektedir.

Gelse reftâra döner bir sanem-i ra'nâyâ
Başlasa cilveye tâvûs-ı cinândır gûyâ(K. 17/37)

Silsile; zincir manasındadır. Şimşeg'in birbiri ardınca çakmasına da denir. 13 kere kullanılmıştır. Şair kimi zaman aşkı, kimi zaman da sevgilinin saçlarını zincire benzetmiştir. Bu benzetmelerin kaynağı yukarıda açıklandığı için tekrar etmeye gerek duyulmamıştır.

Allâh için ey âh dolaş zülfüne durma
Ol silsile-i aşkı dırâz etmeğe bâ'is(G. 25/2)

Aşk âfet-i akl oldu acep turfa belâdır
Hem silsile-i zülf-i dütâyı çekemez dil(G. 76/4)

Ayağa zincir vurulması esir etmekten, zincire vurulan kişinin hareket etmesini engellemek istemekten kaynaklanır. Şair şu beyitte zamânenin ayağına zincir bağlandığı için koşuşturamadığını söylemektedir.

Eylerdi rikâbında pey(i)k gibi tekâpû
Olmasa eğer silsilede pâ-yı zamâne(K. 41/12)

Sütûr; perdeler, örtüler anlamına gelir. 1 kez karşılaşılmıştır.

Tel; 1 kez kullanılmıştır. Oldukça hoş bir anlatım sağladığı aşağıdaki beyitte Nef'î, bahar bulutunun bahçeye gümüşten teller gerdiğini ifade etmektedir. Şair, yağmur damlalarının ardı ardına yeryüzüne düşüşünü gümüşten tellere benzetmektedir.

Konup çeng edicek bülbül nihâl-i gülbün-i sebzi
Gümüş telden dizer ebr-i bahârî ana evtârı(K. 49/13)

Teng; kelimenin birçok anlamı vardır. Eşya yükü ya da bağ, kayış anlamını karşıladığı beyitleri çalışmamıza dahil etmiş bulunmaktayız. Bu açıdan değerlendirildiğinde kelime 2 kez kullanılmıştır. Aşağıda şairin kastettiği gümüşten yapılmış bir kayıştır.

Zihî rahş-ı murassa-raht u zerrîn-na'l u sîmîn-teng
Ki kıymetde değer satl-ı sıtablı tâc-ı Dârâya(K. 18/21)

Tinâb; kazığa bağlanan çadır ipidir. 3 defa tekrar edilmiştir. Kelime 2 beyitte “bî-tinâb” şeklinde ve ipsiz anlamında kullanılmıştır. Nef'î zamanın çadırının

ipsiz olduğunu vurgulamaktadır. Bir başka beyitte ise gökyüzünü mavi çadıra benzetir ve onun ipsiz, sütunsuz ayakta durduğunu vurgulamaktadır.

Tâ ola bu hayme-i pîrûze reng-i zer-nigâr
Arsa-i âlemde ber-pâ bî-sûtûn u bî-tınâb(K. 55/52)

Sâye-i adli ola pâyende fark-ı âleme
Tâ dura ber-pâ bu çetr-i bî-tınâb-ı rûzgâr(K. 16/40)

Ukde: düğüm; zor, karışık iş; yapmak isteyip de yapılamadığı için içinde kalan şey anlamlarını karşılar. 6 kez tekrar edilmiştir. Şair gamı, kederi kendisini bağlayan bir nesneye benzettiği şu beyitte somutlaştırma yapmıştır. 2. beyitte de kıskançlığı düğüme, bağa benzetmiştir.

Ukde-i gam vaktidir olursa hall nevrûzda
Zevk u şevk eyyâmıdır n'eyler kesel nevrûzda(G. 121/1)

Ukde-i reşk ü hased yok dil-i bî-bâkimde
Olmasa nazm-ı selâsimde acep mi ta'kîd(K. 54/43)

Zincir 2, **Zencîr** 7, **Zincir** de 2 kez karşımıza çıkmıştır. Âşıklık delilikle bir tutulur; çünkü âşığın da akli başında değildir. Eskiden delilerin etrafa zarar vermesi engellemek amacıyla ayağına zincir bağlanırdı. Şair, aşağıdaki beyitte hem alışılacelmiş zülûf-zincir benzetmesinden yararlanmış hem de delilere zincir bağlanması geleneğini hatırlatmıştır.

Zabtı bir bend ile müşkildir dil-i dîvânenin
İki zencîr ister anınçûn dûtâdır turası(G. 129/4)

Mahkûmlara da kaçımlarını engellemek amacıyla zincir bağlanır. Nef'î Hüsrev Paşanın “adalet inzibatının fitne kişileri zincire çektiğini” söyleyerek kötülük yapan kişilerin zincirlenmesi geleneğine işaret etmiştir.

Şahne-i ma'deleti fitneyi zencire çeker
Hâl ü hat üzre değil silsile-i ham-der-ham(K. 40/31)

Olur mu şâhid-i hulkun gibi âlemde bir dilber
Ki zencîr-i cünûn-ı zülfünün Mecnûnu Leylâdır(K. 47/49)

Şair, Sultan Murat'ın atına altından yapılmış iki zincir vurulduğunu ve bunun da onu zapt etmenin kolay olmasını sağlamak için yapıldığını vurgulamıştır. Burada zincirin altından yapıldığının söylenmesi padişahın atına verilen kıymeti anlatabilmek içindir.

Urulur gerdenine anın için altından
İki zincir ki zabt etmesi âsân ola tâ(K. 17/27)

Çalışmamızın 2. başlığı “İmâlî Unsurlar”dır. Burada direkt olarak insan elinden çıkan ya da kişilerce şekillendirilebilen maddeler ifade bulmuştur. Yenilen-içilen maddeler, giyeceklerle ilgili kelimeler de eser içinde fazlaca yer bulmuştur. Giyim kuşamla ilgili kelimeler içinde en fazla tekrar edilen “dâmen”dir.(40 kez tekrar edilmiştir.) Bu kelime etrafında “eteğine el değmek, eteğinden el almak, eteğini tutmak” gibi deyimler kullanılmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi eser içinde deyimlerin kullanılıyor olması şairimizin ve onun dahil olduğu edebiyat anlayışının halktan- halk dilinden uzak kalmadığını göstermektedir. İçecekler içinde ise en fazla eğlence hayatının vazgeçilmez unsuru olan “mey” (61 kez) tekrar edilmiştir. Değerlendirilmesi gereken bir diğer durum da gündelik hayatta çok fazla kullanılan âlet ve eşyaların da dîvanda fazlaca yer aldığıdır. Eser içinde, mutfak eşyaları bünyesinde değerlendirilen “câm” ile 87 kez karşılaşılmaması ve mutfakla ilgili hâven, pâlâ, pûte gibi kelimeler kullanılarak bu eşyaların detayına inilmesi de tesadüfî bir durum değildir.

Eser içinde en fazla tekrar edilen kelime nazmdır. Çeşitli benzetmeler ve tamlamalar içinde bu kelime 119 kez tekrar edilmiştir. Bu

durum tamamen Nef'î'nin üslûbuyla ilgilidir. Fahriyeleriyle meşhur olan şair şiirlerinin, söz söyleme kabiliyetinin gücünü anlatmak için sık sık bu kelimeye başvurmuştur. En fazla tekrar edilen 2. kelime ise “tîg”dir. (105 defa kullanılmıştır.) Şair savaşıla ilgili birçok unsuru daha şiirlerinde anmıştır. Osmanlı devleti 17. yyda duraklama devrini yaşamaya başlasa da zaferlerle geçmiş birkaç asrın etkileri hala sürmektedir. Yaşadığı döneme tanıklık yapan ve bunları şiirlerine de ustalıkla yansıtan Nef'î'nin savaşıla ilgili kelimeleri fazlaca kullanması da doğal bir neticedir.

Bu başlık dahilinde en çok tekrar edilen alt başlık “Kitap ve Yazı ile İlgili Unsurlarıdır.” Bu durum Nef'î'nin kendini ve şiirini övmeyi seven bir şair olmasıyla açıklanabilir. Bu bölümde fazlaca yer bulan başlıklardan biri de “Ev Eşyası ve Âlet Edevat olarak kullanılanlar” bulunmaktadır. Bilindiği gibi bu unsurlar da günlük hayatımızın vazgeçilmez öğelerindendir. Bölümün dikkat çeken bir alt başlığı da “Savaş Alet ve Malzemeleridir.” Nef'î'nin savaşıla ilgili nesnelerin isimlerini çok fazla tekrar ediyor olması hem sert bir üslûba sahip olmasının hem de tarihi zaferlerle dolu bir millete mensup olmasının bir neticesidir.

3. BÖLÜM

DİĞER MADDÎ UNSURLAR

Burada Maden ve Mücevherler, Servet İfade Eden Maddi Unsurlar olmak üzere 2 alt başlık ele alınacaktır. Maden ve Mücevherler bölümünde incelenen maddelerin kişilerce ortaya çıkarılıyor veya şekillendirilip kullanılabiliyor olmasına dikkat edilmiştir. Servet İfade Eden Unsurlar kısmında ise sosyal hayat içinde birtakım ihtiyaçların giderilmesinde kullanılan ve bir değişim aracı olma özelliği gösterebilen unsurlara yer verilmiştir.

A) MA'DEN ve MÜCEVHERLER

1) Mâdenler

a) Elde Edildikleri Yerler:

Kân, Ma'den

Kân; ma'den ocağı mânâsındadır. 34 kere kullanılmıştır. Şair kelimeyi sözlerinin, huylarının tükenmez bir ma'den ocağı olduğunu, gönlünün ilim irfan kaynağı olduğunu vurgulamak için aşağıdaki şu beyitlerde kullanmıştır:

Kâmrân-ı mülk-i nazm olsam n'ola Nef'î gibi
Bir dükenmez kâna benzer tab'ımın gencînesi(G. 131/5)

Ehl olan kadrin bilir ben cevherim medh eylemem
Âlemin sermâye-i deryâ vü kânıdır sözüm(K. 1/4)

Dilim kân-ı ma'ârifdir hayâlim bahr-ı ma'nâdır
Aceb mi haşre dek eylerse ger hâmem güherbârî(K. 13/51)

Kân kelimesini genellikle soyut kelimelerle birlikte kullanan Nef'î, sınır tanımadığı övgülerinde bu kelimeyi fazlaca zikretmiştir. Şair, övdüğü kişinin iyiliğini, cömertliğini konu alarak onların altın saçan elini ma'den ocağına benzetmiştir. Nef'î İlyas Paşanın gönül zenginliğini, paşanın gönlünü “kân” a benzeterek şiirleştirmiştir. Beyitlerde karşılaştığımız “kân-ı dâd, kân-ı cûd, kân-ı dil, kân-ı kerem” tamlamalarında ise somutlaştırma yapılmıştır.

Hem güher hem sîm ü zerdîr âleme bezl etdiği
Kimse bilmez keff-i destî kân mîdır deryâ mîdır(K. 6/24)

Ehl-i dil kân-ı kerem şâhsüvâr-ı âlem
Husrev-i Cem-şiyem İskender-i iklîm-güşâ(K. 17/55)

Kerîm-i kâmrân var ise ger İlyâs Paşadır
Ki dest-i zer-feşânî kân-ı dil dür-pâşî deryâdır(K. 47/1)

Kân kelimesi bir şeyin fazlaca bulunduğu yeri ifade için kullanılır. Kân, çoğu zaman deniz kelimesiyle ya da deniz anlamına gelen diğer kelimelerle birlikte kullanılır. Bu sayede bu fazla bulunuş ya da kaynak oluş, katmerlendirilmiş olur. Bilindiği gibi deniz sınırsızlığı, bolluğu, bereketi temsil eder. Şair, 11 beyitte “bahr” kelimesi ile “kân” ı buluştururken, bunlardan 6 tanesinde “bahr u kân” şeklinde ele almıştır. Şair birkaç beyitte de yine deniz anlamına gelen “yem” kelimesiyle birlikte “kân” ı kullanmıştır.

Hurşîd-i zer-feşân ki kefi feyz-i cûd ile
Dehre gına-yı mâ-hasal-ı bahr u kân verir(K. 4/29)

Feyz-i evsâfıyla ben gûyâ cihân-ı ma'nîyim
Genc-i tab' u çeşme-i dil bahr u kânımdır benim(K. 12/30)

Oİ ki ana masraf-ı yek-rûzedir
Mâhasal-i kân u yem-i rûzgâr(K. 42/20)

Ma'den: yeraltında bulunan altın, gümüş gibi cevher ve filizlerin yeryüzüne çıkarıldığı mahalle veya her nesnenin asıl yerine denir. Eserde 11 kez karşılaşılmıştır. Aşağıdaki beyitte şair kelimeyi gerçek anlamıyla kullanmış, aynı zamanda da güzel bir söyleyiş yakalamıştır. Sevgiliyi anıp ağladıkça gözlerinin yâkut ma'denine döndüğünü ifade eder. Yâkut ma'denine benzetmesi ise boşuna değildir. Ağlayınca gözlerde oluşan kırmızılıkla yâkutun rengi arasında ilişki kurulmuştur.

Gûyâ ki olur dîdelerim ma'den-i yâkût
Her gâh ki yâd-ı leb-i cânân ederim ben(G. 93/5)

Şair, mücevher saçan bir manâ denizi olarak adlandırdığı tabiatının, sahilini inci ma'denine çevirdiğini söylemektedir.

Tab'ımdır o deryâ-yı güher-pâş-ı ma'ânî
Kim sâhilini ma'den-i lû'lû-yı ter eyler(K. 10/43)

Nasuh Paşanın elinin bolluğunu, cömertliğini anan bir kişinin kıyamete kadar cebinin altın ve gümüş ma'deni gibi olacağını söylediği şu beyitte Nef'î, mübâlâgalı bir ifade sağlamıştır.

Yâ feyz-i destini yâd etse bir senâ-hânı
Olur kıyâmete dek ceybi ma'den-i zer ü sîm(K. 32/30)

Kân maddesinde belirtildiği gibi şair, denizle ocak anlamına gelen kelimeleri birlikte kullanarak anlamı daha da sağlamlaştırmıştır.

Sahî sâhib-kırân-ı kişver-ârâ
Ki âh eyler elinden ma'den ü yemm(K. 48/24)

b) Kıymetli Ma'denler:

Altın, Gümüş, Nukre, Sîm, Zeheb, Zer, Zerrîn

Altın: 1 kez kullanılmıştır. Altından bir zincirden bahseden beyit, zincir maddesinde ele alınmıştır.

Gümüş: 1 beyitte kullanılmıştır. Bu beyit “evtâr” maddesinde ele alındığı için tekrarına gerek duyulmamıştır.

Nukre: külçe halindeki gümüş anlamına gelmektedir. 2 beyitte karşılaşılmıştır. Şair aşağıdaki beyitte kelimeyi kuyumcu anlamına gelecek şekilde birleşik kelime yaparak kullanmıştır.

Meh stabl-ı râ'iz-i bahtında satl-ı nukre-kûb
Çarh bezm-i sâkî-i cûdunda câm-ı zer-nişân(K. 52/33)

Sîm: gümüş anlamına gelmektedir. 22 kez karşılaşılmıştır. Edebiyatımızda sevgilinin teninin ya da vücûdunun gümüşe benzetilmesi alışlagelmiş bir durumdur. Şair “sîmîn-berân” ifadesiyle vücudu gümüşe benzetir.

Yaraşdı ol kadar mevc-i müselsel âba kim vermez
O hüsnü zülf-i pür-ham sîne-i sîmîn-berân üzre(K. 5/10)

Gümüş parlak rengi itibariyle Divân şiirinde fazlaca itibar bulmuştur. Şairler genellikle ay, yıldız, güneş, güneş ışıkları gibi kelimeler veya bu anlamı karşılayacak olan diğer kelimelerle birlikte “gümüş-sîm” kelimelerini kullanırlar. Nef'î de yıldızla gümüş arasında yakaladığı parlak olmak ortak noktasından hareketle bu beyti oluşturmuştur. Şair, 2. beyitte de ise ay ile gümüş gerdanlık arasında hem gümüşün parlak rengine hem de ayla gerdanlık arasındaki şekli benzerliğe dayanan bir benzetme kurmuştur.

O şâhenşeh ki nakş-ı hâtem-i ikbâlidir sikke
Zer-i hurşîd-i âlem-tâb u sîmi ahterân üzre(K. 5/17)

Göreydi şîve-i raftâr-ı rahş-ı tab'ım eger
Ederdi ana hilâlî felek kılâde-i sîm(K. 32/46)

Sultan Osman'ın cömertliğini, iyilikleri ile zamane insanlarını mutlu edişini anlatmaya çalıştığı şu beyitlerde şair, O'nun lütuf elinin toprağa altın ve gümüş saçtığını ifade eder.

Aksidir anın felekde hırmen-i encüm değil
Saçdı dest-i lutfu hâke ol kadar sîm ü zeri(K. 14/35)

Sultan Osman'ın atının övgüsünün yapıldığı mısralarda ise atın kayışının gümüş olduğu vurgulanır ve bu gümüş kayışla Dârâ'nın tacı ile karşılaştırılır. Üstün gelense gümüş kayıştır.

Zihî rahş-ı murassa-raht u zerrîn-na'l u sîmîn-teng
Ki kıymetde değer satl-ı sıtablı tâc-ı Dârâya(K. 18/21)

Şair, saman yolunu gümüş bir yola benzetmektedir.

Edhem-i iclâline bir raht-ı sîmîn kehkeşân
Eşheb-i ikbâline bir na'l-i zerrîn âftâb(K. 55/17)

Sevgilinin boynunu gümüşten bir sürahiye benzettiği şu beyit de dikkat çekicidir. Sürahi ve boyun arasındaki şekli benzerliğe sevgilinin parlaklığı gümüşle karşılaştırılan teni de eklenince bu hoş beyit oluşmuştur.

Dil nice nerm olmasın girdikçe bezm-i hüsnüne
Gerdenin sîmîn-sürâhî leblerin la'lîn-şarâb(K. 61/27)

Zeheb: altın demektir. 1 kez kullanılmıştır. Değersiz olan taşın karşıtı olarak ele alınmıştır ve bahsi geçen kişinin dünya malında gözü olmadığını ifade etmek amacına hizmet etmiştir.

Şol denli âlîdir dili dünyânın olmaz mâ'ili
Arz etseler ve'l-hâsılı yanında bir seng ü zeheb(K. 62/12)

Zer: altın anlamına gelmektedir. Eserde 59 kez rastlanmıştır. Kelime genellikle rengi ya da değeri açısından ele alınır. Rengi açısından ele alındığı beyitlerde şair genellikle hurşîd, tâb gibi kelimeleri kullanmıştır. Kimi zaman güneş doğmasa da, padişahın atının altından yapılmış nalının ışık saçabileceği söylenmiş, kimi zaman da güneşin altın saçtığı hayali kurulmuştur. Güneş ışınları âleme saçılan altın olarak tahayyül edilmiştir. 3. beyitte padişahın altın tacının cihanı süsleyen güneş olduğu vurgulanır. Son beyitte ise güneş altın bir kadehe benzetilir.

Gam değil doğmasa hurşîd-i cihân-tâb-ı felek
Tutar anın yerini na'l-i zer-i yek-rânı(K. 3/24)

Hurşîd-i zer-feşân ki kefi feyz-i cûd ile
Dehre gına-yı mâ-hasal-ı bahr u kân verir(K. 4/29)

Sanırlar subha çıkmış âfitâb-ı âlem-ârâdır
Görenler tâc-ı zerle Eşheb-i çâpük-inân üzre(K. 5/35)

O mülk-âdâ-yı meh-kevkeb o bezm-efrûz-ı Cem-meşreb
Ki hûrşîd-i dirahşân ana bir peymâne-i zerdir(K. 19/23)

Şair, altın kelimesini en çok güneşle ilişkilendirerek kullanmıştır. Aşağıdaki beyitte yine hoş bir benzetme yapmıştır. Burada güneş, altından bir topa benzetilmiştir.

Vakf-ı ser-pençe-i ikbâl-ı cihângirindir
Gûy-ı hûrşîd-i zer-endûd ile çevgân-ı felek(K. 24/20)

Sultan Ahmet'in cömert kişiliğini anlatmaya çalışan Nef'î O'nun zamanında fakirlerin eteğinin altınla dolduğunu söylemektedir.

Ol denlû dâmenin pür eder zerle her gedâ
Kim yollarına zîb-i reh-i kehkeşân verir(K. 4/34)

Şair, şu beyitlerde altın kadehten, altın çivili naldan, altın dizginden bahsederek hem bu nesnelerin hem de bu nesnelere sahip olan memdûhunun kıymetini arttırmaktadır.

Nergisin düşmez idi câm-ı zeri destinden
Bulsa ger feyz-i nem-i cûdu ile neşv ü nemâ(K. 17/65)

Habbezâ rahş-ı felek-seyr ü cihân-peymâ kim
Olsa seyyâre revâdır ana zer-mîh-ı ni'âl(K. 35/32)

Kecîm-i sîm keş ü zer-rikâb ile tâ kim
Ede tekâver-i çâlâk-i çarh reftârı(K. 45/46)

İşlenmemiş, saf altının makbul olduğunu anladığımız ağıdaki beyitte şair, övgüsünü yaptığı kişinin sözlerinin de saf altın gibi makbul olmasını dilemektedir.

Zer-i hâlis gibi makbûl ola her yerde sözün
Cân ile rağbet ede nûkte-şinâsân-ı suhan(K. 60/43)

Altın işlemlerle süslenmiş bir saraydan bahsedilen şu beyitten mekânların süslenmesi amacıyla da bu değerli ma'denin kullanılabildiğini anlamaktayız.

Böyle bir kasr-ı zer-ender-zer-i pür-san'at kim
Reşk eder hâme-i nakkâşına sûret-ger-i Çîn(K. 46/11)

Zerrîn: altından yapılmış, altın, altın renkli anlamlarına gelmektedir. 20 kez karşılaşılmıştır. “Zerrîn-hançer, na’l-i zerrîn, sâgar-ı zerrîn, câm-ı zerrîn” ifadelerinde bahsi geçen nesnelerin yapıldığı maddeyi ifade etmiştir. Halk arasında da kıymeti fazla olan nesnelerin altından yapılmış olduğunun söylenmesi alışılmış bir durumdur. Ayrıca yukarıda değinilen bir husus olan güneş-altın benzetmeleri bu madde için de geçerlidir.

Mâh-ı nev sanma felekde göricek peykârını
Ditredi Behrâm elinden düştü zerrîn-hançeri(K. 14/6)

Pîş-i pâyında melek gâşiye-dâr olsa mahal
Na’l-i zerrînine hûrşîd yüzün sürse revâ(K. 17/52)

Döne tâ kim felekde sâgar-ı zerrîni hûrşîdin
Ala hem zühre-i zehrâ-yı çengî destine sâzı(K. 22/40)

Dâ'imâ hurrem ü şâdâb u müferrih çemeni
Tutsa nerkisleri elde n'ola câm-ı zerrîn(K. 46/4)

c) Filizler:

Âhen, Âhenîn, Billûr, Hârâ, *Jîve, Mermer, *Pûlâd, Rûhâm, *Rûyîn, Seng-i Hârâ, Sîm-âb

Âhen: demir, kılıç, zincir anlamlarını karşılamaktadır. 1 kez kullanılmıştır. Bu beyitte gönülde olan büyük yaralar demirden bir sipere benzetilmiştir. Demirin sert ve sağlam oluşu ve gerektiğinde koruyucu nesnelerin yapılışında kullanılışı bu beytin oluşmasına mekân hazırlamıştır.

Darb-ı ta'n-ı hâside âhen siperdir gûyîyâ
Sînem üzre hasret-i hâlinle dâğ-ı bî-hisâb(G. 9/3)

Âhenîn; ise demirden ya da demir gibi sağlam demektir. Yine demirin sağlamlığından hareketle demirden yapılmış bir hisardan bahsetmektedir. Şair, mazmun cevherinin yeri demirden bir hisar olsa da elimden kurtulamaz demektir.

Gevher-i mazmûn halâs olmaz elimden ger yeri
Cevher-i hançer gibi olsa hisâr-ı âhenîn(K. 56/36)

Billûr; gayet parlak ve şeffaf taş veya çok saf beyaz cam, kristal anlamına gelmektedir. Dîvân'da 3 kez karşılaşılmıştır. Şair 3 beyitte de "kristal ya da cam kadeh" anlamına gelen "câm-ı billûr" tamlaması içinde kullanmıştır. İlk beyitte kristal kadehin ayna gibi mecliste var olan eğlenceyi gösterdiği ifade edilmiştir.

Bir safâ var câm-ı billûrunda kim âyîne-veş
Kim bakarsa görünür gönlündeki râz-ı nihân(K. 52/24)

Derûnu ol kadar rûşen ki cirm-i âfitâb anlar
Gören revzenlerinde her müdevver câm-ı billûrı(K. 34/6)

Hârâ; katı taş, mermer anlamına gelir. (Kelimenin kumaş anlamı da vardır ve bu mânâyı karşıladığı beyitler "kumaş çeşitleri" maddesinde açıklanmıştır.) Kelime 3 beyitte mermer anlamında kullanılmıştır. "Seng-i hârâ" direkt olarak mermer taşı anlamını karşılayan bir tamlamadır.

Garâbet bundadır ammâ gelince tünd-reftâra
Eridir berk-ı na'li ger dokunsa seng-i hârâyâ(K. 18/33)

Jîve; civa demektir. Eserde 1 kez karşılaşılmıştır. Civa ateşte hacmi büyüyen bir maddedir. Şair aşağıdaki beyitte jîve ile ateş kelimelerini bu yüzden birlikte kullanmıştır.

Ne tevsen âteş-i çâpük-inân ki tek durmaz
Direng etdiği dem jîve gibi endâmı(K. 21/35)

Mermer: 2 kez karşımıza çıkmıştır. Şu beyitte mermer parlak olma özelliği ile yer bulmuştur.

Nedir ol mermer-i berrâk ile ol havz-ı latîf
Nedir ol şemse-i şeffâf ile ol şâhnişîn(K. 46/18)

Pûlâd: Polat, çelik anlamına gelir. Nef'î bu kelimeyi 4 kez tekrar etmiştir. Çelik aşağıdaki beyitlerde sırasıyla ateşte eritilmesi, sağlamlık ve kuvveti temsil etmesi, suyla dövülmesi gibi hususlar göz önüne alınarak zikredilmiştir.

Tâb-ı mihr oldu güdâzende-i tîg-ı kuhsâr
Cûy-veş akmadadır her yana pûlâd-ı müzâb(K. 31/6)

Olsa ger nâmiyede kuvvet-i kahr u gazabı
Çâk ederdi dil-i pûlâdı ser-i hançer-i bîd(K. 54/34)

Verirse ger nazar-ı kahrı terbiyet âba
Nigâh-ı germ-i habâbıyla nerm olur pûlâd(K. 29/38)

Ruhâm, mermer anlamına gelir. 7 beyitte kullanılmıştır. Bunlardan 4 tanesi saray ya da paşalara ait hânelerin tarif edildiği kasidelerde geçmektedir. Sarayın mermerleri parlaklığı ile konu edinilmiş ve bu mermerde güneşin aksinin görülebileceği vurgulanmıştır.

Sanırlar bir gül-i zer-dûzdur bir nat'-ı hârâda
Ruhâmında görenler aks-i hûrşîd-i pür-envârı(K. 13/9)

Bahsi geçen hânenin havuzunun tertemiz olduğu, mermerlerinin ayna kadar parlak olduğu belirtilmiştir.

O tarh u vaz'-ı garîb ol nukûş-ı rengârenk
O havz-ı pâk u latîf ol ruhâm-ı âyîne-gûn(K. 58/9)

Hüsrev Paşanın atının şeklini mermer bir levhaya çizseler, uçmak için kanat açmış cennetin Burak'ına benzeyeceğini söyleyen şair, mermer üstüne resim yapılabileceğini örneklendirmektedir.

Bâl açar uçmağa mânend-i Burâk-ı cennet
Etseler şeklini bir levh-i ruhâma tasvîr(K. 39/34)

Rûyîn; tunç demektir. 1 defa kullanılmıştır. Kelime birleşik sıfat olarak aşağıdaki beyitte yer bulmuştur. Tunç bedenli, güçlü kuvvetli anlamına gelmektedir. Bilindiği gibi tunç çok serttir. Bu açıdan böyle bir birleşik kelime içinde yer almıştır.

Kûh-ı Kaf olsa gelir nokta-i fâ denli hafîf
Merd-i rûyîn-tene tıfl-ı müteharrik-endâm(K. 50/74)

Sîm-âb; civa demektir. 1 kez zikredilmiştir. Şair, güneşin gümüş ma'deni olan yerleri eriterek civa denizi yapacağını söylemektedir.

Böyle kalırsa güdâzendeg-i mihr eyler
Ma'den-i sîm olan yerleri bahr-ı sîm-âb(K. 31/7)

2) Mücevherler

a) Topraktan Çıkarılanlar:

Cevâhir, Cevher, Elmâs, Firûze, Gevher, Mücevher, Lâciverd, La'îl, Pirûze, Şeb-çirâğ, Yâkût

Cevâhir; cevherler, elmaslar, kıymetli taşlar anlamına gelmektedir. 9 beyitte karşımıza çıkmıştır. Şair, inci saçan kaleminin söz söylemeye başlayınca

elmaslar saçtığını ifade etmektedir. 4 beyitte kendi sözlerini cevâhire benzettiği görülmektedir.

Söylemez söylemez ammâ söze gelse Nef'î
Ne cevâhir dökülür kilik-i dür-efşânından(G. 91/5)

Ağır bahâlara çıkdı cevâhir-i suhanım
Çekildi tâlib olanlar tamâm olunca mezâd(K. 29/58)

Şair, Sultan Ahmet'in dönemindeki bolluk ve refâhı anlatmak için bulutların cevher saçtığını ifade eder.

Bahr eder mi kâ'inâtı gark-ı emvâc-ı kerem
Ebr ise dâ'im cevâhir-pâş u gevher-zâ mıdır(K. 6/23)

Bilindiği gibi kıymetli taşlar güvenli yerlerde saklanır. Aşağıdaki beyitte Nef'î de buna işaret etmiş ve gönlünde mana cevherinin saklandığını vurgulamıştır.

Sözünde nükte-i lafzı nevâdir-i ma'nâ
Dilinde genc-i ma'ânî cevâhir-i mahzûn(K. 58/26)

Cevher: kendisinden faydalanılacak bir nesne çıkarılan taş veya benzeri şeylere denir ki kastedilen maden cevheri olan taşlar ve filizlerdir. Şair bu kelimeyi 42 beyitte tekrar etmiştir. Kendisini ve şiirini övmekte usta olan Nef'î, kimi zaman kendisini kimi zaman sözlerini ya da tabiatını cevhere benzetmiştir. Şiir söylemekte kimsenin kendisine yetişemeyeceğini vurgulamak içinse, kendisini eşsiz bir cevherle bir tutmuştur.

Ehl olan kadrin bilir ben cevherim medh eylemem
Âlemin sermâye-i deryâ vü kânıdır sözüm(K. 1/4)

Olalı gavvâs-ı deryâ-yı hayâl-i midhati
Cevherî-i tab'ımın zîb-i dükânıdır sözüm(K. 1/33)

Sanırım kendimi bir hâce-i sâhib-cevher
Aldığımca elime kilik-i güher-efşânı(K. 3/47)

Cevher-i ferdim heyûlâ-yı tasavvurdan beri
Şeş cihât-ı ma'rifet kevn ü mekânımdır benim(K. 12/13)

Aşağıdaki beyitte cevher, kılıcın çeliği anlamında kullanılmıştır.

Göreydi cevher-i şemşîrini ger gamze-i dilber
Gamından dahi tîg asmazdı tâk-ı ebruvân üzre(K. 5/32)

Kelimenin “cevher-dâr” şeklindeki kullanımıyla da karşılaşmıştır. Kelime genel olarak “elmaslı” anlamına ya da siyah ve beyaz dalgalı kılıç anlamına gelir. Kılıçların kabzalarının değerli taşlarla süslenmesi geleneği hatırlanacak olursa burada daha ziyade elmaslı anlamında kullanıldığını söyleyebiliriz. Ancak şair ustaca bir tavırla oluşturduğu bu beytinde kelimenin her iki anlamını da hatırlatmıştır.

Arşa as şimdengeri şemşîr-i cevher-dârını
Anı ta'lîk etmege lâyük değil seb'-i şidâd(K. 25/43)

Muhammet Paşa'nın temiz yaradılışını anlatmak isteyen şair kişiliğini cevhere benzetir ve bu cevherinde temiz yani saf bir cevher olduğunu belirtir.

O güzîde halef-i dûde-i âdem ki eder
Cevher-i pâkine ecrâm u anâsır ikrâm(K. 50/20)

Elmâs: 4 kez kullanılmıştır. Şair, aşağıdaki kullanımıyla elmas etrafında birkaç noktaya dikkat çekmiştir. Eski tıpta elmas kırıntıları zehir olarak bilinirdi

ve ölmek isteyenler bunu içerlerdi⁴⁹. Yani kılıç gibi kesici bir âletle “elmas kırıntısı” anlamına gelen “pâre-i elmâs” tamlamasının birlikte kullanılması tesadüf değildir. Ayrıca elmas sertliği ile bilinir, dış etkenlere karşı en kuvvetli madendir. Elmasla birlikte “seng-i fesân” yani bileği taşının kullanılması da elmasın kolay kesilemeyen, yontulamayan yapısını hatırlatır niteliktedir.

Pâre-i elmâsdır seng-i fesânı n'eyler ol
Çarha çekme bir dahi şemşîr-i vâlâ-gevheri(K. 14/2)

Tüm kıymetli madenlerle şiirini bir tutan hemen hepsine sözlerini benzeten şairimiz aşağıdaki beyitte de bundan vazgeçmemiştir. Sözlerini hükümdar elmasına, hükümdara layık elmaslara benzetmektedir.

O kânın her sözüm bir kıt'a elmâs-ı cihân-bânı
O bahrin her kasîdem bir dizi lû'lû-yı şehvârî(K. 13/52)

Fîrûze: Nişabur' da çıkarılan mavi renkli bir çeşit yüzük taşıdır. 1 kez karşılaşılmıştır. Fîrûze, edebiyatımızda genellikle rengi itibarı ile ve gökyüzü ile ilişkilendirilerek kullanılır. Nef'î de şu beyitte gökyüzünün mavi rengini orada bulunan ve fîrûzeden yapılmış yüce tahta bağlamaktadır:

Felek fîrûzeden bir taht-ı âlî kurdu şâhâne
Ana bir ak dîbâ perde çekdi subh-ı nûrânî(K. 11/6)

Gevher; elmas, cevher; inci, değerli taş demektir. Kıymetli taşlar içinde dîvânda en çok adı geçenlerden biridir. 70 kez tekrar edilmiştir. Şair kelimeyi kimi zaman “cevher saçan, cevher yağdıran, cevher doğuran” gibi anlamlara gelecek birleşik kelimeler olarak kullanmıştır.

⁴⁹ Ahmet Talat Onay; a.g.e, s: 135

Bu şîve-i güftârına bu şî'r-i ma'nîdârına
Bu nazm-ı gevher-bârına reşk eyler erbâb-ı suhan(G. 96/7)

Bahr eder mi kâ'inâtı gark-ı emvâc-ı kerem
Ebr ise dâ'im cevâhir-pâş u gevher-zâ mıdır(K. 6/23)

Gevherin inci anlamına da geldiğini belirtmiştik. Aslına bakılırsa Nef'î kelimeyi genellikle bu anlamını hatırlatacak nitelikte kullanmayı tercih etmiştir. İnci anlamının karşılandığı beyitler “denizden çıkarılanlar” maddesinde de değerlendirilebilirdi. Ancak bütünlüğün bozulmaması adına burada birkaç beyitle örneklendirilmesi uygun bulunmuştur. Aşağıda denizlerin dünyaya inci saçtığı söylenmiş, nisan yağmurunun damlasıyla midye içinde incinin oluşması hatırlatılmıştır.

Şeh Murâd Hân kim dil ü dest-i kerîmi dembedem
Dürr ü gevher bezl eder dünyâyâ deryâlar gibi(G. 125/7)

Ebr-i kilki sedef-i keffini pür-gevher eder
Vasf-ı bahr-ı keremin her kim ederse terkîm(K. 7/34)

Sen bilsen olur kim dür ü gevherle hazînen
Deryâ-yı ma'ânî gibi bî-hadd ü kerândır(K. 9/51)

Sultan Murat'ın oğullarını övmek maksadıyla yazdığı bir kasidesinde Nef'î, yaptığı bu metih sayesinde gönlünün inci dolu bir deniz olduğunu vurgulamaktadır.

Dilim endîşe-i medhinle bir deryâ-yı pür-gevher
Ana tîg-ı zebânım sanki bir mevc-i mücevherdir(K. 19/35)

Nef'î güzel söylenmiş sözlerin kıymetini cevhere benzeterek daha da arttırmaktadır. Şair, aynı zamanda mana ve mazmunu da inciye

benzetmektedir. Bu benzetmenin sonrasında ise bunların bulunduğu hazînenin kilidini kıldığını söylemekte yani mana incisini elde ettiğini îma etmektedir. 3. beyitte de şiiiri cevhere benzetmektedir.

Gevher-i güftârının kân müşterî-i müflisi
Kûçe-i esrârının hûrşîd düzd-i şeb-revi(K. 2/11)

Şikest etdim kilidin darb-ı muşt-ı dest-i fikrimle
Bulup der-beste genc-i gevher-i mazmûn u ma'nâyı(K. 27/45)

Suhan-şinâs-ı kerem-pîşe Mustafa Paşa
Ki şimdi gevher-i nazmın odur harîdârı(K. 45/27)

Efser yani tâc, taht vb gibi hükümdara ait nesnelerin cevherlerle süslendiği bilinmektedir. Şair, ilk beyitte güneşi padişah tacına tek parça bir cevher olarak hayal etmiş ve böylece övgüsünü yaptığı Sultan Ahmet'i daha da yüceltmıştır. 3. beyitte ise kadehlerin kenarlarına değerli taşlarla yapılan işlemler hatırlatılmaktadır.

Âfitâb efser-i ikbâline yektâ gevher
Âsumân eblâk-ı câhına zer-endûde geçîm(K. 7/30)

O şâhenşeh ki hâk-i râhı efser-i sengi gevherdir
Ser-i Cemşîd-i âlem-gîr ü tâc-ı Husrevân üzre(K. 5/1)

Nice şehzâde yektâ-gevher-i nüh-hokka-i mînâ
Ki kıymetde değışmez cân u dil genc-i temennâyâ(K. 18/37)

Aşağıdaki beyitte gevher bir karşılaştırma aracı olarak kullanılmıştır. Bu karşılaştırma ise tamamen kıymetli oluşundan hareketle yapılmıştır. Şair, bir ipe âlemin incisi dizilse de kasidesinin bundan daha kıymetli olduğunu söylemektedir.

Olur yine kıymetde ziyâde bu kasîdem
Bir rişteye cem' olsa dür ü gevher-i âlem(K. 23/29)

Şair, aşağıdaki beyitte kelimeyi yâkut yerine kullanmıştır. Bilindiği gibi Bedehşân yakutu ile meşhurdur. Genel olarak tüm kıymetli taşlara ad olabilen gevher kelimesiyle aşağıdaki beyitte yakut hatırlatılmıştır.

Kerem değil bu kerâmetdir eylese ne acep
Kelâmımı dür iken gevher-i Bedahşânı(K. 30/48)

Şu beyitlerde kelime soyut isimlerle tamlama yapmıştır. Şairin sıkça başvurduğu somutlaştırmalar gevher maddesi için de geçerlidir.

Gevher-i zâtın ola efser-i çarha zîver
Müddet-i ömrün ola dâmen-i eyyâma tırâz(K. 57/45)

Derûnu gevher-i tevhîde mahzen
Zamîri perde-i takdîre mahrem(K. 48/47)

Mücevher: değerli taşların genel adıdır. Şair bu kelimeyi 3 kez tekrar etmiştir. Bunlardan birinde “mevc-i mücevher” tamlaması kullanılmıştır ve bu denizden çıkarılan mücevherden, inciden bahsedilmiştir.

Dilim endîşe-i medhinle bir deryâ-yı pür-gevher
Ana tîg-ı zebânım sanki bir mevc-i mücevherdir(K. 19/35)

Lâciverd: mavi, gök rengi bir taştır. 1 kez kullanılmıştır. Mavi renkli olması dolayısıyla gökyüzü lâcivertten bir tâka benzetilmiştir.

Dura tâ kim bu tâk-ı lâciverdî böyle pâ-ber-câ
Ola tâ kim cihân ma'mûr u Âdilşâh mi'mârı(K. 13/60)

La'î; kırmızı ve değerli bir süs taşıdır. Eserde 12 beyitte karşılaşılmıştır. Dudak, rengi dolayısıyla la'le benzetilir. Yani edebiyatımızda la'î-dudak benzetmesi sıkça kullanılır. İlk beyitte hem dudak hem de şarap, la'î ile renk açısından benzerlik ilişkisi içinde kullanılmıştır. Diğerlerinde de yine şarap ve dudak la'î ile birlikte ele alınmıştır.

Jeng-i gamdan pâk eder mir'ât-ı kalbin âşkın
Zâhidâ iç mevsim-i güldür şarâb-ı la'î-i nâb(K. 9/2)

Ey sanem verir leb-i la'lin Mesîhâdan haber
Gûyiyâ hâl-i lebin bir Hindû-yı âteş-perest(G. 14/2)

Dil nice nerm olmasın girdikçe bezm-i hüsnüne
Gerdenin sîmîn-sürâhî leblerin la'lîn-şarâb(K. 61/27)

Şu beyitte fikir la'le benzetilmiş ve bu benzetme ile somutlaştırma yapılmıştır. Şair yine şarapla renk benzerliğini hatırlatmaktadır.

Gelince fikr-i la'lin ârifâne sohbet eyler dil
Kebâb-ı pür-nemek bundan şarâb-ı bî-humâr andan(G. 88/3)

Dudağın la'le teşbihi o kadar alışılmış bir ifadedir ki şairler kimi zaman sadece la'li kullanarak dudağı kastederler. Yani kelime mecazen dudağı kasteder.

Oldu Nef'î fikr-i la'î-i yâr ile mest-i müdâm
Bâde de nûş etse olmaz sûfî-i nâdân mest(G. 24/5)

Pirûze; mavi renkli, değerli bir taşır. 2 kez kullanılmıştır. “Evreng-i pirûze” tamlamasıyla firûze taşı ile süslenmiş bir taht hayali canlandırılmaya çalışılmıştır.

Gedâ şâhâne işret edicek demdir ki olmuşdur
Zemîn evreng-i pîrûze zamân eyyâm-ı pîrûzı(G. 134/4)

Seb-çirâğ; gece parlayan yakut anlamına gelir. Dîvân'da 1 defa kullanılmıştır. Bu beyitte şairin “şeb-çirâğı” kullanması tesadûf değildir. Pâsbânla ilişkilendirilerek anlam sağlamlaştırılmıştır.

Pâsbân olmuş bir ejderdir kalem genc-i dile
Kim o gencin şebçirâğı-ı pâsbânıdır sözüm(K. 1/27)

Yâkût; kıymetli bir mücevherin adıdır. 7 kez zikredilmiştir. Yâkûtun sarı, kırmızı, mavi olmak üzere üç rengi vardır. Bunlardan en kıymetli olanı kırmızı olanıdır ve buna “yâkût-ı rummânî” denir. Şu beyitlerde de kırmızı renkli yâkût hatırlatılmaktadır. Hatta şair mübâlâğa yaparak “kılıcın o kadar kan döktü ki onun aksiyle mavi gökyüzü yâkût kâsesine döndü.” der ve yâkûtun ve kanın renginin aynı oluşundan yararlanır.

Sanırlar katre-i hûn saçılır tîg-ı zebânımdan
Sözüm oldukça rengîn-fikr ile yâkût-ı rümmânî(K. 11/42)

Merhabâ ey câm-ı mînâ-yı mey-i yâkût-reng
Devri gelsin senden öğrensın sipihr-i bî-direng(TER. 11)

Ol kadar kan dökdü şemşîrin ki aksile anın
Kâse-i yâkûta döndü künbed-i nîlûferî(K. 14/7)

b) Denizden Çıkarılanlar:

Dür (Dürer, Dürr), Dürdâne, Güher, Le´âl, Lü´lû, Mercân, Mrvârid, Şehvâr

Dür; inci demektir. Kelime kimi zaman “dürr” şeklinde kullanılmaktadır. 72 kez karşımıza çıkmıştır. **Dürer** ise büyük inci taneleri demektir ve 1 beyitte zikredilmiştir. Şair, sözlerini inciye benzetir, padişahın iyiliğiyle, güzel

ahlâkıyla etrafa inciler saçtığını söyler, inci saçan bir başka varlık da Nef'î'nin kalemidir.

Şeh Murâd Hân kim dil ü dest-i kerîmi dembedem
Dürr ü gevher bezl eder dünyâya deryâlar gibi(G. 125/7)

Söylemez söylemez ammâ söze gelse Nef'î
Ne cevâhir dökülür kilik-i dür-efşânından(G. 91/5)

Ne mümkün dürr-i nazmım gibi zî-kıymet güher bulmak
Kazanlar tîşe-i endîşesiyle kân-ı imkânı(K. 11/41)

Şiirler ipe dizilmiş birer inci tanesi gibidir, padişahın methi de bir inciye benzetilir.

Çekdikçe silk-i nazma dür-i medhin âsumân
Mihr âna târ-ı şa'sa'adan rîsmân verir(K. 4/50)

İnci çoğu zaman oluşumu hatırlatılarak kullanılır. Nisan yağmurunun damlası midye kabuğunun içine girer ve belli bir zaman sonra denizin içinde bu yağmur tanesi inciye dönüşür.

Reşha-i cûdu ile ebr-i bahârı dür-pâş
Nûkhet-i hulku ile bâd-ı sabâ gâliye-sâ(K. 17/63)

Başlasa tab'ı dür-efşânlığa pür-gevher olur
Mevc-i deryâ-yı ma'ânî gibi dâmân-ı felek(K.24/34)

Şair, Sultan Murat'ın iki oğlunu inci tanelerine benzetmiştir.

İki dürr sûretâ ma'nâda ammâ nûr-ı vâhidir
Hakikatde nihâyet her biri gayr-ı mükerrerdir(K. 19/2)

Dürdâne; inci tanesi demektir. 1 beyitte kullanılmıştır.

Güher; gevher, cevher demektir. Yani inci, mücevher, asıl, nesep, evlât anlamlarına gelir. 60 beyitte karşılaşılmıştır. Mana hazinesinin kilidini eline geçirdiğini söyleyen şair, âleme cevher saçsam da garip değil, diyerek “cevher” kelimesini “cevher saçmak” deyiimi içinde kullanmıştır. Kelime burada genel olarak mücevher anlamını karşılamaktadır. Manayı birçok mücevhere benzeten Nef’î, bu mücevheri elde ettiğini söyler, hatta kendisini mana cevheri olarak görür. 3. beyitte ise yine mücevher kastedilmiştir. Şair, fikir baltası ile bir mücevher kaynağı bulduğunu söylemektedir.

Girdi miftâh-ı der-i genc-i ma’ânî elime
Âleme bezl-i güher eylesem itlâf değil(G. 71/4)

Tab’ım ol genc-i firâvân güher-i ma’nâdır
Ki tılsım olmuş ana ejder-i pîçân-ı felek(K. 24/47)

Tîşe-i fikr ile bir kân-ı güher buldum ben
Ki değer her güheri nice cihân mâl ü menâl(K. 35/47)

Aşağıdaki beyitlerde ise inci kastedilmiştir. Şair sözlerinin benzeri görülmemiş bir inci olduğunu, hayalinin cevher ölçtüğünü, kaleminin inci saçtığını vurgular. Şair kelimeyi “güherbâr” şeklinde birleşik sıfat olarak da kullanır.

Zeyn etmegiçün rişte gibi dürr ü güherle
Pür-pîç ederim her müjemi tâb-ı nazarla(MÜF. 2)

Bir güherdir kim nazîrin görmemiştir rûzgâr
Rûzgâra âlem-i gayb armağanıdır sözüm(K. 1/2)

Kasd etse husûsâ ki güher-senc-i hayâlim
Bir nüktesini şerh-i kitâb-ı dürrer eyler(K. 10/42)

Dilim kân-ı ma'ârifdir hayâlim bahr-ı ma'nâdır
 Aceb mi haşre dek eylerse ger hâmem güherbârî(K. 13/51)

İnci manasına gelen kelimelerin kullanıldığı beyitlerde, incinin oluştuğu yer olan deniz ve denizle ilgili öğelerden fazlasıyla yararlanılmıştır.

Lutfu bir mertebe kim çarhı eder gark-ı güher
 Mevc-hîz olduğu dem bahr-ı kefi ihsânı(K. 3/13)

Görünmez idi kenârı güherle anberden
 Midâd-ı hâmem eger bahra eylese imdâd(K. 29/60)

Nef'î, Hâfız Ahmet Paşanın özelliklerini mücevher kadar kıymetli bulduğunu "Güher-i vâsf" tamlamasıyla anlatmaya çalışmıştır. Burada şairin sıkça başvurduğu somutlaştırmadan yararlanılmıştır.

Yoksa ederdim güher-i vâsfını
 Zîver-i gûş-ı ni'am-i rûzgâr(K. 42/39)

İnci, ipe dizilerek takı yapılır. Şair, genellikle inciye ipe dizme hadisesini, inci kadar değerli olan sözlerini nazım ipine dizdiğini söyleyerek hatırlatır.

Nazmım ol silk-i güherdir kim olur hemvâre
 Halka tahmîn-i bahâsı sebab-i güft ü şinîd(K. 54/42)

Bahr-ı tab'ım nem-i ebr-i kereminle pür-dürr
 Silk-i nazmım güher-i medhin ile ziynet-yâb(K. 31/51)

Le'âl: inciler demektir. 6 kez karşılaşılmıştır. Bu kelime ile de genellikle incinin ipe dizilmesi durumu hatırlatılmış ve şair şiirlerini inciye benzetmiştir.

Merhabâ ey hazret-i sâhib-kırân-ı ma'nevî
Nâzım-ı manzûme-i silk-i le'âl-i mesnevî(K. 2/1)

Aşağıdaki beyitte de ipe dizilen inciler ele alınmıştır. Bu beyit anlamı açısından oldukça güzeldir. Şair, mana pazarının hocası benim, felek Zühre yıldızı için inci iplerini benden alır demektedir.

Benim ol hâce-i bâzâr-ı ma'ânî ki felek
Gerden-i zühre için benden alır ıkd-ı le'âl(K. 35/48)

Nef'î, Murat Paşanın methini yaptığı için tabiatının inciler saçır hale geldiğini söylemektedir.

Tab'ım ki bâd-ı cezbe-i medhinle dem-be-dem
Bir bahr-ı pür-hurûş-ı le'âlî-feşân olur(K. 28/61)

Lü'lû: inci, bâkire, el değmemiş anlamlarına gelir. 10 beyitte karşılaşılmıştır. Aşağıdaki beyitte inci tanesinin midye kabuğunda muhafaza oluşu ve denizden çıkıyor olması hatırlatılmıştır. Bu beyitte nazım inciden yapılmış bir tespihe benzetilmektedir.

Tab'ım ol bahr-ı suhandır ki kefi mevcî tutar
Penbeler içre nihân sübha-i lü'lû-yı nazîm(K. 7/53)

Şair, incinin parlaklığını anlatmak için "lü'lû-yı lâlâ" tamlamasını kullanmaktadır. Şair, gevher saçan fikir denizinin yine coştüğünü ve söylediğinin kaside değil bir dizi parlak inci olduğunu vurgulamıştır. Şiirlerini parlak incilere benzetmiştir.

Yine geldi hurûşa bahr-ı gevher-pâş-ı endîşem
Değildir bu kasîde bir dizi lü'lû-yı lâlâdır(K. 47/61)

Mercân; 4 kez kullanılmıştır. Mercan, edebiyatımızda genellikle eşyaların süslenmesinde kullanılışı itibarı ile anılır. Bu yüzden çeşitli nesnelerle birlikte kullanılır. Aşağıdaki beyitte ise kastedilen mercanla süslenmiş bir fincandan çok, mercandan yapılmış fincandır.

Değil gird-i lebinde hattı ol Îsâ-demin güyâ
Du'â-yı Hızrı bir mercândan fincâne yazmışlar(G. 30/2)

Şirin görünmek için yapılan bir duanın adı Mercan duasıdır⁵⁰. Şair belki de bu durumu düşünerek kelimeyi iki beyitte tespih tanelerinin mercandan yapıldığını ifade etmek amacıyla kullanmıştır.

Durmaz döner câm-ı tarab dönmez mi ahdinden acep
Zâhid tutar mı elde hep tesbîh-i mercânın yine(G. 103/2)

Mürvârid; inci anlamına gelir. 3 beyitte karşımıza çıkmıştır. İnci ile ilgili yukarıda da bahsedildiği gibi sedefin içinde oluşuyor olması hatırlatılmaktadır.

Hâmem ol ebr-i güher-pâş-ı suhandir kim eder
Sadef-i sâmi'a-i âlemi pür-mürvârîd(K. 54/41)

Şehvâr; şaha yakışır; iri ve iyi cins inci anlamlarına gelmektedir. 8 beyitte karşımıza çıkmaktadır. İnci ile ilgili yukarıda kastedilen kullanım alanları “şehvâr” için de geçerlidir. Yani şair, inciyi ipe dizmekten bahseder, onun denizde hatta sedef içinde oluşmasından yararlanarak beyitler oluştur.

Tab'ı sadef-i gevher-i şehvâr-ı ma'ânî
Endîşesi mir'ât-ı mücellâ-yı zamâne(K. 41/25)

⁵⁰ Ahmet Talat Onay; a.g.e, s: 270; İskender Pala; a.g.e, s: 270

Çekerdim târ-ı zülf-i Zühre-i Zehrâ-yı gerdûna
Eğer dizsem dür-i şehvâr-ı nazmım rîsmân üzre(K. 5/45)

3) Madenlerle İlgili Olarak Kullanılan Âlet ve Malzemeler: **İksîr, Kîrât, Mihekk, Seng-i Fesân, Sindân, Tılâ**

İksîr: bazı maddeleri ve toprağı altın yapacağına inanılan hayalî bir sıvıdır. 5 kez karşılaşılmıştır. Hüsrev Paşanın büyüklük toprağı, iyilik kimyasının iksiridir diyen şair, paşanın onurunu toprağa benzeterek iksirin toprağı da altınlaştıracığına olan inancı hatırlatır.

Çeşm-i feth ü zafere gerd-i rikâbı sürme
Kimyâ-yı kereme hâk-i cenâbı iksîr(K. 39/22)

Aşağıdaki beyitte istekler, dilekler iksire benzetilmiştir. Kaleminden sızan mürekkepler dilek iksirinin sermayesi olarak düşünülmektedir.

Feyz-i reşh-i kalemi mâye-i iksîr-i murâd
Bez-i dest-i keremi mâhasal-i ma'den ü yemm(K. 40/24)

Kîrât: miskalin dörtte biri kadar bir ağırlık ölçüsüdür ve genellikle kuyumcular tarafından kullanılır. 3 kez tekrar edilmiştir. Aşağıdaki beyitte kîrâtın kıymet ölçmek için kullanıldığına direkt olarak temas edilmiştir.

Bilse kîrat ile kadrin n'ola Sultân Murâd
Olur ihsân-ı Hudâ şâhlara böyle karîn(K. 46/25)

Şair, şiirlerinin inci gibi mazmunlarının kıymetinin Muhammet Paşa tarafından kîratle ölçülebileceğini söylemektedir.

Zihî cevher-şinâs-ı çârsû-yı nüktedânî kim
Bilir kîrat ile kadr-i dür-i mazmûn-ı eş'ârı(K. 49/25)

Mihekk; altın veya gümüşün değerini anlamaya yarayan taştır. 2 kez tekrar edilmiştir. Şair, sevgilinin taş gibi gönlünü mermere benzeterek bunun “mihekk” olup âşıklarının altın yüzünün kıymetini bilmesini dilemektedir.

Âşıklarının bilse ayâr-ı zer-i rûyun
Hârâ-yı dil-i saht-ı nihâdı mihekk olsa(G. 104/4)

Seng-i fesân; bileği taşı demektir. 1 kere karşımıza çıkmıştır. Bu beyitte kolay parçalanamayan, bilenemeyen elmasla birlikte kullanılmıştır. Ayrıca bileği kesici aletler köreldiğinde keskinleştirilmesi için de kullanılır. Şair, padişahın kılıcının bir elmas parçası olduğunu ve onun bileği taşına ihtiyaç duymadığını vurgular.

Pâre-i elmâsdır seng-i fesânı n’eyler ol
Çarha çekme bir dahi şemşîr-i vâlâ-gevheri(K. 14/2)

Sindân; örs demektir. Örs ise biçimi yapılacak işe göre değişen, üzerinde maden dövülen, çelik yüzeyli, demir araçtır. Sindân aşağıda çelik ya da demir oluşu itibarı ile ele alınmıştır. Kuvvetli bakışın çelik aracı eriteceği vurgulanmıştır.

Hışmı bir mertebe kim olsa ne dem germ-itâb
Eridir su gibi tâb-ı nazarı sindânı(K. 3/14)

Tılâ; bir şeyin üzerine sürülecek yaldız, cilâ, koku gibi şeylere denir. 1 kez zikredilmiştir. Şair “iksîr-i tılâ” tamlamasını kurarak süslemede kullanılanın sıvı olduğunu vurgulamaya çalışmıştır.

Ger berk-ı sahâb-ı keremi yaksa olurdu
İksîr-i tılâ cevher-i hâkister-i âlem(K. 23/20)

2) SERVET ve KIYMET İFADE EDEN MADDİ UNSURLAR

a) Kıymet Ölçüsü Maddî Unsurlar

aa) Genel Manada Olanlar:

Nakd, Sikke

Nakd; bir nesnenin satın alınmasında peşin ve derhâl verilen paraya denir. 6 kez tekrar edilmiştir. Şair, iki beyitte kelimeyi hazine ile birlikte kullanmıştır. Hüsrev' in meşhur yedi hazinesini aşağıdaki ilk beyitte hatırlatılmaktadır. 2. beyitte ise yine zenginlik temsili olan “Kârûn” ile “nakd” ın tamlama oluşturduğu görülmektedir.

Kemîne bahşişi nakd-i hazâ'in-i Husrev
Dü rûze masrafı bâc u harâc-ı mülk-i Kubâd(K. 29/34)

Ederdi harc-ı esâsına sarf anı mi'mâr
Kifâyet eylese nakd-ı hazâin-i Kârûn(K. 58/7)

Sikke; darphanede basılan madenî paraya denir. 6 kez tekrar edilmiştir. Para üzerine yapılan nakşa da sikke denir. (Nef'î kelimenin bu anlamını da örneklendirmiştir. Ancak bu beyit dirhem maddesinde ele alınacağı için burada açıklanmasına gerek duyulmamıştır.) Şair mühürlü ve üstü nakışlı olası dolayısıyla yüzük ile sikke arasında ilişki kurmuştur.

O şâhenşeh ki nakş-ı hâtem-i ikbâlidir sikke
Zer-i hurşîd-i âlem-tâbm u sîmi ahterân üzre(K. 5/17)

Padişahlık alâmetlerinden biri de padişah adına para basılmasıdır. Şairin kullandığı “sikke-i mübârek-bâd” tamlaması kutlama parası gibi bir anlam ifade etmektedir ve para basılmasının bu işlevi hatırlatılır gibidir. Ayrıca para ile güneş arasındaki şekli benzerlikten de yararlanılmıştır.

Uruldu rûy-ı zer-i mihr-i âlem-ârâya
Revâc-ı şöhret içün sikke-i mübârek-bâd(K. 29/12)

Aşağıdaki beyitte şair sözlerini yeni basılmış altın para ile karşılaştırır ve sözlerinin onun kadar değerli olduğunu söyler.

Zer-i nev-sikke kadar rağbeti var sözlerimin
Nâm-ı pâkin edeli nâsiye-i nazma rakam(K. 51/44)

bb) Para Birimi Olanlar:

Dinâr, Direm (Dirhem)

Dinâr: sikkeli altına denir. 2 beyitte karşımıza çıkmıştır. Kelime her iki beyitte de “dînâr u direm” ifadesi içinde yer almıştır. Şair, İstanbul için devlet erkânının meskeni ve altın para hazinesi gibi sıfatlar kullanmıştır.

Ma'den-i hüsn ü bahâ mesken-i erbâb-ı düvel
Kân-ı pür-gevher ü gencîne-i dînâr u direm(K. 51/14)

Direm: para, akçe demektir. 7 kez tekrar edilmiştir. Aşağıdaki beyit söyleyiş ve ifade ettiği anlam açısından oldukça güzeldir. Şair, Halil Paşa'nın iyilik saçan elinden sermaye alan kış bulutu sayesinde kış mevsiminde ot çöp üstünde çiçek yerine akçelerin biteceğini söylemektedir. Burada Halil Paşa'nın devrine zenginlik ve refah verdiği anlatmak için “direm” bir araç olarak kullanılmıştır.

Yem-i cûdundan alsa mâye ger ebr-i zemistânî
Biterdi hâr-ı huşk üzre şükûfe yerine dirhem(K. 38/24)

Dirhem de para demektir. Direm' den Arapçalaşmıştır. 2 kez kullanılmıştır. Şair bu beyitte sikke kelimesini paradan ziyade para üzerindeki nakış

anlamında kullanmıştır. “Dirhem-i bî-sikke” tamlamasıyla nakışsız para anlamı sağlanmıştır.

Eder şâh-ı bahârın dirhem-i bî-sikkesin câî
Döker ezhâr-ı bâdâmı sabâ âb-ı revân üzre(K. 5/11)

b) Servet İfade Eden Maddî Unsurlar:

Emti´â, Kâlâ, Mâl, Mâye, Meta´ (Metâ´), Sermâye

Emti´â; kumaşlar, satılacak mallar anlamlarına gelmektedir. 1 beyitte karşılaşılmıştır. Şair sözlerini satılacak bir mala benzetmektedir.

Buldu bir gûne revâc-ı emti´a-i güftârım
Ki felek eyler iken kadrini pest ü pââmâl(K. 35/57)

Kâlâ; kumaş demektir 2 beyitte karşımıza çıkmıştır. Kelime giyecek imalinde kullanılan bir malzeme olmaktan çok sahip olunan bir sermaye gibi ele alınmıştır. Şair sözü herkesin değerini bilemeyeceği değerli bir kumaş olarak görmektedir.

Suhan kâlâ-yı fâhirdir ne bilsin her denî kadrin
Bu cinsün hâce-i hüsn-i kabûlündür harîdârı(K. 49/51)

Mâl; bir insanın malik olduğu nesne, kıymetli olan şeydir. 6 kez karşılaşılmıştır. Nef´î şu beyitteki “mâl-i zekât” tamlaması ile İslâmiyet’teki mala göre zekât verme inancını hatırlatmaktadır.

Mülkünde düzd-i müflise mâl-i zekâtdan
Destâr u keş ü pîreheni kârbân verir(K. 4/44)

Nef´î, Muhammet Paşa’nın bulunduğu makama gelişini mal mülk sahiplerine müjde olarak düşünür, çünkü âlem bu yüzden şenlenecektir.

Müjde erbâb-ı kemâl ü ehl-i mülk ü mâla kim
Yine ma'mûr olmağa meyl eyledi dünyâ vü dîn(K. 56/3)

Nef'î mal ve mülkte gözü olmadığını şöyle ifade ediyor: “Malı, varlığı neyleyeyeyim, cihan malla dopdolu olsa da bu geçici bir şeydir.”

N'eyleyim mâl ü menâli ki benim himmetime
Harc-ı yek-rûzedir olursa cihân mâl-â-mâl(K. 35/46)

Mâye; maya; para, mal; bilgi anlamlarına gelir. Burada ele alınan anlamı elbette paradır. 4 beyitte karşılaşılmıştır. Şair kelimeyi sermaye anlamına gelecek şekilde kullanmıştır. Nef'î' ye göre Hâfız Ahmet Paşanın kaleminden süzülen mürekkepler âlemin asayişinin sermayesidir.

Reşh-i kalemi mâye-i âsâyîş-i âlem
Hân-ı keremi sofra-i yağmâ-yı zamâne(K. 41/24)

Meta' - Metâ'; satılık kumaş, âlet gibi şeylere denir. Kelimenin meta' şekliyle 6, metâ' şekliyle ise 5 kez karşılaşılmıştır. Şu beyitte şair, sözü değerli ve az bulunur mallara, kumaşa benzetmiştir.

Söz bir metâ'-ı fâhir ü kemyâbdır velî
Ana revâcı lutf-ı şeh-i nüktedân verir(K. 4/54)

Şair, şu beyitte de oldukça hoş bir ifade sağlamıştır. Nef'î, “sen böyle naz ve işve yaptıkça dert ve belâ kumaşlarının fiyatı düşer.” demektedir.

Sen böyle nâz u şîve satınca gedâlara
Narh-ı metâ'-ı derd ü belâ râygân olur(K. 28/8)

Şu beyitte ise şiirini satılacak bir mala benzetir ve “metâ’-ı nazm” tamlamasını kullanır. Bir başka beyitte ise kasîdesini satılacak bir nesne olarak değerlendirir.

Koyup memâlik-i gayrı metâ’-ı nazmım için
Diyâr-ı Rûma gelir kârbân-ı heft-iklîm(K. 32/49)

Şair, aşağıdaki beyitte metâ’ı kıymetli mal, varyet anlamına gelecek şekilde kullanmıştır. “Gönül mahzeninin varlığı, malı Mustafa Paşa’nın vasıflarının hayalidir.” demektedir.

Metâ’-ı mahzen-i sîne hayâl-i evsâfı
Cilâ-yı âyîne-i dîde nûr-ı dîdârı(K. 45/32)

Sermâye; alış-verişte, ticarete kullanılan para veya mala denir. 19 beyitte karşılaşılmıştır. Kelime eserde genellikle anamal, kaynak anlamını karşılamıştır. Şair, aşağıdaki beyitte “sermâye-i cân” tamlamasını kullanarak farklı bir yaklaşımda bulunmuştur. Hastaya sağlığı için kaynak sağlamak anlamında kullanılmıştır.

Tâ haşre dek ol demde olan feyz-i safânın
Endîşesi ol hasteye sermâye-i cândır(K. 9/10)

Sultan Murat’ın huylarının sümbül kokusunun yüz bin yıl güzel kokular saçan bahar rüzgârına kaynak olacağını, sermâye olacağını söyleyerek yine şairâne bir yaklaşımda bulunmuştur.

Şemîm-i sünbül-i hulkuyla hemdem olsa ger bir dem
Yeter sermâye yüz bin yıl nesîm-i gâliye-sâya(K. 18/30)

Bilindiği gibi dükkân gibi ticârî amaçlı yerlerin kurulabilmesi için sermâyeye ihtiyaç vardır. Şair bundan yola çıkarak, şaire atar dükkânını açmak için

Muhammet Efendi'nin güzel huylarının rüzgârını anımsamanın yeteceğini söylemiştir. Elbette burada ifade edilen gerçek mânâda bir attar dükkânı değildir.

Nesîm-i nev-bahâr-ı hulkunu yâdetse bir şâir
Olur endîşesi sermâye-i dükkân-ı attârî(K. 49/32)

Aşağıdaki beyitte sermaye kelimesi de kullanılarak güzel bir tamlama kurulmuştur. Bu tamlama “aşk ehlinin şevk pazarının sermayesi” anlamına gelmektedir. Şair bu kullanımlarında daima dükkân ve pazarların kurulması için sermaye yani anamal olması gerektiği gerçeğinden hareket etmiştir.

Sensin ol sermâye-i bâzâr-ı şevk-ı ehl-i aşk
Düşdü feyzinle kesâda cevher-i nâmûs u neng(TER. 1/5)

c) Varlık ve Kıymet İfade Eden Diğer Unsurlar:

Eşyâ, Menâl, Mîrâs

Eşyâ; 1 kez kullanılmıştır. Şair; şarap kadehinin, gönlüne gamın zehir kâsesi gibi geleceğini söyler ve bununla bağlantı kurarak eşyaların mahiyetinin değişmesini Sultan Murat'ın isteğine dayandırmıştır.

Kâse-i zehr-i gam olurdu dile câm-ı şarâb
Hükmü ger istese tabdîl-i havâss-ı eşyâ(K. 17/66)

Menâl; sahip olunan şey demektir. 2 kez karşılaşılmıştır. Bu beyitlerin ikisi de “mâl” maddesinde ele alınmıştır.

Mîrâs; 1 kez kullanılmıştır. Padişahın tahtta ve taçta gözü olmadığını O'nun büyük miraslara sahip olduğu vurgulanmıştır.

Nice mîrâsa girmiştir o tâc u tahtı neyler ol
Anın çün taht u tâc etmiş müheyyâ lutf-ı Yezdânî(K. 11/9)

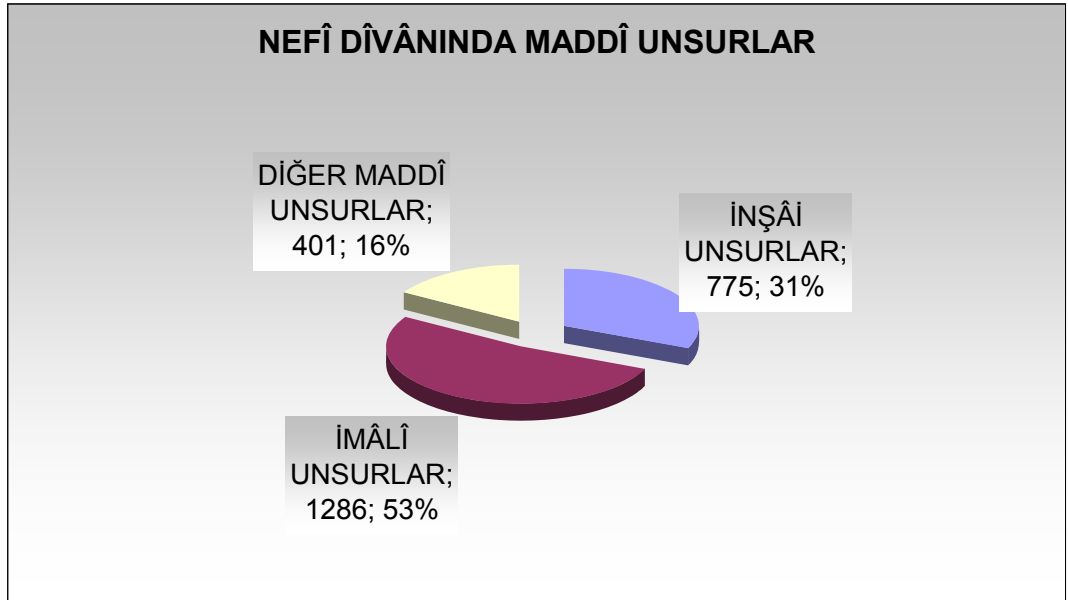
SONUÇ

Yüksek Lisans tezi olarak “Nefî’nin Divânındaki Maddî Unsurları” incelememizin amacı; gerek kasidecilikteki gerekse övgü ve yergi şiirlerindeki ustalığıyla Türk Edebiyatına damgasını vurmuş şairin, tarihe kaynaklık eden bu şiirlerinde maddî unsurlara ne kadar yer verdiğini; ayrıca bu unsurları kullanmaktaki orijinalitesini ortaya çıkarabilmektir.

Çalışmamız 3 ana başlıktan oluşmaktadır: İmâlî, İnşâî ve Diğer Maddî Unsurlar. Bu başlıklar altında incelenen alt başlıklar bünyesinde ise tespit edilen maddî unsurların tekrar sayıları verilmiştir. Kullanım sayılarının yoğunlaştığı alt başlıkları ve ana başlıkları görmek bizlere Nefî’nin üslûbu ve hayat görüşü hakkında sağlam yorumlar yapma fırsatı tanımaktadır.

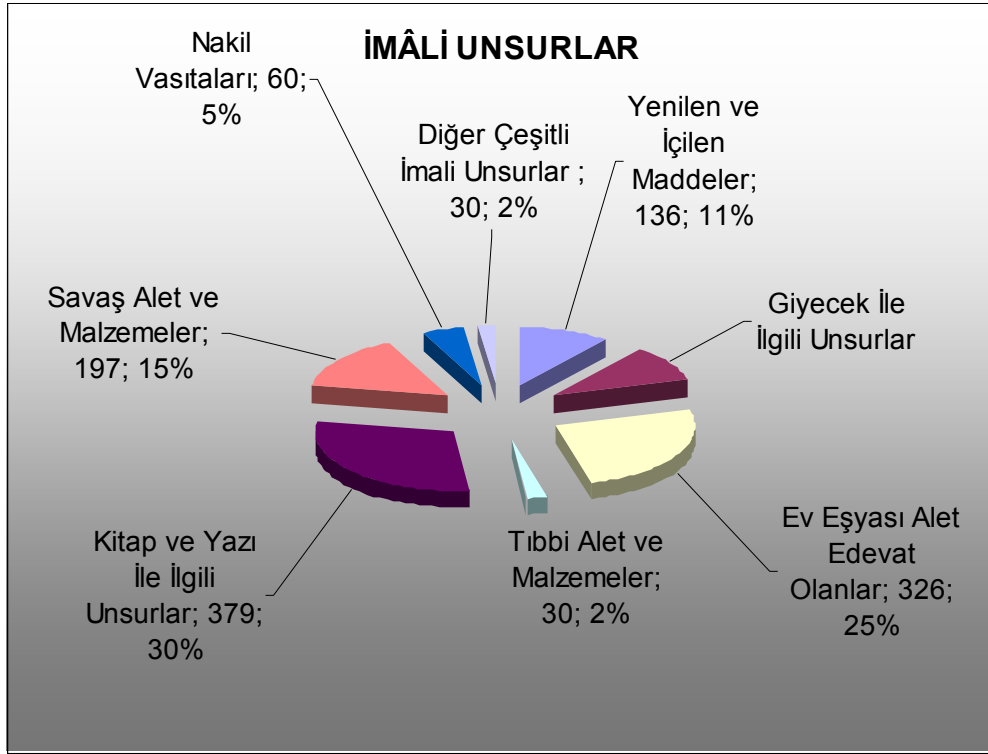
*****Aşağıdaki tabloların tümünde her konu başlığı için en çok tekrar edilen 3 unsur ele alınmış ve bu verilere dayanarak grafik çizilmiştir.**

Nefî Divânı’nda maddî unsurlarla ilgili toplam 4746 beyit fişlenmiştir. Bu fişlerin üç ana başlığa göre dağılımı şu şekildedir:

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, “İmâlî Unsurlar”la ilgili 1286 beyit ele alınmıştır. Bu bölüm, %53'lük oranla toplam fişlerin yarısından

fazlasını teşkil etmektedir. Burada direkt olarak insan elinden çıkan ya da kişilerce şekillendirilebilen maddeler ifade bulmuştur. Bu bölümün alt başlıkları halinde sunulan yiyecekler, giyecekler, ev eşyaları, savaş aletleri sosyal hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır.

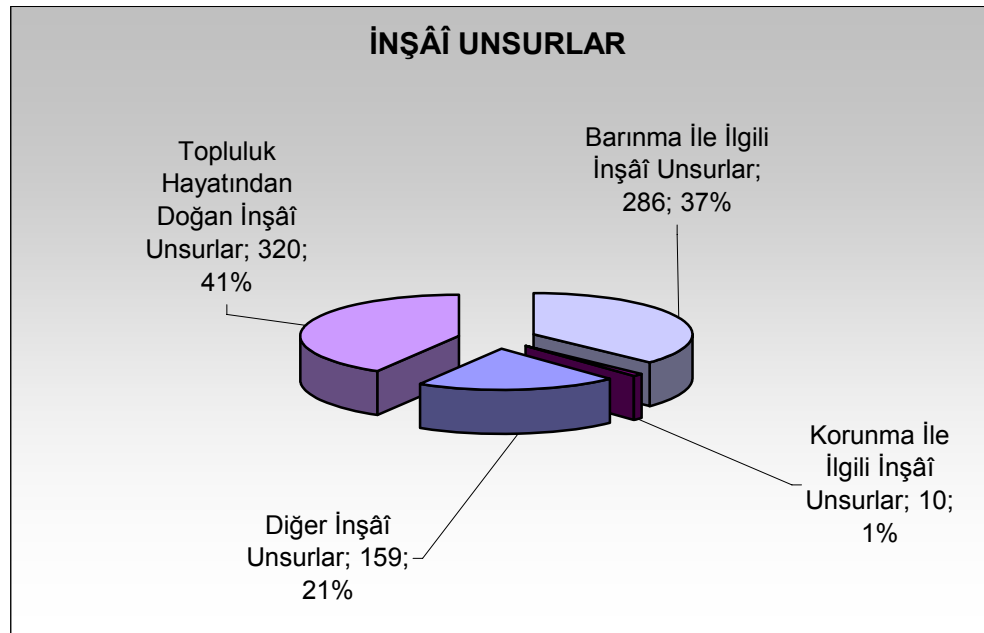

Tezimizde en fazla fişe sahip olan İmâlî Unsurların kendi içindeki fiş dağılımı yukarıdaki gibidir. “Kitap ve Yazı ile İlgili Unsurlar”, 379 fişe %30’luk orana sahiptir. Bu durum Nef’î’nin kendini ve şiirini övmeyi seven bir şair olmasıyla açıklanabilir. Şair bu alt başlık dahilinde şiirini övmek adına “**kalem, nazm**” gibi kelimeleri fazlaca kullanmıştır. Sebk-i Hindi akımının etkisiyle şiirler yazan Nef’î özellikle **kalem** maddesinde farklı hayaller kurmuş, orijinal söyleyişler yakalamıştır. Nef’î’nin kalemi kimi zaman mana hazinesini koruyan bir ejderha kimi zaman da bir kilittir. Şairin kalemini ejderhaya benzetmesi de sözünü esirgemeyen, cesur tabiatının bir ifadesi gibidir. Kalemle savaş aletleri arasında benzerlik kurmuş olması da yine şairin yaradılışının bir neticesidir. Şair; kalemini oka, hançere, kılıca benzetir ve

hatta adaleti bilmeyen insanlara kalemiyle zehirler saçtığını da vurgulayarak adeta hicivlerine dem vurur. Hançere ya da kılıca benzettiği kaleminin ucunun kanlı olduğunu söylemesi de yine hiciv şiirleri yazıyor olmasının sonucudur. Tüm bu benzetmeler şairimizin şahsına münhasır üslubunu gözler önüne sermektedir.

Bölümün dikkat çeken bir diğer alt başlığı da “Savaş Alet ve Malzemeleridir.” Nef’î’nin savaşla ilgili nesnelerin isimlerini çok fazla tekrar ediyor olması hırçın kişiliğinin yanında 17.yy.’ın genel özellikleri ile de açıklanabilir. Yukarıda da belirtildiği gibi şairin savaş aletleri ile kalemi arasında benzerlik kurmuş olması, oldukça orijinal ifadeler yakalamasını sağlamıştır.

Dîvân’da, en çok fiş tespit ettiğimiz ikinci bölüm ise, 775 fiş ile “İnşâî Unsurlar”dır. İnşâî Unsurların divân içindeki dağılımı da şu şekildedir:

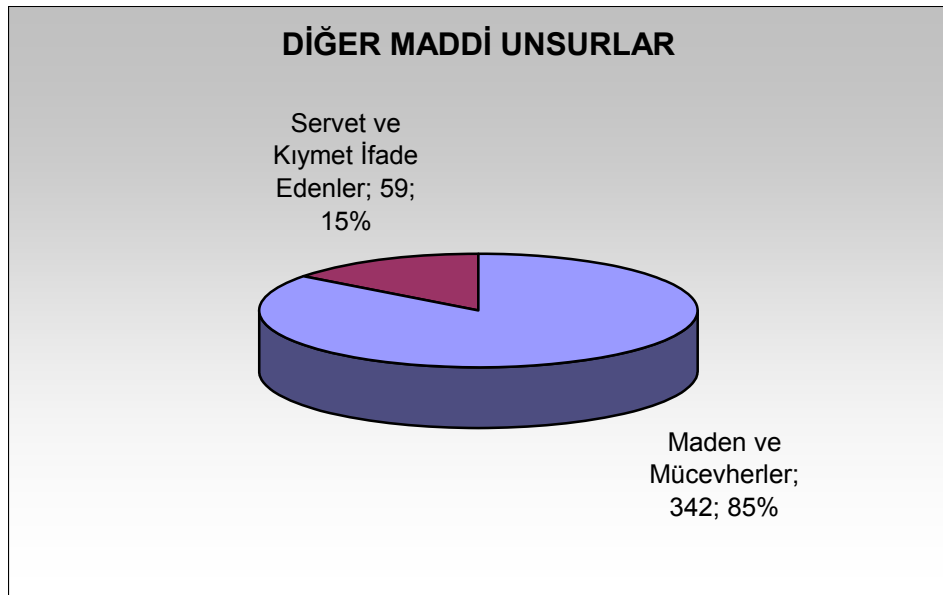

Yukarıdaki tabloda, “Topluluk Hayatından Doğan İnşâî Unsurlar” 320 fişle %41 ve “Barınma İle İlgili İnşâî Unsurlar” da 286 fişle %37 oranlarına sahiptir. İnşâî unsurlar içinde saray ve onunla eşanlamlı kelimeler,

padişah ya da devlet adamlarının mekanlarını hatırlatan yapıların fazlaca kullanılıyor olması da şairin övgü şiirleri yazıyor olması ile ilgilidir.

Son bölüm ise, “Diğer Maddî Unsurlar” dır. Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere maden ve mücevherler yoğunluk kazanmıştır. Şairin bu kelimeleri genellikle methiye ya da fahiye beyitlerinde kullanmış olduğu, daha çok benzetme ögesi olarak bu kelimeleri tekrar ettiği de bilinmelidir.

Divanda en fazla tekrar edilen maddi unsurlar şairin kişiliğinin ve üslûbunun bir yansımasıdır. Alt başlıklar içinde tekrar sayısı en fazla dikkat çekenler “kitap ve yazı ile ilgili unsurlar, savaş alet ve malzemeleri, maden ve mücevherler”dir. Şair bu başlıklar dahilinde bütün kelimeleri, şiirini ve devlet adamlarını övdüğü ya da hiciv yönü ağır basan şiirler yazdığını vurguladığı beyitlerde kullanmıştır. Zaten övgü ve yergi Nefî’yi anlatan anahtar kelimeler gibidir.

Sonuç olarak Nefî Divânındaki maddi unsurlar incelendiğinde, şairin bu unsurları üslûbu çerçevesinde orijinal söyleyişler elde etmekte birer

malzeme olarak kullandığını söylemek mümkünür. Şair, Divân Edebiyatında sıkça kullanılan kelimeleri alışılmış mazmunlar içinde kullanmaktan çok şahsına münhasır ifadeler yakalamakta araç olarak kullanabilmiştir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Ömer Asım; Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, 3 cilt, Ankara 1976-1977
- Akkuş, Metin; Nef'î'nin Sanatı ve Türkçe Divânı (İnceleme- Karşılaştırmalı Metin) Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1991
- Akkuş, Metin; Nef'î Divânı, Akçağ 1993
- Çavuşoğlu, Mehmet; Necatî Bey Divân'ının Tahlîli, İstanbul, 1971
- Dilçin, Cem; Yeni Tarama Sözlüğü, Ankara, 1983
- Ebuzziya Tevfik; Nef'î. Ebuzziya Matbaası, 1.b, İstanbul 1305
- Hüseyin Kâzım Kadri; Büyük Türk Lügâtı, İstanbul, 1928.
- İpekten, Haluk; Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri. Birlik Yayını. 1.b, Ankara 1985, 167.s.
- Karahan, Abdülkadir; Nef'î. Varlık Yayınları, İstanbul 1954.
- Karahan, Abdülkadir; Nef'î Divân'ından Seçmeler, İstanbul 1972; İstanbul 1980; Ankara 1985; İstanbul 1986.
- Karahan, Abdülkadir; İslâm Ansiklopedisi, "Nef'î" maddesi, cilt 9, İstanbul 1964
- Koçu, Reşat Ekrem; Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü, Ankara 1967
- Kurnaz, Cemal; Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlîli, M. E. B. Yayınevi, İstanbul 1996
- Levend, Agah Sırrı; Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar, İstanbul 1943
- Mehmet, Süreyya; Sicil-i Osmanî, Matbaa-i Amire, c. 4, İstanbul 1308, s.576
- Mütercim Âsım; Kamus Tercümesi, İstanbul, 1268
- Mütercim Âsım; Burhan-ı Katı', (haz. Mürsel Öztürk- Derya Örs) Türk Dil Kurumu, Ankara 2000
- Naima, Mustafa; Tarih. c. 3, İstanbul 1280, s. 222
- Onay, Ahmet Talat; Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı, (haz. Cemal Kurnaz) Ankara 2007
- Onan; Necmettin Halil; İzahlı Divan Şiiri Antolojisi, Ankara 1941

- Ölümünün 150. Yılında Nef'î. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını. Ankara 1987
- Pala, İskender; Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü, Ötüken, 1999
- Pakalın Mehmet Zeki; Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1983, Cilt:1- 2- 3
- Parlatır İsmail; Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Ankara 2006
- Sami Şemseddin; Kâmus-ı Türkî, Çağrı Yayınları, İstanbul 2004
- Sefercioğlu Nejat; Nev'î Divânının Tahlili, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990
- Tolasa, Harun; Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası, Ankara, 1973
- Tarama Sözlüğü; TDK Yayını, Ankara 1969
- Türkçe Sözlük; Türk Dil Kurumu, Ankara- 2005

ÖZET

GÜNGÖR Tuğba, Yüksek Lisans Tezi, Nef'î Divânında Maddi Unsurlar, Ankara-2008

17. yy şairlerinden olan Nef'î'nin Türkçe Divânındaki maddi unsurları incelemiş bulunmaktayız. Çalışmamızı divânın maddi unsurları üzerinde yoğunlaştırmamızın nedeni, Divân Edebiyatı hakkında yapılan “halktan ve sosyal hayattan kopuk olma” konusundaki eleştirilere cevap vermek idi. Bu amaçla yola çıkarken Nef'î gibi çığır açmış, devrinde ve devrinden sonra okul olmuş bir şair tercihimiz olmuştur. Bilindiği gibi Nef'î Türk Edebiyatında kasideciliğin, fahriye şiirlerinin en meşhur şairlerindendir. Onu seçmemizin bir başka nedeni de şiirlerinin her birinin dönemini aydınlatan tarihi birer vesika niteliği taşımasıdır. Hemen her şiirinde Sultan Ahmet, Sultan Murat ve diğer devlet görevlilerini bulabildiğimiz Nef'î, Türkçe Divânıyla Divân Edebiyatını halktan, sosyal hayattan kopuk ve tamamen şâirâne hayallerden oluşan bir edebiyat olarak değerlendirenlere yy.lar öncesinden cevap vermiş gibidir.

Çalışmamız incelendiğinde her bir maddenin tek başına ele alındığı ve eser içindeki kullanım sayılarının teker teker verildiği görülecektir. Genel olarak bakıldığında, eser içinde fazlaca tekrar edilen kelime gruplarının, şairimizin mizacı ve yaşam tarzı ile yakından alakalı olduğu dikkat çekmektedir. Örneğin; divânda “savaşla ilgili unsurlar” en fazla tekrar edilen kelimeler arasında yer almaktadır. Bu durum hem şairimizin sözünü esirgemeyen tabiatıyla, hem de kasidelerini genellikle devrin padişah ve paşalarına sunuyor olmasıyla alakalıdır.

Kısacası eser içindeki maddi unsurların incelenmesi şairi, yaşam tarzını, kişiliğini daha iyi anlamamıza yardım ettiği gibi; genel olarak Divân Edebiyatı hakkındaki yersiz eleştirileri de tekrar değerlendirmemiz gerektiğini göstermiştir.

Anahtar Sözcükler

- 1.Maddi Unsur**
- 2.Nef'î'nin Şiirleri**
- 3.Divân Edebiyatı**
- 4.Nef'î Divânı**
- 5.Türkçe Divân**

ABSTRACT

**GÜNGÖR Tuğba, Master Teheis, Physical Elements of Nef'i in the Turkish Divan
Ankara- 2008**

We are found to be examining the physical elements in the Turkish Divan of Nef'i, one among poets of the 17th century. Our reason for concentrating our study on the divan's physical elements was to provide an answer for criticisms made about the Divan Literature on the topic of "being dissociated from public and social life". As we got on the road with this goal in mind, our preference has been a poet like Nef'i, who has blazed the trail, has been a school during and after his time. As known, Nef'i is among the most renowned poets of Turkish Literature's eulogia fahriye poems. Another reason for our choice of him is due to each one of his poems carrying the quality of a historical document illuminating its own time frame. Nef'i, nearly in each one of whose poems is found Sultan Ahmet, Sultan Murat and other government members, seems to have provided an answer centuries ago with his Turkish Divan to those evaluating Divan Literature as being dissociated from the public, social life and being wholly composed of poetic dreams.

As our study is examined, it will be seen that each element is considered on its own and number of their use within the work is given one by one. As viewed in general, the word groups vastly repeated within the work being closely related with our poet's nature and life style draws attention. For example; within the divan "elements related to war" is among the most vastly repeated words. This matter is in relation with both our poet's nature of being plain – spoken, and his presentation of his eulogia generally to the period's padishahs and pashas.

Briefly, as examination of the physical elements within the work helps us better understand the poet, his life style, and personality; it has shown us that it is necessary for us to reconsider inappropriate criticisms generally about Divan Literature.

Key Words**1. Physical Elements****2. Poems of Nef'****3. Divân Literature****4. Nef'î Divân****5. Turkish Divân**